

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

М О В А

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЧАСОПИС
З МОВОЗНАВСТВА**

Часопис засновано в 1993 році

№ 30

2018

Одеса
«АСТРОПРИНТ»
2018

У часописі представлено дослідження актуальних теоретичних і прикладних проблем лінгвістики на матеріалі різних мов: української, російської, болгарської, англійської, турецької, кримськотатарської, болгарської, польської та ін. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, методистам, викладачам, студентам.

В журналі представлені дослідження актуальних теоретичних і прикладних проблем лінгвістики на матеріалі різних мов: української, російської, болгарської, англійської, турецької, кримськотатарської, болгарської, польської та др. Адресовано широкому колу філологів: ученим, методистам, учителям, студентам.

The journal presents the researches of actual problems of theoretical and applied linguistics at the material different languages: Ukrainian, Russian, Bulgarian, English, Turkish, Crimean Tatar, Bulgarian, Polish and others. It addressed to a wide circle of scholars, teachers, trainers and students.

Головний редактор
Главный редактор
Editor-in-chief

Євгеній Миколайович СТЕПАНОВ
Евгений Николаевич Степанов
Ievgenii N. Stepanov

Заступники головного редактора
Заместители главного редактора
Vice-editors

Тетяна Юрївна КОВАЛЕВСЬКА
Татьяна Юрьевна Ковалевская
Tetiana Yu. Kovalevska

Ірина Михайлівна КОЛЕГАЄВА
Ирина Михайловна Колегаева
Iryna M. Kolehajeva

Відповідальний секретар
Ответственный секретарь
Secretary

Ольга Вадимівна МАЛЬЦЕВА
Ольга Вадимовна Мальцева
Olga V. Maltseva

Редакційна колегія:

д. філол. н. В. І. Аннушкін (Росія), д. філол. н. Р. Гусман Тирадо (Іспанія), д. філол. н. Т. І. Домброван (Україна), д. філол. н. В. Л. Іващенко (Україна), д. філол. н. А. К. Каїржанов (Казахстан), д. філол. н. В. О. Колесник (Україна), д. філол. н. Н. В. Кондратенко (Україна), д. філол. н. І. П. Лисакова (Росія), д. філол. н. Н. Б. Мечковська (Білорусь), д. філол. н. І. Б. Морозова (Україна), к. філол. наук О. В. Нарушевич-Васильєва (Україна), к. філол. н. О. О. Пожарицька (Україна), к. філол. н. С. Славкова (Італія), д. філол. н. С. М. Стародубець (Росія), д. філол. н. Г. Хенчель (Німеччина), д. філол. н. А. Чапіга (Польща), к. філол. н. Н. Чернева (Болгарія), д. філол. н. О. В. Яковлева (Україна), д. філол. н. Г. С. Яроцька (Україна)

Редакционная колегия:

В. И. Аннушкин (Россия), Р. Гусман Тирадо (Испания), Т. И. Домброван (Украина), В. Л. Иващенко (Украина), А. К. Каиржанов (Казахстан), В. А. Колесник (Украина), Н. В. Кондратенко (Украина), И. П. Лысакова (Россия), Н. Б. Мечковская (Беларусь), И. Б. Морозова (Украина), О. В. Нарушевич-Васильева (Украина), Е. А. Пожарицкая (Украина), С. Славкова (Италия), С. Н. Стародубец (Россия), Г. Хенчель (Германия), А. Чапига (Польша), Н. Чернева (Болгария), О. В. Яковлева (Украина), Г. С. Яроцкая (Украина)

The editorial board:

Vladimir Annushkin (Russia), Rafael Guzmán Tirado (Spain), Tetiana Dombrovan (Ukraine), Victoria Ivashchenko (Ukraine), Abai Kairzhanov (Kazakhstan), Valentyna Kolesnyk (Ukraine), Natalya Kondratenko (Ukraine), Irina Lysakova (Russia), Nina Mechkovskaya (Belorussia), Iryna Morozova (Ukraine), Oksana Narushevych-Vasylieva (Ukraine), Olena Pozharytska (Ukraine), Svetlana Slavkova (Italy), Svetlana Starodubets (Russia), Gerd Hentschel (Germany), Artur Czapiga (Poland), Nadia Cherneva (Bulgaria), Olga Yakovleva (Ukraine), Halina Yarotskaya (Ukraine)

Рецензенти:

Н. І. Андрейчук, д. філол. н., проф. ЛНУ ім. І. Франка (Україна); **М. О. Вінтонів**, д-р філол. н, проф. Київського ун-ту ім. Б. Грінченка; **Г. Н. Гочев**, к. філол. н., проф. В.-Тирновського ун-ту (Болгарія); **В. Г. Долгов**, д-р філології, доц. Бельцького держ. ун-ту ім. А. Руссо (Молдова); **Н. В. Дьячок**, д-р філол. н., проф. ДНУ ім. О. Гончара (Україна); **Н. Г. Лозова**, к. філол. н., викл. Прилуцького гуманітарно-педагогічного коледжу ім. І. Я. Франка (Україна); **У. А. Мусабекова**, к. філол. н., доц. ЄНУ ім. Л. М. Гумільова (Казахстан); **Т. Д. Полиця**, к. філол. н., викл. Вінницького нац. медичного ун-ту; **Т. В. Полковенко**, к. філол. н., доц. Київського ун-ту ім. Б. Грінченка; **І. Процик**, к. філол. н., м. н. с. ЛННБ ім. В. Стефаніка (Україна); **О. А. Росінська**, к. філол. н., доц. Київського ун-ту ім. Б. Грінченка; **Л. В. Сирота**, к. філол. н., доц. Бельцького держ. ун-ту ім. А. Руссо (Молдова); **Т. М. Сукаленко**, к. філол. н., доц. Нац. ун-ту державної фіскальної служби (Україна); **Т. О. Хейлік**, к. філол. н., доц. Запорізького нац. ун-ту (Україна); **А. Б. Шалдарбекова**, к. філол. н., доц. ЄНУ ім. Л. М. Гумільова (Казахстан)

З М І С Т**ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ**

<i>Алексєєва О. С.</i> Вербальні й невербальні конфліктогени в тексті п'єси О. Куманського «Тоталізатор»	5
<i>Королєва Н. Л.</i> Зона означення персонажа в мегатексте художественного произведения	12
<i>Триба Н.</i> The integrative approach in linguistics as a new stage of the consciousness research. The general theory of systems	17

ПИТАННЯ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА ЛЕКСИКОЛОГІЇ

<i>Ареф'єва Н. Г.</i> Русский диалектный фразеологизм <i>чёрный вал</i> в этнокультурном освещении	22
<i>Жабо Н. И., Авдонина М. Ю.</i> Этапы формирования русской системы терминов экологии	29
<i>Іващенко В. Л.</i> Міжмовні лексичні відповідники як репрезентанти наукових універсалій у термінопросторі славістичного мовознавства	37
<i>Іващенко В. Л., Нарушевич-Васильєва О. В.</i> Пропозиційні моделі семантизації термінів журналістики у словниках галузі	48
<i>Михайленко-Зото Е. А.</i> Явление паронимии как исследовательская проблема	55
<i>Пристайко Т. С.</i> Роль прототипического значения в развитии семантической структуры слова <i>механизм</i> в русском языке (на материале словарей)	62

ПИТАННЯ ГРАМАТИКИ

<i>Косовець М. В.</i> Теоретичні аспекти простого минулого часу в сучасній англійській мові	71
<i>Мисечко О. В., Щеголева Т. Л.</i> Тексти еко-дискурсу: синтаксичний параметр (на матеріалі англомовних нормативних документів Індії)	76
<i>Славкова С.</i> Кой-въпросите в българския език от гледна точка на реализацията в тях на общофактичкото значение на несвършения вид	82
<i>Статечная С. А., Степанов Е. Н.</i> Конструкции бессоюзной связи как средство выражения динамики песенного текста русского рока (на примере дискографии группы «Ария»)	90

ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВИ

<i>Ичли А.</i> Бора Гази Гирей: новые находки средневековой османской поэзии	99
<i>Камишова Н. В.</i> Методичні стратегії формування міжкультурної комунікативної компетенції школярів на уроках іноземної мови	106
<i>Морозова І. Б., Новікова Н. В.</i> «Наочно» значить «зрозуміло»: залучення методу наочності у викладанні граматики в початковій школі	112
<i>Сапрыгина Н. В.</i> Русские переводы сонета 105 В. Шекспира: семантический анализ и новая интерпретация	118

CONTENTS

ISSUES OF GENERAL AND COMMUNICATIVE LINGUISTICS

<i>Alekseeva O. S.</i> Verbal and nonverbal conflict-causing means in the text of the play «Totalizator» («Tote») by Oleksandr Kumansky	5
<i>Korolyova N. L.</i> Character identification area in megatext of artwork	12
<i>Truba H.</i> The integrative approach in linguistics as a new stage of the consciousness research. The general theory of systems	17

ISSUES OF LINGUISTIC CONCEPTOLOGY AND LEXICOLOGY

<i>Arefieva N. G.</i> Russian dialect phraseological unit <i>chornyj val</i> in the ethnical and cultural delighting	22
<i>Zhabo N. I., Avdonina M. Yu.</i> Stages of formation of the Russian system of terms of ecology	29
<i>Ivashchenko V. L.</i> The cross-lingual lexical equivalents as representatives of scientific universals in terminological space of Slavic terminology	37
<i>Ivashchenko V. L., Narushevych-Vasylieva O. V.</i> Propositional models of semantization of journalistic terms in branch dictionaries	48
<i>Mikhailenko-Zoto E. A.</i> The phenomenon of paronymy as a research problem	55
<i>Prystaiko T. S.</i> Role of prototype meaning for the development of semantic structure of a word <i>mechanism</i> in the context of the Russian language (using the materials of dictionaries)	62

ISSUES OF GRAMMATICS

<i>Kosovets M. V.</i> Theoretical aspects of the past simple tense in modern English	71
<i>Mysechko O. V., Shchegoleva T. L.</i> Eco-discourse texts: a syntactic parameter (based on the English-language official documents of India)	76
<i>Slavkova S.</i> <i>Who</i> -questions from the point of view of implementation of the general-factual meaning of imperfective verbs in the Bulgarian language	82
<i>Statechnaya S. A., Stepanov Ie. N.</i> Constructions of conjunctionless connection as a means of the dynamics expressing of a Russian rock song lyrics (based on the discography of the «Aria» group)	90

ISSUES OF TRANSLATION SCIENCE AND METHODOLOGY OF LANGUAGE TEACHING

<i>Içli A.</i> Borah Ghazi Ghirey Khan: new finds of medieval Ottoman poetry	99
<i>Kamyshova N. V.</i> Methodological strategies of intercultural communicative competence formation of schoolchildren at the foreign language lessons	106
<i>Morozova I. B., Novikova N. V.</i> What is visible is clear: visual aids as a means of teaching grammar in junior school	112
<i>Saprygina N. V.</i> Russian translations of the sonnet 105 by William Shakespeare — semantic-and-sense analysis and a new interpretation	118

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154339>

УДК 811.161.2'373.47:316.47/.48:35.073.533:821.161.2-21

АЛЕКСЄЄВА Олена Сергіївна,

викладач кафедри українознавства Національного університету «Одеська морська академія»;
вул. Дідріхсона, 8, м. Одеса, 65029, Україна; тел. : +38(048)7327910; e-mail: djayani@ukr.net

ВЕРБАЛЬНІ Й НЕВЕРБАЛЬНІ КОНФЛІКТОГЕНИ В ТЕКСТІ П'ЄСИ О. КУМАНСЬКОГО «ТОТАЛІЗАТОР»

Анотація. *Мета* цієї статті — здійснення лінгвопрагматичного аналізу конфліктогенних засобів трагікомічної п'єси Олександра Куманського «Тоталізатор», одного з драматичних творів новітньої української драматургії. *Об'єкт* вивчення — вербальні й невербальні засоби, які використано в конфліктних епізодах зазначеної п'єси. *Предметом* дослідження є система вербальних і невербальних (паравербальних) засобів творення міжособистісного конфлікту. Застосовано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, описовий і зіставний методи в лінгвістиці, метод прагмалінгвістичного аналізу. *Результатом* аналізу 68 конфліктних епізодів, які виявляються на лінгвістичному (85 % — 58 текстових уривків) і позалінгвістичному (15 % — 10 текстових уривків) рівнях, було зроблено *висновки*. У трагікомедії «Тоталізатор» О. Куманський використовує як спеціалізовані, так і ситуативні вербальні та невербальні конфліктогени, які є засобами виявлення міжособистісних конфліктів, що виступають ядром соціально-ціннісного конфлікту. Спеціалізовані вербальні засоби: фразеологізми, прокльони, лексеми та морфеми з негативними конотаціями, стилістично протиставлені одиниці. Ситуативні вербальні засоби конфлікту функціонують як такі лише в певному контексті. Невербальні конфліктогени п'єси — це ремаркові зображення конфліктної поведінки діючих осіб. Невербальні засоби скоординовано в тексті з вербальними.

Ключові слова: конфліктогенний, вербальний, невербальний, соціальний конфлікт, міжособистісний конфлікт.

Формулювання проблеми. Вивчення конфлікту в різних аспектах: психологічному, педагогічному, юридичному, політичному, літературознавчому, мовознавчому — спричинено актуальністю його дослідження як наукової проблеми, яка стосується всіх сфер соціального й особистісного життя людини. Утім, конфлікт завжди виявляють щодо комунікації. За словами Л. А. Білоконенко, конфліктна комунікація є важливим складником конфліктної міжособистісної взаємодії, базою якої є протиріччя цінностей, норм, інтересів і потреб опонентів. Модусний аспект конфліктної комунікації має прагматичне значення й відображає точки зору опонентів, оцінки ними один одного, ситуації, дій, бездіяльності та ін. [4, с. 126; 7, с. 1]. Проте міжособистісний конфлікт, що характеризується як найбільш деструктивний спосіб розвитку і завершення протиріч, є ядром соціальних конфліктів [3].

Відомо, що будь-яка неправдива, протирічлива інформація, протиправні вимоги та дії, навмисне відволікання суспільства від вирішення питань, життєво важливих для народного добробуту, призводять до конфліктних ситуацій. На жаль, сучасна лінгвістика дуже повільно реагує на важливу для соціальної стабільності проблему вивчення конфліктогенних засобів комунікації та розробки антиконфліктних заходів для ситуацій, у яких конфлікт є небажаним результатом міжособистісної взаємодії. Отже, вивчення конфліктогенів як засобів, що провокують міжособистісні конфлікти, має величезне значення для розробки антиконфліктних заходів і для їх ситуативної оптимізації. Неабияку цінність має дослідження цих питань на матеріалі художніх текстів, у яких автори приділяють особливу увагу відображенню соціальних причин виникнення конфлікту. Виникнення та вирішення конфліктних ситуацій багато в чому залежить від когнітивних, комунікативних і соціальних закономірностей і особливостей суспільного життя, від соціального статусу мовного колективу та конкретних мовців, які беруть участь у певних комунікативних діях [14]. Сучасна лінгвістика приділяє недостатньо уваги ролі знаків мови у виникненні та розвитку конфлікту, дослідженню вербальної та невербальної складових у його моделюванні.

Зв'язок із попередніми дослідженнями. Розгляд проблеми «мова конфлікту» [8] й аналіз співвідношення понять «конфлікт → комунікація» свідчать про виокремлення Т. Дрідзе семіосоціопсихологічного підходу, в якому увагу звернуто до поняття. Аналізуючи з позицій власне соціологічної методології співвідношення «комунікація → конфлікт → текст», Н. Луман визначає конфлікт як продовження комунікації в певній формі, а не її переривання, припинення або спотворення [12, с. 508]. У низці досліджень (І. Вихованець, М. Голянич, К. Городенська, Н. Гуїванюк, А. Загнітко, В. Телія та ін.) розглянуто мовний вплив на адресата за допомогою іллокутивного компонента, але нерідко

подібне вивчення обмежено описом взаємодії комунікантів за схемою «адресант → адресат». Завдяки психологічним дослідженням А. П. Егідеса, цей зв'язок був логічно представлений як взаємозумовлений процес «адресант — адресат» [9]. Когнітивні та мовні особливості творення конфліктогенного тексту репрезентовано в експериментальному дослідженні представниць томської лінгвістичної школи І. В. Тубалової, Ю. А. Емер, Д. О. Перевалової [15]. Закономірності й особливості україномовного міжособистісного конфлікту виокремлено, здебільшого, на матеріалі текстів художньої літератури й описано в докторській дисертації та інших працях Л. А. Білоконенко [4 – 7]. Проблема конфліктної комунікації приділено увагу в цілій низці досліджень молодих учених.

Формулювання завдань. Метою цієї статті є здійснення лінгвопрагматичного аналізу конфліктогенних засобів п'єси Олександра Куманського «Тоталізатор», одного з творів новітньої української драматургії. Об'єктом вивчення обрано вербальні й невербальні засоби, які використано в конфліктних епізодах зазначеної п'єси. Предметом дослідження є система мовленнєвих і позамовних засобів творення міжособистісного конфлікту. Застосовано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, описовий і зіставний методи в лінгвістиці, метод прагмалінгвістичного аналізу. Наша картотека включає спеціалізовані та ситуативні вербальні й невербальні конфліктогени, які використано автором у 68 конфліктних епізодах. Невербальні засоби, здебільшого, скоординовано в тексті з вербальними.

Виклад основного матеріалу. У викладі результатів аналізу конфліктогенних вербальних і невербальних засобів комунікації діючих осіб п'єси О. Куманського «Тоталізатор» ми спираємося на здобутки попередніх досліджень конфліктогенних засобів спілкування, зокрема на такі основні особливості конфліктної комунікації:

по-перше, на підставі того, що конфліктна комунікація є однією з ознак суспільних відносин, вона має соціальну природу;

по-друге, таку комунікацію здійснюють як на зовнішньому, вербальному, так і на внутрішньому, невербальному рівнях людської поведінки;

по-третє, в конфліктній комунікації переважає негативна складова емоційного фону та поведінкових проявів учасників;

по-четверте, конфліктна ситуація не може існувати відокремлено від суб'єктно-об'єктного та просторово-часового континуумів, бо являє собою динамічне утворення.

Сам автор п'єси «Тоталізатор» визначає жанр свого твору як трагікомедію. У небагатьох критичних роботах щодо сучасної української драматургії цей твір відносять до чорних п'єс, тобто до тих драматичних творів, які гіпертрофовано випинають негативні соціальні події, явища або тенденції. У цілому, ця п'єса звертає увагу читача та глядача на знецінення в сучасному українському суспільстві традиційної для християн любові до ближнього заради матеріального збагачення будь-якою ціною, на зростання цинічного ставлення до людського життя.

Усі конфліктогенні засоби ми розподілили на 4 групи: спеціалізовані вербальні, спеціалізовані невербальні, ситуативні вербальні, ситуативні невербальні.

Наш аналіз конфліктних епізодів, у яких ужито вербальні та невербальні засоби творення конфліктних ситуацій, супроводжуватиметься коментарями.

Зазвичай, спеціалізованими вербальними засобами вважають прокльони, лексеми та морфеми з негативними конотаціями, стилістично протиставлені одиниці, деякі інші. Ситуативні вербальні засоби — такі маркери конфліктної ситуації, які функціонують як такі лише в певному контексті. Наприклад:

(1) З конфліктної ситуації розпочинається дія п'єси. У сільського підприємця з Великої Пасіки Василя Воловика помер рідний брат Микола. Під час прощання з ним до будинку Воловиків з райцентру навідався майор міліції, місцевий дільничий. Василь був здивований цим візитом, але поставився до цього як до вчинку нормальної людини: *Не чекав, що ви приїдете із співчуттями. Дякуємо.* Однак Василь помилився. Дільничий одразу йде на конфлікт, користуючись своїм міліцейським статусом: *Не вгадав! Окремо будеш винен.* На першому місці в реактивній репліці на Василеву подяку у співчутті дільничий вживає ситуативний вербальний засіб творення конфлікту, який можна характеризувати як зав'язку конфлікту — окличне неповне речення [Ти] *не вгадав!* Посилюючи конфлікту зав'язку, мовець уживає спеціалізований вербальний конфліктоген — словоформу *винен*.

Дивно почути звинувачення у відповідь на подяку за співчуття, отже Василь намагається загасити конфлікт нейтральним запитанням: *Скільки років ви вже не бували у нас у Веселій Пасіці?*, сподіваючись, що дільничий хоча б у траурний день поведитиметься тактовно. Василеві вдалося лише відтягнути кульмінацію конфлікту, бо дільничий переключився з оцінки підприємця на негативну оцінку сільських доріг та самовиправдовування: *До вас в село їхати — печінку на кисіль розтрусиш. Якби не обставини, бачив би ти мене!* Вербальним спеціалізованим маркером того, що зав'язка конфлікту не згасла, ми вважаємо фразеологізм *печінку на кисіль розтрусити*, вжитий у функції присудка, а вербальним ситуативним маркером — головна частина складнопідрядного речення з умовним підрядним: *... бачив би ти мене!* Ця предикативна одиниця має енантіосемічне значення, бо формально є умовним твердженням, а насправді передає умовне заперечення: **ти мене не бачив би*.

Василь намагається перехопити ініціативу та загасити конфлікт, а тому нагадує дільничному про смерть Миколи: *Як дізналися про смерть Миколи?* Однак дільничний схаменувся, що поразка йому

аж ніяк не потрібна, і перейшов до кульмінації конфлікту: *Не задавай ідіотських питань... Упав він мені твій брат! Давай-но ми краще наші питання повіршимо. Ти коли повинен був мені дань завезти? По яких числах ти мене корумпуєш?* У цій репліці бачимо п'ять спеціалізованих вербальних засобів відображення конфліктної ситуації: оцінний прикметник *ідіотський*, фразеологізм *упав він мені*, скорочений прикметник *повинен* і іменник *дань* і дієслово *корумпувати*. Крім того, є ситуативний вербальний засіб: спонукальне речення *Давай-но ми краще наші питання повіршимо*. У ситуації, коли від родичів щойно померлої людини замість прощання з нею дільничний вимагає вирішувати його корисливі питання, ця фраза є конфліктогенною. А на заперечення Василя: *Так похорон же!* — дільничний відповідає погрозами: *... була б людина, компромат знайдемо, діло заведемо, в допру запремо*.

Після такої кульмінації Василь змушений підкоритися. Способом вирішення описаної конфліктної ситуації є передача дільничному конверта із хабарем — десятиною від доходів сільського підприємця. Тут автор використовує невербальний засіб зняття конфлікту — ремарку із зауваженням: *ДІЛЬНИЧНИЙ засовує конверта в кишеню, стає поблажливішим*. Лише після цього дільничний цікавиться родиною Василя, його справами, та пригадує, що він як представник влади мусить опікуватися життям окремих селян і проблемами всього села.

Конфліктна ситуація у проаналізованому епізоді навмисне створена представником влади, який усвідомлює, що всі свої дії, в тому числі корупційні, він здійснює від імені держави: *Хто заробляє, повинен ділитися з державою!* Вирішує конфлікт представник народу, підприємець Василь Воловик, якого влада залякує, принижує та змушує сплачувати хабарі до кишень її представників. Про приниження свідчить ситуативний вербальний конфліктоген — стилістично забарвлена пара займенників 2-ї особи: з першої ж репліки п'єси ми бачимо, що Василь Воловик звертається до дільничного на *ви*, а всі узгоджені та скоординовані з цим займенником словоформи вжито у множині. У відповідь Василь завжди отримує *ти* або узгоджені та скоординовані з ним словоформи — в однині, хоча за віком ці люди майже однакові: Василеві — 55 років, а дільничному — 59 років. Отже, Василь на адресу дільничного вживає лише формулу ввічливості (*ви приїдете; ви не бували; як дізналися?; не підвів вас; можете перерахувати; самі ж бачили*); а дільничний на адресу Василя Воловика — лише формулу приниження (*не вгадав; будеш винен; бачив би ти мене; не задавай питань; твій брат; давай-но питання повіршимо; ти повинен був; ти корумпуєш; правильно робив; зараз штовхаєш мене*). Наявний наскрізний комунікативний конфлікт.

У кількох епізодах відображено давнішній веселопасицький конфлікт між сім'ями Воловиків і Сердюків. Наприклад:

(2) Один із селян (Федоришин) голосно читає оголошення на Василевому магазині: *Сьогодні о 17–00 відбудеться сільська сходка. Запрошуються всі, крім Сердюків*. Отже, зворот із значенням виключення відображає наявність конфлікту і підтримує його. Реакція на голосне читання Федоришина самого Василя Воловика є очікуваною. Її ключовим словом є прислівник *проти*: *А навіщо тут Сердюки?! Вони все одно будуть проти. Що б я не запропонував*.

(3) В іншому епізоді вербальні конфліктогенні засоби, що вказують на конфлікт між Воловиками і Сердюками, виходять від представниці родини Сердюків, 76-річної Сердючки, матері хворого на серце Віктора Сердюка. Вона прийшла до колишньої фельдшерки Катерини купити ліки для сина та, водночас, купила сірники, бо не ходить до магазину Воловиків: *Катю, ти мені ще ліків від серця продаси? <...> Пару коробок сірників продаси? Знаєте ж — я поріг магазину не переступаю...* Тут ужито спеціалізований вербальний маркер конфліктної ситуації: *поріг не переступати*. Поки Катерина шукала ліки, її подруга Василина вела діалог із Сердючкою. (ВАСИЛИНА): *Що, синові так погано?* (СЕРДЮЧКА): *Так погано, що на нього вже в тому торталізаторі ставку зробили. Мабуть, хтось із Воловиків. Щоб вони повиздыхали!* Тут бачимо спеціалізовані вербальні конфліктогенні засоби: оцінне слово категорії стану *погано* та прокльон *Щоб вони повиздыхали!* — і ситуативний вербальний засіб *зробити ставку на когось*. Цинізм ситуації полягає в тому, що Василь Воловик вигадав на поминках свого брата лотерею життів своїх односельців через ставки на тоталізаторі під приводом великих виграшів для людей, доведених пострадянською розрухою до злиднів. Головним питанням було: хто помре в селі наступним? Люди, здебільшого, прийняли його пропозицію та понесли гроші до його магазину, розповсюджуючи чутки про наближення смерті того чи іншого сусіди. Сам Василь завжди залишався у виграші, бо мав свої проценти від будь-якої суми.

Гра в тоталізатор на смерть знецінила людське життя у селян. Сердючка заради грошей на синову операцію поставила на свою смерть і вирішила вчинити самогубство, Гнидачка задушила свою новонароджену дитину, люди стали черствими до сусідського горя, вони втратили здібність адекватно сприймати гуманістичні вчинки. Василь Воловик, попри всі колишні конфлікти із Сердюками, віддав виграшний фонд на операцію своєму запеклому ворогу Віктору Сердюку, а потім подарував увесь свій товар незадоволеним селянам, які хотіли продовження гри зі смертю. Його гуманістичний вчинок таке перероджене суспільство сприйняло як утрату глузду.

Усі вищезгадані дії супроводжуються в тексті п'єси міжособистісними конфліктами або ситуаціями, у яких діючі особи вживають різні конфліктогенні засоби, які свідчать, як ми зазначали вище, про наявність суспільного конфлікту. Наведемо приклади.

(4) (СЕРДЮЧКА): *То чого ти мене гониш?* Наступний конфліктогенний засіб цього епізоду є невербальним, автор подає його в ремарці: *СЕРДЮЧКА стукає ковінкою по прилавку.* Отже, Василь Воловик спромігся вирішити конфлікт, не доводячи його до кипіння: *Гаразд, зроблю для вас ісключення.*

(5) (РАІСА до Сердючки): *Що це ви воду мутите?! Руки на себе накласти надумали?* (СЕРДЮЧКА): *А це що, заборонено?* (САЛАМАШЕНКО): *Знаєте, що?! Ми так далеко можемо зайти! Якщо кожен в селі себе труїти почне...* (ВОДОВОЗ): *Або вішати.* (САЛАМАШЕНКО): *То нікому буде й грати в той тоталізатор. І на кого тоді ставити?!* (ХУТОРЯНСЬКИЙ): *А там, гляди, й убивати один одного почнуть.* (САЛАМАШЕНКО): *Дурний приклад подаєте!* Як вербальні конфліктогени тут ужито слова та фразеологізми з негативними конотативними значеннями (*заборонено, труїти, вішати; мутити воду, накласти на себе руки, убивати один одного, так далеко можна зайти, нікому буде щось робити, дурний приклад*). На завершення конфліктогенного епізоду автор подає невербальну розв'язку у ремарці: *СЕРДЮЧКА хоче щось сказати, але їй раптово стає зле, вона непритомніє і падає.* Така розв'язка є звичайним наслідком не лише наведеного вербального конфлікту селян із Сердючкою, а й того, що вона за кілька хвилин до цієї події прийняла багато ліків, щоб укоротити собі віку.

(6) Серед діючих осіб п'єси є двоє друзів: колишній учитель математики Хуторянський і Водовоз, якого автор визначив як «підспівувач чужих думок». В одному з епізодів, який описано в авторській ремарці, необережне поводження цих друзів під час безглуздої гри біля хворого дідуса Денисовича призвело до його смерті. Автор описує це так: *ВОДОВОЗ тікає навколо столу, а ХУТОРЯНСЬКИЙ його наздоганяє. Накручують кілька кіл, нарешті ХУТОРЯНСЬКИЙ якось занадто спрутньо вискакує на стіл і стрибає на ВОДОВОЗА. Той не встигає ухилитися, ХУТОРЯНСЬКИЙ навалюється, і разом вони падають на хворе тіло Денисовича.*

(7) Епізод із багатьма діючими особами після новини про те, як Гнидачка, двоє малих синів якої напередодні втопилися, задушила свою новонароджену дитину. (КАТЕРИНА): *У неї внутрішнє відкрилась. Стікає кров'ю.* (ВАСИЛЬ ВОЛОВИК): *Туди їй і дорога!* (КАТЕРИНА): *Та ні! Це для неї занадто легка смерть. Її судити треба, щоб іншим не кортіло своїх діточок убивати.* (ГНИДАЧКА у відповідь на побажання односельців): *Ви ж тільки тим і жили, що чекали чибієс смерті! Несли бабло до цього куркульського вирока! Я вбила? Що його чекало попереду? Га? Так воно хоч не мучилося, бідненьке! У відповідь — прокльон.* (БАБА ГАННА): *Щоб ти здохла! Проте, Гнидачка продовжила звинувачувати громаду, яка не допомагала їй, а лише давала поради та звинувачувала: Той виродок-папаша зник з кінцями. <...> (Саламашенку у відповідь на його поради:) Мені дітей нічим було годувати, а він, придурок, ще й поради дає... Засунь їх собі в жопу!*

Слова Гнидачки, мабуть вразили Василя Воловика, і він вирішив завершити конфлікт спасінням життя жінки: відвезти її на своїй машині до лікарні. (ВАСИЛЬ): *Давайте її до мене в машину.* Але в неї накипіло, тож вона продовжила: *Не чіпайте мене, паскуди! Не торкайтеся! Я — творческа личність! Я би в опері могла співати! <...> А хто, хто дав мені шанс розкритися?! Хто???* *З гнівом змішали! Кого ви з мене зробили?! Вбивцю своїх дітей! Вони колись памперси бачили?! Хоч один на всіх?! Ні хрена вони не бачили! Це ви винні, це ви разом зі мною вбивали! (двигались на всіх) Козли!* На нашу думку, саме в цьому епізоді автор розкриває сутність сучасного конфлікту особистості із суспільством: людина, яка опиняється у скрутному становищі, нікому не потрібна, вона є зайвою. Звідси й рішення Сердючки про скорочення свого віку заради життя дитини та вбивство своєї дитини Гнидачкою, знищення майбутнього, бо суспільство не хоче ним опікуватися.

(8) (ВАСИЛЬ): *Забирайте! Усе вигрібайте! Забирайте собі! До останньої цукерки, до останньої цурки...* (ХУТОРЯНСЬКИЙ): *Ти не жартуєш?* (ВАСИЛЬ): *Щоб до вечора тут стояли голі стіни! <...> (БАБА ГАННА): Божевільний якийсь.* Далі йде авторська ремарка, невербальний конфліктогенні засоби якої свідчать про те, що характерною ознакою таких засобів є зображення конфліктогенної поведінки діючих осіб: *Але ніхто нікого вже не слухає. Натовп кидається мародерити вітрини й полиці. Хапають з прилавків усе, пхають за пазуху. Штовханина, гидке динамічне видовище. Стоїть суцільний гвалт, виразно чути репліки.* Невербальний конфлікт переростає у вербальний. У низці реплік можна почути вербальні маркери конфліктогенної ситуації: *Куди тобі стільки цукерок?! Гроші з каси ділимо порівну! Не греби! До смерті не зжереш. Я першим до нього торкнувся! Пенсіонером без черги! Ти мародер, а не пенсіонер! Куди ти пхавш?! Пазуху собі порवेश! Ти на себе подивися!*

Василь Воловик після своїх гуманістичних вчинків (спасіння життя Гнидачки, оплата операції на серці Віктора Сердюка, роздача свого майна односельцям і перетворення приміщення магазину на храм) вирішив більше не жити обманом. Однак дільничного як представника влади такий розворот подій налякав, і він вирішив створити нову конфліктну ситуацію з Василем.

(9) (ДІЛЬНИЧНИЙ): *Нічого не хочу чути! Щоб завтра ж усе поновив! Чув? (Дільничний дістає із внутрішньої кишені гроші і перекладає їх під капелюха) Ми твоїй почин втілимо повсюдно. Ти думаєш, я свої кишені набиваю? Державним людям потрібні гроші! Ти знаєш, які ми рознарядки згори отримуємо щодалі?! Не знаєш. То й не балуйся мені тут, ти ж не новенький, тобі відомо: була би людина, а справа завжди знайдеться. Працюй!*

Наприкінці п'єси автор дає зрозуміти читачам і глядачам, що всі міжособистісні конфлікти в суспільстві лише допомагають владі обдурювати та грабувати громадян. Сталося те, що «ініціатива» тоталізатора смерті сподобалася керівництву, і воно розпорядилося поширити її на весь район. Отже, відмова Василя від заохочування громадян грати за смертю не може змінити ті викривлення, які роз'їдають суспільство, бо ця справа підтримана державою. Конфлікт переростає у громадянську площину та стає конфліктом між суспільством і владою. Це підтверджує наступний епізод.

(10) Цей конфліктний епізод починає невербальний маркер конфліктної ситуації — *міліцейська сирена: Чути звуки міліцейської сирени*. Продовжують ситуацію вербальні конфліктогени: *начальство пожалувало, скрутна хвилинка, тамбовський вовк тобі земляк*. (ХУТОРЯНСЬКИЙ): **Начальство вряди годи пожалувало!** (САЛАМАШЕНКО): *Держава не забуває про нас у скрутну хвилину!* Зміст останньої репліки пов'язано мовцем із надією на те, що кіоск, який тягнуть на кузові вантажівки, замінить закритий Василем Воловиком магазин і там можна буде ... *сирників, солі та хліба купити. Бо за вісім кеме ходити...* Виявилось, що державні мужі (глава району, його помічник і дільничний) приїхали встановлювати жовто-блакитний кіоск із тризубом, *на ньому велика вивіска: «НАЦІОНАЛЬНИЙ ТОТАЛІЗАТОР Філія № 1 с. Весела Пасіка»*. Отже, ідея заробляти гроші з повітря попри зубожіння, злидні та вимирання громадян сподобалася можновладцям. А єдності для протистояння свавілля чиновництва серед народу немає. Про це свідчать репліки селян на привітання глави району: *Здрастуйте, земляки!* Люди відповідають по-різному: *хтось тихо, хтось голосно*.

Ласкаво просимо!

І вам не хворіти!

Раді бачити!

Он ти який, сєвєрний олень!

Тамбовський вовк тобі земляк!

Із п'яти відповідей лише одна, п'ята, є спеціалізованим вербальним конфліктогеном. Четверту відповідь теж можна вважати вербальним конфліктогенним засобом, однак ситуативним.

Конфліктним епізодом, який відображає безвихідь, можна вважати епізод (11), що описує реакцію селян, які раніше вимагали від Василя Воловика продовження гри зі смертю, на встановлення національного тоталізатора замість хоч єдиного в селі магазину. Народ прозріває.

(11) (САЛАМАШЕНКО): *От тобі й буханку до сніданку!* (ситуативний вербальний конфліктоген). (ХУТОРЯНСЬКИЙ): *Хліба або видовищ... Третього варіанту немає* (вважаємо, теж ситуативний вербальний конфліктоген). (САЛАМАШЕНКО): *Є. (показує кудись рукою) Цвинтар* (невербальний ситуативний конфліктоген у поєднанні з вербальним спеціалізованим). Отже, на конфліктогени інтерактанти можуть реагувати не лише активним протистоянням, а й пасивним прийняттям безвихідної ситуації.

Висновки. Таким чином, у п'єсі «Тоталізатор» її авторові Олександр Куманському вдається показати, що конфлікт між суспільством і владою загострюється через міжособистісні конфліктні ситуації за умов соціального, гуманітарно-правового, матеріально-економічного розшарування й поляризації суспільства, відсторонення влади від вирішення його життєво важливих потреб. Міжособистісні конфлікти в цій п'єсі виступають ядром соціально-ціннісного конфлікту між владою та суспільством.

Усі маркери конфліктних ситуацій, застосовані автором п'єси, ми розподілили на 4 групи: спеціалізовані вербальні, спеціалізовані невербальні, ситуативні вербальні, ситуативні невербальні. Спеціалізованими вербальними засобами є, здебільшого, фразеологізми, прокльони, лексеми та морфеми з негативними конотаціями, стилістично протиставлені одиниці. Ситуативні вербальні засоби конфліктної ситуації функціонують як такі лише в певному контексті. Характерною ознакою невербальних конфліктогенних засобів, які автор вживає в ремарках, у своїй абсолютній більшості, є зображеннями конфліктної поведінки діючих осіб. Невербальні засоби скоординовано в тексті з вербальними.

Конфліктогенні засоби можуть сприйматися інтерактантами по-різному. В одних епізодах комуніканти жваво реагують на той чи інший засіб, ужитий іншим (іншими) учасником (учасниками) комунікації, в інших — виступають свідками конфлікту або його жертвами, лише усвідомлюючи своє становище, але не роблячи спроб змінити його.

Література

1. Авдонина М. Ю. Психологический анализ самооценки студентов как субъектов иноязычной речевой деятельности (на материале навыков грамматического оформления говорения) : автореф. дис. ... канд. психол. н. : 19.00.07. М. : НИИ общей и педагогич. психологии АПН СССР, 1986. 18 с.
2. Алексеева О. С. Конфліктогенний потенціал газетних заголовків // Мова. Одеса : Астропринт, 2017. № 28. С. 5–9.
3. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Словарь конфликтолога. М., 2009. URL : <http://vocabulary.ru/dictionary/887>. Дата доступу : 15.05.2018.

4. Белоконенко Л. А. Конфликтная ситуация в художественном произведении как отражение авторской позиции // Вестник Челябинского гос. ун-та. Филология. Искусствоведение. 2013. Вып. 86. № 37 (328). С. 126–129.
5. Білоконенко Л. А. Морфологічні маркери мовного конфлікту // Мовознавчий вісник. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2014. Вип. 18. С. 182–187.
6. Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2015. 335 с.
7. Білоконенко Л. А. Українськомовна репрезентація міжособистісного конфлікту: автореф. дис. ... докт. філол. н.: 10.02.01 — укр. мова. Київ: Ін-т укр. мови НАН України, 2016. 41 с.
8. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации: Проблемы семиосоциопсихологии. М.: Наука, 1984. 268 с.
9. Егидес А. П. Психотехника синтонного общения. URL: http://psychologi.net.ru/book3_isk_ob/egides_sinton.html.
10. Киреева Е. К вопросу о тактиках конфликтной коммуникации // Verbum. Vilnius: Vilnius University Press, 2015. Vol. 6. P. 84–94.
11. Куманський О. Тоталізатор: соціальна трагікомедія. URL: <http://dramaturg.org.ua/nova-pesa-totalizator-suchasnogo-ukra/#axzz5j4xJDpUZ>. Дата доступу: 12.08.2018.
12. Луман Н. Социальные системы: очерк общей теории / пер. с нем. И. Д. Газиев. СПб.: Наука, 2007. 648 с.
13. Степанов Е. Н. Социальные аспекты городского прецедентного феномена и его статус в системе феноменов // Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса: Астропринт, 2008. № 13. С. 5–10.
14. Степанов Є. М. Мова міста як соціолінгвістична проблема // Вісник Львівського ун-ту. Сер. філологічна. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2006. Вип. 38. Ч. II. С. 65–71.
15. Тубалова И. В., Эмер Ю. А., Перевалова Д. А. «Конфликтотенный текст»: когнитивные и языковые особенности порождения (экспериментальное исследование) // Вестник Томского гос. ун-та. Томск, 2012. № 365. С. 33–38.
16. Leech G. Principles of Pragmatics. London, N. Y.: Longman, 1983. 250 p.

References

1. Avdonina, M. Yu. (1986), *Psychological analysis of self-assessment of students as foreign language speech activity subjects: on the material of skills of speaking grammatical design: Synopsis of thesis [Psikhologicheskiiy analiz samootsenki studentov kak sub'yektov inoyazychnoy rechevoy deyatel'nosti: na materiale navykov grammaticheskogo oformleniya govoreniya: avtoref. dis. ... kand. psikhol. nauk: 19.00.07]*, Research Institute of General and Pedagogical Psychology of the USSR Academy of Pedagogical Sciences, Moscow, 18 p.
2. Alekseeva, O. S. (2017), «Conflict-causing potential of newspaper headings», *Mova / Language* [«Konfliktohenyiy potentsial hazetnykh zaholovkiy», *Mova*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Astroprint, Odessa, vol. 28, pp. 5–9.
3. Antsupov, A. Ya., Shipilov, A. I. (2009), *Dictionary of conflictologist [Slovar' konfliktologa]*, Moscow, available at: <http://vocabulary.ru/dictionary/887>. Access date: 05/15/2018.
4. Belokonko, L. A. (2013), «Conflict situation in the artistic work as a reflection of the author's position», *Bulletin of the Chelyabinsk State University. Philology. Art History* [«Konfliktnaya situatsiya v khudozhestvennom proizvedenii kak otrazhenie avtorskoy pozitsii», *Vestnik Chelyabinskogo gos. un-ta. Filologiya. Iskusstvovedenie*], Chelyabinsk State University Press, Chelyabinsk, vol. 86, No 37 (328), pp. 126–129.
5. Bilokonko, L. A. (2014), «Morphological Markers of Language Conflict», *Linguistics Journal* [«Morfolohichni markery movnogo konfliktu», *Movoznavchyy visnyk*], Cherkassy Bogdan Khmelnytsky National University Press, Cherkassy, vol. 18, pp. 182–187.
6. Bilokonko, L. A. (2015), *Ukrainian-language interpersonal conflict: monograph [Ukrains'komovnyi mizhosobystisnyi konflikt: monohrafiya]*, Interservice, Kyiv, 335 p.
7. Bilokonko, L. A. (2016), *Ukrainian-language representation of interpersonal conflict: author's synopsis of thesis [Ukrayins'komovna reprezentatsiya mizhosobystisnoho konfliktu: avtoref. dys. ... dokt. filol. n.: 10.02.01 — ukr. mova]*, Institute of the Ukrainian language NAS of Ukraine, Kyiv, 41 p.
8. Dridze, T. M. (1984), *Text activity in the structure of social communication: Problems of semiosociopsychology [Tekstovaya deyatel'nost' v strukture social'noy kommunikatsii: Problemy semiosociopsikologii]*, Nauka, Moscow, 268 p.
9. Egides, A. P. (2016), *Psychotechnics of syntononic communication [Psikhotehnika sintonnogo obshcheniya]*, available at: http://psychologi.net.ru/book3_isk_ob/egides_sinton.html
10. Kirejeva, Jelena (2015), «On the question of some tactics of conflict communication», *Verbum* [«K voprosu o taktikakh konfliktnoj kommunikatsii», *Verbum*], Vilnius University Press, Vilnius, vol. 6, pp. 84–94.
11. Kumansky, O. *Tote: social tragicomedy [Totalizator: sotsialna trahikomediya]*, available at: <http://dramaturg.org.ua/nova-pesa-attalizador-modern-ukraz/#axzz5j4xJDpUZ>. Date of access: 08.12.2018.
12. Luman, N. (2007), *Social systems: an outline of the general theory*, translated by I. D. Gaziyevev [Sotsial'nyye sistemy: ocherk obshchey teorii, per. s nem. I. D. Gaziyevev], Nauka, St. Petersburg, 648 p.
13. Stepanov, Ye. N. (2008), «Social aspects of urban precedential phenomenon and its status in system of phenomena», *Mova / Language* [«Sotsial'nye aspekty gorodskogo pretsedentnogo fenomena i yego status v sisteme fenomenov», *Mova*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Astroprint, Odessa, vol. 13, pp. 5–10.
14. Stepanov, Ye. M. (2006), «Language of city as a sociolinguistic problem», *Visnyk of Lviv University, Series philological* [«Mova mesta yak sotsiolinhvistychna problema», *Visnyk Lvivskoho universytetu, Seriya filolohichna*], Lviv Ivan Franko National University, vol. 38, part II, pp. 65–71.
15. Tubalova, I. V., Emer, Yu. A., Perevalova, D. A. (2012), «Conflict-causing text»: cognitive and linguistic features of the generation (experimental study), *Bulletin of the Tomsk State University* [«Konfliktogennyy tekst: kognitivnye i yazykovye osobennosti porozhdeniya (eksperimental'noe issledovanie)», *Vestnik Tomskogo gos. un-ta*], Tomsk State University, Tomsk, vol. 365, pp. 33–38.
16. Leech, G. (1983), *Principles of Pragmatics*, Longman, London, New York, 250 p.

АЛЕКСЕЕВА Елена Сергеевна,

преподаватель кафедры украиноведения Национального университета «Одесская морская академия»;
ул. Дидрихсона, 8, г. Одесса, 65029, Украина; тел.: +38(048)7327910; e-mail: djayani@ukr.net

ВЕРБАЛЬНЫЕ И НЕВЕРБАЛЬНЫЕ КОНФЛИКТОГЕНЫ В ТЕКСТЕ ПЬЕСЫ А. КУМАНСКОГО «ТОТАЛИЗАТОР»

Аннотация. *Цель* данной статьи — лингвопрагматический анализ конфликтогенных средств трагикомической пьесы Александра Куманского «Тотализатор», одного из драматических произведений новейшей украинской драматургии. *Объект* изучения — вербальные и невербальные средства, которые использованы в конфликтных эпизодах указанной пьесы. *Предметом* исследования является система речевых и паравербальных средств создания межличностного конфликта. Применены общенаучные методы анализа и синтеза, описательный и сопоставительный методы в лингвистике, метод прагмалингвистического анализа. *Результатом* анализа 68 конфликтных эпизодов, которые зафиксированы на вербальном (85 % — 58 текстовых отрывков) и невербальном (15 % — 10 текстовых отрывков) уровнях, были сделаны *выводы*. В пьесе «Тотализатор» А. Куманский использовал как специализированные, так и ситуативные вербальные и невербальные конфликтогены. Они являются средствами выражения межличностных конфликтов, которые формируют ядро социально-ценностного конфликта власти и общества. Специализированные вербальные средства: фразеологизмы, проклятия, лексемы и морфемы с негативными коннотациями, стилистически противопоставленные единицы. Ситуативные вербальные средства конфликта функционируют как таковые лишь в определённом контексте. Невербальные конфликтогены пьесы — это ремарочные замечания о конфликтном поведении действующих лиц. Невербальные средства скоординированы в тексте с вербальными.

Ключевые слова: конфликтогенный, вербальный, невербальный, социальный конфликт, межличностный конфликт, специализированные и ситуативные конфликтогены.

Olena S. ALEKSEEVA,

Lecturer of the Ukrainian Studies Department of the National University «Odessa Maritime Academy»;
8 Didrikhsona str., Odessa, 65029, Ukraine; tel. : +38 (048) 7327910; e-mail: djayani@ukr.net

VERBAL AND NONVERBAL CONFLICT-CAUSING MEANS IN THE TEXT OF THE PLAY «TOTALIZATOR» («TOTE») BY OLEKSANDR KUMANSKY

Summary. The *purpose* of this article is the implementation of linguistic and pragmatic analysis of conflict-causing means used in modern Ukrainian tragicomic play «Totalizator» («Tote») by Alexander Kumansky. The *object* of study is verbal and nonverbal means applied in conflict episodes of the play. The *subject* of this study is the system of speech and extra-language means of creating an interpersonal conflict. General research *methods* of analysis and synthesis, descriptive and comparable methods in linguistics, the method of pragmalinguistic analysis have been applied. As a *result* of the analysis of 68 conflicting episodes manifested in verbal (85 % — 58 text snippets) and nonverbal (15 % — 10 text snippets) levels, such *conclusions* were made. O. Kumansky used both specialized and situational verbal and nonverbal conflict-causing means in tragicomic play «Totalizator» («Tote»). They demonstrate interpersonal conflicts that form the core of social value conflict between the power and the society. There are specialized verbal means: phraseological units, curses, lexemes and morphemes with negative connotations, stylistically opposed units. Situational verbal conflict-causing means function only in a specific context. Nonverbal conflict-causing means of the play are remarks on the conflict behavior of actors. Nonverbal means are coordinated in the text with verbal ones.

Key words: conflict-causing means, verbal, nonverbal, social conflict, interpersonal conflict.

Статтю отримано 19.10.2018 р.

КОРОЛЁВА Наталья Ливиевна,

преподаватель кафедры лексикологии и стилистики английского языка
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова;
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 093 1127717;
e-mail: kornsail@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-0764-9510

ЗОНА ОБОЗНАЧЕНИЯ ПЕРСОНАЖА В МЕГАТЕКСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Аннотация. *Цель* статьи — выявление вербального воплощения зоны персонажа в тексте художественного произведения, специфики взаимодействия всех факторов его проявления с закреплёнными номинациями в масштабах целого мегатекста. *Объект* анализа — образ героя художественного произведения в пределах мегатекста. *Предмет* исследования — кореферентные номинации и зона обозначения героя, определяющая композиционное и идейное представление персонажа. В работе использованы *методы* описательного, герменевтического, композиционного и интертекстуального анализа. *Результатом* работы стало исследование совокупности представлений образа героя-референта в пределах мегатекста, выраженной парадигмой: образ персонажа-референта в тексте → образ персонажа-референта во вспомогательном тексте → образ персонажа-референта в мегатексте. Образ персонажа мегатекста создаётся из совокупного представления референта во всех компонентах его структуры с помощью различных номинаций, сохраняющих ядерную, ведущую характеристику «герой основного сообщения». Используются некоторые художественные тексты А. И. Куприна. **Выводы.** С тематической точки зрения, мегатекст представляет собой сложную многофокусную систему, вбирающую в себя полииерархичную взаимосвязь всех номинаций, представленных в исходном и вспомогательных видах текста, которые, в свою очередь, сопряжены в едином концептуально-информативном комплексе их культурно- и/или идейно-художественного рассмотрения. **Практическое применение** результатов исследования возможно при анализе художественного текста, исследовании интертекстуального представления художественного образа, а также на занятиях по интерпретации текста.

Ключевые слова: зона обозначения персонажа, мегатекст, референтные связи, персонаж-референт, А. И. Куприн.

Формулирование исследовательской проблемы. Образы героев художественных произведений, являясь движущей силой сюжетного действия, «неизбежно оказывается в центре референтного пространства» целого текста [4, с. 33]. В связи с этим любое закреплённое за художественным образом в тексте обозначение становится своего рода его «структурным стержнем», который должен определённым образом согласовываться с порядком описания репрезентируемых событий. Если принять во внимание то обстоятельство, что «порядок описания референтного пространства (фабулы)» составляет «основное содержание понятия композиции» [3, с. 95], то можно сказать, что подключение наименования к общей системе художественного произведения предполагает его определённую композиционную функцию. Факторы корреляций комплекса всех номинаций образа с целым текстом, а также их возможное последующее внетекстовое аллюзивное и интертекстуальное появление в культурном пространстве является актуальным и перспективным аспектом современной парадигмы лингвистических исследований художественного текста.

Постановка исследовательских задач. Целью нашего исследования явилось выявление вербального воплощения зоны обозначения персонажа в тексте художественного произведения, специфики взаимодействия всех факторов его проявления с закреплёнными номинациями в масштабах мегатекста. Объектом нашего анализа является образ героя художественного произведения в пределах мегатекста. Предметом изучения стали кореферентные номинации и зона обозначения героя, определяющая композиционное и идейное представление персонажа. В процессе исследования использованы процедуры методов описательного, герменевтического, композиционного и интертекстуального анализа. В качестве основной задачи определено исследование совокупности представлений образа героя-референта в пределах мегатекста, выраженной следующей парадигмой: образ персонажа-референта в тексте → образ персонажа-референта во вспомогательном тексте → образ персонажа-референта в мегатексте. Образ персонажа мегатекста создаётся из совокупного представления референта во всех компонентах его структуры с помощью различных номинаций, сохраняющих ядерную, ведущую характеристику «герой основного сообщения».

Изложение основного материала. Определённые сегменты авторской и персонажной речи, объединённые референциально соотносённым рядом наименований, в результате своего «контекстуального взаимодействия» создают композиционно-речевую структуру категории «персонаж» [2, с. 7]. Текстовая реализация всех возможных наименований, направленных на обозначение одного героя, представляет собой тематически организованную систему, функционирующую в пределах данной категории. Множество контекстов употребления данных номинаций, вычленившись из сегментов авторской и персонажной речи, подключаются к действию этой системы, образуя зону обозначения персонажа.

Зона обозначения, т. е. совокупность всех кореферентных номинаций и окружающих их контекстов, расположенных в определённой последовательности, подчиняется художественным особенностям стиля писателя, жанру и композиции произведения [11]. В пределах одного произведения зоны обозначения героев различаются в зависимости от «объёма сферы персонажа» [12, с. 78], иными словами, в зависимости от того, является ли персонаж главным или второстепенным. Вычленение зоны обозначения героя становится отправной точкой в исследовании особенностей воплощений образа героя в структуре художественного текста.

Все возможные и реализуемые в различных фрагментах текста способы парадигматической цепи номинаций объединяются в единую зону обозначения героя тем, что служат средствами, вербально сигнализирующими о нём как об актанте определённого действия и образуют множество, из которого говорящий или пишущий извлекает необходимый элемент. Соотнесение этих элементов друг с другом, т. е. ряда кореферентных антропонимных и неантропонимных наименований, обеспечивает единство референции объекта в тексте, его смысловую и структурную целостность. Каждая отдельно взятая номинация, являясь результатом конкретной прагматической установки, имеет свою функциональную текстовую нагрузку, свою «сферу влияния» на формирование образа героя. Всевозможные выдвигания номинации в тексте являются основным условием возникновения различий в объёме и содержании этих сфер. Именно явление текстового выдвигания позволяет усилить эстетическую и аксиологическую роль конкретных номинаций, актуализировать их как носителей информации, принципиально важной для характеристики образа. Эффективным способом выдвигания номинаций в тексте становится их употребление в качестве первых обозначений героев, вынесение их в заглавие произведения (к примеру, среди произведений А. И. Куприна «Олеся», «Клоун», «Марианна», «Барбос и Жулька», «Нарцисс», «Капитан», «Тапёр» и др. [6]) или их закрепление в функции ведущих повторных номинаций данных персонажей.

Характер появления первого наименования героя в тексте помимо непосредственно композиционного анализа произведения, предполагает изучение его в масштабе изучения архитектурного членения (т. е. его внешнего, собственно текстового построения), в аспекте рассмотрения которого становится возможным изучение синтагматических признаков номинаций как единиц сугубо формально-логического уровня текста (предполагается, что, с этой точки зрения, номинации должны изучаться в отношении с другими речевыми единицами в пределах «определённым образом оформленных и завершённых отрезков текста» [7, с. 70]).

Функциональные особенности и текстовая значимость первой номинации находится в прямой зависимости от ее синтаксической позиции в предложении, т. е. оценивается с точки зрения категории определённости / неопределённости [1, с. 20]. Данное грамматическое значение наименования создаёт предпосылки авторского видения героя и способа его изображения.

Для успешной коммуникации любая новая информация, вводимая в текст, традиционно должна сопровождаться подкрепляющими её некоторыми дескрипциями. С одной стороны, рематическая часть сообщения должна быть непременно релевантной общим для адресанта и адресата потребностям коммуникации, с другой — её введение нецелесообразно без опоры на предшествующую информацию, в одинаковой мере известную как автору текущего сообщения, так и реципиенту.

Линейное развёртывание текста художественной коммуникации предполагает чёткий и согласованный отбор информации о персонаже, порядок сообщения этой информации читателю с постепенным наполнением номинации идейно значимыми характеристиками, соотнесёнными с образом. Само же художественное произведение становится своего рода концептуальным контекстом трансформации номинации персонажа в соответствии с его моральными, идеологическими и сугубо сюжетными характеристиками.

Номинация, определяемая инициальным, вводящим героя контекстом, или первая номинация, используемая в качестве одной из повторных номинаций героя, может сохраняться на протяжении всего произведения, переноситься из речи автора в речь других действующих лиц, вступать в различные отношения с другими наименованиями. В основе смены различных номинаций в зоне обозначения героя лежит принцип структурно-семантической вариативности наименований. Причиной этой вариативности, а также частотности тех или иных номинаций, различающихся контекстуальным значением и степенью эмоциональной и экспрессивной наполненности, становится определённая прагматическая направленность.

Традиционные способы и концепции рассмотрения целостности законченного текста частично могут быть использованы для исследований, посвящённых изучению композиционного и смыслового единства более сложного культурно-эстетического феномена — *мегатекста* [4]. Этот мегатекст предполагает структурную (объём и расположение частей), коммуникативную (различные адресантные целевые установки, если отдельные части написаны различными авторами) и семантическую (принципы отражения действительности) неоднородность. Семантическая неоднородность проявляется обычно в сугубо языковой и стилистической многоплановости всех компонентов, составляющих данный мегатекст, со свойственной для каждого из них прагматической ориентацией и подчинением разным речевым нормативам.

Особенности моделирования референтных связей в целой мегатекстовой системе представляют собой намного сложнее иерархизированную систему привлечённых к её созданию номинативных

единиц, которые участвуют в формировании единого тематического фокуса авторски- и не-авторски-адресантных текстов в отдельно взятом издании конкретного литературного произведения, что, безусловно, влияет на содержательные параметры центральной тексто-дискурсивной категории антропоцентричности.

Каркасом мегатекста является конгломерат функционально гетерогенных текстовых структур, синтез и рецепция которых в едином коммуникативном пространстве предполагает более сложный семиотический процесс, чем, например, восприятие отдельно взятого текста основного сообщения. Связующим звеном исходного и вспомогательных текстов является центр текстовой субъективности — тематический фокус, под которым понимается текстовый референт, находящийся в центре внимания текстового сообщения.

Общая тематическая направленность вспомогательных авторски- или не-авторски-адресантных текстов, как правило, задаётся основным сообщением с соблюдением определённой последовательности рассмотрения конкретных тематических участков, т. е. текстовых референтов основного сообщения — героев данного произведения.

В отдельном компоненте мегатекста языковые единицы выполняют специфические, свойственные только для данного вида сообщения функции, определяемые его жанровой и функционально-стилистической разновидностью. Вследствие этого одна и та же номинация в различных компонентах мегатекстовой структуры получает различные функциональные наполнения. Весь тематический материал, заимствованный из основного сообщения, трансформируется и организуется текстами вспомогательных сообщений в соответствии с их прагматическим установками. Из основного сообщения могут заимствоваться целые текстовые фрагменты. Композиционная структура вспомогательных сообщений, включающих в свой состав номинации, референтами которых выступают персонажи художественного текста, может включать различные композиционно-речевые формы: цитаты из основного сообщения; нецитатную отсылку к референтной ситуации — пересказ-повествование; пересказ-описание; рассуждение. Вспомогательные сообщения выполняют метатекстовую функцию: автор предисловия и комментария с их помощью подтверждает выдвигаемые им положения, и для него они — рабочий, анализируемый материал.

При характеристике данных единиц, на наш взгляд, становится уместным введение специфического понятия «пучка дескрипций» как средства идентификации объекта в возможных мирах. В опоре на эти пучки дескрипций, т. е. описательные признаки, в каждом компоненте мегатекста — как в основном, так и вспомогательных — закрепляется своей образ референта номинации, в частности героя произведения. Фактически, образ мы и понимаем как представление адресанта об объекте номинации, вбирающем в свою семантическую структуру все характеристики, присутствующие в отдельно взятом сообщении. Поэтому дескрипции, определяя актуальное значение номинации как идентифицирующего знака, выделяют те элементы его семантики, которые являются истинными по отношению к определённому возможному миру. В художественном произведении этот образ для читателя остаётся закреплённым за авторским представлением героя, во вспомогательных текстах под новым углом зрения он трансформируется в новый образ, создаваемый на основе аналитического рассмотрения текста основного сообщения. Например, номинация «Олеся» в неавторском предисловии [6, т. 1, с. 14] и в примечаниях [6, т. 2, с. 501] к известному одноименному произведению А. И. Куприна (т. е. вне текста основного сообщения [6, т. 2, с. 311–381]) соотносится не с означаемым в романе образом определённого референта — персонажа произведения, величиной сугубо эстетического характера в системе художественного произведения, а с иным представлением героя (т. е. с определённой выборочной репрезентацией результата концептуально-художественной обработки всей совокупности воплощённых в целом тексте возможных дескрипций), критическим подходом к его воплощению в художественном тексте, особенностям его социально-исторического правдоподобия, сопоставлением элементов биографии автора с биографией героя и т. д. Совокупность образов референта в пределах мегатекста можно выразить парадигмой «образ персонажа-референта в тексте → образ персонажа-референта во вспомогательном тексте → образ персонажа-референта в мегатексте». Образ персонажа мегатекста создаётся из совокупного представления референта во всех компонентах его структуры с помощью различных номинаций, сохраняющих ядерную, ведущую характеристику «герой основного сообщения».

Чаще всего можно говорить о традиционной (прецедентной), нетрадиционной (эмпирической) и совмещённой (прецедентной и эмпирической) трактовках героев и их номинаций, которые могут присутствовать в различного вида предисловиях и комментариях к основному тексту сообщения.

Выводы. Таким образом, с тематической точки зрения, мегатекст представляет собой сложную многофокусную систему, вбирающую в себя полииерархичную взаимосвязь всех номинаций, представленных в исходном и вспомогательных видах текста, которые, в свою очередь, сопряжены в едином концептуально-информативном комплексе их культурно- и/или научно-идеологического рассмотрения.

Характер и способ представления образа героя, т. е. фактор использования всевозможных номинаций при референции к определённым героям, способы проявления номинаций соотносятся одновременно с референциальными и прагматическими аспектами категории антропоцентричности

и являются неравнозначными у различных мегатекстовых компонентов. Изучение образов героев в предложенном мегатекстовом аспекте является перспективным путём анализа интертекстуального идейного, включая моральный, образа героя художественного произведения.

Л и т е р а т у р а

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. М. : Добросвет, 2000. 832 с.
2. Гончарова Е. А. Категории автор — персонаж и их лингвистическое выражение в структуре художественного текста. Л. : ЛГПИ, 1989. 149 с.
3. Долинин К. А. Интерпретация текста. М. : Просвещение, 2010. 304 с.
4. Коллегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. Одесса : Ред.-издат. отдел обл. управления по печати, 1991. — 221 с.
5. Кулешов Ф. И. Александр Иванович Куприн // Куприн А. И. Собр. соч. : в 9 т. М. : Худож. лит., 1971. Т. 1. С. 5–38.
6. Куприн А. И. — Собр. соч. : в 9 т. М. : Худож. лит., 1971.
7. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. М. : Просвещение, 1988. 192 с.
8. Степанов Е. Н. Отражение процесса взаимодействия русского и украинского языков в повести Александра Куприна «Олеся» // *Kieleckie Studia Rusycystyczne*. Kielce, 2000. Т. 10. S. 139–148.
9. Степанов Е. Н. Отражение региональных особенностей речи персонажей в творчестве А. И. Куприна // Серебряный век : диалог культур : сб. науч. статей по материалам Международной научной конференции, посвящённой памяти проф. С. П. Ильёва. Одесса : Астропринт, 2007. С. 577–586.
10. Степанов Е. Н. Регионализмы в речи персонажей как средство выразительности в творческой манере А. И. Куприна // *Одеська лінгвістична школа : інтеграція підходів : колективна монографія*. Одеса : ПолиПринт, 2015. С. 169–176.
11. Чернухина И. Я. Элементы организации художественного прозаического текста. Воронеж : Изд-во ВГУ, 1984. 115 с.
12. Шетинин Л. М. О грамматическом значении и синтаксических функциях собственных имён в связном тексте // *Филологические науки. Научные доклады высшей школы*. М., 1983. № 5. С. 50–56.

R e f e r e n c e s

1. Gak (Hak), V. G. (2000), *Theoretical grammar of the French language [Teoreticheskaya grammatika frantsuzskogo yazyka]*, Dobrosvet, Moscow, 832 p.
2. Goncharova, E. A. (1989), *Categories of author & character and their linguistic expression in the structure of an artistic text [Kategorii avtor — personazh i ikh lingvisticheskoye vyrazheniye v strukture khudozhestvennogo teksta]*, Leningrad State Herzen Pedagogical Univ. Press, Leningrad, 149 s.
3. Dolinin, K. A. (2010), *Interpretation of the text [Interpretatsiya teksta]*, Prosveshcheniye, Moscow, 304 p.
4. Kolegayeva, I. M. (1991), *The text as a unit of scientific and artistic communication [Tekst kak edinitsa nauchnoy i khudozhestvennoy kommunikatsii]*, Editorial and Publishing Department of the Regional Administration Press, Odessa, 221 p.
5. Kuleshov F. I. (1971), «Alexander Ivanovich Kuprin», *Kuprin, A. I. Collected Works : in 9 vol.* [«Aleksandr Ivanovich Kuprin», *Kuprin, A. I. Sobranie sochineniy : v 9 t.*], Khudozh. lit., Moscow, pp. 5–38.
6. Kuprin, A. I. (1971), *Collected Works : in 9 vol.* [Sobranie sochineniy : v 9 t.], Khudozh. lit., Moscow.
7. Kukharenko, V. A. (1988), *Interpretation of the text [Interpretatsiya teksta]*, Prosveshcheniye, Moscow, 192 p.
8. Stepanov, Ie. N. (2000), «Reflection of the process of interaction between the Russian and Ukrainian languages in the story by Alexander Kuprin «Olesya»», *Kieleckie Studia Rusycystyczne* [«Otrazheniye protsessa vzaimodeystviya russkogo i ukrainskogo yazykov v povesti Aleksandra Kuprina «Olesya»», *Kieleckie Studia Rusycystyczne*], Kielce, vol. 10, pp. 139–148.
9. Stepanov, Ie. N. (2007), «Reflection of the regional features of the characters' speech in the works of A. I. Kuprin», *Silver Age : the dialogue of cultures : Collection of scientific articles on the materials of the Int. Sci. Conference dedicated to the memory of prof. S. P. Ilyov* [«Otrazheniye regional'nykh osobennostey rechi personazhey v tvorchestve A. I. Kuprina», *Serebryanyy vek : dialog kul'tur : sb. nauch. statey po materialam Mezhdunarodnoy nauch. konf., posvyashchonnoy pamyati prof. S. P. Il'yova*], Astroprint, Odessa, pp. 577–586.
10. Stepanov, Ie. N. (2015), «Regionalisms in the speech of characters as a means of expression in the creative style of A. I. Kuprin», *Odessa linguistic school : Integration of approaches : collective monograph* [«Regionalizmy v rechi personazhey kak sredstvo vyrazitel'nosti v tvorcheskoy manere A. I. Kuprina», *Odeska lingvistychna shkola : intehratsiia pidkhodiv : kolektyvna monohrafiia*], PolyPrint, Odessa, pp. 169–176.
11. Chernukhina, I. Ya. (1984), *Elements of the organization of artistic prose text [Elementy organizatsii khudozhestvennogo prozaicheskogo teksta]*, Voronezh State Univ. Press, Voronezh, 115 p.
12. Shchetinin, L. M. (1983), «On the grammatical meaning and syntactic functions of proper names in a coherent text», *Philological Sciences. Scientific Essays of Higher Education* [«O grammaticheskom znachenii i sintaksicheskikh funktsiyakh sobstvennykh imen v svyaznom tekste», *Filologicheskiye nauki. Nauchnye doklady vysshey shkoly*], Moscow, vol. 5, pp. 50–56.

КОРОЛЬОВА Наталія Лівіївна,

викладач кафедри лексикології і стилістики англійської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 093 1127717; e-mail: kornsail@gmail.com ;

ЗОНА ПОЗНАЧЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ У МЕГАТЕКСТІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Анотація. *Мета* статті — виявлення вербального втілення зони персонажа в тексті художнього твору, специфіки взаємодії всіх факторів його прояви з закріпленими номінаціями в масштабах цілого мегатекста. *Об'єкт аналізу* — образ героя художнього твору в межах мегатекста. *Предмет дослідження* — кореферентних номінації і зона позначення героя, що визначає композиційне і ідейний уявлення персонажа. У роботі використані методи описового, герменевтичного, композиційного і інтертекстуального аналізів. *Результат дослідження* — сукупність уявлень образу героя-референта в межах мегатекста можна висловити парадигмою образ персонажа-референта в тексті → образ персонажа-референта в допоміжному тексті → образ персонажа-референта в мегатекст. Образ персонажа мегатекста створюється з сукупного уявлення референта у всіх компонентах його структури за допомогою різних номінацій, які зберігали сильним, провідну характеристику «герой основного повідомлення». **Висновки.** З тематичної точки зору мегатекст являє собою складну багатофокусну систему, яка вбирає в себе поліієрархічна взаємозв'язок всіх номінацій, представлених в вихідному і допоміжних видах тексту, які в свою чергу сполучаються в єдиному концептуально-інформативному комплексі їх культурно і / або ідейно-художнього розгляду. Практичне застосування результатів дослідження можливо при аналізі художнього тексту, дослідженні інтертекстуальності уявлення художнього образу, а також на заняттях з інтерпретації тексту.

Ключові слова: зона позначення персонажа, мегатекст, референтні зв'язки, персонаж-референт.

Nataliya L. KOROLYOVA,

Associate Professor, Lexicology and English Stylistics Chair, Odessa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Franzuzskiy blvd., Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 093 1127717; e-mail: kornsail@gmail.com ;
ORCID ID: 0000-0002-0764-9510

CHARACTER IDENTIFICATION AREA IN MEGATEXT OF ARTWORK

Summary. The article investigates forming the verbal embodiment of a character's zone in a megatext of a work of fiction. The *purpose* is to identify such zones, the specifics of interaction of all the factors in their manifestations with fixed nominations on the scale of a whole mega-text. The *object* of analysis is the image of the hero within the mega-text. The *subject* of the research is coreferential nominations and the zone of its designation, which determines the compositional and ideological representation of the character. We used the methods of descriptive, hermeneutic, compositional and intertextual analyzes. The *result* of the research: the set of representations of a character-referent within a mega-text can be expressed by the paradigm: the image of a character-referent in the text → the image of a character-referent in an auxiliary text → the image of a character-referent in a mega-text. The image of a mega-text character is created of the cumulative presentation of the referent in all components of its structure with help of various nominations preserving the core, leading characteristic «hero of the main message». **Findings.** From the thematic point of view, a megatext is a complex multi-focus system that incorporates the polyhierarchical interrelation of all nominations presented in the original and auxiliary types of the text, which in turn are mated in a single conceptual and informative complex of their cultural and / or conceptual and artistic consideration. The practical application of the research results is possible in the analysis of any artistic text, in the study of the intertextual representation of an artistic image, as well as at text interpretation lectures.

Key words: character designation zone, mega-text, reference links, character referent.

Статтю отримано 28.09.2018 р.

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154321>

УДК 81-13:133.527

TRUBA Hanna,

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Applied Linguistics,
Odessa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Frantsuzskiy Blvd., Odessa, 65058, Ukraine;
tel.: +38 (0482) 6805; e-mail: 3182009060@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-9944-0476

**THE INTEGRATIVE APPROACH IN LINGUISTICS AS A NEW STAGE
OF THE CONSCIOUSNESS RESEARCH. THE GENERAL THEORY OF SYSTEMS**

Summary. The *purpose* of the article is to trace the main aspects of integrity theory as a new stage of studying linguistics processes. The *object* of the article is to describe the integrative approach in linguistics as a new approach, to show all the advantages of its usage, and the *subject* of the article is to study new approaches in linguistics on the base of the general theory of system. The author used the descriptive and analytical *methods* of language research. The *results* of the research are the new way of investigation of linguistics phenomena — the integrative approach, which is based on the general theory of system and combine all the existent approaches to show the full picture. The *actuality* of the article is the attempting of making new approach and effort to unite all the existent approaches in studying linguistic phenomena to get the full view. The *practical value* of the research is in possibility of using these results for investigation and optimization the studying the language phenomena, for optimization of studying process for essential understanding of fundamental linguistics processes.

Key words: integrative approach, general theory of system, category, categorization.

Problem justification. The humanity made the giant leap in the XX century. It gave the powerful development to technology and technological processes; sometimes it is even called a new scientific and technological revolution. And, consequently, we cannot ignore the changes that have taken place in our environment, in our worldview, attitude and way of understanding and feeling ourselves. Even so, some scientists believe that thanks to the latest gadgets, not just the conditions of our existence, the structure of our brain as a part of the body has changed a lot. All this factors could not to change our worldview and could not to reflect into our speech.

It is known that the basic concepts of worldview and world perception are displayed in the language in the predication [1], which, in turn, is embodied in the four basic categories: subject, action, state, attribute. These categories should be given more attention, but research of only one aspect will not give the full picture of the worldview. So, they should be described like one phenomenon which is combined and influenced by its parts.

And that's way we can't study the linguistics phenomena separately from the social and technological background, and even studying only one linguistics aspect won't give us the full picture.

So as the result at the end of XX century the theory of general system has appeared with A. I. Uymov at the head. His main thought was that the systems are everywhere and the laws of these systems are the same. If we studied these laws we could understand all the systems and everything existed.

It is necessary to choose the appropriate methods for studying any phenomenon on this point of view. In linguistics the integrative approach could be challenged for this purpose. But we should speak about the general theory of system for understanding its importance. It became the powerful source for methodological reference for an integrative approach not only in linguistics, but also in any science. So, that's why it should be described the connection between the general theory of systems and integrative approach. This is the direction of the research methodology, which is based on the study of the object as an integral structure, which, in turn, consists of a set of elements, relations and relationships between them.

Formulation of research tasks. The urgency of the study is to formulate a new perspective and to understand the integral approach as such. As well as the need to apply the nature of linguistic research in the era of globalization.

The main purpose of the work is to study the theoretical foundations of the integral approach to the study of the category of worldview and the process of categorization.

The basic material presentation. In the context of a systematic approach, we can talk about some ways of organizing our actions that cover any kind of activity, showing patterns and interconnections with the aim of their most effective use. From this point of view, the system approach is not so a means of solving the questions, but a method of setting tasks. This is a qualitatively higher than merely objective, method of knowledge.

There are basic principles of the system approach (system analysis) [5; 13]:

1) integrity, which allows to consider simultaneously the system as a whole and at the same time as a subsystem for higher levels; the hierarchy of the structure, that is, the presence of a set of (at least

two) elements located on the basis of the subordination of the elements of the lower level to the elements of the higher level. Realization of this principle is clearly seen on the example of any particular organization. As you know, any organization represents the interaction of two subsystems: managerial and controlled, where one subordinates another to another;

2) structuring, which allows to analyze the elements of the system and their interrelations within a specific organizational structure. As a rule, the process of functioning of the system is conditioned not so much by the properties of its individual elements, but by the properties of the structure itself;

3) plurality allows to use many cybernetic, economic and mathematical models to describe individual elements and systems as a whole.

The general theory of systems is a special-scientific and logical-methodological concept of the study of objects that make up the system. The purpose of research within this theory is to study the various types and types of systems of their basic principles and patterns of behavior, as well as the functioning and development. The general theory of systems has the following advantages:

1. Uses a «holistic» approach to systems (as a consequence, all phenomena are considered as «integrity») for maintaining the identity of systems and properties of indivisible elements.

2. Increases the commonality of private laws by finding such structures in systems (isomorphism), regardless of which disciplines and special sciences these laws belong.

3. Stimulates the use of mathematical models that are described using a language that is independent of a particular value; These patterns, thanks to their commonality, help to establish an analogy (or lack thereof) between systems. With the help of mathematical models, we move from «content analysis to structure analysis», which «avoids many unnecessary research». The disadvantage of this approach lies in the fact that real systems are not fully described by mathematical models.

4. Promotes the unity of science by building a connecting, interconnected basis for systematizing knowledge. «The general theory of systems can be considered as a «system of systems», which points to the differences and similarities between different disciplines» [5; 13].

Indeed, the general theory of systems began to develop at the end of the XIX and the beginning of the XX century. So called Parents of the general theory of systems have four members: the French and Swiss linguist F. de Saussure, the Yugoslav mathematician M. Petrovich, the Russian philosopher, political figure, scientist, economist A. A. Malinovsky, better known under the pseudonym A. A. Bogdanov, and, finally, closer to the middle of the twentieth century, the American biologist of Austrian origin L. von Bertalanffy [13].

The basic course of lectures by Ferdinand de Saussure «The Course of General Linguistics» marked the transition of linguistics from the historical and comparative study of languages in their development (diachrony) to the study and study of the structure of speech at a particular time point, that is, the analysis of linguistic synchronicity. It was he who first consistently distinguished synchronic and diachronic approaches to language [7]. His appeal to the synchronization of language led to a revolution both in linguistics and in the formation of a new, structural approach in general. Thus, the object of study were special structures in the language — morphemes. This theory and the types of methods themselves offered by synchronous structural descriptions have become so significant that they played a decisive role in linguistic studies of almost all of the twentieth century, which greatly influenced other sciences, becoming a kind of framework for a systematic approach [7].

Modern linguistics today has been influenced by the general tendencies of humanity: active processes of globalization, informatization, integration of scientific knowledge, search of the latest applied aspects, recognition of English as a language of intercultural communication and its influence on other national languages. All these processes have challenged the scientific community about the need to integrate the knowledge gained under one common denominator. And, consequently, in order to answer contemporary requirements and to search for new applied aspects, linguists do not have enough to consider issues within the narrow boundaries of one direction; they are forced to integrate the knowledge of different approaches and incorporate them into the interpretation of a particular process or phenomenon. These requirements correspond to the method of an integrative approach, which accumulates the development of theoretical foundations [12]: communicative-activity approach (I. O. Zimnyaya, A. A. Leontiev, E. V. Sidorov, E. F. Tarasov); the communicative-cognitive approach (N. S. Bolotnov, A. E. Goncharova, T. V. Drozdova); communicative-discursive approach (E. S. Kubryakova, N. V. Rakitina); cognitive approach (N. F. Alefirenko, V. Z. Demyankov, V. V. Krasny); functional-stylistic approach (Ye. A. Bazhenov, N. M. Kozhina, M. P. Kotyurov, N. M. Razinkina); linguocultural approach (V. V. Vorobiev, G. V. Elizarova, S. V. Kaninkin, V. A. Maslov); sociolinguistic approach (Yu. D. Desheriev, T. I. Erofeeva); linguosynergic approach (V. G. Borbotko, G. G. Moskalchuk).

The aforementioned developments allow us to approach the study of linguistic concepts, and, in particular, the categories of state, from a complex point of view. Of course, there are definite developments in the category of state, but all of these are disparate, do not cover the issues comprehensively and do not coincide with each other in their conclusions.

The problem of studying the category of state by the integrative method consists in redefining the system of conceptual views on the study of the category of state in general as the object of linguistic

research and the elaboration of the foundations of a new integral theory of the category of state. The problem of studying the ways of humans' studying the world is inexhaustible and infinite, as well as being of the person himself. The way of knowing the world man is transformed and perfected with the development of human progress. Therefore, today, modern approaches to the demand of time should be used.

The issues of world categorization are well developed and described in detail. It is now worth focusing on integrating the knowledge gained. The importance of studying the very category of statehood consists in the fact that at the generalized level of knowledge are the categories of being, and the reality itself is exhausted by the existence of things and the relations of their properties. All situations of reality are characterized by primary relations between concrete things, they transmit real interactions and interactions, and therefore they are cognitive situations for the subject of knowledge, and, therefore, are cornerstones for scholars. An integral approach to the study of the category of state will allow it to be viewed not as a fragmented object, but as a subject-sign model associated with communicative activity, a verbalizing fragment of knowledge of national culture and social space in their unity and interdependence.

The issues of world categorization are well developed and described in detail. It is now worth focusing on integrating the knowledge gained. The importance of studying different category of world view in the fact that at the generalized level of knowledge are the categories of being, and the reality itself is exhausted by the existence of things and the relations of their properties. All situations of reality are characterized by primary relations between concrete things, they transmit real interactions and interactions, and therefore they are cognitive situations for the subject of knowledge, and, therefore, are cornerstones for scholars.

Modern linguistics more and more seeks to integrate the gains of different branches of linguistic knowledge into a common denominator. Yes, it is obvious that the explanation of the general situation in society without explanation of the general vectors of its movement can not be explained by purely linguistic phenomena. Consequently, the subject of our article is an attempt to integrate a functional and sociolinguistic approach into the study of such basic categories as state and aspect.

The qualification mark of social linguistics of the second half of the XX century is the transition from the works of the general plan to the experimental verification of hypotheses, mathematical consideration of concrete facts. According to American sociolinguist J. Fishman, at the present stage, the study of language in the social aspect is characterized by such features as systematic, strict orientation of data collection, quantitative and statistical analysis of facts, dense interweaving of linguistic and sociological aspects of the study. In this case, the synchronous aspect, the analysis of the connections between the elements of the structure of the language and the elements of the structure of society prevails; in the works of the previous period, for the most part, postulates the slogan of the evolution of language with the development of society, that is, this study has a diachronic aspect [9].

At a glance, the linguistic categories of one language do not require explanations for the carriers of this language. However, one language can be used by different groups of speakers, and as a result, the content and speech code will be different. Sociolinguistic research is being conducted in Ukraine, but this issue requires the development and updating of research. At the same time, there is a problem related to the fact that different language communities are people who live in the same city and work in the same enterprises but who have different native languages as their native language, for example, Bulgarians, Russians, Moldovans and Ukrainians. Do they have a conceptual framework?

So, in sociolinguistics, there is the notion of the linguistic community, which is a set of people, united by common social, economic, political and cultural ties that realize in everyday life direct and indirect contacts between themselves and with different social institutions with the help of one language or different languages common within this population. The boundaries of language distribution often do not coincide with political boundaries. Therefore, in the definition of the notion of «linguistic community», the combination of linguistic and social features is essential: if we leave only linguistic, we can speak only about the language regardless of the environment in which it is used; if the grounds are social criteria (covering both politico-economic and cultural factors), then the languages that function in a particular social community (the criterion of allocation in each case should be the commonality of social life, the existence of regular communication contacts, social commonality, political, economic and other realities [6].

Consequently, in terms of the philosophy of studying the problems of functionality as a holistic phenomenon reach the philosophical thought of the XIX century. Traditionally, the sources of functional grammar are theoretical developments of the ancient philosophy of Aristotle, Thales, Anaximenes, Anaximander, Democritus, and classical works by the philosophers I. Kant, G. Gadamer, M. Heidegger, V. James, K. Popper, the psychology of speech activity by L. Vygotsky, the school Swiss functional psychology E. Clapardi. And the foundations of the functional grammar, which were laid by the representatives of the Prague linguistic circle, S. Bali, V. von Humboldt, E. Koshmieder, E. Kurilovich, A. Martinet, I. I. Meshchaninov, O. M. Peshkovsky, O. O. Shakhmatov, L. V. Shcherba, R. Jakobson et al. The first examples of the functional analysis of expressions was the concept of the quantitative nature of language thinking by I. Baudouin de Courtenay, the monograph «Thinking and Language»

by F. Bruno, «Philosophy of Grammar» by O. Jespersen, which contains the first attempt to correlate concepts and means of their expression.

The frames of this type of article could not allow us to include all the necessary parts to describe all the components of category of state to show all its particulars. But represented facts are enough to say, that since the ancient time all the scientists understood the importance of categorization of the world and their understanding was approximately the same as the modern one.

Conclusion. So, the philosophical point of view doesn't contradict to the general understanding of the category of states. It means an extremely abstract abstraction that reflects the quantitative and qualitative forms of the realization of existence, the existence of objects of any nature, their specific and definite (their degree), their essential and fundamental properties, both internal and external ones. The status category fixes the moment of stability in the change, development, movement of materials, objects at a given time in certain conditions.

References. I

1. Жаборюк О. А., Жаборюк І. Prolegomena to the Theory of Logico-Grammatical Dynamics // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2003. Вип. 611. С. 147–151.
2. Краткий словарь когнитивных терминов / ред. Кубрякова Е. С. М. : МГУ, 1997. 245 с. URL : <http://vocabulary.ru/dictionary/849/word/koncept>.
3. Лузина Л. Г. Проблемы стилистики в лингвопрагматической интерпретации // Прагматика и семантика. М. : ИНИОН, 1991. С. 67–81.
4. Мартынов В. В. Функциональная грамматика и категории языка // Проблемы функциональной грамматики. М. : Наука, 1985. С. 155–162.
5. Галиновский С. А. Двойственное системное моделирование / 7-мі Харківські студентські філософські читання. Збірник тез та доповідей учасників Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів. Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. С. 156–158.
6. Селиванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
7. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 1999. 432 с.
8. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / отв. ред. А. В. Бондарко. 2-е изд. М. : Эдиториал УРСС, 2001. 348 с.
9. Труба Г. М. Функціональна взаємодія категорій становості та аспектуальності : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2014. 210 с.
10. Труба Г. М. Взаємодія функціонально-семантичної категорії становості з іншими функціонально-семантичними полями та категоріями // Наукові записки [Кіровоградського держ. ун-ту]. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : Вид-во КДУ, 2011. Вип. 100. С. 384–387.
11. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике. М. : Наука, 1974. 255 с.
12. Хомутова Т. Н. Научный текст : теоретические основы интегрального подхода : дис. ... докт. филол. наук : 10.02.19. М., 2010. 366 с.
13. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем. М. : Мысль, 1978. 272 с.

References. II

1. Zhaboryuk, O. A., Zhaboryuk, I. (2003), «Prolegomena to the Theory of Logico-Grammatical Dynamics», The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series : philology [«Prolegomena to the Theory of Logico-Grammatical Dynamics», Visnyk Harkivskogo natsionalnogo universytetu im. V. N. Karazina], Kharkov, vol. 611, pp. 147–151.
2. Kubryakova, Ye. S.(ed.) (1997), *Concise Dictionary of Cognitive Terms [Kratkiy slovar' kognitivnykh terminov]*, Moscow State University Publ. House, 245 p. URL : <http://vocabulary.ru/dictionary/849/word/koncept>.
3. Luzina, L. G. (1991), «Problems of stylistics in linguistic and pragmatic interpretation», *Pragmatics and semantics* [«Problemy stilistiki v lingvopragmaticheskoy interpretatsii», *Pragmatika i semantika*], Institute of Scientific Information on Social Sciences, Moscow, pp. 67–81.
4. Martynov, V. V. (1985), «Functional grammar and language categories», *Problems of functional grammar* [«Funktsionalnaya grammatika i kategorii yazyka», *Problemy funktsionalnoy grammatiki*], Nauka, Moscow, pp. 155–162.
5. Galinovskiy, S. A. (2010), «Dual system modeling», *7th Kharkiv student philosophical reading. Collection of abstracts and reports of participants of the International scientific conference of students and postgraduates* [«Dvoystvennoe sistemnoe modelirovanie», *7 Harkivski studentski filosofski chytannia. Zbirnyk tez ta dopovidei uchasnnykh Mizhnarodnoi naukovi konferentsii studentiv ta aspirantiv*], Kharkiv V. N. Karazin National Univ., Kharkov, pp. 156–158.
6. Selivanova, O. O. (2010), *Linguistic Encyclopedia [Lingvistychna entsyklopedia]*, Dovkillya-K, Poltava, 844 p.
7. Saussure, F. de (1999), *General Linguistics Course [Kurs obschey lingvistiki]*, Ural State University Press, Ekaterinburg, 432 p.
8. *Theory of functional grammar : Introduction. Aspectuality. Temporary localization. Taxis* (2001) [Teoriya funktsionalnoy grammatiki : Vvedenie. Aspektualnost. Vremennaya lokalizovannost. Taksis, 2-e izd.], A. V. Bondarko (resp. ed.), Editorial URSS, Moscow, 348 p.
9. Truba, G. M. (2014), *Functional interaction of categories of state and aspectuality : PhD thesis [Funktsionlna vziaimodiia kategoriy stanovosti ta aspektualnosti : dis...kand. filolog. nauk: 10.02.01]*, Odessa I. I. Mechnikov National Univ., Odessa, 210 s.
10. Truba, G. M. (2011), «Interaction of the functional-semantic category of state with other functional-semantic fields and categories», *Scientific notes of Kirovograd State Univ., Series : Philological sciences (linguistics)* [«Vziaimodi-

ia funkcionalno-semantichnoi kategorii stanovosti z inshymy funkcionalno-semantichnymy poliamy ta kategoriiamy», *Naukovi zapysky, Seriya: Filologichni nauky (movoznavstvo)*, Kirovograd State University Press, vol. 100, pp. 384–387.

11. Shchur, G. S. (1974), *Field Theory in Linguistics* [*Teoriya polya v lingvistike*], Nauka, Moscow, 255 p.

12. Khomutova, T. N. (2010), *Scientific text : theoretical foundations of the integral approach : Doctoral thesis* [*Nauchnyy tekst : teoreticheskie osnovy integralnogo podkhoda : dis. ... dokt. filol. nauk : 10.02.19*], Moscow, 366 p.

13. Uyomov, A. I. (1978), *Systems approach and general systems theory* [*Sistemnyy podkhod i obshchaya teoriya system*], Mysl', 272 p.

ТРУБА Ганна Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38(0482)7762277;

e-mail: 3182009060@ukr.net ; ORCID ID: 0000–0001–9944–0476

ИНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД У ЛІНГВІСТИЦІ ЯК НОВИЙ ЕТАП КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ СИСТЕМ

Анотація. *Мета* статті — простежити основні аспекти теорії цілісності як нового етапу вивчення лінгвістичних процесів і описати інтеграційний підхід у лінгвістиці як новий підхід, показавши всі переваги його використання. *Об'єктом* вивчення є нові підходи в лінгвістиці, розроблені на основі загальної теорії системи. *Методи* дослідження — описові та аналітичні. *Результати* роботи окреслюють новий спосіб дослідження явищ лінгвістики — інтеграційний, який базується на загальній теорії системи та поєднує в собі всі наявні підходи, здібні показати повну картину матеріалу, що підлягає вивченню. *Актуальність* статті полягає у спробі розробити новий підхід та об'єднати всі існуючі підходи в комплексному вивченні мовних явищ задля виявлення якомога більшої повноти знань і уявлень про певні мовні факти, явища, процеси. *Практична цінність* дослідження полягає у можливості використання цих результатів для дослідження та оптимізації вивчення явищ лінгвістики, для оптимізації процесу навчання мовам, для істотного розуміння фундаментальних лінгвістичних процесів.

Ключові слова: інтегральний підхід, загальна теорія системи, категорія, категоризація.

ТРУБА Анна Николаевна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры прикладной лингвистики

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова;

Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 (0482) 680562;

e-mail: 3182009060@ukr.net ; ORCID ID: 0000–0001–9944–0476

ИНТЕГРАТИВНИЙ ПОДХІД В ЛІНГВІСТИКЕ КАК НОВАЯ СТУПЕНЬ КОГНІТИВНИХ ІССЛЕДОВАНИЙ. ОБЩАЯ ТЕОРІЯ СИСТЕМ

Аннотация. *Цель* статьи — проследить основные аспекты теории целостности как нового этапа изучения лингвистических процессов и описать интеграционный подход в лингвистике как новый подход, показав все преимущества его использования. *Объектом* изучения являются новые подходы в лингвистике, разработанные на основе общей теории системы. *Методы* исследования — описательные и аналитические. *Результаты* работы определяют новый способ исследования явлений лингвистики — интегративный, основанный на общей теории системы и сочетающий в себе процедуры всех имеющихся подходов, способных представить полную картину изучаемого материала. *Актуальность* статьи заключается в попытке разработать новый подход и объединить все существующие подходы в комплексном изучении языковых явлений для выявления как можно большей полноты знаний и представлений об определенных языковых фактах, явлениях, процессах. *Практическая ценность* исследования заключается в возможности использования этих результатов для исследования и оптимизации изучения явлений лингвистики, для оптимизации процесса обучения языкам, для существенного понимания фундаментальных лингвистических процессов.

Ключевые слова: интегративный подход, общая теория систем, категория, категоризация.

Статтю отримано 30.10.2018 р.

ПИТАННЯ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА ЛЕКСИКОЛОГІЇ

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154335>

УДК 811.161.1'373.7'282

АРЕФЬЕВА Наталья Георгиевна,

кандидат филологических наук, докторант кафедры русского языка, доцент кафедры языковой и общегуманитарной подготовки иностранцев Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; пер. Маяковского, 7, г. Одесса 65082, Украина; тел.: +38 095 866-32-87; e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua ; ORCID ID: 0000-0002-4974-9157

РУССКИЙ ДИАЛЕКТНЫЙ ФРАЗЕОЛОГИЗМ ЧЁРНЫЙ ВАЛ В ЭТНОКУЛЬТУРНОМ ОСВЕЩЕНИИ

Аннотация. *Целью* статьи является определение внутренней формы, этнокультурной значимости и путей возникновения русского диалектного фразеологизма *чёрный вал*, зафиксированного в корпусе фразеологизмов картотеки русских говоров Одесщины. *Предмет* исследования — этнокультурная информация, закодированная в данном фразеологизме. *Методологически* автор опирается на современные разработки и основные положения этнолингвокультурологии, фразеологии, диалектологии и когнитивной лингвистики. В основу исследования легло этнокультурное содержание компонентов фразеологизма. Привлекая данные близкородственных языков, прежде всего украинского, автор *заключает*, что диалектный русский фразеологизм *чёрный вал* является усечённой формой фразеологизма *чёрный вал на ногу наступит*, имеет восточнославянское происхождение и кодифицированные параллели в украинском языке. *Результатом* исследования стали также *выводы*, согласно которым внутренняя форма фразеологизма *чёрный вал* связана с сакральной и жертвенной символикой вола у древних славян. *Чёрный вал* у восточных славян символизировал негативные явления: горе, несчастье, неурожай и т. п. *Чёрный вал, наступивший на ногу*, ассоциировался также с незадавшейся семейной жизнью, а один из древнейших смыслов фразеологизма — подавление продуцирующей функции.

Ключевые слова: диалектный фразеологизм, русские говоры Одесской области Украины, этнокультурное содержание, культурный символ.

Постановка проблемы. Русские островные говоры Одесщины являются говорами позднего заселения. Интенсивное их изучение началось в начале 1950-х годов. Результатом многолетней работы нескольких поколений студентов и преподавателей кафедры русского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова стал двухтомный Словарь дифференциального типа, включающий около 9000 лексем и 300 устойчивых сочетаний. Целенаправленно фразеология русских говоров Одесщины, однако, не изучалась.

Связь с предыдущими исследованиями. Н. И. Толстой призывает обратить внимание «на особый пласт словарного состава — на культурную терминологию преимущественно диалектного характера», подчёркивая, что «культурный термин ... обычно входит в ряд междиалектных синонимов, образующих определённую систему не только лингвистического, но и экстралингвистического — культурного (мифологического, ритуального и т. п.) порядка» [22, с. 13]. «Славянская филология только приступает к накоплению примеров слов, из которых развивались, “разворачивались” ритуальные действия и целые обряды», — отмечает учёный [22, с. 15]. Исследованиям диалектной фразеологии в этнолингвокультурном освещении посвящены работы С. М. Беяковой, Е. В. Брысиной, А. С. Данилевской, Л. А. Ивашко, А. А. Ивченко, В. И. Ковалёва, В. М. Мокиенко, К. Ничевой, Е. Н. Степанова, Н. И. Толстого, В. Д. Ужченко и других учёных.

Постановка исследовательских задач. Целью статьи является определение внутренней формы, этнокультурной значимости и путей возникновения фразеологической единицы (далее ФЕ) *чёрный вал*, зафиксированной в материалах картотеки диалектологических экспедиций студентов и преподавателей кафедры русского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова в значении «горе, несчастье» и сопровождающейся иллюстрацией: *Кауда чёрный вал станить на ногу харашо, тауда ани пра иурушки забудуть* (с. Успенковка Саратовского района) [7 – КСРГО]. В процессе исследования мы применяли процедуры методов этнолингвокультурологического анализа, предполагающего этнолингвокультурную интерпретацию компонентов ФЕ, концептуальный и этимологический анализ, анализ словарных дефиниций, описательный и сопоставительный методы, методы интроспекции и ретроспекции, квантитативный метод и метод структурно-семантического моделирования.

Изложение основного материала. ФЕ *чёрный вал* не был включён в Словарь русских говоров Одесщины [14 — СРГО], хотя картотека, в которой мы его обнаружили, легла в основу этого словаря. Не был он также найден ни в одном из известных нам фразеологических словарей, в том числе диалектных. Данные национального корпуса русского языка дают лишь образцы свободного сочетания слов *чёрный* и *вал*. Вот иллюстрации, представленные в поэтическом корпусе: *Набегают чёрный вал с разбега, / Белой пены полосой повит, / На предел белеющего снега, — / И покорно стелется, разбит* (В. Я. Брюсов, Зимнее возвращение к морю, 1913). *И мрак небес, и гром, и чёрный вал / Любил встречать я с думою суровой, / И свисту бурь, под молнией багровой, / Внимать, как муж отважный и готовый / Испить до дна губительный фиал* (А. И. Полежаев, Чёрные глаза, 1834) [9].

Пытаясь решить вопрос о внутренней форме фразеологизма и путях его возникновения способом привлечения фразеологических данных родственных языков и, прежде всего, близкородственного украинского языка, функционирующего в непосредственном окружении с островными русскими говорами, нами были попутно проверены данные Словаря украинских говоров Одесщины [20] и Словаря диалектизм украинских говоров А. А. Москаленко [12], учтены результаты исследований Е. Н. Степанова в области взаимодействия русской и украинской систем фразеологии [16; 17; 18; 19]. Результат был отрицательным. Однако в разных изданиях фундаментального Фразеологического словаря украинского языка под редакцией В. М. Белоноженко находим следующие ФЕ: *як (мов, наче* и т. п.) *чорний вил на ногу наступив* — ‘очень печальный, невесёлый’ (*перевод наш* — Н. А.): *— Чого ти, Дмитре, такий, наче тобі чорний вил на ногу наступив?* (Є. Гуцало) [25, с. 110]; *чорний вил на ногу наступив* кому — уст., шутл. ‘кто-либо женился и испытал все неприятности, связанные с жизнью в браке’ (*перевод наш* — Н. А.): *Він одружився і чорний вил на ногу наступив — хоч з хати тікай* [25, с. 129].

Приведённые данные дают основание утверждать, что зафиксированный в КСРГО фразеологизм *чёрный вал* является усечённой формой фразеологизма *чёрный вал станет (стал) на ногу* и заимствован из близкородственного украинского языка. В то же время, неясным остаётся вопрос о внутренней форме фразеологизма. Чтобы решить этот вопрос, обратимся к компонентному составу ФЕ.

В русской диалектной картине мира *вал* в одном из значений — ‘вол, кастрированный рабочий бык’ [13, т. 4, с. 19; 14, т. 1, с. 65]. В СРГО находим: *А эта бык халащённый, валам называют* (Ст. Некр.). *Большой бык — у нас вал* (Мирн.). *На нём пахают. Вал большой, хароший* (Мирн., Мур.) [14, т. 1, с. 65].

Слово *вал* в этом значении имеет общеславянское происхождение и, по-видимому, происходит от праславянского *valjati* ‘кастрировать’, подтверждением чему является и деривационный ряд данной лексемы. Так, *валух* в русских говорах Одесщины — ‘кастрированные домашние животные’, *валить* в одном из значений — ‘кастрировать’: *Валить кабана пашол* (Возн.) [14, т. 1, с. 66]. В Словаре русских народных говоров *валух* и *валух* в первом значении — ‘кастрированный баран или бык’; *валушок* уменьш.-ласкат. к *валух* (в 1-ом знач.): *Подкормили и зарезали валушка* (Дмитров. Орл., 1947. Орл., Курск.); *валушить* и *валушить* ‘холостить, кастрировать’; *валить* ‘холостить, кастрировать’: *Валить бычка* (Даль [без указ. места]. Слов. Акад. 1951 с пометой «обл.»); *валить* ‘холостить, кастрировать’ (Курск., 1900–1902. Слов. Акад. 1951 [с пометой «обл.»]); *валушить* ‘кастрировать’ [13, т. 4, с. 31, 36, 27, 30]. Ср. этимологические данные: укр. *вил* от псл. *volъ*, от псл. *valjati* ‘кастрировать’ [4, т. 1, с. 399].

Вол — одно из наиболее важных животных в жизни диалектоносителя, о чём свидетельствует широкая распространённость его лексических репрезентатов. Так, в Большом толковом словаре донского казачества находим целый ряд дериватов слова *вол*: *волдвник* ‘помещение для крупного рогатого скота’ и *волдвник* 1) ‘воловий пастух’; 2) ‘работающий на волах’; *волдвница* ‘скотница’; *воловодда* ‘верёвка, надеваемая на рога быка или коровы, являющаяся поводом’, *воловоддиться* ‘делать что-л. слишком медленно, медлить’ [1, с. 84], а также устойчивые сочетания *бороздённый (борознённый, бороздний, борозённый, борозднённый, бороздний) вол (бык)* — ‘бык, идущий в ярме по борозде’; *упряжной вол* — ‘рабочий вол’; *волдвий (бычий, бычий) глаз* — 1) ‘садовый цветок гаиллярдия’; 2) ‘круглый чёрный виноград’; *волдвий хвост* — ‘лекарственное растение *Aspodelus gamasus*’ [1, с. 52, 544, 106, 84]. ФЕ *волдвий глаз* во втором значении и *волдвий язык* ‘растение *Aspodelus gamasus*’ функционируют и в русских говорах юга Одесского области: *А волдвий глас прадавать возим* (Спас.). *Волдвий глас крупный, чорный, дюжы укусный* (Введ.) *Волдвий язык разлатый такой, летам цвигеть* (Возн.) [14, т. 1, с. 92].

Не только в русской диалектной, но и в общенациональной фразеологической картине мира *вол* ассоциируется, прежде всего, с трудолюбием, подчас чрезмерным, что предполагает наличие большой физической силы и выносливости: *работать (трудиться) как вол* — ‘работать очень много, не покладая рук; очень напряжённо, интенсивно трудиться’ [23, с. 35; 6, с. 113]; *работать как бурый вол* — диал. (пск.) шутл. — в том же значении [6, с. 113]. В диалектах, однако, актуализируется и выносливость духовная. Ср. ФЕ *волдвье сердце* — ‘о крепком духом человеке’: *У каво крепкая сердца — хочь горя, хочь бида, а яму фсю равно. А нём гаварять, што у няво волдвья сердца* ((Тбн.) Каз.) [1, с. 84].

Тем не менее, объектность *вола*, лежащая в основе создания ФЕ, как правило, транслирует негативные коннотации и характеризует либо ленивого и бездеятельного человека, либо лжеца и пустомелю. Ср.: *вертеть вола за хвост* — ‘бездельничать’; *вертеть вола* — прост. неодобр. ‘говорить вздор, ерунду, утверждать заведомые нелепости’ [6, с. 113]; *вола вертеть (крутить)* — прост. ‘утверждать что-л. заведомо нелепое, вводить в заблуждение’ [Там же]. Ср. диал. *воловодити* — ‘бездельничать’: *С етим делам бида пряма, валавѣдит усѣ, валавѣдит да и тольки* (Возн.). *Валавѣдую зря врэмя* (Введ.) [14, с. 92]. То же находим и в украинских диалектах: *волам хвосты крутити* — пренебр. 1) ‘бездельничать’ (Луган., Михай., Новт., Прок.); 2) ‘выполнять примитивную работу’ (Прок., Свердл.); *гнати вола* — ‘говорить неправду’ (Антрац., Снеж.) [24, с. 99].

Широко известна медлительность *волов*, отображённая в устаревшей ФЕ *ехать на волах (на быках)* — народн. ‘ехать очень медленно, только шагом’: Волы как тягловая сила использовались для перевозок обозом соли, хлеба. Такие обозы шли медленно, что и стало основой оборота [6, с. 113]. Ср. также лексему *валѣвый*, очевидно, этимологически родственную слову *вал*: 1) ‘медлительный в работе, непроторный, нерасторопный; ленивый (о человеке)’: *Мужик-от валѣвый, примется за работу и не глядел бы на его* (Перм., 1856. Шенк. Арх). О животном: *Лошадь валѣвая, любит понужало, скоро на ей не уедешь* (Перм., 1856); 2) ‘толстый, неповоротливый (о человеке)’: *Валѣвый только, а так работать — то он, чѣ, ладно работает* (Кирен. Иркут., 1960). *Валѣвый говорят про толстого. Да он у нас валѣвый парень — не своротитъ-то. Женился, да баба-то валѣвая, какая-то шибко неразворотная* [13, т. 4, с. 29], а также *валѣться* ‘идти, двигаться очень медленно’ [13, т. 4, с. 27]. Подтверждением генетического родства лексем *вал* ‘вол’ и *валѣвый* ‘валовой’ могут, на наш взгляд, служить следующие примеры: *валовой* ‘предназначенный для всего скота, являющийся кормом всему скоту, не отборный’. *Валовое сено. Валовой корм* (Холмог. Арх., 1878). 2. ‘Находящийся на обычном корму, не откармливаемый на убой’. *Валовой бык. Валовой скот* (Холмог., Арх., 1878) [13, т. 4, с. 28].

Культурно значимым концептом является концепт *вол* в украинской национальной картине мира. Так, в Словаре устойчивых народных сравнений А. С. Юрченко и А. А. Ивченко находим 51 ФЕ. Актуализируются характеристики вола и, прежде всего, безропотность, покорность судьбе (*гнется як вил у ярмо, жде як вил обуха, тягне як вил воза*) при спокойном характере (*тихий як робочий вил*) и чрезмерном трудолюбии (*взяв як вил на роги, впрягтися як вил в ярмо, працює як чорний вил*), а также медлительность (*швидкий як вил у плузі*), молчаливость, бессловесность (*розмовляти як вил з волом*), бесталанность, неспособность к какой-либо деятельности (*спосібний (справний) як вил до корита, здібний як вил до корита, пасує як вил до корита*), неуклюжесть, неповоротливость (*повертається як вил*), глупость (*бовть як вил у калюжу, розумний як сто волів, дивиться як вил на нові ворота*), малоподвижность, лень (*лежить як вил, лінивий як вил*), упрямство, капризный характер (*вести як вола за роги, крутить як вил дорогою, вперся як вил рогами*), громкий голос (*говорить як вил реве*), чрезмерная жадность к еде, отсутствие чувства меры (*допався як вил до браги, допався як вил до корита* во 2-ом знач.), упитанность (*ситий як чабанський вил*), большая физическая сила, здоровье (*здоровий як вил, дужий як вил*) [15, с. 25].

Вола — важный символ украинской культуры, опоэтизированный народным фольклором. В церковной литературе и народных колядках упоминается о волах, которые стояли над яслями с Христом-младенцем и дышали на него; покойника в последний путь везли на волах («*Ой везуть, везуть козаченька та сірими волами*», проклятье «*Щоб тебе волами возили!*»). Яркие примеры находим в классической украинской литературе: *Іде Марко з чумаками, / Ідучи співає, / Не постіша до господи — / Воли попасає* (Т. Шевченко) [5]. Само за себя говорит и название романа Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Вол — не только один из важнейших символов восточнославянской (прежде всего украинской и русской) культурной традиции. Символика *вола* берёт своё начало в очень древних архетипических представлениях, когда крупный рогатый скот был связан с небесными силами, в частности — с грозowymi тучами и громом (вспомним очевидную связь деривационного ряда лексемы «вал / вол» с крупным рогатым скотом, домашней скотиной). В. В. Топоров, упоминая об обряде заклания быка в день Ильи-пророка у восточных славян, предполагает, что «связь быка с богом грозы восходит к древней общеиндоевропейской мифологии» [8, с. 168]. В Этнолингвистическом словаре «Славянские древности» под редакцией Н. Й. Толстого находим следующее: *Говяда* — «крупный рогатый скот (быки, вола, коровы, телята), по народным представлениям, воплощение богатства, в мифической ипостаси — грозвые тучи, представляющие опасность для земных благ, урожая» [11, т. 1, с. 503]. Это подтверждается и так называемой «пограничной» фразеологией, в которой прослеживается устойчивая ассоциация «вол — гром». Ср. восточнославянские загадки: русск. *Крикнул вол на сто сёл, на тысячу городов*, укр. *Стукотить, грукотить, черним волом, бовкуном; Заревів вил за сто миль, за сто гір*, бел. *Чорны вол раве на сто гор*, — в которых вол выступает символом грома [11, т. 1, с. 410; 5, с. 95–96]. Недаром в славянской народной традиции известен так называемый вол-«облакопрогонник», обладающий сверхъестественной силой и редко запрягаемый в ярмо. По народным верованиям, такие вола «во время грозы начинают рыкать, бить передними копытами и смотреть на тучи; затем они могут вылезти из ярма и исчезнуть в тучах, чтобы биться со змеями и

злыми небесными силами. Возвращаются такие В. «все в поту и с окровавленными рогами» (Гружа). В зап. Сербии считали, что особенно успешно с бурей и непогодой сражаются В.-близнецы (Ужице)» [11, т. 1, с. 410].

О сакрализации *вола* древними славянами свидетельствует и следующее: «За безропотность и тяжёлый труд на пользу человека болгары называют В. (*вола* — Н. А.) «ангелом», полешуки (в р-не Пинска) — «святой костью», а русины (в Закарпатье) считают самым чистым животным. В представлении славян на В. (*воле* — Н. А.), как и на быке или буйволе, «земля стоит» [11, т. 1, с. 409]. Широко известны и *воловьи праздники* у славян, самый распространённый из которых — День Св. Власия, у юж. славян — день Св. Феодора Тирона — всадника и защитника скота по восточной и южнославянским традициям (Тодорова суббота); среди менее известных — Св. Модест (18. XII, Фракия, Пиринская Македония), архангел Гавриил (19. VII, центр. Босния). В эти дни волов освобождают от работ, пекут сакральный хлеб («колач») и делятся с волами [11, т. 1, с. 410, 497].

Сакрализация вола, его жертвенность переплетались с ярко выраженной апотропейной символикой. Так, к примеру, волы-близнецы совместно с братьями-близнецами выполняли основную роль «в опахивании сёл для защиты их от повальных болезней (чумы и т. п.) и мора скота у сербов, болгар, македонцев, украинцев, белорусов, поляков, кашубов» [11, т. 1, с. 409], а «обряд защиты рогатого скота от мора и падежа, когда его прогоняли через вырытый в земле тоннель в горящий по обеим сторонам «живой огонь», назывался у сербов *Воловска богомолья* — «воловье богомолье» [11, т. 1, с. 410]. Сербы верят: умывание ребёнка водой, собравшейся в ямке от копыта вола, принесёт исцеление от сглаза [11, т. 1, с. 503].

Устойчивая корреляция «вол — будущая урожайность» лежит в основе многочисленных обрядов и обычаев. Так, первая пахота и посев в славянской культурной традиции представляли собой ритуал с непременным участием вола. Например, «у болгар, сербов и македонцев после первой борозды катали круглый хлеб («питу») по пахоте, затем разламывали его на лемехе и закапывали первый кусок в землю, второй крошили для птиц, а третий давали В. (*волу* — Н. А.); остальное съедал пахарь, т. к. хлеб нельзя было возвращать домой» [11, т. 1, с. 410]. Думается, не последнюю роль в этой корреляции играло и понимание вола как домашнего животного, наделённого большой физической тягловой силой. Вспомним библейское: «Где нет волов, там ясли пусты; а много прибыли от силы волов» (Притчи 14 : 4).

Несмотря на сакрализацию *вола* в славянской культурной традиции, *чёрный вол* характеризуется амбивалентно. С одной стороны, *чёрный вол* или чёрные волы-близнецы, по народным представлениям, наделяются особой магической силой. К примеру, в Боснии, в Височской Нахии считали, что чёрный вол без пятен в семье (в доме) защищает от дурного глаза и порчи, а в Метохии сербы верили, что в с. Корица никогда не было чумы благодаря тому, что оно было опахано двумя чёрными волами-близнецами [11, т. 1, с. 409–410]. С другой стороны, *чёрный вол* в народных верованиях соотносится с негативными явлениями. В западной Белоруссии, например, крестьянин не начинал пахать чёрным волом: «добро згинена поли от дождей», а в Герцеговине при сильном ветре говорили, что «в небе бьются здухи и что среди них можно увидеть чёрного В. (*вола* — Н. А.)» [11, т. 1, с. 410]. Чёрный бык в толковании снов — «неминуемая опасность, белый бык — болезнь, изнеможение» [11, т. 1, с. 274].

Корреляция «чёрный вол — несчастье», несомненно, объясняется ещё и негативной символикой чёрного цвета (ср. *чёрный глаз*, *чёрная болезнь* — «эпилепсия», *чёрная душа*, *чёрный день*, *чёрная кошка пробежала*) и уходит своими корнями в мировосприятие древнего человека, познававшего окружающий мир через архетипические оппозиции «чёрный — белый», «тьма — свет», «левый — правый», «добро — зло» и другие. Кроме того, фразеологизация горя, несчастья часто основана на восприятии их как чего-то неожиданного, непредсказуемого, метафорически переосмысливается как нечто тяжёлое, свалившееся на человека (вспомним большую физическую силу вола) и нередко вербализуется по структурно-семантической модели «свалиться / навалиться на кого»; свалиться / навалиться на кого (на плечи / на голову кому, чьи, кого)». Встречается и структурно-семантическая модель «[когда] + домашнее животное + действие, направленное на человека»: *когда жареный петух клюнет!* Вербализация корреляции «чёрный вол — несчастье» и сейчас встречается в русском языковом пространстве. Так, в электронной «Энциклопедии знаков и символов» находим выражение «Поймёшь, что к чему, когда чёрный вол на ногу наступит!» [2].

О культурной значимости концепта *чёрный вол* (*вал*) свидетельствуют русские и украинские фамилии *Черновалюк*, *Черноволенко*, *Черноваленко*, *Черновалов*, *Черноволов*, *Черновол*. Так, на интернет-портале «Вся Украина — жители» находим 1889 человек с фамилией *Черновол*, 256 с фамилией *Черноволенко*, 204 — с фамилией *Черноволов*, 128 человек с фамилией *Черновал*, 112 — с фамилией *Черновалюк*, 94 — *Черновалов*, 7 — *Черноволенко* [3].

Одним из лексических компонентов ФЕ *когда чёрный вал на ногу наступит*, транслирующих важную этнокультурную информацию, является компонент «нога». В этнолингвистическом словаре «Славянские древности» находим следующую информацию: «Ноги — одна из наиболее мифологизированных частей тела; символизирует движение (хождение) и путь; получает мифологическое осмысление в силу своей причастности к материально-телесному низу человека и хтонической сфе-

ре» [11, т. 3, с. 422]. Ноги тесно связаны с подземным миром, со всевозможными несчастьями и даже смертью. К примеру, если, по народным представлениям, над головой человека витают ангелы-хранители, то в ногах «путаются дьяволы и другие демонические силы». А «если к ложу тяжелобольного человека являлись ночью мифические провозвестники судьбы (духи болезней, Смерть, Ангел, душа умершего родственника) и вставали в его ноги, то это было знаком неминуемой смерти» [11, т. 3, с. 422].

Ноги коррелируют с идеей жизненного пути человека, ср.: ФЕ *встать на ноги, стоять на ногах, слабость ногами*, а также *ноги подломились (подкосились)* ‘о слабом, больном человеке’, *стоять одной ногой в могиле, протянуть ноги, дёргать ногой* ‘агонизировать’ [11, т. 3, с. 424]. С этой точки зрения, семантика анализируемого нами фразеологизма проясняется; в расшифрованном виде её можно рассматривать как «неожиданное негативное влияние высших сил на жизненный путь человека».

Что касается ещё одного аспекта значения, закреплённого в украинской ФЕ и выявленного в интернет-статье «Крестьянское сословие», а также учитывая, что «мотивы и ритуальные практики с участием ног особенно актуализируются в переходных обрядах, соотносимых с идеей движения, перемены статуса» [там же], можно предположить, что *нога* в структурно-семантической модели ФЕ *когда чёрный вол на ногу наступит* (укр. *коли чорний віл на ногу наступить*) актуализирует в данном случае подавление продуцирующей символики — основы семейного благополучия. Ср. известные у славян обряды «подковывания» и «разувания» как метафоры брака, обряд «топтанья ногами» цветов, винограда и т. п., заключающий в себе эротическую и брачную символику и др. [11, т. 3, с. 423]. Автор интернет-статьи «Крестьянское сословие» А. Пирогова рассказывает о слышанной от бабушки песне, в которой поётся о судьбе молодой крестьянки, недавно ставшей матерью: «Работала она (крестьянка — Н. А.) как-то в поле, а люльку с младенцем на сук повесила неподалёку, да и забыла про неё, домой пошла. А как вспомнила, вернулась, увидела у люльки трёх нянек, трёх серых волков. Песня длинная, каждый куплет заканчивается на высокое ау-у-у, под неё целую корзину ягод собрать можно. «Как же она про ребёнка могла забыть?» — спрашивала я бабушку. «Устала очень. Жизнь была тяжёлая». Особенно в замужестве, о котором говорили: «Вот подожди, чёрный вол на ногу наступит и начнёт выкручивать» [10].

Выводы. В результате вышеприведённых данных, можно утверждать следующее:

1. Диалектный фразеологизм *чёрный вал*, зафиксированный в русских говорах Одесской области Украины, является усечённой формой ФЕ *чёрный вал на ногу наступит*, имеет восточнославянское происхождение и параллели в украинском языке (*як (мов, наче и т. п.) чорний віл на ногу наступив, чорний віл на ногу наступив* кому)

2. В основе внутренней формы фразеологизма лежит этнокультурное содержание его компонентов. *Вол* — важный символ славянской культуры, уходящий своими корнями в общиндоевропейскую мифологию и играющий огромную роль в жизни и хозяйственной деятельности древнего славянина; сакральное и жертвенное животное у славян. Символика *вола* основана на очень древних архетипических представлениях, когда крупный рогатый скот был связан с небесными силами, грозвыми тучами и громом (русск. *Крикнул вол на сто сёл, на тысячу городов*, укр. *Стукотить, грукотить, черним волом, бовкуном*).

3. *Чёрный вол* в мифологическом мировосприятии древних славян воспринимался амбивалентно. С одной стороны, наделялся магической силой, с другой (у восточных славян) — ассоциировался с негативными явлениями — горем, несчастьем, неурожаем и т. п.

4. *Чёрный вол, наступивший на ногу*, ассоциировался также с незадавшейся семейной жизнью — большим и, как правило, непоправимым несчастьем в жизни славянина. Обряды, связанные с *ногами* как материально-телесным низом человека, часто соотносились с эротической и брачной символикой, поэтому можно предположить, что в данном фразеологизме закодирован один из его наиболее древних смыслов — подавление продуцирующей функции.

Л и т е р а т у р а

1. Большой толковый словарь донского казачества : Ок. : 18000 слов и устойчивых сочетаний / Ростов. гос. университет; Факультет филологии и журналистики; каф. общ. и сравнительного языкознания. М. : Русские словари ; Астрель ; АСТ, 2003. 608 с.
2. Бык // Энциклопедия знаков и символов. URL : symbolarium.ru/index.php/Бык (Дата обращения : 17.08.2018).
3. *Вся Украина — жители*. URL : nomer-org.life/allukraina (Дата обращения : 19.08.2018).
4. *Етимологічний словник української мови* : у 7 т. / Уклад. : Г. П. Півторак та ін. К. : Наук. думка, 1982. Т. 1. 634 с.
5. *Жайворонок В. В.* Віл // Знаки української етнокulturи : Словник-довідник. К. : Довіра, 2006. С. 95–96.
6. *Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И.* Русская фразеология. Историко-этимологический словарь : ок. 6000 фразеологизмов. 3-е изд., испр. и доп. / СПбГУ; Межкаф. словарный кабинет им. Б. А. Ларина. М. : Астрель ; АСТ : Люкс, 2005. 926, [2] с.
7. *КСРГО* — Картотека Словаря русских говоров Одесской области. Кафедра русского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова, 1956–2018.

8. *Мифы народов мира*. Энциклопедия [Электронное издание] / гл. ред. С. А. Токарев. М., 2008. 1147 с. URL : www.indostan.ru/biblioteka/knigi/2730/3412_1_0.pdf (Дата обращения : 19.08.2018).
9. *Национальный корпус русского языка*. URL : www.ruscorpora.ru (Дата обращения : 20.08.2018).
10. Пирогова А. Крестьянское сословие // Livejournal. URL : ana-pirogova.livejournal.com/90996.html (Дата обращения : 19.08.2018).
11. *Славянские древности*. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / ред. Н. И. Толстой. М. : Международные отношения, 1995. Т. 1. 574 с.; 2004. Т. 3. 693 с.
12. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса : ОДП імені К. Д. Ушинського, 1958. 77, [1] с.
13. Словарь русских народных говоров / ред. Ф. Г. Сороколетов. Л. : Наука, 1969. Т. 4. 357 с.
14. *СРГО* — Словарь русских говоров Одесщины / ред. Ю. А. Карпенко : в 2 т. Одесса : АстроПринт, 2000–2001.
15. Юрченко О. С., Леченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 176 с.
16. Степанов Е. Н. Одесские фразеологизмы в системе русской фразеологии // Мова. Одеса : Астропринт, 2005. № 10. С. 137–141.
17. Степанов Е. Н. Сценарная специфика региональной фразеологии // Мова. Одеса : Астропринт, 2017. № 28. С. 30–36. URL : <https://doi.org/10.18524/2307-4558.2017.28.115857>.
18. Степанов Е. Н., Самкова Т. Н. Украинско-русская лингвистическая интерференция и процессы формирования диалектной речи // Мова. Культура. Взаєморозуміння : Матеріали міжнар. наук. конф. Львів : Львівський ун-т ім. І. Франка, 1997. С. 376–380.
19. Степанов Е. М. Українські запозичення в лексиці та фразеології російського мовлення Одеси // Одеський лінгвістичний вісник : наук.-практ. журнал. Одеса : НУ ОЮА, 2015. Вип. 6. Т. 1. С. 99–104.
20. *Словник українських говорів Одещини* / ред. О. І. Бондар. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. 222 с.
21. *Словник фразеологізмів української мови* / уклад. В. М. Білоноженко та ін. К. : Наук. думка, 2003. 788 с.
22. Толстой Н. И. Язык и культура // Толстой Н. И., Толстая С. М. Славянская этнолингвистика : вопросы теории. М. : Ин-т славяноведения РАН, 2013. С. 7–18.
23. *Фразеологический словарь русского языка* / сост. А. Н. Тихонов и др. 3-е изд., стереотип. М. : Рус. яз. ; Медиа, 2007. 334 [2] с.
24. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. 6-е вид., доп. й перероб. Луганськ : ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. 552 с.
25. *Фразеологічний словник української мови* / уклад. В. М. Білоноженко та ін. К. : Наук. думка, 1993. 984 с.

References

1. *Large Dictionary of Don Cossacks : about 18000 words and idioms* (2003) [*Bol'shoy tolkovyy slovar' donskogo kazachestva : okolo 18000 slov i ustoychivyykh sochetaniy*], Russian dictionaries : Astrel : AST, Moscow, 608 p.
2. «Bull» // *Encyclopedia of signs and symbols* / Byk. *Encyclopedia of signs and symbols* (2018) [«Byk», *Encyklopediya znakov i simbolov*], available at : symbolarium.ru/index.php/Byk (appeal date : 08/17/2018).
3. *All Ukraine — residents* (2018) [*Vsya Ukraina — zhiteli*], available at : nomer-org.life/allukraina (appeal date : 08/19/2018).
4. *Etymological Dictionary of Ukrainian Language : in 7 vol.* (1982) [Etymologichnyi slovnyk ukraiinskoi movy : u 7 t.], G. P. Pivtorak et al. (eds.), Naukova dumka, Kyiv, vol. 1, 634 p.
5. Zhayvoronok, V. V. (2006), «Ох», *Signs of Ukrainian ethnoculture : dictionary-directory* [«Vil», *Znaky ukraiynskoyi etnokultury : slovnyk-dovidnyk*], Dovira, Kyiv, pp. 95–96.
6. Birikh, A. K., Mokienko, V. M., Stepanova, L. I. (2005), *Russian Phraseology. Historical and Etymological Dictionary : about 6000 Russian morphological units, 3rd ed., corr. and add.* [Russkaya frazeologiya. Istoriko-etimologicheskii slovar' : ok. 6000 frazeologizmov], Interdepartmental Boris A. Larin vocabulary cabinet, St. Petersburg State Univ., Astrel, AST, Lux, Moscow, 926 [2] p.
7. *Card-index of Russian dialects of Odessa region Dictionary : collection of cards* (1956–2018) [*Kartoteka Slovary russkikh gorov Odesshchiny*], the Russian Language Department of Odessa I. I. Mechnikov National University.
8. *Myths of Peoples of the World : Encyclopedia* (2008) [Mify narodov mira. Encyklopediya], S. A. Tokarev (ch. ed.), Moscow, 1147 p., available at : www.indostan.ru/biblioteka/knigi/2730/3412_1_0.pdf
9. *National Corpus of the Russian Language* (2018) [*Natsional'nyy korpus russkogo yazyka*], available at : www.ruscorpora.ru (appeal date: 08/19/2018).
10. Pirogova, A (2018), «Peasantry», *Livejournal* [«Krestianskoe soslovie», *Livejournal*], available at : ana-pirogova.livejournal.com/90996.html (appeal date: 08/19/2018).
11. *Slavic antiquities. Ethnolinguistic Dictionary : in 5 vol.* (1995; 2004) [Slavyanskie drevnosti. Etnolingvisticheskiy slovar' : v 5 t.], N. I. Tolstoy (ed.), International Relations Publ. House, Moscow, vol. 1, 574 p.; vol. 3, 693 p.
12. *Dictionary of Ukrainian dialects of Odessa region* (1958) [*Slovnyk dialektizmiv ukraiynskyykh govirok Odesskoyi oblasti*], A. A. Moskalenko (ed.), Odessa State K. D. Ushinsky Pedagogical University, Odessa, 77, [1] p.
13. *Dictionary of Russian Folk Dialects* (1969) [*Slovar' russkikh narodnykh gorov*], F. G. Sorokoletoy (ed.), Nauka, Leningrad, vol. 4, 357 p.
14. *Russian dialects of Odessa region Dictionary : in 2 vol.* (2000–2001) [Slovar' russkikh gorov Odesshchiny : v 2 t.], Yu. A. Karpenko (ed.), Astroprint, Odessa.
15. Yurchenko, O. S., Ivchenko, A. O. (1993), *Dictionary of stable folk comparisons* [*Slovnyk stiikykh narodnykh porivnian*], Osнова, Kharkiv, 176 p.
16. Stepanov, Ye. N. (2005), «Odessa phraseological units in Russian phraseology», *Mova / Language* [«Odesskie frazeologizmy v sisteme russkoy frazeologii», *Mova*], Odessa I. I. Mechnikov National Univ., Astroprint, Odessa, vol. 10, pp. 137–141.
17. Stepanov, Ye. N. (2017), «Scenario specificity of regional phraseology», *Mova / Language* [«Stsenarnaya spetsifika regional'noy frazeologii», *Mova*], Odessa I. I. Mechnikov National Univ., Astroprint, Odessa, vol. 28, pp. 30–36. URL : <https://doi.org/10.18524/2307-4558.2017.28.115857>.
18. Stepanov, Ye. N., Samkova, T. N. (1997), «Ukrainian-Russian Linguistic Interference and the Formation of Dialect Speech», *Language. Culture. Mutual Understanding: Materials of the International Scientific Conference* [«Ukrains-

ko-russkaya lingvisticheskaya interferentsyya i protsessy formirovaniya dialektnoy rechi», *Mova. Kultura. Vzaiemorozuminnia* : Materialy mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi, Lviv I. Franko Univ. Press, 1997. pp. 376–380.

19. Stepanov, Ie. N. (2015), «Ukrainian borrowings in the vocabulary and phraseology of the Russian speech of Odessa», *Odessa Linguistic Journal* [«Ukrayinski zapozychennia v leksytsi ta frazeolohiyi rosiiskoho movlennia Odesy», *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk : nauk.-prakt. zhurnal*], National University «Odessa Law Academy», Odessa, no. 6, vol. 1, pp. 99–104.

20. *Dictionary of Ukrainian dialects of Odessa region* (2011) [*Slovnyk ukrayinskykh govoriiv Odeshchyny*], O. I. Bondar (ed.), Odessa I. I. Mechnikov National Univ. Press, Odessa, 222 p.

21. *Dictionary of Ukrainian Phraseology* (2003) [*Slovnyk frazeologizmiv ukrayinskoyi movy*], V. M. Bilonozhenko et al. (ed.), Naukova dumka, Kyiv, 788 p.

22. Tolstoy, N. I. (2013), «Language and culture», *Slavic ethnolinguistics : theoretical problems* [«Yazyk i kul'tura», Tolstoy, N. I., Tolstaya, S. M. *Slavyanskaya etnolingvistika : voprosy teorii*], Inst. of Slavic Philology, Russian Academy of Sciences, Moscow, pp. 7–18.

23. *Phraseological Dictionary of Russian Language* (2007) [*Frazeologicheskii slovar' russkogo yazyka*], A. N. Tikhonov (ed.), Russkiy yazyk, Media, Moscow, 334, [2] p.

24. Uzhchenko, V. D., Uzhchenko, D. V. (2013), *Phraseological Dictionary of Eastern Slobozhanshchyna and Steppe Dialects of Donbas* [*Frazeologichnyi slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh govirok Donbasu*], Lugansk Taras Shevchenko National University, Luhansk, 552 p.

25. *Phraseological Dictionary of Ukrainian Language* (1993) [*Frazeologichnyi slovnyk ukrayinskoyi movy*], V. M. Bilonozhenko et al. (comp.), Naukova dumka, Kyiv, 984 p.

АРЕФЬЄВА Наталія Георгіївна,

кандидат філологічних наук, докторант кафедри російської мови, доцент кафедри мовної та загальногуманітарної підготовки іноземців Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; пров. Маяковського, 7, м. Одеса, 650082, Україна; тел.: 095 8663287; e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua; ORCID ID: 0000–0002–4974–9157

РОСІЙСЬКИЙ ДІАЛЕКТНИЙ ФРАЗЕОЛОГІЗМ ЧЁРНЫЙ ВАЛ В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Анотація. Метою статті є визначення внутрішньої форми, етнокультурної значущості та шляхів виникнення російського діалектного фразеологізму *чёрный вал*, який зафіксовано в картотеці російських говорів Одещини. **Предметом** дослідження стала етнокультурна інформація, закодована в цьому фразеологізмі. **Методологічно** авторка спирається на сучасні розробки й основні положення етнолінгвокультурології, фразеології, діалектології та когнітивної лінгвістики. У підґрунтя дослідження покладено етнокультурний зміст компонентів фразеологізму. Залучуючи дані близькоспоріднених мов та, перш за все, української, авторка доходить **висновку**, що російський фразеологізм *чёрный вал* є усиченою формою фразеологізму *чёрный вал на ногу наступит*, має східнослов'янське походження та кодифіковані паралелі в українській мові. У **результаті** дослідження зроблено **висновки**, згідно з якими внутрішня форма фразеологізму зумовлена сакральною та жертвовною символікою *вола* у давніх слов'ян. *Чорний вал* у східних слов'ян символізував негативні явища: лихо, нещастя, неврожай і т. ін. *Чорний вал, який наступив на ногу*, асоціювали також із життям у родині, яке не склалося, а одним із найдавніших значень фразеологізму було пригнічення продукуючої функції.

Ключові слова: діалектний фразеологізм, російські говірки Одещини, етнокультурний зміст компонентів, культурний символ.

Natalia G. AREFIEVA,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Chair of Linguistic and General Humanitarian Training for Foreigners, Odessa I. I. Mechnikov National University, 7 Mayakovsky lane, Odessa, 650082, Ukraine, tel.: +38 095 8663287; e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua; ORCID ID: 0000–0002–4974–9157

RUSSIAN DIALECT PHRASEOLOGICAL UNIT *CHORNYI VAL* IN THE ETHNICAL AND CULTURAL DELIGHTING

Summary. The **purpose** of the article is to determine the internal form, ethnic and cultural significance and the ways of the emergence of Russian dialectal phraseological unit *chyornyy val*, found in the Card index of Russian dialects of Odessa region. The **subject** of the research is ethnic and cultural information encoded in this phraseological unit. **Methodologically**, the author relies on modern developments and scientific advances in the sphere of ethno-linguistic culturology, phraseology, dialectology and cognitive linguistics. The study was based on ethnic and cultural content of the components of the phraseological unit. Drawing on the data of closely related languages and, above all, Ukrainian language, the author comes to **conclusion** that *chyornyy val* is a truncated form of phraseological unit *chyornyy val na nogu nastupit*, has Eastern Slavic origin and codified parallels in the Ukrainian language. The study also **resulted** in conclusions according to which the internal form of the phraseological unit is associated with sacred and sacrificial symbolism of ox among the ancient Slavs. *The black ox* of the Eastern Slavs symbolized negative phenomena: sorrow, unhappiness, crop failure, etc. *The black ox* that stepped on feet was also associated with unsettled family life, and one of the oldest meanings of the phraseological unit was the suppression of the producing function.

Keywords: dialect phraseological unit, Russian dialects of Odessa region, ethnic and cultural content of components, cultural symbol.

Статтю отримано 19.10.2018 р.

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154336>

УДК 811.161.1:001.4:502/504

ЖАБО Наталья Ивановна,

кандидат филологических наук; доцент кафедры иностранных языков Аграрно-технологического института Российского университета дружбы народов; ул. Миклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, Россия; тел.: +7 495 4345300; доцент кафедры фонетики и грамматики французского языка факультета французского языка Московского государственного лингвистического университета; ул. Остоженка, 38, Москва, 119034, Россия; e-mail: lys11@yandex.ru ; ORCID ID: 0000-0003-2958-5738

АВДОНИНА Марина Юрьевна,

кандидат психологических наук; доцент; доцент кафедры лингвистики и межкультурной коммуникации факультета заочного обучения Московского государственного лингвистического университета; ул. Остоженка, 38, Москва, 119034, Россия; тел.: +7 495 6375597; e-mail: mavdonina@yandex.ru ; ORCID ID: 0000-0003-3819-8254

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ РУССКОЙ СИСТЕМЫ ТЕРМИНОВ ЭКОЛОГИИ

Аннотация. *Цель* статьи — проследить процесс формирования терминов, входящих в сферу экологических исследований. *Предметом* рассмотрения являются особенности русской терминологии естествознания в сопоставлении с терминологией европейских языков. *Результат* изучения этой проблемы — доказательство того, что изначально особой потребности в собственно русских словах в языке науки не требовалось, так как научная элита была многонациональна, а термины заимствовались и усваивались русским языком в составе целостных систем. В наше время узкоспециальные научные термины используются в текстах экологической тематики для объяснения обобщённых проблем существования планеты Земли и жизни человека. Лингвистический анализ выполнялся комплексно, в рамках концептуально-семантического, лексико-грамматического и переводческого исследования на примере темы таяния ледников и соответствующих терминов гляциологии. Авторы пришли к следующим **выводам**. Образование русской экологической терминосистемы имело специфический характер, отличный от процесса развития терминосистем в европейских языках. Выбор архаизмов и историзмов как дополнительных и усилительных средств выражения категорий и понятий, способных формировать экологическое сознание, национально детерминирован. В русскоязычном научном сообществе повышение иллокутивной силы высказывания создаётся ассоциациями с ценностями народного достояния. Формирование новых номинаций происходит в наше время в языках, носители которых продвигают научное знание, что порождает интернационализм современных терминов, вытесняющих устоявшуюся отечественную экологическую терминологию. Исследование показывает быстрые изменения семантики и графики оформления терминологии в условиях многоязычия экспертного сообщества. *Практическое значение* исследования заключается в том, что его результаты послужили основой серий заданий разработанного учебника и учебно-методического пособия по переводу.

Ключевые слова: терминология; история языка науки; словообразование; экологические термины; русский язык.

Постановка проблемы и её национальная специфика. Наука в России как общественный институт в эпоху средневековья не была востребована, в отличие от сельского хозяйства, и до середины XVII в. не образовалось сообщества учёных, то есть экспертов, исследователей, объединённых тягой к чистому знанию, считающих знание высшей ценностью. Научные разработки не поддерживались материально, а книги, поступавшие в Россию, несли готовое знание, а не биение мысли; не гипотезы, а выводы; не древо знаний, но лишь его плоды. Соответственно, термины поступали в русский язык в составе уже готовых целостных систем.

Грамотные русские люди владели новогреческим языком и элементами древнегреческого, но не владели латынью, бывшей для Европы языком новой науки. В России молодые учёные и вся просвещённая часть общества заговорили сразу по-немецки и по-французски, и именно немецкие и французские варианты обозначения научных понятий стали основой научного общения.

Особенностью текстов, посвящённых экологической тематике, является то, что они гетерогенны. С одной стороны, речь идет о глобальных проблемах жизни человечества и самой планеты Земля, о философских и психологических аспектах соотношения человека, общества, природы, о воспитании экологического сознания. С другой стороны, обсуждаются экологические аспекты узкоспециальных научных проблем.

Актуальность исследования специфики экологических терминов определяется интересом широких кругов общественности к проблематике наук о Земле и, как следствие, — растущим количеством научных публикаций на темы экологии, административных документов международного формата, спецификаций и руководств по новейшим технологиям.

Динамика языкового развития связана с тем, что обсуждение проводится в условиях многоязычия экспертного сообщества в поликультурном социуме [напр.: 18; 20]. Исследование языкового материала, прежде всего, лексического, в рамках анализа экологического дискурса требует выяснения истоков формирования терминов и, соответственно, исторической ситуации их закрепления в русском языке.

Формулирование исследовательских задач. *Цель* статьи — проследить процесс формирования терминов, входящих в сферу экологических исследований. *Предметом* рассмотрения являются осо-

бенности русской терминологии естествознания в сопоставлении с терминологией европейских языков. Гипотеза состоит в том, что особой потребности в собственно русских словах в языке науки в начальную эпоху его развития не требовалось, так как научная элита была многонациональна, а термины заимствовались и усваивались русским языком в составе целостных систем. В наше время узкоспециальные научные термины используются в текстах экологической тематики для объяснения обобщённых проблем существования планеты Земля и жизни человека. Лингвистический анализ выполнялся комплексно, в рамках концептуально-семантического, лексико-грамматического и переводческого исследования.

Изложение основного материала. Обнаружение и доказательство калькирования остаётся одной из самых трудных задач для исследователя терминологии. Так, словарь калек Н. С. Араповой [3] позволяет составить в диахроническом аспекте представление о тех мыслительных процессах, которые лежали в основе создания терминов.

Под словообразовательной калькой понимается слово для выражения нового научного знания, в частности, в период становления новой науки. Так, термин *экологическое видообразование* — калька словосочетания *ecological speciation* — появляется в русской терминосистеме конкретно благодаря успеху в 1920-е гг. исследования размножения сорняка погремка ботаником Н. В. Цингером. В предельном случае калькируется целое образное выражение. Так стало в случае появления в русском словосочетаний *кора земного шара* (← фр. *écorse terrestre*) и кора головного мозга (*cortex* научной латыни).

Новизна в таких случаях касается обеих частей знака: плана содержания и плана выражения. Термин-калька часто воспроизводит морфологическую структуру иноязычного термина, но морфемы выбираются среди исконных русских или среди морфем, уже полностью ассимилированных в русском языке. Так было создано, например, слово *напластование* из немецкого слова *Aufschichtung*. Каждая морфема получила свой эквивалент: Auf- — на-; schicht — -пласт- (слово *пласт* происходит от праславянского); -ung — -ание (церковно-славянское оформление, привычное для абстрактных слов). Калька такого типа является для индивидуального сознания неявной, то есть это скрытое заимствование.

В русскую терминологию попадали искажения, связанные с тем, что беседы с приезжими экспертами велись устно, термины воспринимались со слуха. Например, в XVII в. вошёл термин *селитра* для обозначения минерала, содержащего нитраты (из лат. *sal nitrum* «щелочная соль» через баварское *Salitter* [15]) и до конца 1820-х гг. использовались термины *селитроокислый*, *селитреннокислый*. Хотя химическая терминология позднее была упорядочена, и положено заменить эту основу на *азотно-* [3, с. 47], слово *селитра* не вышло из употребления, например: *Селитра аммиачная в Москве. Сравнить цены...* (moskva.tiu.ru/Selitra-ammiachnaya.html); «Селитренная бумага» — это категория товаров в классе № 1 по классификации МКТУ (ru/trademarks/online-search/products/).

Термины, с одной стороны, заимствовались путём транслитерации и транскрипции, а с другой стороны, использовалась традиция перевода церковно-славянских текстов методом поэлементного калькирования. Лексические и семантические кальки прочно вошли в русский язык.

В русском языке как в языке-приемнике процесс терминосложения не виден, необходим анализ терминологических систем языков-творцов, чтобы подтвердить предположение, что основа создания слова — аналогия, а не внутриязыковая модель. Например, строительство стеклянных заводов привело к необходимости обозначения стекла высокого качества. Одновременно были созданы и конкурировали в течение сорока лет два заимствования: 1) *кристалл* (др.-греч. *κρύσταλλος* «лёд, горный хрусталь, кристалл» с корнем *kryos* («мороз»), прямо поступившее в русский язык через немецкий или французский языки из научной латыни), и 2) *хрусталь*. Термин *кристалл* отошел к геологии, химии, физике, а термин *хрусталь* получил развитие в медицине, а именно: термин *crystalline lens* (lens, лат. «чечевица, линза») получил русские варианты: *зерно хрустальное* и *чечевица хрустальная* в 1757 г. и *горошенка хрустальная* — в 1762 г. Затем термин медицины прошёл процесс универбизации в европейских языках: *crystallin / crystallina*; и в 1800 г. появляется русский термин *хрусталик*. Но одновременно существовали и другие варианты универба с тем же значением — *хрустальлин* и *хрусталлин*, причем в одной и той же книге 1798 г. [3, с. 251]. Заметим, что можно усомниться в трактовке Н. С. Араповой корня *хруст-* как ономотопеи. Транслитерировалась греческая форма, да и в латыни сохранялось греческое написание *crystallus*, а во французском языке слово упростилось до *crystal* [28]. И первоначально произношение «y» как [y] было и в русском языке, что было обеспечено индоевропейской основой этого слова [23, т. 2, с. 359].

Интерес к науке в эпоху Просвещения повлёк за собой ассимиляцию понятий, которые не существовали в общественном сознании России и для которых обозначение надо было придумывать через перевод на русский язык готовых терминов. Так, способом замены на синонимичную основу (*ведать* — *знать*) был создан новый термин-калька *сознание* для обозначения философского и медицинского понятия, поскольку термин *совѣсть* (церк.-слав. *сѣвѣсть*) был уже занят обозначением нравственной категории.

Осознанное умственное усилие, направленное на создание образа, выявляется благодаря прослеживанию истории термина.

Замечено, что термины-кальки использовали основы произвольно. Так, в начале XIX в. **кислород** обозначался термином **кислотвор**.

С середины XVIII в. массово переводятся книги по медицине и биологии. Князь Антиох Дмитриевич Кантемир, поэт и дипломат, подошёл к делу перевода по-своему. Он создаёт глоссарий и толкует значения слов, которые сам придумал (этот аппарат занимает треть его книги) [22].

Первый перевод работ Гумбольдта «Физиогномика растений» и «Космос» на русский язык был выполнен с немецкого в 1823 г. Переводчик использовал поэтизмы: *зерцаловидною поверхностью вод; ежегодно природа стесняется мразом над полюсами* (в тексте оригинала: «в холодном поясе природа погружается в оцепенение») [7].

Приживётся ли термин в русском научном языке как языке-приемнике зависит от того, насколько удачен был выбор русских лексических средств для передачи понятия. Например, важнейший общенаучный термин **влияние**, появившийся в 1733 г. [3, с. 67], является семантической калькой фр. **influence**. Предлагались и кальки **натечение** (1752 г.) и **втечение** (1778 г.). Казалось бы, более понятным могло стать слово **вливание**, со стилистически нейтральной основой. Но учёному миру в данном случае была по душе архаизация основы. Однако словообразовательная калька **разыскания** ← фр. **recherche**, хотя и наличествует как книжное (см. Толковый словарь Т. Ф. Ефремовой: «поиски, изучение каких-либо материалов, фактов (обычно с научными целями)» [8]), но в практике научного поиска заменилось на слово **исследование**.

Легче всего, лучше и сразу удавались терминологам сложные термины, такие как **неполнозубые, самооплодотворение, самоопыление, международный, мероприятие, чешуйчатокрылые, лучепремолнение, межведомственный, полезациный** и т.п.

Колебания были в таких терминах, как **полуид** (1819 г.) и **подвид** (1848 г.); **подзем** (1831 г.) и **подпочва** (1845 г.); **поверхний** (1793 г.) и **поверхностный** (1760 г.).

Было необходимо учитывать историческое чередование согласных в корне слова. С одной стороны, появились термины **обводнение** и **обезводнение**, с другой стороны, термин **обезводнять** 1827 г. был заменён в 1863 г. на **обезвоживать** (и добавим, что ранее, в 1798 г., был использован термин **обезвлагить**). Тот же непростой путь прошёл термин **intercellularia**, заимствованный из научной латыни: в 1827 г. — **межклетчатый**, в 1827 г. — **междуклетчатый** и, наконец, 1835 г. — **межклеточный**. Так же долго шёл процесс выбора для калькирования слова **аморфный**, предлагались варианты **безвидный, безобразный и бесформенный**.

Выбор между элементами все еще актуален в наше время, например, между **-знание, -ведение** и **-логия**. Но в XIX в. вопрос стоял острее, термины употреблялись параллельно, например, в 1855 г. — **почвознание**, в 1862 г. — **почвоведение**.

Наблюдаются и случаи ресемантизации [9, с. 70–77]: слово **низменность** уже существовало (в смысле «низость; низкость»), но с 1847 г. приобрело совершенно самостоятельное значение как семантическая калька с немецкого **Niederung**.

Ёмкость термина, краткость становились важным критерием для новых слов научного стиля. Такой удачной единицей вполне можно считать кальку **насыщение** (1774 г.), **насыщенный** (1784 г.). **Размножение почками** (1850 г.) быстро сменилось на универбацию **почкование** (1859 г.).

Создание и ассимиляция экологической терминологии интересно изучать на примере темы «Климатические изменения». В последние десятилетия в теме «Ледники» текстов экологической тематики главной темой стало **катастрофическое таяние ледников**. Теперь это ранее свободное сочетание стало одним из основных терминов экологии ледников. Таяние ледников тревожит сейчас человечество, термины этого раздела усваиваются широкими слоями населения. Нами были выделены термины темы «Ледник», затем были отобраны те из них, которые употребляются в экологическом контексте.

Рассмотрим в лингвистическом аспекте производные от собственно русских слов, в частности, словообразовательное гнездо с вершиной **лёд** и его функционально-семантическое поле, а также заимствования, образованные путём транскрибирования, транслитерации и калькирования.

Хотя слово **лёд** (в значениях «лёд»; «мороз»; «холод») известно с XI в., научные термины образуются лишь в XVIII в. при переводе европейских научных работ: **леденеть, леденить; льдина; льдистый; ледовитый, ледоватый** [23, с. 473]. Слово **лёд** входит в состав многих терминов гляциологии: а) в функции притяжательности: **блок льда, пластина льда; пластичный лёд; глыбы льда** и др.; б) в функции агента действия: **движение льда, плавление льда, таяние льда, обвал льда**.

В текстах по климатологии нами обнаружены следующие производные слова **лёд: ледовитый** (только в составе термина **Северный ледовитый океан** и его окказиональных дериватов, например: «Северная ледовитая дипломатия» [13]); **ледовый** и его производные, в том числе сложные и сверхсложные слова, например: **снежно-ледовые ресурсы, гляциальные грязе-каменно-водно-ледовые сели и паводки; подлёдный и надлёдный; ледяной; ледоём; леденеть; оледенение; льдина; льдистый; ледоход; наледь** (со сложными дериватами: **наледи-каскады, наледи-лужи, наледи-покровы, наледи-потоки**); **наледообразование; наледный (лёд, соли, поляны); льдообразование** и, конечно, **ледник** и его производные, в том числе **ледниковье, межледниковье** и **ледниковедение** с вариантом **лёдоведение** (калька термина **гляциология**, предпочитаемая пуристами).

Заметим, что международная терминосистема гляциологии складывалась одновременно на французском и немецком языках, в ней с обеих сторон использовали слова-регионализмы, описывающие Швейцарские Альпы. Поэтому большая часть выражений со словом *ледник* — интернационализмы.

Как говорилось выше, в тот момент, когда русские естествоиспытатели осваивали уже готовые наборы понятий, они достаточно хорошо владели немецким и французским языками. Во многом на терминообразование повлияло живое общение с выдающимися учёными, классиками науки, например, с Луи Агассисом (фр. Jean Louis Rodolphe Agassiz (1807–1873)), с 1869 года принятым в члены-корреспонденты Санкт-Петербургской академии наук. Именно с трудами этого учёного связано большое количество терминов, имеющих транскрибированную форму, например, *морена* (фр. *moraine*). Само слово *ледник* — семантическая калька (← фр. *glacier*). Публикация 1840 года «*Études sur les glaciers*» Луи Агассиса, которого можно смело называть одним из основоположников экологических междисциплинарных диахронических исследований, ввела в научный обиход не только термин, вскоре вошедший в словари (1757, Encyclop. t. 7, p. 691a : *Glaciers. Qqns les nomment glacières, mais le nom de glaciers est plus usité* [29]), но и словосочетание с его производным: *âge glaciaire* (*the Ice Age, ледниковый период*). Наука о ледниках становится настолько популярной, что в 1875 г. возникают и конкурируют слова *glaciériste / glaciariste* (для обозначения исследователей ледников), позднее вышедшие из употребления. Эта конкуренция завершилась созданием современного имени науки — *glaciologie* (1892 г.) — и профессии — *glaciologue* (1907 г.) [29, с. 1593].

Во всех современных языках существуют термины латинского и греческого происхождения, общие по происхождению с такими русскими: *дендритовый ледник; экзарация ледника; тропический ледник; цирк; аккумуляция и абляция; пульсация* и др. Но первый этап формирования русской терминологии отличался от последующих предпочтением калек. Заметим, что при этом также калькированы и многие образы уже сложившихся в европейских языках терминосистем:

рус. *язык ледника* ← фр. *langue glaciaire* = нем. *Gletscherzunge* = англ. *tongue of ice*;

рус. *мёртвый лёд* ← фр. *glace morte; glacier sénile* = нем. *totes Eis* = англ. *dead ice; stagnant ice*.

Двусоставные термины с элементом *ледник* имеют следующие модели:

Adj + N (прилагательное + существительное): *висячий ледник, выводной ледник*;

N + N: *ледник плато*;

N + N (в родительном падеже в функции притяжательности): *толща ледника, основание ледника, долины ледника, туннели ледника*;

N (абстрактное, выражающее процесс) + N (*стаивание ледника, течение ледника*);

N + N + N : *каналы стока ледника, колебание края ледника* и др.

Обнаружены и такие случаи употребления, когда субстантивированное слово сохраняет управление глагола: *таяние ледника водами, сдувание снега с ледника ветром*.

Прилагательное *ледниковый* проявляет высокую степень лексической сочетаемости (*купол, период, покров, поток, цирк, щит; эпоха, штриховка; высокогорье, впахивание; отложения* и др.).

Слитно написанные сложные прилагательные с элементом *ледников-* являются частью сложного термина: *внутриледниковые сколы, надледниковое ледяное русло, подледниковая абляция, приледниковые озёра; ледниково-озёрные отложения, водно-ледниковые образования; лопасть ледникового покрова; ледниковая пологоволнистая расчленённая возвышенная равнина* [5].

В современных научных текстах по экологии часто встречаются гибридные термины: *ледниково-аккумулятивные формы; ледниково-денудационный рельеф; катастрофические гляциальные супераводки, палеоайсберг*.

Сложным процессом для переводчиков и самих ученых стало оформление слов по законам русской фонетики. Транскрибирование привело к довольно неожиданному смешению орфоэпических правил и традиций. Само имя науки — *гляциология* — получило орфограмму, сочетающую имитацию звучания французских звуков, традиционной транслитерированной записи латинской буквы С как Ц (так, как это было принято при заимствовании латинских слов, в позднелатинском варианте произношения) и заменой полусогласного на гласный И, образующий дополнительный слог (как и в английском языке: либо [ˌgleɪsɪˈplədʒi/], либо [ˌgleɪʃɪˈalədʒi]) по сравнению с французским словом.

Передача на слух переднего открытого гласного звука [a] французского языка, принятая в ту эпоху в России, имела особенность конвенции. При локализации звука в постпозиции по отношению к звуку [Л] предпочиталась буква «Я»: *лямбда, траляля* и *труляля, ляпис, инфляция*, нота *ля*, проточек. *ля-ля тополя, а ля, вуаля* и т. п.

Сто лет назад писали: *ляпидарный, ляпидарность*. Например, у Иннокентия Анненского: «*Простота и ляпидарность нашего изложения*» [2]; у К. Чуковского: «... и она обо многом впервые дошла своим умом — как же это Бог? — и вот... банально добр, — без малейшей ляпидарности, — и к тому же без позы» [24]. Однако анализ сайтов Интернета показывает, что современный наивный пользователь имеет тенденцию к транслитерации, напр.: *лямбдацизм*. Слова, образованные от одной и той же основы, в наше время записываются двояко: *ляпис / лапис, инфляционный / инфляционный* [21]. Особенно значимо это изменение в переводных текстах и в двуязычных он-лайн словарях.

Не избежала подобной записи и основа *глас-* / *гляц-*. Ещё встречаем *глассаж* [16], *кафе глассе / кофе глассе* (это контаминированная форма, паронимичная слову *глиссе*), но уже наблюдаем

новые формы, например: а) «*кафе-гласе*» — *просто обычное кофе с молоком*» (gotovim.ru/receipts/desserts/ice-cream/44643.shtml); б) *флювио-гляциальный материал, отлагаемый в трещинах ледника* [6].

Дублирование терминов происходит в наше время и в случае заимствования слов со звуками [ly], так как запись с буквой «ю» передавала, хоть и приблизительно, передний французский закрытый огубленный звук [y]. В текстах бытовой тематики встречаем неудачные попытки: «*самого яркого и агрессивного французского журнала комиксов «Флюид Глясьяль»*» (gif.ru/afisha/comix-main/). Заметим, что автор текста, скорее всего, встречал слово *флюид*, но не отождествил его с графикой (*Fluide Glacial*). В научном стиле точно так же появились дублиеты *флюидификация / флуидификация; флюорография / флуорография; флювиогляциальный / флувиогляциальный / флювиогляциальный*.

Особенностью современного изложения является дублирование терминов с русскими и иноязычными основами, например: *глетчерный лёд / ледниковый лёд*, особенно в учебных целях, например: «*Ледниковый период (науч. оледенение) <...> состоят из ледниковых эпох — оледенений (гляциалов), чередующихся с межледниковьями (интергляциалами)*» [12].

В переводных текстах этот процесс тоже регулярен: слово *гляциальный* (< лат. *glacialis*, ледяной) часто замещает элемент *ледниковый*: *гляциальный сель (glacial mudflow)*; эквивалентами термина *glacial deposits* являются *гляциальные отложения* и *ледниковые отложения* (multutran.ru).

Важно отметить, что конкурирующие формы, выражающие одно содержание, не являются синонимами. Это семантически тождественные именованья [1]. Например, термин *забронированный ледник* заимствован в XX в. и употребляется наравне с термином *панцирный ледник*. Однако есть случаи устоявшихся русских терминов, не имеющих дублирования, напр.: *глетчерная блоха* (лат. *Desoria saltans*).

Терминосистема формировалась с использованием тех языков, на которых народы, живущие у ледника, уже создали обозначение понятий и предметов, например: *бараньи лбы, курчавые скалы*. И прежде всего, это термины французского и немецкого языков, у носителей которых ледники стали предметом научной мысли. Так, термин фр. *glacier remanié; glacier régénéré* (возрождённый ледник) был заимствован в английский буквально → англ. *glacier remanié; regenerated glacier*. Английский язык стал лидировать сравнительно недавно, но влияние его очень сильно: в наше время основным термином для передачи того же понятия является английский образный термин *receded glacier* и его варианты *reconstituted glacier; reconstructed glacier*.

Образовался целостный образ ледника либо как некоего живого организма: *тело, язык, край (краевые части), область питания*, — либо как реки: *мощность течения ледника, русло, приток, рукав, ложе ледника*. И это ощущение эксплицитно передаётся, например, в мемуарной литературе: *На дне ущелья ещё в начале 70-х годов лежал оторвавшийся мёртвый язык ледника. <...> Иногда в толще льда что-то ухает и скрипит: ледник живёт, движется* [26]. Первое словосочетание калькирует иноязычный образ (← фр. *langue glaciaire morte*).

Образные термины могут записываться с кавычками: «*пойманные*» (*субгляциальные*) *озёра, «загрязнение» льда, «ледяная шапка», «забронированный» ледник; «кающиеся» льды* (остроконечные образования на поверхности ледников, похожие на коленопреклонённые фигуры, впервые описаны Ч. Дарвином в 1835 г. во время его путешествия в Андах). Это свидетельствует о неполном вхождении словосочетания в терминосистему.

В последнее время в русской экологической терминологии доминируют транскрибированные и транслитерированные термины, сформированные в разных языках: *айсберг* (англ. *iceberg*, швед. *isberg*); *бергшруды* (нем.); *друмлины* (англ. от ирл. *drumlin*, холм); *зандры* (дат. *sandur*, песок); *кар* (нем. *Kar*); *йоукюльхэйп* (исл. *Jökulhlaup*, [ˈjœːkylˌhœip]) (катастрофический прорыв озёр); *камы* (нем. *Kamm*, гребень); *карлинг* (нем. *Karling*, зубчатый гребень); *озы* (швед. *asar* хребет, гряда); *ригель* (нем. *Riegel*); *сёрдж* (подвижка ледника; англ. *surge*, всплеск); *трог* (нем. *Trog*, корыто); *фирн* (нем. *Firn*); *шельфовый* (англ. *shelf*, полка), а также диалектальные или неясные по происхождению термины: *торосы; пак; ледяные иглы; ледяное сало (= англ. grease ice); нилас; снежура; шуга*. Один из ведущих российских гляциологов А. Н. Рудой в начале 1980-х годов «впустил» в свою науку новые интернациональные обозначения понятий. Были приняты термины *суперпаводок, флад-стрим, мегафлад*, уже утвердившиеся в европейских языках, и добавлен термин *дилувий* (от лат. *diluvium*), обоснованный следующим образом: «удобен в пользовании, хорошо соотносится с названиями многих других генетических типов рыхлых отложений и форм рельефа — таких, например, как аллювий, пролювий, коллювий и др.» [14].

Термины в научном общении подвергаются упрощению. Например, В. В. Бутвиловский предложил термин *флювиокатастрофический*, но сократил его до *катафлювиальный* [4]. Д. Х. Бретц [27] ввёл в английскую номенклатуру словосочетание *channeled scabland*, назвав так густую сеть сухих русел в долине ледника. В русском языке это понятие обозначается одним словом *скэбленд*.

Современное описание может, в частности, выглядеть так: «*Перевальные седловины, по которым вода при переполнении озёр сбрасывалась в соседние бассейны, превращаются в сквозные долины (спиллвеи), имеющие каньонообразные, реже — узкие ящикообразные поперечные профили*».

Или так: «*Поле дронстоунов на дне позднелайстоценового Чуйского ледниково-подпрудного озера*».

Или так: *Гросвальд М. Г., Красс М. С. Последняя дегляциация Баренцево-Карского шельфа: роль гравитационных коллапсов и сёрджей.*

По нашему наблюдению, в курсе лекций по экологии, преподаватели пользуются собственно русскими словами (кальками), произведёнными в XIX–XX вв., однако авторы новых текстов, особенно переводных статей, предпочитают иноязычные термины, что связано с внешней причиной — созданием единого информационного пространства. Содержание термина как бы не считается главной трудностью при изложении учебного материала, всё внимание уделяется иноязычной форме. Например, читаем в энциклопедии: «флювиогляциальные отложения (лат. fluvius река + glacialis ледяной) это водно-ледниковые отложения» [25]. Становление этой части экологической терминосистемы отражает процессы становление научных терминов.

Выводы. Проведённое исследование позволило выявить причины специфичной для русского экологического дискурса тенденции некоторой архаизации речи, свойственной научным текстам. Формально в процессе терминосложения можно наблюдать варианты калькирования. Конкурируют полные кальки и полукальки; кальки могут быть точными и неточными. Выбор происходит между формантами, этимологически различными, но семантически тождественными, причём не только формантами корня, но и аффиксами. Это попытки улучшить форму слова за счёт перестановки компонентов сложения. В наше время узкоспециальные научные термины используются в текстах экологической тематики для объяснения обобщённых проблем существования планеты Земля и жизни человека.

Важно, что терминология гляциологии — это система научных терминов, отдалённая от бытовой лексики, так как на ледниках люди не селятся. В данной статье с очевидностью показано, что структурно-семантический прототип терминосистемы гляциологии был заимствован из систем европейских языков.

Таким образом, формирование национальных терминосистем исследуемых языков происходило и происходит постепенно, оно во многом детерминировано социально-политическими предпосылками развития тех или иных научных отраслей.

Галлицизмы, германизмы, латинизмы, эллинизмы имеют традиционные правила записи либо искажающие звучание слова, либо неточно имитирующие звучание. В русскоязычном научном сообществе, судя по всему, считается, что это повышает иллокутивную силу высказывания, создавая ассоциации с традиционными национально-культурными ценностями и ценностями народного достояния. В этой референции к прошлому усматривается причина национально детерминированного выбора архаизмов и историзмов как дополнительных и усилительных средств выражения категорий и понятий, способных формировать экологическое сознание.

Языками, порождающими интернациональные термины, становились те языки, носители которых продвигали научно-технический прогресс и формировали новые номинации для своих изобретений. Таким среди сопоставляемых нами языков в большей мере стал английский язык. Экологическая терминология на современном этапе меняется заметно и достаточно быстро для того, чтобы вызвать интерес и с точки зрения семантических процессов, и с точки зрения графического оформления. Формирование новых номинаций происходит в наше время таким же образом: в языках, носители которых продвигают научное знание. Сегодня этот процесс порождает интернационализацию современных терминов, вытесняющих устоявшуюся отечественную экологическую терминологию. Исследование показывает быстрые изменения семантики и графики оформления в условиях многоязычия экспертного сообщества.

Практическое значение исследования заключается в том, что его результаты послужили основой серий заданий разработанного авторами данной статьи учебника [10] и учебно-методического пособия по переводу профессионально ориентированных текстов [11].

Литература

1. Авдоница М. Ю., Жабо Н. И., Терехова С. И., Валеева Н. Г. Терминосистемы экологического дискурса в английском, французском и русском языках : полипарадигмальный подход к исследованию, переводу и обучению : монография. М. : РУДН, 2016. 204 с.
2. Анненский И. Ф. Педагогическія письма. Третье письмо (Я. Г. Гуревичу) // Русская школа. 1893. No. 2, февраль. — URL : az.lib.ru/a/annenskij_i_f/text_0770oldorfo.shtml (Время доступа : 20.10.2018).
3. Арапова Н. С. Кальки в русском языке послепетровского периода: опыт словаря. М.: Изд-во МГУ, 2000. 320 с.
4. Бутвиловский В. В. Палеогеография последнего оледенения и голоцена Алтая : событийно-катастрофическая модель. Томск : Томский ун-т, 1993. 253 с.
5. Геоморфологическое районирование России // Сайт «География». — URL : <https://geographyofrussia.com/geomorfologicheskoe-rajonirovanie-rossii/> (Время доступа : 20.10.2018).
6. Гляциальный // Мультитран. — URL : https://www.multitrans.ru/c/m10.exe?t=6847491_2_1&s1=glacial (Время доступа : 20.10.2018).
7. (фон) Гумбольдт А. География растений / ред. Е. В. Вульф. — URL : <http://7lafa.com/book.php?id=172386&page=75> (Время доступа : 20.10.2019).

8. Ефремова Т. Ф. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка. 2-е изд., испр. М. : Астрель : АСТ, 2005. 636, [2] с.
9. Жабо Н. И. Системы экологических терминов русского и французского языков : типология, семантика и функции : монография. М. : РУДН, 2015. 124 с.
10. Жабо Н. И., Авдонина М. Ю., Нотина Е. Н. Ландшафтная архитектура и садоводство XXI века : Вызовы и требования времени. Французский язык : учебник : в 2 ч. М. : РУДН, 2018. 104 с.
11. Жабо Н. И., Авдонина М. Ю. Перевод : вызовы современного мира : учебно-методическое пособие. М. : РУДН, 2018. 59 с.
12. Ледниковый период // Википедия : свободная энциклопедия. — URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Ледниковый_период (Время доступа : 20.10.2018).
13. Орешенков А. Северная ледовитая дипломатия // Россия в глобальной политике. М. : МГИМО, 2009. Т. 7. № 4, Июль — Август. С. 126–133. — URL : www.globalaffairs.ru/number/n_13635 (Время доступа : 20.10.2018).
14. Рудой А. Н. О так называемых флювиогляциальных отложениях и о месте дилuviальных процессов в литодинамической сукцессии // Вестник ТГПУ. Томск, 2003. Т. 4 (36). С. 80–85.
15. Селитра // ЛГΩ : Этимологические онлайн словари русского языка. — URL : <https://lexicography.online/etymology/селитра> (Время доступа : 20.10.2018).
16. Словарь иностранных слов. 15-е изд., испр. М. : Русский язык, 1988. 608 с.
17. Степанов Е. Н., Тер-Казарян С. Ш., Горбань В. В. Видовые атрибутивные компоненты биномиальной номенклатуры патогенных бактерий в русском языке // Мова. Одеса : Астропринт, 2007. № 12. С. 209–215.
18. Степанов Е. Н. Мова міста як соціолінгвістична проблема // Вісник Львівського ун-ту. Сер. філологічна. Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2006. Вип. 38. Ч. II. С. 65–71.
19. Степанов Е. Н., Миракьян И. Г., Матвеева Н. М. Учебный комплекс по научному стилю речи в системе обучения иностранных учащихся подготовительного факультета // Русистика на рубеже веков : Юбилейная книга в честь проф. А. Палинского. Жешув : Изд-во Жешувского университета, 2009. С. 96–102.
20. Степанов Е. Н. Язык города в социальном и цивилизационном процессе // Мова. Одеса : Астропринт, 2006. № 11. С. 44–54.
21. Универсальный русско-английский словарь // Академик.ру. 2011. — URL : https://universal_ru_en.academic.ru/2943183/ (Время доступа : 22.10.2018).
22. Фонтенель Б. Разговоры о множестве миров / пер. с франц. кн. Антиох Кантемир. СПб., 1740. — URL : <https://www.litres.ru/b-fontenel/razgovory-o-mnozhestve-mirov/> (Время доступа : 22.10.2018).
23. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. М. : Русский язык, 1993.
24. Чуковский К. И. Дневник. 1901–1969. Т. 1. 2003. — URL : <https://books.google.ru/books?isbn=5948500322> (Время доступа : 22.10.2018).
25. Шанцер Е. В. Флювиогляциальные отложения // Большая советская энциклопедия. — URL : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/145193/> (Время доступа : 22.10.2018).
26. Шигельский О. А. Откровения. Кафедры. — URL : http://www.litsovet.ru/index.php/material.read?material_id=477498 (Время доступа : 22.10.2018).
27. Bretz J. H. The Channeled Scabland of the Columbia Plateau // Geol. Soc. Am. Bull., 1923. Vol. 31. No. 3. P. 617–649.
28. Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales. — URL : <http://www.cnrtl.fr/etymologie/> (Время доступа : 22.10.2018).
29. Rey A. Dictionnaire historique de la langue française, 3 vol., 3ème Ed. enrichie : Le Robert, 2006.

References

1. Avdonina, M. Yu., Zhabo, N. I., Terekhova, S. I., Valeeva, N. G. (2016) *Terminological system of environmental discourse in English, French and Russian languages : multiparadigm approach to research, translation and training : monograph* [Terminosistemy ekologicheskogo diskursa v angliyskom, frantsuzskom i russkom yazykakh : poliparadigmal'nyj podkhod k issledovaniyu, perevodu i obucheniyu : monografiya], RUDN, Moscow, 204 p.
2. Annenskiy, I. F. (1893), «Pedagogicheskaya pis'ma. Tret'ye pis'mo (Ya. G. Gurevichu)», *Russkaya shkola* [«Teacher letters. The third letter (To Ya. G. Gurevich)», *Russian school*], no. 2, February, available at: az.lib.ru/a/annenskiy_i_f/text_0770oldorfo.shtml, (access time : 10/20/2018).
3. Arapova, N. C. (2000), *Calques in the Russian language of the post-Peter period: an experience of dictionary* [Kal'ki v russkom yazyke poslepetrovskogo perioda: opyt slovarya] Moscow State University Publ., Moscow, 320 p.
4. Butvilovsky, V. V. (1993) *Paleogeography of the last glaciation and Holocene of Altai : event-catastrophic model* [Paleogeografiya poslednego oledeneniya i golocena Altaya : sobytiyno-katastroficheskaya model'] Tomsk State University, Tomsk, 253 p.
5. «Geomorphologic zoning of Russia», *Geography site* (2018) [«Геоморфологическое районирование России», *Sayt Geografiya*], available at : <https://geographyofrussia.com/geomorfologicheskoe-rajonirovanie-rossii/>, (access time : 10/20/2018).
6. «Glacial», *Mul'titran* (2018) [«Гляциальный», *Multitran*], available at : https://www.multitran.ru/c/m10.exe?t=6847491_2_1&s1=glacial, (access time : 10/20/2018).
7. Humboldt, A. *Geography of plants* [Geografiya rasteniy, red. Ye. V. Vul'f], available at : <http://7lafa.com/book.php?id=172386&page=75>, (access time : 10/20/2018).
8. Efremova, T. F. (2005), *Explanatory dictionary of word-formation units of the Russian language, 2nd ed., corr.* [Tolkovyy slovar' slovoobrazovatel'nykh yedinit russkogo yazyka, 2-e izd., ispr.], Astrel: AST, Moscow, 636, [2] p.
9. Zhabo, N. I. (2015), *Systems of Ecological Terms of the Russian and French Languages : Typology, Semantics and Functions : monograph* [Sistemy ekologicheskikh terminov russkogo i francuzskogo yazykov : tipologiya, semantika i funktsii : monografiya], RUDN, Moscow, 124 p.
10. Zhabo, N. I., Avdonina, M. Yu., Notina, Ye. N. (2018), *Landscape Architecture and Horticulture of the XXI Century : Challenges and Requirements of the Time : French : Textbook : in 2 vol.* [Landshaftnaya arkhitektura i sadovodstvo XXI veka : Vyzovy i trebovaniya vremeni : Francuzskiy yazyk : v 2 ch.], RUDN, Moscow, 104 p.

11. Zhabo, N. I., Avdonina M. Yu. (2018), *Translation : Challenges of the modern world. Study guide for students* [Perevod : vyzovy sroemennogo mira. Uchebno-metodicheskoe posobie dlya studentov], RUDN, Moscow, 59 p.
12. «Ice age», *Wikipedia : the free encyclopedia* [«Lednikovyy period», *Wikipedia : svobodnaya entsyklopedia*], available at : https://ru.wikipedia.org/wiki/Lednikovyy_period, (access time : 10/20/2018).
13. Oreshenkov, A. (2009), «Arctic diplomacy», *Russia in global politics* [«Severnaya ledovitaya diplomatiya», *Rossiya v global'noj politike*], MGIMO, Moscow, vol. 7, no. 4, July–August, pp. 126–133, available at : www.globalaffairs.ru/number/n_13635, (access time : 10/20/2018).
14. Rudoy, A. N. (2003), «About the so-called fluvioglacial sediments and the place diluvial lithodynamic processes in succession», *Bulletin of Tomsk State Pedagogical University* [«O tak nazyvaemykh flyuvioglyacial'nykh otlozheniyakh i o meste dilyuvial'nykh protsessov v litodinamicheskoy suksessii», *Vestnik TGPU*], Tomsk State Pedagogical University Press, Tomsk, vol. 4 (36), pp. 80–85.
15. «Saltpeter», *АГΩ : Etymological online dictionaries of the Russian language* [«Selitra», *АГΩ : Etimologicheskiiye onlayn slovari russkogo yazyka*], available at : <https://lexicography.online/etymology/nitrate>, (access time : 10/20/2018).
16. *Dictionary of Foreign Words* (1988) [*Slovar' inostrannykh slov*], Russian Language Publ., Moscow, 608 p.
17. Stepanov, Ye. N., Ter-Kazaryan, S. Sh., Gorban, V. V. (2007), «Specific Attributive Components of Binominal Nominations of Pathogenic Bacteria in Russian», *Mova / Language* [«Vidovye atributivnye komponenty binominal'noy nomenklatury patogennykh bakteriy v russkom yazyke», *Mova*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Astroprint, Odessa, vol. 12, pp. 209–215.
18. Stepanov, Ye. M. (2006), «Language of city as a sociolinguistic problem», *Visnyk of L'viv University, Series philological* [«Mova mista yak sotsiolingvistychna problema», *Visnyk L'viv's'koho universytetu, Seriya filolohichna*], Lviv Ivan Franko National University, vol. 38, part II, pp. 65–71.
19. Stepanov, Ie. N., Mirak'yan, I. G., Matveeva, N. M., (2009), «Educational complex on the scientific style of speech in the system of teaching foreign students of the preparatory faculty», *Russian studies at the turn of the century : Jubilee book in honour of prof. A. Paliński* [«Uchebnyy kompleks po nauchnomu stilu rechi v sisteme obucheniya inostrannykh uchashchikhsya podgotovitel'nogo fakul'teta», *Rusistika na rubezhe vekov : Yubileynaya kniga v chest' prof. A. Palin'skogo*], Rzeszow University Publishing House, Rzeszów, pp. 96–102.
20. Stepanov, Ye. N. «Urban language at the social and civilize process», *Mova / Language* [«Yazyk goroda v sotsial'nom i tsivilizatsionnom protsesse», *Mova*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Astroprint, Odessa, vol. 11, pp. 44–54.
21. *Universal Russian-English Dictionary* (2011) [*Universal'nyy russko-angliyskiy slovar'*], available at : https://universal_ru_en.academic.ru/2943183/, (access time : 10/22/2018).
22. (de) Fontenelle, B. (1740), *Conversations on the Plurality of Worlds, transl. from French by Antioch Cantemir* [Razgovory o mnozhestve mirov, perevel s frants. knyaz' Antiokh Kantemir], St. Petersburg, available at : <https://www.litres.ru/b-fontenel/razgovory-o-mnozhestve-mirov/>, (access time : 10/22/2018).
23. Chernykh, P. Ya. (1993), *Historical and etymological dictionary of the modern Russian language : in 2 vol. [Istoriko-etimologicheskii slovar' sovremennogo russkogo yazyka]*, Russkiy yazyk Publishing House.
24. Chukovsky, K. I. (2003), *Diary, 1901–1969 [Dnevnik, 1901–1969]*, vol. 1, available at : <https://books.google.ru/books?isbn=5948500322>, (access time : 10/22/2018).
25. Shantser, Ye. V. «Fluvioglacial Deposits», *Great Soviet Encyclopedia* [«Flyuvioglyacial'nye otlozheniya», *Bol'shaya sovet'skaya entsiklopediya*], available at : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/145193/>, (access time : 10/22/2018).
26. Schigelsky, O. A. *Departments. Revelations [Kafedry. Otkroveniya]*, available at : http://www.litsovet.ru/index.php/material.read?material_id=477498, (access time : 10/22/2018).
27. Bretz, J. H. (1923), «The Channeled Scabland of the Columbia Plateau», *Geological Society of America Bulletin*, vol. 31, no. 3, pp. 617–649.
28. *Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales*, available at : <http://www.cnrtl.fr/etymologie/>, (Access time : 10/22/2018).
29. Rey, A. (2006), *Dictionnaire historique de la langue française : 3 vol., 3ème éd., enrichie*, Le Robert, Paris.

ЖАБО Наталія Іванівна,

кандидат філологічних наук; доцент кафедри іноземних мов Аграрно-технологічного інституту Російського університету дружби народів; вул. Миклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, Росія; тел.: +7 495 4345300; доцент кафедри фонетики і граматики французької мови факультету французької мови Московського державного лінгвістичного університету; вул. Остоженка, 38, Москва, 119034, Росія; e-mail: lys11@yandex.ru ; ORCID ID: 0000–0003–2958–5738

АВДОНІНА Марина Юрїївна,

кандидат психологічних наук; доцент; доцент кафедри лінгвістики та міжкультурної комунікації факультету заочного навчання Московського державного лінгвістичного університету; вул. Остоженка, 38, Москва, 119034, Росія; тел.: +7 495 6375597; e-mail: mavdonina@yandex.ru; ORCID ID: 0000–0003–3819–8254

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ РОСІЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ТЕРМІНІВ ЕКОЛОГІЇ

Анотація. *Мета* статті — простежити процес формування термінів, що входять у сферу екологічних досліджень. *Предметом* розгляду є особливості російської термінології природознавства в зіставленні з термінологією європейських мов. *Результатом* вивчення цієї проблеми є доказ того, що спочатку в російській мові науки не було особливої потреби у власне російських словах, оскільки наукова еліта була багатонаціональною, а терміни запозичувалися та засвоювалися російською мовою у складі цілісних систем. У наш час вузькоспеціальні наукові терміни використовують у текстах екологічної тематики для пояснення узагальнених проблем існування планети Землі та життя людини. Лінгвістичний аналіз виконано комплексно, у межах концептуально-семантичного, лексико-граматичного і перекладського досліджень на прикладі теми танення льодовиків і відповідних термінів гляціології. Автори дійшли наступ-

них **висновків**: Формування російської екологічної терміносистеми мало специфічний характер, відмінний від процесу розвитку аналогічних терміносистем у європейських мовах. Вибір архаїзмів та історизмів як додаткових і підсилюючих засобів вираження категорій і понять, здатних формувати екологічну свідомість, є національно детермінованим. У російськомовній науковій спільноті підвищення ілюктивної сили висловлювання створюють асоціації з цінностями народного надбання. Формування нових номінацій відбувається зараз у мовах, носії яких просувають наукове знання, що породжує інтернаціоналізм сучасних термінів, що витісняють усталену вітчизняну екологічну термінологію. Дослідження показує швидкі зміни семантики і графіки оформлення термінології в умовах багатомовності експертного співтовариства. **Практичне значення** одержаних результатів полягає в тому, що його результати послужили основою серії завдань розробленого підручника і навчально-методичного посібника з перекладу.

Ключові слова: термінологія; історія мови науки; словотвір; екологічні терміни; російська мова.

Natallia I. ZHABO,

Candidate of Philology, Assistant Professor of the Department of Foreign Languages of the Agrotechnological Institute of RUDN University of Russia; 6 Miklukho-Maclay Str., Moscow, 117198, Russia; tel.: +7 495 4345300; Assistant professor of the Department of Phonetics and Grammar of the French language of the French language Faculty, Moscow State Linguistic University; 38 Ostozhenka Str., Moscow, 119034, Russia; e-mail: lys11@yandex.ru ; ORCID ID: 0000-0003-2958-5738

Marina Yu. AVDONINA,

Candidate of Psychology, Associate Professor of the Department of Linguistics and Intercultural Communication of the Distance Learning Faculty of Moscow State Linguistic University; 38 Ostozhenka Str., Moscow, 119034, Russia; tel.: +7 495 6375597; e-mail: mavdonina@yandex.ru ; ORCID ID: 0000-0003-3819-8254

STAGES OF FORMATION OF THE RUSSIAN SYSTEM OF TERMS OF ECOLOGY

Summary. *The purpose* of the article is to trace the process of formation of terms used in the sphere of environmental studies. The research focuses on the peculiarities of the terminology of natural sciences in comparison with the same terminology in the European languages. *The findings* of the study are the proofs that the original Russian words in the language of science was not required, as the scientific elite was multinational and the terms entered the Russian language as a ready system. *The result*: Nowadays, highly specialized scientific terms are used in the texts of environmental topics to explain general problems of the existence of the planet Earth and human life. *Methodology*: linguistic analysis was carried out comprehensively, within the framework of conceptual-semantic, lexical, grammatical and translation studies, in particular, on the example of the topic of melting glaciers and related terms of glaciology. *Conclusions*: The formation of environmental terminological system in Russian had a specific character, different from the processes of development of terminological systems in European languages. The choice of archaisms and historicisms as additional and amplifying means for the expression of categories and concepts capable to form ecological consciousness is nationally determined. In the Russian-speaking scientific community, associations with the values of the national heritage create an increase in the illocutionary force. But the formation of new nominations is taking place in our time in languages whose speakers promote scientific knowledge, which generates internationalization of modern terms replacing the established Russian environmental terminology. The study shows rapid changes in semantics and graphic design in the conditions of multilingualism of the expert community. *The practical value* of the study lies in the fact that its results served as the basis for a series of tasks developed by the textbook and the teaching and methodical manual on translation.

Key words: terminology; history of science language; word building; ecological terms; the Russian language.

Статтю отримано 10.11.2018 р.

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154329>

УДК 811.16'37(038)'06:122/129/.16

ІВАЩЕНКО Вікторія Людвігівна,

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри видавничої справи Інституту журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка; вул. Волинська, 10, м. Київ, 03151, Україна; тел. +38 097 8163869; e-mail: vicivashchenko@ukr.net ; ORCID ID: 0000-0002-8044-4116

МІЖМОВНІ ЛЕКСИЧНІ ВІДПОВІДНИКИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ НАУКОВИХ УНІВЕРСАЛІЙ У ТЕРМІНОПРОСТОРІ СЛАВІСТИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА

Анотація. Проблема міжмовних лексичних відповідників видається **актуальною** в аспекті її кореляції з проблемою пошуку мовних та лінгвістичних універсалій, поняттєвих / позамовних категорій, фундаментальних / базових понять, універсалій культури, наукових універсалій, універсалій мови науки, а отже, й наукових універсалій у мовознавстві. **Мета** дослідження — віднайти в слов'янських мовах міжмовні лексичні відповідники, що репрезентують

ступеневе логіко-поняттєве перетворення однієї з наукових універсалій. **Об'єктом** є логіко-поняттєве перетворення філософсько-наукової універсалії «структура та елементи» за двома рівнями її градації. **Предмет** дослідження — терміни-репрезентанти логіко-філософського перетворення наукової універсалії «структура та елементи» в різних слов'янських мовах. **Результати** дослідження засвідчують, що на різних рівнях організації й у різних сферах використання універсалії можна сформулювати по-різному й відповідно по-різному репрезентувати в конкретних термінах. Простежено перетворення філософсько-наукової універсалії «структура і елементи» в загальнонаукову універсалію «наука та її галузі», далі в конкретнонаукову (мовознавчу) універсалію «наука про мову та її підрозділи» ↓ «наука про термін та його підрозділи» й на рівні міжмовних лексичних відповідників — у власне мовні універсалії, репрезентовані відповідними термінами в різних слов'янських мовах. Міжмовні відповідники згруповано за моделями відповідно до співвідношення національного та інтернаціонального компонентів. **Практичне значення** дослідження полягає у застосуванні логіко-поняттєвого аналізу наукових і поняттєво-термінологічних універсалій у практиці укладання багатомовних термінологічних словників. **Висновки.** Логіко-поняттєве перетворення наукових універсалій на мовному рівні репрезентації породжує проблеми співвідношення інтернаціонального — національного — гібридного термінів, інтернаціоналізації — націоналізації / деінтернаціоналізації термінологічних одиниць в аспекті виявлення типологічних різновидів у зіставлених мовах, віднаходження термінологічної еквівалентності, синонімії, дублетності, варіантності, а отже, нормалізації мовної форми вираження та гармонізації змістового наповнення.

Ключові слова: міжмовний лексичний відповідник, мовна універсалія, мовознавча універсалія, модель, наукова універсалія, поняття, славістичне мовознавство, термінопростір, термін.

Дослідницька проблема та її зв'язок із попередніми дослідженнями. Проблема віднаходження міжмовних лексичних відповідників, що є об'єктом вивчення зіставного мовознавства, перекладознавства, теорії міжкультурної комунікації, ненова. Особливо гострою вона постає в термінології, де лексичні відповідники — це терміни, які повинні максимально чітко відбивати зміст спеціального або наукового поняття. Закономірність та актуальність цієї проблеми деякі дослідники [16; 13] пов'язують із пошуком мовних універсалій [8], або універсальних категорій мови [11], універсальних категорій і субкатегорій, серед яких розрізняють: мовні / лінгвістичні — прагмалінгвістичні, лексичні, граматичні, лінгвосемантичні та позамовні / поняттєві, або екстралінгвістичні [10; 23].

Власне загальнонауковий і частково лінгвістичний аспекти цієї проблеми сьогодні зосереджують увагу на поняттєвих / позамовних категоріях як універсальних, які часто ототожнюють із концептами [пізнання] [20] — абстрактними [12], або загальними [43; 3], поняттями, що формують нейтральний концептуальний каркас єдиної універсально-загальної мови — концептуалістики або привілейованого універсуму термінів [17]. Такі категорії певною мірою корелюють із фундаментальними / базовими поняттями, які в різних галузях знань називають по-різному:

1) у філософії культури — універсаліями культури на позначення основ розуміння світу й місця людини в ньому [28];

2) у лінгвокультурології — універсаліями культури (їх репрезентують ключові слова), культурними домінантами, семантичними / поняттєвими примітивами, первинний набір яких з'єднує різні культури й збігається з набором лексичних універсалій [5; 26];

3) у філософії науки (йдеться про базові наукові поняття) — універсальними константами / науковими універсальними як елементами єдиної міждисциплінарної наукової мови.

На думку авторів колективної праці «Научні універсалії. Общєе поняття» [19], вони передбачають більш-менш загальні значення, виявляючи на рівні термінів багатозначність, внутрішнє протиріччя самого визначення, проблему інтерпретації, спричинену історичними трансформаціями термінів, різним їх «прочитанням» залежно від сфер наукової діяльності, що дає підстави говорити не про наукові терміни, а швидше про феномени філософського вивчення.

Наукові універсалії корелюють із універсаліями мови науки¹ — узагальненими властивостями, тенденціями, відношеннями, шарами, рівнями та умовами існування мов науки [3]. До таких універсалій у галузі філософії науки відносять метанаукові поняття й поняття, що характеризують методи наукового дослідження, зокрема «закон», «детермінізм», «симетрія», «телеологія», «науковий факт», «історичний факт», «частина і ціле», «елементи і структура», «традиція», «комунікація», «мова», «знак», «істина», «цінність», «точність», «об'єктивність», «метод», «досвід», «експеримент», «гіпотеза», «теорія», «пояснення», «герменевтика», «інтуїція», «аналіз і синтез», «елементи», «енергія», «реакційна властивість», «інформація», «життя», «організм», «свідомість», «людина», «особистість», «право», «цивілізація», «культура» тощо [19, с. 341–342].

Порівняймо також кореляцію понять:

1) «мовні універсалії» — спільні для всіх або більшості мов світу ознаки, явища, закономірності, властивості, структури, тенденції, що демонструють спільність мовної будови за всієї різноманітності людських мов [37];

2) «лінгвістичні універсалії» — особливі типи висловлювань про мову і мови, мовознавчі положення як універсальні, що первісно репрезентували два погляди (Ч. Хоккета і Дж. Грінберга, Ч. Осгуда

¹ З-поміж універсалій мови науки М. В. Блажевич виділяє: надуніверсалії, класи універсалій, універсальні компоненти лінгвістичної моделі словника мови науки, універсальні групи граматичного ладу мови науки, універсалії семантичного рівня мови науки, універсальні шари мови науки, універсальні метамови [3].

й Дж. Дженкінса). На емпіричному рівні мовні універсалії корелюють із лінгвістичними, тобто мовними положеннями [24];

3) «наукові універсалії в мовознавстві», формулювання проблеми про які відповідає тій тенденції, що намітилася в мовознавстві ще в кінці 1960-х рр. як рух «нормативних систем» мовних граматик до власне теоретичних систем наук [24]. Мовознавці ж важливими поняттями, гранично широкими за значеннями (категоріями) в організації змісту саме спеціальної лексики називають, напр., такі: «процеси», «предмети», «властивості», «величини», «одиниці вимірювання», «науки і галузі», «професії й заняття», «стани», «режими» [9, с. 9].

Ті самі наукові універсалії на різних рівнях їх логіко-поняттєвої організації (абстрагування чи конкретизації) й у різних сферах використання можна сформулювати по-різному й відповідно по-різному репрезентувати в конкретних термінах. Відтак, вони можуть набувати іншого кваліфікаційного статусу, зокрема:

1) з огляду на соціальну сферу використання термінів, які їх репрезентують, – статусу універсальних термінів, що функціонують у багатьох споріднених галузях знань (пор.: унікальні терміни — в одній галузі, концепційно-авторські терміни — в одному аспекті розгляду) [14];

2) з огляду на сферу міжкультурної комунікації — статусу поняттєво-термінологічних універсальї, що їх спеціалісти прагнуть виробити за домовленістю через уточнення, уніфікацію спеціальних понять, формами втілення яких є терміни різних мов, а це передбачає їхнє зближення. Ідеться про інтернаціональну лексику¹ (об'єктивно наявна в усіх чи майже всіх мовах світу) як про мовну універсалью, яка в змістовому плані є синхронічною семантичною універсальєю [13].

Отже, наукові універсалії — це універсалії (загальні / абстрактні наукові поняття як базові / фундаментальні), якими послуговується наукова спільнота різних мовних культур. Сукупність таких загальних / базових понять формує концептуальний / поняттєво-категорійний каркас науки, ціннісно-смысловий універсум наукових концептів як універсальних констант, домінант сфери наукового знання, відбитих у відповідних термінах, що об'єднують науковців усього світу в їхньому прагненні оволодіти мовою науки. Відповідно сукупність наукових універсальї у мовознавстві також формує його поняттєво-категорійний каркас, тобто певний універсум мовознавчих концептів як базових понять цієї галузі знання. У науковому й, зокрема, мовознавчому просторах такі універсалії можуть виявляти себе як системотвірні (у загальнонауковій або конкретнонауковій картинах світу), ціннісно-смыслові (в універсумі творчих пошуків того чи іншого науковця), текстотвірні (в конкретному науковому тексті), пошукові (в предметно орієнтованих на ту чи іншу галузь знання інформаційно-пошукових системах). Загальномовний чи конкретнонауковий (напр., мовознавчий) каркас є підґрунтям для укладання багатомовних галузевих словників або термінологічних баз даних, одним із основних завдань яких є віднаходження міжмовних термінологічних відповідників на позначення того самого наукового / спеціального поняття або наближених за змістом понять у різних мовах, що є основним критерієм логічного вибудовування реєстрів таких словників і баз даних.

Реалізацію цього підходу частково ускладнюють ще не зовсім вирішені проблеми універсальї у мовознавстві, до яких деякі дослідники [23] відносять такі: розроблення методів їх віднаходження і виявлення зв'язків між ними, причини появи тих чи інших універсальних явищ, систематизація універсальних закономірностей, створення й регулярне поповнення переліку універсальї, їх оптимальний запис, опис, логічне перетворення. Пошук наукових універсальї у мовознавстві та їхня репрезентація на рівні міжмовних лексичних відповідників у різних аспектах актуалізації виливається у створення переліків:

1) базових / фундаментальних термінопонять як системотвірних у мовознавстві для цілісного представлення поняттєво-категорійного каркасу цієї галузі знання;

2) базових термінопонять як ціннісно-смыслових орієнтирів в універсумі наукових пошуків, концепцій, теорій того чи іншого мовознавця для визначення й представлення поняттєво-категорійного каркасу всіх його наукових праць;

3) базових термінопонять як текстотвірних для представлення поняттєво-категорійного каркасу окремо взятої мовознавчої праці;

4) базових / ключових термінопонять як пошукових, що індексують конкретні мовознавчі й лексикографічні праці для представлення поняттєво-категорійного каркасу баз даних в інформаційно-пошукових системах.

Цікавою в цьому аспекті видається проблема зіставлення таких переліків у тій самій галузі знання, що може бути об'єктом окремого дослідження.

Формулювання дослідницьких завдань. Спробуємо торкнутися лише деяких аспектів цієї проблеми, зокрема віднаходження в слов'янському термінопросторі міжмовних лексичних відповідників, які репрезентують ступеневе логіко-поняттєве перетворення однієї з наукових універсальї, що, власне, й обираємо за мету пропонованого дослідження. За об'єкт вбачаємо логіко-поняттєве перетворення: філософсько-наукова універсалія «структура та елементи» — базовий рівень (0) → загальнонауко-

¹ Явище інтернаціоналізації лексики корелює з явищем націоналізації, або деінтернаціоналізації [4].

ва універсалія / універсальне термінопоняття «наука та її галузі» — перший рівень конкретизації (1) → конкретнонаукова (мовознавча) / поняттєво-термінологічна універсалія — другий рівень конкретизації (2). За предмет — терміни-репрезентанти логіко-філософського перетворення наукової універсалії «структура та елементи» в різних слов'янських мовах за родо-видовою (на рівні понять) і гіперо-гіпонімічною (на рівні термінів) градаціями. До родо-видової (на рівні понять) відносимо градацію: «наука про мову та її підрозділи» — мовознавча спеціалізація (2.0) ↓ «наука про термін та його підрозділи» — термінознавча спеціалізація (2.1) → власне мовна / лексична універсалія — третій рівень конкретизації (3). До гіперо-гіпонімічної (на рівні термінів) — градацію: *лінгвістика* — базова конкретнонаукова аспектуалізація¹ (3.0) ↓ *термінологія* — первинна вузька аспектуалізація (3.1) ↓ пол. *terminologia ogólna, terminologia szczegółowa, terminologia historyczna, terminologia lingwistyczna, terminologia kognitywna, terminologia stosowana, terminologia specjalistyczna, terminologia typologiczna, terminologia kwantytatywna, terminologia konfrontatywna, terminologia komunikatywna* тощо — вторинна елементарна аспектуалізація (3.2).

З-поміж основних завдань: 1) розрізнення поняттєвого й власне термінологічного рівнів градації логіко-поняттєвого перетворення філософсько-наукової універсалії «структура та елементи»; 2) аналіз другого й третього рівнів логіко-поняттєвого перетворення згаданої універсалії в термінопросторі слов'янського мовознавства.

Виклад основного матеріалу передбачає ґрунтовний аналіз другого (мовознавчого) і третього (мовного) рівнів конкретизації логіко-поняттєвого перетворення філософсько-наукової універсалії «структура та елементи» через її родо-видову (на рівні понять) та гіперо-гіпонімічну (на рівні термінів) градації.

На **другому рівні** конкретизації (2) — мовознавчому — порівнюємо актуалізацію поняттєво-термінологічної універсалії в її родо-видовій градації:

(2.0) — мовознавча спеціалізація — перетворення загальнонаукової універсалії «наука та її галузі» в конкретнонаукову (мовознавчу) «наука про мову та її підрозділи» з використанням у її формулюванні на позначення структури, в одних випадках, інтернаціонального терміна — «лінгвістика та її підрозділи» (2.0ⁿ), в інших — національного — «мовознавство та його підрозділи» (2.0ⁿ);

(2.1) — термінознавча спеціалізація — перетворення мовознавчої (конкретнонаукової) універсалії «наука про мову та її підрозділи» в термінознавчу «наука про термін та її підрозділи» з використанням у її формулюванні так само на позначення структури, в одних випадках, інтернаціонального терміна — «термінологія та її підрозділи» (2.1ⁿ), в інших — національного — «термінознавство та його підрозділи» (2.1ⁿ).

На **третьому рівні** конкретизації (3) — мовному — порівнюємо власне лексичну актуалізацію цієї ж універсалії вже в її гіперо-гіпонімічній градації термінів:

(3.0) — базова аспектуалізація — перетворення мовознавчої універсалії «наука про мову та її підрозділи» на мовну, яку в слов'янському термінопросторі з огляду на позначення структури репрезентують такі міжмовні лексичні відповідники²:

(3.0ⁿ) — інтернаціональні терміни, напр.: чск. *lingvistika**, ≈ рідко *filologie* — слц. *lingvistika** — пол. *lingwistyka** — рос. *лингвистика**, давн. і рідко *глоттологія* — укр. *лінгвістика*, [лін-вістика], рідко *глоттологія* — блр. *лінгвістыка** — блг. *лингвистика* — мкд. *ЛИНГВИСТИКА* — срб. *ЛИНГВИСТИКА* / *lingvistika* — хрв. *lingvistika* — слн. *lingvistika*. Пор. з англ. *linguistics**, *linguistic science*, фр. *linguistique*, нім. *Linguistik* від лат. *lingua* — мова; фр. — *istique*, лат. *-isticus*, гр. — *ιστικός* — складний суфікс на позначення назв дисциплін [30], що в цьому ж значенні корелює із греко-латинсько-французьким суфіксом *-ic*, рос. — *ик*, укр. — *ик* / *-ик*, який додається до основ іменників відповідно на *-ist*, *-ист*, *-іст* і вказує на галузі наук та збірність [32, с. 481; 42, с. 214]. В. П. Циганенко вважає, що рос. *лингвистика* — букв. 'наука лінгвістів', де рос. *лингвист* утворено за допомогою суфікса *-ист* у значенні 'спеціаліст' [42, с. 214];

(3.0ⁿ) — національні терміни, напр.: чск. *jazykověda**, де *věda* 'наука, знання' [42, с. 50], арх. *jazykozpyt* — слц. *jazykoveda** — слн. *jezikoslovje** — пол. *językoznawstwo** — рос. *языковедение**, *языковедение*, *наука о языке* — укр. *мовознавство** — блр. *мовазнаўства**, *языковедение* — блг. *езикознание*, заст., книжн. *езиковедѣние* — мкд. *наука за јазикот* — срб. *наука о језику* / *наука о језику* — хрв. *jezikoslovje** — *jezikoznanstvo*, ≈ *filologija* — *znanost о језику*;

(3.0ⁱ⁺ⁿ) — комбіновані (напівкальковані) терміни, напр.: рос. *лингвистическая наука*.

¹ Тут використовуємо термін *аспектуалізація* відповідно до прийнятого в наукознавстві оперування терміном *аспекти мови науки* «погляди, з яких вивчають мову науки» [3, с. 111], щоправда, в дещо іншій інтерпретації, а саме: «аспекти наукового вивчення того чи іншого об'єкта», «аспекти вивчення мови як об'єкта науки про мову» й «аспекти вивчення терміна як об'єкта науки про термін».

² Приклади наведено за: бібліографічною базою даних зі світового слов'янського мовознавства iSybislaw (iSybislaw); об'єднаною онлайн-бібліографічною системою і послугами COBISS як єдиною довідковою платформою національних бібліотечно-інформаційних систем Словенії, Сербії, Македонії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії та Болгарії (COBISS); лінгвістичними словниками й мовознавчими славістичними працями. Знаком (*) позначено терміни, засвідчені в iSybislaw; знаком (**) — терміни, відсутні в порівнюваних джерелах; напівжирним шрифтом наведено терміни, використання яких домінує в тій чи іншій слов'янській мові; у квадратних дужках [] — варіанти термінів.

Терміни групи (3.0ⁱ) в зіставленні між собою в слов'янському мовному просторі кваліфікують інтернаціоналізмами класичного походження змішаного типу [2], які з огляду на зміст і матеріальну форму вираження переважно є однослівними еквівалентами (почасти транслітерованими, почасти трансонованими в кореляції з неслов'янськими відповідниками), з-поміж яких розрізняємо латиничні та кириличні (транслітеровані кирилицею). У тій самій мові натрапляємо: 1) серед латиничних відповідників на однослівні абсолютні (напр., усі, крім чеського відповідника) та відносні (зокрема в чеській мові частково синонімізуються *lingvistika* \approx *filologie*) еквіваленти; 2) серед кириличних на терміни-варіанти / варіативні терміни (напр., в українській — *лінгвістика* і *лінґвістика*) і терміни-синоніми / синонімічні терміни, один із яких змішаного типу (грецько-латинський), другий — власне грецького походження (напр., у російській та українській — відповідно *лингвистика* / *лингвистика* = рідко *глоттологія* / *глотологія*, заст. *глоттологія* / *глосологія* 'грец. *glōtta* — мова і...логія' [36, с. 182]; пор. італ. *glottologia* / фр. *glossologie*); 3) на терміни-паралелі / паралельні терміни (напр., спричинені традицією паралельного використання кириличної та латинської абеток у сербській мові — *лингвистика* / *lingvistika*).

Терміни групи (3.0ⁿ) в прямому й перехресному зіставленні з термінами групи (3.0ⁱ) є калькованими з повною морфемною субституцією (заміщенням), з-поміж яких розрізняємо еквівокабульні [6] від *вокабула* 'слово іноземної мови з перекладом рідною мовою' [36, с. 144] за моделлю «однослівний інтернаціональний термін — однослівний національний термін», напр.: у кореляції до англ. *linguistics*, фр. *linguistique*, нім. *Linguistik* маємо відповідно чск. *lingvistika* — *jazykověda*, слц. *lingvistika* — *jazykoveda*, пол. *lingwistyka* — *językoznanstwo*, рос. *лингвистика* — *языковедение*, укр. *лінгвістика* — *мовознавство*, блр. *лінгвістыка* — *мовазнаўства*, *языковедение*, блг. *лингвистика* — *езикознание*, хрв. *lingvistika* — *jezikoslovlje*, *jezikoznanstvo*, слн. *lingvistika* — *jezikoslovje*.

Засвідчені в *Українсько-хорватському словнику лінгвістичної термінології* [40] хорв. *znanost o jeziku* як відповідник-синонім до реєстрового укр. *мовознавство* та в *Українсько-сербському словнику лінгвістичної термінології* [39] срб. *наука о језику* як відповідник-синонім до реєстрового укр. *лінгвістика*, а також рос. *наука о языке*, мкд. *наука за јазикот*, срб. *наука о језику*, якими активно послуговуються мовознавці, формують окрему групу термінів-понять / квазітермінів (пор. із власне терміном, або вже термінологізованим поняттям, англ. *linguistic science*), що корелюють з іншими термінами як гіперонімічні еквіваленти, оскільки перебувають на вищому рівні абстрагування. У термінопросторі міжмовних лексичних відповідників вони структуруються:

1) як еквівокабульні за моделлю «інтернаціональне терміносполучення — національний квазітермін», напр.: у кореляції до англ. *linguistic science* — рос. *наука о языке*, мкд. *наука за јазикот*, срб. *наука о језику* / *наука о језику*, хрв. *znanost o jeziku*, блр. *навукa аб мове*;

2) як нееквівокабульні [6] за моделями:

а) «однослівний інтернаціональний термін — національний квазітермін», коли в кореляції до неслов'янських відповідників (англ. *linguistics*, фр. *linguistique*, нім. *Linguistik*) маємо в слов'янських мовах, напр.: рос. *лингвистика* — *наука о языке*, мкд. *лингвистика* — *наука за јазикот*, срб. *лингвистика* / *lingvistika* — *наука о језику* / *наука о језику*, хрв. *lingvistika* — *znanost o jeziku*;

б) «однослівний інтернаціональний термін — однослівний національний термін + квазітермін», напр.: рос. *лингвистика* — *языковедение*, *языковедение*, *наука о языке*; хрв. *lingvistika* — *jezikoslovlje*, *jezikoznanstvo*, *znanost o jeziku*; блр. *лінгвістыка* — *мовазнаўства*, *языковедение*, *навукa аб мове*;

в) «∅ однослівний національний відповідник — квазітермін», напр.: мкд. ∅ — *наука за јазикот*, срб. ∅ — *наука о језику* / *наука о језику*.

Більшість термінів обох груп (3.0⁻¹) і (3.0⁻ⁿ) у взаємодії між собою (модель еквівалентності «інтернаціональний термін — національний термін») можна назвати абсолютними міжмовними синонімами, або міжмовними термінами-дублетами [15; 7; 22] — різномовними термінами, які, позначаючи те саме наукове поняття, мають тотожні термінологічні значення, тобто такі, всі компоненти яких збігаються в різних мовах, окрім чск. *lingvistika* (\approx рідко *filologie*) і хрв. *jezikoslovlje* (\approx заст. *filologie*), *jezikoznanstvo* (\approx *filologija*). З усіма іншими вони взаємодіють як міжмовні відносні синоніми [подібного виду] [1] — різномовні терміни, які позначають ширший чи вужчий обсяг або того самого наукового поняття, або ширші чи вужчі наукові поняття, або такі поняття, які перебувають у відношеннях входження один до одного й мають термінологічні значення, компоненти яких лише частково збігаються в різних мовах.

У термінопросторі групи (3.0ⁿ) вибудовується також кілька рядів міжмовних лексичних відповідників, що корелюють за моделлю «однослівний національний термін = однослівний національний термін»:

1) як міжмовні абсолютні синоніми, або терміни-дублети, напр.: укр. *мовознавство* і блр. *мовазнаўства*; слц. *jazykoveda* і рос. *языковедение*; пол. *językoznanstwo*, рос. *языковедение* і блг. *езикознание*; срб. *jezikoslovlje* / *језикословље* і слн. *jezikoslovje*;

2) як міжмовні відносні синоніми, напр.: слц. *jazykoveda* і рос. *языковедение* в кореляції до чск. *jazykověda*; пол. *językoznanstwo*, рос. *языковедение* і блг. *езикознание* у кореляції до хорв. *jezikoznanstvo*; срб. *jezikoslovlje* / *језикословље* і слн. *jezikoslovje* в кореляції до хорв. *jezikoslovlje*.

Окрім цього, в національному термінопросторі вибудовуються ще й моделі внутрішньомовних лексичних відповідників як абсолютних синонімів, або термінів-дублетів, окремі з яких марковані часовою належністю, напр.: чск. *jazykověda** — арх. *jazykozpyt*, блр. *мовазнаўства* — *языкознание*, блг. *езикознание* — заст., книжн. *езиковедение*, рос. *языкознание* — *языковедение*.

(3.1) — первинна аспектуалізація — перетворення термінознавчої універсалії «наука про термін та її підрозділи» за підтримки наукових універсалій «аналогія» та «симетрія» у власне мовну, яку в слов'янському термінопросторі репрезентують такі міжмовні лексичні відповідники на позначення структури:

(3.1¹) — однослівні терміни-інтернаціоналізми класичного походження змішаного типу, напр.: чск. *terminologie* 'nauka o termínech' [50], 'interdisciplinární vědní obor, uplatňující aspekty lingvistické, filozofické (vztah mezi termínem a pojmen) i poznatky konkrétního oboru' [25, с. 15] — слц. *terminológia* 'disciplína zaoberajúca sa odb. termími' [46, с. 720] — пол. *terminologia** (≈ *leksykologia terminologiczna*) 'dyscyplina naukowa', 'wiedza specjalistyczna' [45, с. 136], 'dyscyplina' [49], 'nauka o terminach' [47, т. 3, с. 197] — рос. *терминология** 'раздел языкознания (лексикологии) или научная дисциплина, изучающая термины, терминосистемы' [41, т. 1, с. 482] — укр. *термінологія* 'розділ лексикології, що вивчає терміносистеми', 'розділ лексикології, що займається загальнотеоретичними питаннями терміна, номенклатури і термінографії' (= *термінознавство*) [34, с. 739; 38, с. 707] — блр. *тэрміналогія*, [*тэрміналёгія*] 'раздел лексикалогии, які займаецца вывучэннем тэрмінаў' [35, с. 154] — слн. *terminologija* 'veda o strokovnih izrazih kakega jezika' [48, т. 5, с. 69], 'je veda, ki se ukvarja s preučevanjem in urejanjem izrazja posameznih strokovnih področij' [27, с. 13]. Пор.: англ. *terminology*, фр. *terminologie*, нім. *Terminologie*, ісп. *terminologia* 'the study of terms, concepts, and their relationships' [44, с. 154] від лат. *terminus* 'межа', 'обмежений', 'граничний (межовий) знак', 'рубіж' і грец. *λόγος* 'закон', 'слово, наука', 'слово, мова'; у рим. міфології *Terminus* — ім'я божества, блюстителя кордонів [34, с. 738; 42, с. 423]. З огляду на зміст і матеріальну форму вираження терміни цієї групи є переважно однослівними еквівалентами (почасті транслітерованими, почасті трансфонованими в їх кореляції з неслов'янськими відповідниками), серед яких розрізняємо латиничні й кириличні (в основному транслітеровані). З-поміж кирилических так само натрапляємо на терміни-варіанти (напр., в українській — *термінологія* і *термінольо́гія*, у білоруській — *тэрміналогія* і *тэрміналёгія*), паралельні терміни (напр., спричинені традицією паралельного використання кирилическої та латинської абеток у сербській мові — *терминологија* / *terminologija*);

(3.1ⁿ) — національний відповідник, зокрема слн. *izrazoslovje* 'veda o strokovnih izrazih kakega jezika' [48, т. 1, с. 69];

(3.1¹⁺ⁿ) — напівкальковані / гібридні терміни, тобто терміни з частковою субституцією (один із компонентів інтернаціональний, інший — національний), серед яких розрізняємо переважно еквівокабульні за такими моделями:

1) «гібридний однослівний термін — гібридний однослівний термін», напр.: пол. *terminoznawstwo** — рос. *терминоведение** 'то же, что терминология', 'научная дисциплина' [41, т. 1, с. 481], 'комплексная научно-прикладная дисциплина, исследующая термины' [33, с. 643], *терминознание* [18] — укр. *термінознавство** 'комплексна науково-прикладна дисципліна, що вивчає утворення та функціонування термінів, термінологій і терміносистем, а також різні аспекти мови для спеціальних завдань' [31, т. 4, с. 35] — блр. *тэрміназнаўства* — блг. *терминознание* [21];

2) «квазітермін — квазітермін», напр.: чск. *nauka o termínech* — слн. *veda o strokovnih izrazih* — пол. *nauka o terminach* — рос. *наука о терминах*;

3) «термінологізоване поняття — термінологізоване поняття», напр.: слн. *terminološka veda* — пол. *wiedza specjalistyczna* — рос. *терминологическая наука*; пор. із авторськими: *теорія термінології* (В. В. Виноградов), *терминологическая теория* (Б. М. Клімзо), *теоретическая терминология* (О. М. Фотієв), *теория упорядочения* (Г. Г. Самбурова) [29];

(3.2) — вторинна аспектуалізація як елементаризація мовної універсалії — власне перетворення на мовному рівні структури в її елементи через подальшу гіперо-гіпонімічну градацію мовної універсалії, що в слов'янському термінопросторі репрезентують такі міжмовні лексичні відповідники на позначення елементів структури:

(3.2¹) — терміносполучення за моделю («інтернаціональний термін — інтернаціональний термін»), напр.: пол. *terminologia lingwistyczna, t. kognitywna, t. historyczna, t. typologiczna, t. specjalistyczna, t. kwantytatywna, t. komunikatywna, t. konfrontatywna, szkoła terminologiczna*; рос. *теоретическая терминология, специальная т., практическая т., контрастивная т.*; слн. *socioterminologija, sociokognitivna terminologija*; чск. *socioterminologie, terminologie perskriptivní*;

(3.2¹⁺ⁿ) — терміносполучення за моделями:

1) («інтернаціональний термін — слов'янський / національний термін»), напр.: пол. *terminologia stosowana, t. ogólna, t. szczegół*; рос. *частная терминология, сопоставительная терминология*; слн. *besedilna terminologija, sporazumevalna teorija terminologije, splošne teorije o terminologiji*;

2) («гібридний термін — інтернаціональний термін»), напр.: пол. *terminoznawstwo lingwistyczne, t. parametryczne, t. kognitywne*; рос. *теоретическое терминоведение, специальное т., практи-*

ческое т., компаративное т., ономаσιологическое т., семасиологическое т., дескриптивное т., прескриптивное т., функциональное т., коммуникативное т., когнитивное т., диахроническое (=историческое т.), типологическое т. и др.; укр. когнітивне термінознавство, теоретичне т., функціональне / [функційне] т., традиційне (= [системно-]структурне, прескриптивне) т., когнітивне т., структурно-функціональне т., функціонально-когнітивне т., когнітивно-дискурсивне т., ономасіологічне т., семасіологічне т., типологічне т., історичне (=діахронне) т., комунікативне т., комп'ютерне т., інтеграційне т., лінгводидактичне т., корпусне т., діалектне т.;

3) «гібридний термін — слов'янський / національний термін», напр.: пол. *terminoznawstwo stosowane*; рос. *прикладное терминоведение, общее т., отраслевое (=частное) т., сопоставительное т., сравнительное т., описательное т.*; укр. *прикладне термінознавство; перекладне т., зіставне т., загальне т., галузеве т., порівняльне т.*;

4) «гібридний термін — гібридний термін», напр.: рос. *сравнительно-историческое терминоведение*; укр. *порівняльно-історичне термінознавство*;

5) «гібридний термін — інтернаціональний термін — національний термін», напр.: пол. *terminoznawstwo kognitywne ogólne, t. kognitywne szczegółowe*;

(3.2ⁿ) — терміносполучення, всі компоненти яких національного походження, напр.: слн. *slovenske izrazoslovje 'veda o strokovnih izrazih kakega jezika'* [48, т. 5, с. 69].

Найґрунтовнішу чотирирівневу градацію термінознавчих термінів у їх гіперо-гіпонімічній залежності, що відбиває тезаурусне подання родо-видових відношень поняття «терминоведение» в російськомовному термінопросторі, розробив С. В. Гриньов в *Историческом систематизированном словаре терминов терминоведения* [29], у якому біля кожного такого терміна зазначено його першу фіксацію у тій чи іншій лінгвістичній праці¹.

Ієрархію лексико-семантичних відношень термінів мови спеціального призначення саме в аспекті логіко-поняттєвого перетворення термінознавчої універсалії «наука про термін та її підрозділи» віднаходимо також у словнику *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej* за ред. Ю. Люкшина [45], у якому такі відношення вже частково змодельовані у словникових статтях:

1) «TERMINOLOGIA»: ↑ *wiedza specjalistyczna*; ↓ *terminologia lingwistyczna, terminologia kognitywna, terminologia stosowana i in.*; ↔ *leksykologia*; → *system terminologiczny, concept, sieć semantyczna i in.*; ≡ *terminoznawstwo*; ≙ *leksykologia terminologiczna*; ≈ *analiza terminologiczna*;

2) «SZKOŁA TERMINOLOGICZNA»: ↑ *terminoznawstwo*; ↓ *praca terminologiczna*; ↔ *uniwersalia technolektalne*; → *model analizy terminologicznej*; ≡ *teoria terminologiczna*; ≙ *terminologia stosowana*; ≈ *terminometria*.

¹ **I рівень** — теоретическое терминоведение (син. теоретическая терминология), прикладное т. (син. практическая терминология, практическое т.), общее т. (син. общая теория терминологии), специальное т. (син. специальные теории терминологии, специальная терминология), отраслевое т. (син. частное т., частная терминология [конкретного языка]), типологическое т. (син. типология терминологических систем, терминологическая типология), сопоставительное т. (син. сопоставительная терминология), сравнительно-историческое т. (син. сравнительное т., компаративное т.), ономаσιологическое т. (син. теория терминообразования, теория специальной номинации), семасиологическое т., описательное т. (син. дескриптивное т.), прескриптивное т., функциональное т., коммуникативное т., когнитивное т., диахроническое т. (син. историческое т.), терминоведческая теория текста, история терминоведения (син. история терминологической науки), терминография, номенология, терминологические школы, предмет терминоведения, задачи терминоведения; **II рівень** — теория языков для специальных целей (гіперонім общее т.), инвентаризационное типологическое т., историко-типологическое т., формально-типологическое т., контенсивно-типологическое т., функционально-типологическое т., квантитативно-типологическое т., таксономическое типологическое т., импликационное типологическое т. (гіперонім типологическое т.), контрастивная терминология (гіперонім сопоставительное т., син. сопоставительная терминология), терминологическая дериватология, неонимия (гіперонім ономаσιологическое т.), терминометрия (гіперонім описательное т.), общая терминография, специальная терминография, двуязычная терминография, многоязычная терминография, когнитивная терминография, отраслевая терминография (гіперонім терминография), австро-германская терминологическая школа = германо-австрийская терминологическая школа, канадская терминологическая школа = Канадская терминоведческая школа, советская терминологическая школа = советская терминология = советская терминоведческая школа = советское т. = русское т., чехословацкая терминологическая школа = Пражская школа терминологии = Чехословацкая школа терминоведения (гіперонім терминологические школы); **III рівень** — типология специальных словарей = типология терминологических словарей = классификация терминологических словарей (гіперонім общая терминография), Венская терминологическая школа = австрийская терминологическая школа, Квебекская терминологическая школа = канадо-квебекская школа (гіперонім канадская терминологическая школа), Московская терминологическая школа, Ленинградская школа, Горьковская терминологическая школа, Воронежская терминологическая школа (гіперонім советская терминологическая школа); **IV рівень** — иєрархическая типология словарей, фасетная типология словарей, параметрическая типология словарей (гіперонім типология специальных словарей), терминологическая школа Д. С. Лотте, терминологическая школа МГУ (гіперонім Московская терминологическая школа), терминологическая школа ЛГУ (гіперонім Ленинградская школа) [29].

Висновки. Отже, термінопростір міжмовних відповідників є лексично неоднорідним і може деформуватися в різних традиціях слов'янських досліджень того самого об'єкта. Відтак логіко-поняттєве перетворення аналізованої наукової універсалії на мовному, власне лексичному, рівні репрезентації породжує такі проблеми: співвідношення «інтернаціональний — національний — гібридний термін», «інтернаціоналізація — націоналізація / деінтернаціоналізація термінологічних одиниць» в аспекті виявлення їхніх типологічних різновидів у зіставляваних мовах, віднаходження термінологічної еквівалентності, синонімії, дублетності, варіантності, а отже, нормалізації мовної форми вираження та гармонізації змістового наповнення. Спостереження за фіксацією цих термінів у лексикографічних джерелах, їх функціонуванням у спеціальних текстах славістичної проблематики попри те, що в різних слов'янських мовах співвідношення інтернаціональних і національних термінів на позначення науки про мову різне, засвідчили загальну тенденцію до вибору в слов'янському термінологічному просторі саме національного відповідника.

Література

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / ред. А. В. Фёдоров. Харьков : Изд-во Харьковского ун-та, 1972. 215 с.
2. Андриєвська О. С. Інтернаціоналізми та принципи їх класифікації // Філологічні науки. 2007. № 6. URL : http://www.rusnauka.com/20_PRNtT_2007/Philologia/23715.doc.htm.
3. Блажевич Н. В. Универсалии языка науки : Философско-методологические аспекты. Екатеринбург : Банк культурной информации, 1999. 120 с.
4. Борисова Л. И. Ложные друзья переводчика научно-технической литературы. М. : Всесоюз. центр переводов науч.-техн. лит. и документации, 1989. 124 с.
5. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. М. : Русские словари, 1996. 412 с.
6. Виноградов В. С. Перевод : общие и лексические проблемы. М. : КДУ, 2006. 240 с.
7. Головин Б., Кобрин Р. Лингвистические основы учения о терминах. М. : Выш. шк., 1987. 104 с.
8. Гринберг Дж., Осгуд Ч., Дженкинс Дж. Меморандум о языковых универсалиях // Новое в лингвистике. М. : Прогресс, 1970. Вып. 5. С. 31–44.
9. Кандалики Т. Л. Семантика и мотивированность терминов. М. : Наука, 1977. 168 с.
10. Карасик В. И. Субкатегориальный кластер темпоральности (к характеристике языковых концептов) // Концепты. Архангельск : Изд-во Поморского гос. ун-та, 1997. Вып. 2. С. 154–171.
11. Копанев П. И., Беер Ф. Теория и практика письменного перевода. Минск : Выш. шк., 1986. 250 с.
12. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 350 с.
13. Левицький А. Е. Зіставне мовознавство та міжкультурна комунікація : аспекти взаємодії // Studia Linguistica. К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. Вип. 5. Ч. 1. С. 434–441.
14. Лейчик В. М. Терминоведение : предмет, методы, структура. Białystok : Wyd-wo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998. 181 с.
15. Лейчик В. М. Термины-синонимы, дублеты, эквиваленты, варианты // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1973. № 2. С. 103–107.
16. Литвин І. М. Перекладознавство. Черкаси : Вид-во Ю. А. Чабаненко, 2013. 288 с.
17. Лук'янець В. С. Сучасна практична філософія та її вплив на майбутню долю епістемології // Практична філософія. К. : Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2000. № 1. С. 88–113.
18. Морозова Л. А. Терминоведение : Основы и методы. М. : Прометей, 2004. 143 с.
19. Научные универсалии. Общие понятия / отв. ред. Л. В. Шиповалова. СПб. : С.-Петербург. философское общество, 2010. 344 с.
20. Полюжин М. М. Концепты як співвідносні зі значенням слова поняття // Культура народів Причорномор'я. Симферополь : ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2002. № 32. С. 109–111.
21. Попова М. Когнітивна лінгвістика і терміноведення // SUB : Научно издание на Съюза на учениете в България. София, 2012. С. 73–78. URL : <http://www.tksi.org/SUB/papers/2-2/2-2-9.pdf>.
22. Смирнова Е. Синонимия в современной медицинской терминологии и её лексикографирование (на примере англо-русских словарей) // Вестник Костромского гос. университета им. Н. А. Некрасова. Кострома, 2011. Вып. 2 (17). С. 190–194.
23. Успенский Б. А. Проблема универсалий в языкознании // Новое в лингвистике. М. : Прогресс, 1970. Вып. 5 : Языковые универсалии. С. 5–30.
24. Щедровицкий Г. П. Методологический смысл проблемы лингвистических универсалий. Языковые универсалии и лингвистическая типология. М. : Наука, 1969. URL : <http://www.fondgp.ru/gp/biblio/rus/65/>.
25. Bozděchová I. Současná terminologie (se zaměřením na kolokační termíny z lékařství). Praha : Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2009. 270 s.
26. Wierzbicka A. Understanding Cultures through the Key Words : English, Russian, Polish, German, Japanese. New York ; Oxford : Oxford University Press, 1997. 328 p.
27. Zagar Karer M. Terminologija med slovarjem in besedilom : analiza elektrotehniške terminologije. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011. 254 s.

Список скорочень використаних джерел

28. ВЭФ — Всемирная энциклопедия : Философия / ред. А. Грицанов. М. : АСТ ; Минск : Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.

29. ИССТТ — Гринёв С. В. Исторический систематизированный словарь терминов терминоведения. М. : Моск. педагогический ун-т, 2000. 144 с.
30. ИСГРЯ — Епишкин Н. Исторический словарь галлицизмов русского языка. М. : Словарное изд-во ЭТС, 2010. 5140 с. URL : <http://galicisms.academic.ru/16683/>.
31. ЗСЛ — Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2012.
32. ПСУМ — Полюга Л. Словник українських морфем. К. : Довіра, 2009. 553 с.
33. СВЛС — Стариченко В. Большой лингвистический словарь. Ростов н/Д : Феникс, 2008. 811 с.
34. СЛЕ — Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 716 с.
35. СЛТ — Сцяцко П., Гуліцкі М., Антанюк Л. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. Мінск : Выш. шк., 1990.
36. ССІС — Скопненко О., Цимбалюк Т. Сучасний словник іншомовних слів. К. : Довіра, 2006. 789 с.
37. УМЕ — Українська мова : Енциклопедія. / ред. В. Русанівський, О. Тараненко. К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2008.
38. УМЕ-7 — Українська мова : Енциклопедія / ред. В. Русанівський, О. Тараненко. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007.
39. УССЛТ — Паламарчук О., Стрельчук Г., Білик Н. та ін. Українсько-сербський словник лінгвістичної термінології = Українсько-српски речник језичких термина. К. : Бібліотека українця, 2006.
40. УХСЛТ — Паламарчук О., Білик Н., Стрельчук Г. та ін. Українсько-хорватський словник лінгвістичної термінології = Ukraјnsko-hrvatski rječnik jezičnih termina. К. : ВПЦ «Київський університет», 2008.
41. ЭСЛТ — Тихонов А., Хашимов Р., Журавлёва Г. и др. Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык : в 2 т. М. : Флинта ; Наука, 2008.
42. ЭСРЯ — Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. Киев : Рад. шк., 1989. 511 с.
43. GDLI — Battaglia S. Grande dizionario della lingua italiana. Torino : Unione tipografica, 1971.
44. GTT — Bessé B., Nkwenti-Azeh B., Sager J. Glossary of terms used in terminology // Terminology. 1997. Vol. 4 (1). P. 154–167.
45. JSSTP — Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej / red J. Lukszyn. Warszawa : Zakład Graficzny UW, 2005. 216 s.
46. KSSJ — Krátky slovník slovenského jazyka / red J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava : Veda, 2003. 985 s.
47. SJP — Słownik języka polskiego / red. M. Szymczak. Warszawa : PAN, 1985.
48. SSKJ — Slovar slovenskega knjižnega jezika / ured. I. Černelič. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1991.
49. SSKJS — Rudnik-Karwatowa Z., Karpińska H. Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego. Warszawa : Towarzystwo Naukowe Warszawskie Instytut Slawistyki PAN, 2006.
50. TW — Terminologie // WikipediE: Otevřená encyklopedie. 13.11.2015. Available at : <https://cs.wikipedia.org/wiki/Terminologie>.

References

- Akulenko, V. V. (1972), *Issues of internationalization of the vocabulary of the language* [*Voprosy internatsionalizatsii slovarnogo sostava yazyka*], Publishing House of Kharkov University, Kharkov, 215 p.
- Andriievska, O. S. (2007), «International and Principle of the Classification», *Physiological sciences* [«Internationalizmy ta pryntsyipy yih klasyfikatsii», *Filolohichni nauky*], No. 6, available at : http://www.rusnauka.com/20_PR-NiT_2007/Philologia/23715.doc.htm.
- Blazhevich, N. V. (1999), *Universals of the language of science : Philosophical and methodological aspects* [*Univerzsalii yazyka nauki : Filozofsko-metodologicheskiye aspekty*], Cultural Information Bank, Ekaterinburg, 120 p.
- Borisova, L. I. (1989), *False friends of scientific and technical literature* [*Lozhnyye druzia perevodchika nauchno-tekhnicheskoy literatury*], All-Union Center for Translation of Scientific and Technical Literature and Documentation, Moscow, 124 p.
- Wierzbicka, A. (1996), *Language. Culture. Cognition* [*Yazyk. Kultura. Poznaniye*], Russian dictionaries, Moscow, 412 p.
- Vinogradov, V. S. (2006), *Translation : general and lexical problems* [*Perevod : obshchiye i leksicheskiye problemy*], KDU, Moscow, 240 p.
- Golovin, B., Kobrin, R. (1987), *Linguistic foundations of the theory of terms* [*Lingvisticheskiye osnovy ucheniya o terminakh*], High School, Moscow, 104 p.
- Greenberg, J., Osgood, Ch., Jenkins, J. (1970), «Memorandum on language universals», *New in linguistics* [«Memorandum o yazykovykh universalnykh», *Novoye v lingvistike*], Progress, Moscow, vol. 5, pp. 31–44.
- Kandelaki, T. L. (1977), *Semantics and motivation of terms* [*Semantika i motivirovannost terminov*], Science, Moscow, 168 p.
- Karasik, V. I. (1997), «Subcategorical cluster of temporality (to the characteristics of language concepts)», *Concepts* [«Subkategorialnyy klaster temporalnosti (k kharakteristike yazykovykh kontseptov)», *Kontsepty*], Pomor State University Press, Arkhangelsk, vol. 2, pp. 154–171.
- Kopanev, P. I., Beyer, F. (1986), *Theory and practice of written translation* [*Teoriya i praktika pismennogo perevoda*], High School, Minsk, 250 p.
- Kosmeda, T. A. (2000), *Axiological aspects of pragmalinguistics : the formation and development of a rating category* [*Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky*], Lviv I. Franko National University Press, Lviv, 350 p.
- Levytskyi, A. E. (2011), «Comparative Linguistics and Intercultural Communication : Aspects of Interaction», *Studia Linguistica* [«Zistavne movoznavstvo ta mizhkulturna komunikatsiia», *Studia Linguistica*], Kyiv Taras Shevchenko National Univ. Press, Kyiv, vol. 5, part 1, pp. 434–441.
- Leychik, V. M. (1998), *Terminology : subject, methods, structure* [*Terminovedeniye : predmet, metody, struktura*], Wyd-wo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 181 p.
- Leychik, V. M. (1973), «Terms-synonyms, doublets, equivalents, variants», *Actual problems of lexicology and word formation* [«Terminy-sinonimy, dublety, ekvivalenty, varyanty», *Aktualnyye problemy leksikologii i slovoobrazovaniya*], Novosibirsk State Univ. Press, Novosibirsk, no. 2, pp. 103–107.

16. Lytvyn, I. (2013), *Translation studies [Perekladoznavstvo]*, Y. A. Chbanenko Publishing House, Cherkasy, 288 p.
17. Lukianets, V. S. (2000), «Modern practical philosophy and its influence on the future fate of epistemology», *Practical philosophy* [«Suchasna praktuchna filosofia ta ii vplyv na maibutniu doliu epistemolohii», *Praktychna filosofia*], G. S. Skovoroda Institute of Philosophy of NAS of Ukraine, Kyiv, vol. 1, pp. 88–113.
18. Morozova L. A. (2004), *Terminology : Basics and Methods, Prometheus [Terminoznaniye : Osnovy i metody]*, Prometei, Moscow, 143 p.
19. Shipovalova, L. V. (resp. ed.) (2010), *Scientific universals. General concepts [Nauchnyye universalii. Obshchiiye ponyatiya]*, St. Petersburg Philosophical Society, St. Petersburg, 344 p.
20. Poliuzhin, M. (2002), «Concepts correlated with the meaning of the word concepts», *The Culture of the Black Sea Peoples* [«Kontsepty yak spivvidnosni zi znachenniam slova poniattia», *Kultura narodov Prichernomoria*], Taurida National V. I. Vernadsky University, Simferopol, No. 32, pp. 109–111.
21. Popova, M. (2012), «Cognitive linguistics and terminology», *SUB : Scientific Edition of the Union of Teachings in Bulgaria* [«Kognitivna lingvistika i terminoznaniye», *SUB : Nauchno izdaniye na Sauza na ucheniyete v Balgariya*], Sofia, pp. 73–78, available at : <http://www.tksi.org/SUB/papers/2-2/2-2-9.pdf>.
22. Smirnova, E. (2011), «Synonymy in modern medical terminology and its lexicography (on the example of English-Russian dictionaries)», *Vestnik of Kostroma State University* [«Sinonimiya v sovremennoy meditsinskoj terminologii i yeyo leksikografirovaniye (na primere anglo-russkikh slovarey)», *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta*, vol. 2 (17), pp. 190–194.
23. Uspenskiy, B. A. (1970), «The problem of universals in linguistics», *New in linguistics* [«Problema universalii v yazykoznanii», *Novoye v lingvistike*], Progress, Moscow, vol. 5, pp. 5–30.
24. Shchedrovitskiy, G. P. (1969), «Methodological meaning of the problem of linguistic universals», *Language universals and linguistic typology* [«Metodologicheskiy smysl problemy lingvisticheskikh universalii», *Yazykovyye universalii i lingvisticheskaya tipologiya*], Nauka, Moscow, available at : <http://www.fondgp.ru/gp/biblio/rus/65/>.
25. Bozděchová, Ľ. (2009), *Contemporary terminology (focusing on collocation terms from lice)* [Současná terminologie (se zaměřením na kolokační termíny z lékařství)], Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha, 270 p.
26. Wierzbicka, A. (1997), *Understanding Cultures through the Key Words : English, Russian, Polish, German, Japanese*, Oxford University Press, New York ; Oxford, 328 p.
27. Žagar Karer, M. (2011), *Terminology between vocabulary and text : analysis of electrotechnical terminology* [Terminologija med slovarjem in besedilom : analiza elektrotehniške terminologije], Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 254 p.

List of used sources abbreviations

28. WEP [VEF] — Gritsanov, A. (ed.) (2001), *World encyclopedia : Philosophy [Vsemirnaya entsiklopediya : Filosofiya]*, AST ; Harvest ; Modern Literature, Minsk, Moscow, 1312 p.
29. HSGTT [ISSTT] — Grinyov, S. V. (2000), *Historical systematic glossary of terms of terminology [Istoricheskiy sistematisirovannyi slovar terminov terminovedeniya]*, Moscow Pedagogical University, Moscow, 144 p.
30. HDGRL [ĪSGRY] — Yepishkin, N. (2010), *Historical dictionary of the gallicisms of the Russian language [Istoricheskiy slovar gallitsizmov russkogo yazyka]*, Dictionary publishing house ETS, Moscow, 5140 p., available at : <http://gallicismes.academic.ru/16683/>.
31. ZDML [ZSSL] — Zagnitko, A. (2012), *Dictionary of modern linguistics : concepts and terms : in 4 vol.* [Slovník suchasnoi lingvistiky : poniattia i termíny : v 4 t.], Donetsk National University, Donetsk.
32. PDUM [PŠUM] — Poluga, L. (2009), *Dictionary of Ukrainian morphemes [Slovník ukraïnskikh morfem]*, Dovira, Kyiv, 553 p.
33. SGLD [SBLS] — Starichenok, V. (2008), *Great linguistic dictionary [Bolshoy lingvisticheskiy slovar]*, Phoenix, Rostov on Don, 811 p.
34. SLE [SLE] — Selivanova, O. O. (2010), *Linguistic encyclopedia [Linhvistichna entsyklopediia]*, Dovkillia-K, Poltava, 716 p.
35. DLT [SLT] — Stsiatsko, P., Gulitski, M., Antaniuk, L. (1990), *Dictionary of linguistic terms [Slovník lingvisticheskikh terminov]*, Higher school, Minsk.
36. MDĪL [SSIS] — Skopnenko, O., Tsybaliuk, T. (2006), *Modern dictionary of foreign languages [Suchasnyi slovník inshomovnykh slov]*, Dovira, Kyiv, 789 p.
37. ULE [UME] — Rusanivskiy, V., Taranenko, O. (2000) (ed.), *Ukrainian language : Encyclopedia [Ukrainska mova : Entsyklopediia]*, M. P. Bazhan «Ukrainian encyclopedia», Kyiv.
38. ULE-7 [UME-7] — Rusanivskiy, V., Taranenko, O. (2007) (ed.), *Ukrainian language : Encyclopedia [Ukrainska mova : Entsyklopediia]*, M. P. Bazhan «Ukrainian encyclopedia», Kyiv.
39. USDLT [USSLT] — Palamarchuk, O., Strelchuk, G., Bilyk, N. et al. (2006), *Ukrainian-Serbian dictionary of linguistic terminology [Ukrainsko-serbskiy slovník linhvistichnoi terminolohii]*, Library of the Ukrainian, Kyiv.
40. UCĐLT [UKhSLT] — Palamarchuk, O., Bilyk, N., Strelchuk, G. et al. (2008), *Ukrainian-Croatian dictionary of linguistic terminology [Ukrainsko-khorvatskiy slovník linhvisticheskikh terminov]*, Kyiv University Publishing and printing center, Kyiv.
41. EDDLT [ESSLT] — Tikhonov, A., Khashimov, R., Zhuravleva, G. et al. (2008), *Encyclopedic dictionary-directory of linguistic terms and concepts. Russian language : in 2 vol.* [Entsiklopedicheskiy slovar-spravochnik lingvisticheskikh terminov i ponyatij. Russkiy yazyk : v 2 t.], Flinta ; Nauka, Moscow.
42. EDRL [ESRYa] — Tsyganenko, G. (1989), *Etymological dictionary of the Russian language [Etimologicheskiy slovar russkogo yazyka]*, «Soviet School», Kyiv, 511 p.
43. GDLI — Battaglia, S. (1971), *Grande dizionario della lingua italiana*, Unione tipografica, Torino.
44. GTT — Bessé, B., Nkwenti-Azeh, B., & Sager, J. (1997), «Glossary of terms used in terminology», *Terminology*, vol. 4 (1), pp. 154–167.
45. SLĐST [JSSTP] — Lukszyn, J. (2005) (ed.), *Specialized languages. Dictionary of subject terminology [Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej]*, Zakład Graficzny UŹ, Warszawa.

46. SDSL [KSSJ] — Kačala, J., Pisárčiková, M., Považaj, M. (2003) (eds.), *A short dictionary of the Slovak language [Krátky slovník slovenského jazyka]*, Veda, Bratislava.

47. PD [SJP] — Szymczak, M. (1985) (ed.), *Polish dictionary [Słownik języka polskiego]*, Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa.

48. DSSL [SSKJ] — Černelič, I. (1991) (comp.), *Dictionary of Slovenian literary language [Slovar slovenskega knjižnega jezika]*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.

49. DKWSL [SSKJS] — Rudnik-Karwatowa, Z., Karpińska, H. (2006), *Dictionary of key words in Slavic linguistics [Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego]*, Towarzystwo Naukowe Warszawskie Instytut Slawistyki PAN, Warszawa.

50. TW — «Terminology», *WikipediE : Open Encyclopedia* [«Terminologie», *WikipediE : Otevřená encyklopedie*], 13.11.2015, available at : <https://cs.wikipedia.org/wiki/Terminologie>.

ИВАЩЕНКО Виктория Львовна,

доктор филологических наук, старший научный сотрудник, профессор кафедры издательского дела

Института журналистики Киевского университета имени Бориса Гринченко;

ул. Вольнская, 10, г. Киев, 03151, Украина; тел. +38 097 8163869;

e-mail: vicivashchenko@ukr.net ; ORCID ID: 0000-0002-8044-4116

МЕЖЪЯЗЫКОВЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ КАК РЕПРЕЗЕНТАНТЫ НАУЧНЫХ УНИВЕРСАЛИЙ В ТЕРМИНОПРОСТРАНСТВЕ СЛАВИСТИЧЕСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Аннотация. Проблема межъязыковых лексических соответствий является актуальной в аспекте ее корреляции с проблемой поиска языковых и лингвистических универсалий, понятийных / внеязыковых категорий, фундаментальных / базовых понятий, универсалий культуры, научных универсалий, универсалий языка науки, а следовательно, и научных универсалий в языкознании. **Цель** исследования — отыскать в славянских языках межъязыковые лексические соответствия, репрезентирующие градуальное логико-понятийное преобразование одной из научных универсалий. **Объектом** является логико-понятийное преобразование философско-научной универсалии «структура и элементы» по двум уровням градации. **Предмет** исследования — термины-репрезентанты логико-философского преобразования научной универсалии «структура и элементы» в разных славянских языках. **Результаты исследования** свидетельствуют, что на разных уровнях организации и в различных сферах использования универсалии можно сформулировать по-разному и соответственно по-разному представить в конкретных терминах. В статье рассматривается преобразование философско-научной универсалии «структура и элементы» в общенаучную универсалию «наука и ее отрасли», далее в конкретнаучные (языковедческие) универсалии «наука о языке и ее подразделения» ↓ «наука о терминах и ее подразделения» и на уровне межъязыковых лексических соответствий — в собственно языковые универсалии, представленные определёнными терминами в различных славянских языках. Межъязыковые соответствия сгруппированы по моделям. **Практическое значение** исследования заключается в применении логико-понятийного анализа научных и понятийно-терминологических универсалий в практике составления многоязычных терминологических словарей. **Выводы.** Логико-понятийное преобразование научных универсалий на языковом уровне репрезентации актуализирует проблемы соотношения интернационального — национального — гибридного терминов, интернационализации — национализации / деинтернационализации терминологических единиц в аспекте выявления типологических разновидностей терминов в сопоставляемых языках, нахождения терминологической эквивалентности, синонимии, дублетности, вариантности, а следовательно, нормализации языковой формы выражения и гармонизации содержания.

Ключевые слова: межъязыковые лексические соответствия, языковая универсалия, лингвистическая универсалия, модель, научная универсалия, понятие, славистическое языкознание, терминопостранство, термин.

IVASHCHENKO Victoria Liudviviivna,

Doctor of Philology, Senior Researcher, Professor of the Department of Publishing at the Institute

of Journalism at Borys Grinchenko Kyiv University; 10 Volynska str., Kyiv, 03151, Ukraine;

tel.: +380978163869; e-mail: vicivashchenko@ukr.net ; ORCID ID: 0000-0002-8044-4116

THE CROSS-LINGUAL LEXICAL EQUIVALENTS AS REPRESENTATIVES OF SCIENTIFIC UNIVERSALS IN TERMINOLOGICAL SPACE OF SLAVIC TERMINOLOGY

Summary. The problem of finding out cross-lingual lexical equivalents seems to be topical in the aspect of its correlation with the problem of defining lingual and linguistic universals, conceptual / extra-linguistic categories, fundamental / basic concepts, universals of culture, scientific universals, universals of language of science, and therefore scientific universals in linguistics. **The purpose** of the study is to find out cross-lingual lexical equivalents which represent step-by-step logical-conceptual transformation of one of the scientific universals in Slavic languages. **The object** of the study is logical-conceptual transformation of the philosophical and scientific universal «structure and elements» according to two levels of its gradation. **The subject** of the study is terms-representatives of logical-philosophical transformation of the scientific universal «structure and elements» in various Slavonic languages. **The results** of the study indicate that such universals can be formulated in different way and accordingly they can be represented differently in certain terms at different organization levels and in different areas of application. Let us trace the transformation of logical-conceptual universal «structure and elements» into a general scientific universal «science and its fields», later in special scientific (linguistic) universal «science of language and its subdivisions» ↓ «science of term and its branches» and further at the level of cross-lingual lexical equivalents into proper linguistic universals represented by relevant terms in various Slavonic languages. Cross-lingual equivalents are categorized according to models due to correlation of national and international

components. *The practical significance* of the study is determined by application of logical-conceptual analysis of scientific and, consequently, conceptual-terminological universals in practice of compiling multilingual terminological dictionaries. **Conclusions.** The logical-conceptual transformation of scientific universals at the linguistic level of representation raises the problems of correlation of international — national — hybrid terms, internationalization — nationalization / de-nationalization of terminological units in the aspect of revealing their typological varieties in comparable languages, finding out terminological equivalence, synonymy, doubletness, variability, and, consequently, normalization of the linguistic form of expression and harmonization of their meaning.

Key words: cross-lingual lexical equivalent, lingual universal, linguistic universal, scientific universal, concept, terminological space, term, model, Slavic linguistics.

Статтю отримано 30.10.2018 р.

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154325>

УДК 811.161.2'276.6'373.47:070

ІВАЩЕНКО Вікторія Людвігівна,

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри видавничої справи Інституту журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка; вул. Волинська, 10, м. Київ, 03151, Україна; тел.: +38 097 8163869; e-mail: vicivashchenko@ukr.net; ORCID ID: 0000-0002-8044-4116

НАРУШЕВИЧ-ВАСИЛЬЄВА Оксана Вікторівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій; вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, Україна; тел.: +38 067 8358833; e-mail: nov82ua@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-5230-0019

ПРОПОЗИЦІЙНІ МОДЕЛІ СЕМАНТИЗАЦІЇ ТЕРМІНІВ ЖУРНАЛІСТИКИ У СЛОВНИКАХ ГАЛУЗІ

Анотація. *Meta* статті — виявити особливості семантизації термінів журналістики та розробити типологію її пропозиційних моделей у кореляції з типологією пропозиційних функцій. За *об'єкт* обрано пропозиційні моделі семантизації журналістських термінів, зафіксованих в українськомовних словниках галузі, в їх кореляції з пропозиційними функціями. *Предметом* дослідження є віднаходження мінімальних інформаційних складників дефініцій понять журналістських термінів, лексикографованих в українських словниках, та їхня формалізація через конструювання моделей семантизації і пропозиційних функцій. *Результатом* проведеного дослідження є розроблення типології пропозиційних моделей семантизації термінів журналістики, зафіксованих в українських словниках. Зроблено *висновок*, що найтипівішими у словниках журналістських термінів є поліпропозиційні моделі семантизації, які можна схарактеризувати як такі, що виразають одноісно-двоісні пропозиційні функції типу $P_1(X) + P_2(Y, Z)$ та одноісно-багатоісні пропозиційні функції типу $P_1(X) + P_2(Y, Z_1, Z_2, \dots)$. *Практична значущість* наукової розвідки полягає в тому, що її результати можуть бути використані у навчальних курсах «Основи термінознавства», «Лексикологія», «Лексикографія», а також під час укладання словників журналістських термінів.

Ключові слова: термін журналістики, пропозиційна модель, модель семантизації, монопропозиційна модель, поліпропозиційна модель, пропозиційна функція.

Формулювання проблеми та її зв'язок із попередніми дослідженнями. Українська термінологія сьогодні є об'єктом широкого зацікавлення й наукових пошуків, що зумовлено потребою впорядкування та нормалізації галузевих термінологічних систем. У сучасному мовознавстві термінологічні дослідження проводять у багатьох аспектах, одним із яких є вивчення проблеми семантизації термінів у словниках і текстах.

Інтенсивне поповнення термінології сучасної журналістики в українській мові, яке спостерігаємо протягом останніх десятиліть у зв'язку зі стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, нових медіа, вимагає вивчення особливостей її лексикографічної семантизації задля розуміння механізмів формулювання словникових дефініцій.

Огляд наукової літератури з проблеми вивчення журналістських термінів засвідчує, що в полі зору українських науковців перебували переважно історичні аспекти формування й становлення фахової мови журналістики. Це, наприклад, праці М. А. Жовтобрюха [3; 4], А. О. Свашенко [8], Н. В. Орлової [6; 7], дисертація М. О. Гонтар [1] та ін. Зазначені дослідження написані здебільшого в руслі лексикографічної фіксації та констатації процесів формування термінології журналістики, які розкрито лише фрагментарно.

Поза увагою дослідників залишилося чимало цікавих і актуальних проблем. Зокрема, й досі в українському мовознавстві не розкрито глибинні механізми ні лексикографічної, ні текстової се-

мантизації журналістських термінів, хоча саме цей аспект дає можливість краще з'ясувати логіко-семантичні й предметно-логічні зв'язки між поняттями, на позначення яких використано той чи інший термін.

Формулювання дослідницьких завдань. У пропонованій науковій розвідці ставимо за мету з'ясувати особливості семантизації термінів журналістики та розробити типологію її пропозиційних моделей. Таке дослідження спрямоване на вироблення рекомендацій щодо уточнення / уніфікації формулювань дефініцій понять журналістської сфери, гармонізації їхнього логіко-поняттєвого змісту.

Матеріалом дослідження слугували дефініції журналістських термінів, дібрані методом суцільної вибірки з трьох галузевих словників: «Словник журналіста : терміни, мас-медіа, постаті» за заг. ред. Ю. М. Бідзілі (2007) [10], «Журналістика : словник-довідник» (авт.-уклад. І. Л. Михайлин) (2013) [9] та «Медіалінгвістика : словник термінів і понять» (Л. І. Шевченко, Д. В. Дергач, Д. Ю. Сизонов) (2014) [11].

Виклад основного матеріалу. Семантизацію термінів журналістики у словниках галузі ми досліджували в аспекті когнітивного термінознавства з опорою на поняття *пропозиції*, яке, на думку багатьох науковців, є важливим інструментом семантичного аналізу дефінітивних висловлень, та розроблену в одній із наших попередніх розвідок типологію *пропозиційних моделей семантизації термінів* харчової промисловості (див. про це детально у [5]). Пропозиційну модель визначаємо як «горизонтально розгорнуту структуру типового змісту дефініції (дефінітивного висловлення / тексту) спеціального поняття, яка складається з необхідних і достатніх для вираження цього змісту елементів, пов'язаних між собою типовими відношеннями» [5, с. 146].

У статті пропонуємо також кореляцію *пропозиційна модель семантизації — пропозиційна функція*, за якої пропозиційна модель є репрезентантом тієї чи іншої пропозиційної функції. Визначення останньої віднаходимо у В. Є. Жеребкіна, який розрізняє *аргумент* (наприклад: знак X у функції висловлювання « X — юрист»; X та Y у функції висловлювання « X менший від Y »; X , Y та Z у пропозиційній функції « X знаходиться між Y і Z ») і *предикат* (наприклад: поняття «юрист» у функції висловлювання « X — юрист»; поняття «менший» у функції висловлювання « X менший від Y »; поняття «знаходиться» у пропозиційній функції « X знаходиться між Y і Z ») [2, с. 76]. За кількістю аргументів розмежовують *одномісні пропозиційні функції* (з одним аргументом) і *багатомісні пропозиційні функції* (з кількома аргументами). Відповідно, пропозиційні функції записують у вигляді формул: $P(X)$; $P(X, Y)$; $P(X, Y, Z)$ і т. ін., де X, Y, Z — предметні змінні (аргументи), а P — предикат, який виражає певну властивість або відношення [2, с. 76].

Наразі було виявлено такі основні типи пропозиційних моделей семантизації термінів журналістики в аналізованих словниках галузі, що їх підтримують різні пропозиційні функції:

І. Монопропозиційні моделі:

1. Одномісні пропозиційні функції — $P_1(X)$:

(1.1) « $X - P_1$ »¹, напр.: *Аудиторія* — споживач інформаційної продукції [9, с. 10]; *Телеіно мовлення* — організація телевізійних трансляцій на території зарубіжних держав [10, с. 82]; *Адліб* — звукова імпровізація радіо-, телеведучого під час прямого ефіру [11, с. 19]; *Тираж* — кількість примірників друкованого видання з однією назвою [11, с. 179]; *Тираж* — загальна кількість примірників друкованого видання [10, с. 84; 9, с. 277]; *Коректура* — усунення граматичних помилок у звертаних сторінках часопису [9, с. 135]; *Добірка* — здійснена внаслідок спеціальної вибірки і опублікована під спільним заголовком сукупність новин [9, с. 50]; *Юстирування* — вивірення і точна підгонка росту шрифту або кліше [10, с. 95];

(1.2) « $X - \text{у галузі} - P_1$ », напр.: *Новина* — у журналістиці — оперативне інформаційне повідомлення [9, с. 174]; *Фільтрування* — в електронній журналістиці — добір новин з інформаційного потоку за їх соціальною значущістю для масової аудиторії [9, с. 287];

(1.3) « $X - \text{букв.} - P_1$ », напр.: *Медіакратія* — букв. — влада журналістики [9, с. 149].

2. Одномісні пропозиційні функції — $P_1, P_2, P_3 \dots (X)$:

(2.1) « $X - P_1, P_2$ », напр.: *Хедлайн-ньюз* — екстрені новини, сенсаційне повідомлення [11, с. 184]; *Блиц-інтерв'ю* [БЛІЦ] — жанровий різновид інтерв'ю, міні-інтерв'ю, стисла енергійна розмова з джерелом інформації, як правило, на місці події [9, с. 13]; *Комунікація* — спілкування, передача інформації, думок, почуттів, волевиявлень людини [10, с. 48];

(2.2) « $X - [\text{у галузі}] P_1, P_2, P_3$ », напр.: *Автор* [у медіа] — журналіст, укладач, творець медійного тексту [11, с. 17].

3. Двомісні пропозиційні функції — $P_1(X, Y)$:

(3.1) « $X - P_1 = Y$ », напр.: *Акустичний ефект* — те саме, що й звуковий ефект [10, с. 11]; *Шумові ефекти* — те саме, що й шуми [10, с. 95];

(3.2) « $X - P_1 Y$ », напр.: *Тележурналістика* — див.: *Телебачення* [9, с. 266]; *Телеоператор* — див.: *Оператор* [9, с. 267].

¹ Тут X, Y, Z — предметні змінні (аргументи) пропозиційних функцій, що відповідають тим чи іншим пропозиційним моделям, а P — предикат, який виражає певну властивість або відношення.

Монопозиційні моделі семантизації засвідчують лаконізм формувань дефініцій відповідних понять подекуди через відсутність чітко окресленого найближчого узагальнювального (родового) поняття; ототожнення понять; відсилання до тотожних понять; маркування сферою функціонування; точний поморфемний переклад іншомовного терміна; перелік родових понять.

II. Поліпропозиційні моделі:

1. Одномісно-двомісні пропозиційні функції:

(1.1) $P_1(X) + P_2(Y, Z)$:

« $X - P_1, [P_1=]Y$ полягає [P_2] у Z », напр.: *Актуальність* — ознака журналістики, яка полягає в оперативному висвітленні важливих на певний момент, злободенних подій, фактів і явищ, назрілих проблем [9, с. 6]; *Інтертекстуальність* — феномен сучасного постмодерного мислення, який полягає в семіотичній взаємодії тексту з культурним середовищем [9, с. 102]; *Кінопубліцистика* — напрям розвитку кіножурналістики, який полягає в інтерпретації дійсності на основі документального її відображення [9, с. 118]; *Монтаж* — творчий процес в аудіальній і зображальній журналістиці, який полягає у створенні цілісного твору з віднятого чи записаного матеріалу [9, с. 166]; *Фотожурналістика* — важливий складник друкованої журналістики, який полягає у створенні зображальних матеріалів за допомогою фотографічних форм і засобів [9, с. 289];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ використовують [P_2] для Z », напр.: *Автентичний* — означення, яке використовують для кваліфікації достовірності певного документа [9, с. 3];

« $X - P_1, у [P_1=]Y$ повідомляється [P_2] Z », напр.: *Замітка* — один із головних інформаційних жанрів, у якому точно, стисло й оперативно повідомляються найсуттєвіші життєві факти [10, с. 40];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ позначає [P_2] Z », напр.: *Кегль (Кегель)* — розмір друкарського шрифту, який позначає відстань між верхньою і нижньою стінками літери [10, с. 46];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ вказує [P_2] на Z », напр.: *Індекс видання* — цифрове позначення, яке вказує на місце газети, журналу чи іншого видання в реєстрі, каталозі періодичних видань країни [10, с. 43];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ супроводжує [P_2] Z », напр.: *Реклама контекстна* — вид реклами в мережі Інтернет, який супроводжує онлайн-публікації [9, с. 236]; *Кліп* — невеликий відеосюжет, який супроводжується ігровим виконанням пісні [10, с. 46];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ свідчить [P_2] про Z », напр.: *Стендап* — знятий на місці події кадр з крупним планом репортера, що свідчить про його безпосередню присутність на події [9, с. 258];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ зображує [P_2] Z », напр.: *Фейлетон* — медійний художньо-публіцистичний жанр, у якому сатирично зображуються недоліки суспільного життя [11, с. 180];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ передбачає [P_2] Z », напр.: *Дайджест* — інформаційно-аналітичний жанр мас-медіа, який передбачає стислий виклад основного змісту медійних матеріалів [11, с. 41]; *Журналістика аналітична* — тип творчої діяльності в журналістиці, який передбачає роз'яснення авторами фактів, подій і явищ на підставі ширшої поінформованості і вищої кваліфікації [9, с. 71];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ містить [P_2] Z », напр.: *Бліц-портрет* — інформаційний жанр медіа, що містить короткі відомості про людину з метою ознайомлення аудиторії з нею чи поглиблення фонових знань про неї [11, с. 30];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ охоплює [P_2] Z », напр.: *Історія журналістики* — наука про процес розвитку масово-інформаційної діяльності від зародження до наших днів, що охоплює всю множинність явищ і творів друкованих, ефірних та електронних організацій масової інформації [9, с. 114];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ створює [P_2] Z », напр.: *Відеосигнал* — змінний електричний сигнал, завдяки якому створюється зображення [10, с. 24];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ характеризується [P_2] Z », напр.: *Абзац* — найменший композиційний фрагмент тексту журналістського чи літературного твору, який характеризується змістовою завершеністю викладеної в ньому думки [9, с. 3];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ вивчає [P_2] Z », напр.: *Девіатологія мас-медіа* — розділ журналістикознавства, що вивчає всі типи відхилень від норм, законів комунікації [10, с. 31–32];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ здійснює [P_2] Z », напр.: *Телевежа* — передавальний центр, із якого здійснюється трансляція телевізійного сигналу [9, с. 265]; *Апаратна* — структурна ланка радіо- чи телевізійного центру, яка за допомогою спеціального технічного устаткування здійснює комунікацію [10, с. 14]; *Коректор* — працівник редакції, який здійснює коректуру [9, с. 135];

« $X - P_1, P_2, [P_1=P_2=]Y$ здійснює [P_2] Z », напр.: *Більд-редактор* — відповідальний за зовнішній вигляд часопису працівник редакції, фахівець із зображальної журналістики, що здійснює ілюстративне [художнє] оформлення видання [9, с. 13];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ передує [P_2] Z », напр.: *Правка-вичитка* — останній етап роботи над медійним текстом, що передує публікації твору (тексту) [11, с. 139];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ впливає [P_2] на Z », напр.: *Агітація* — друкована та електронна, усна та писемна діяльність, що впливає на свідомість суспільства з метою спонукання його до активних соціальних дій [11, с. 19];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ репрезентує [P_2] Z », напр.: *Аватар* — невеличке зображення, що репрезентує автора перед електронною публікацією [9, с. 3];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ відтворює $[P_2] Z$ », напр.: *Годинник телевізійний* — електронний пристрій, що відтворює точний час на екрані телевізора [10, с. 29];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ пов'язаний $[P_2]$ із Z », напр.: *Редагування* — вид фахової діяльності у ЗМІ і книговидавництві, що пов'язана з підготовкою до випуску у світ друку та аудіовізуальної продукції [10, с. 70];

« $X - P_1, [P_1=]Y$, займається $[P_2] Z$ », напр.: *Телерадіокомпанія (ТРК)* — установа, що займається організацією телевізійних і радіомовних передач [10, с. 83];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ складається $[P_2]$ із Z », напр.: *Блог* — мережевий щоденник одного або кількох авторів, що складається із записів у зворотньому хронологічному порядку [11, с. 30]; *Випуск новин* — підготовлена й видана в ефір програма, що складається з окремих систематизованих інформаційних блоків [10, с. 22];

« $X - P_1, Y$ використовує $[P_2] Z$ », напр.: *Відеоарт* — різновид мистецтва, яке використовує засоби телевізійної передачі [10, с. 23];

« $X - P_1, Y$ застосовується $[P_2]$ для Z », напр.: *Офсет* — різновид плоского друку, який застосовується для відтворення графічних і текстових оригіналів за допомогою проміжного еластичного циліндра [10, с. 60];

« $X - P_1, Y$ регламентує $[P_2] Z$ », напр.: *Кодекси етичні* — загальна назва сукупності міжнародних та національних документів із журналістської етики, які регламентують правила професійної поведінки та діяльності журналістів [9, с. 121];

(1.2) $P_1(X) + P_2(Y, Z) + P_3(Z)$:

« $X - P_1, [P_1=]Y$ складається $[P_2]$ з Z , Z систематизовані $[P_3]$ », напр.: *Випуск новин* — хронологічно обмежена, поставлена в розклад інформаційна програма, що складається з коротких інформаційних сюжетів, систематизованих у певний спосіб [9, с. 18];

(1.3) $P_1(X) + P_2(Y_1, Y_2)$:

« $X - P_1, Y_1$ або Y_2 виходять $[P_2]$ », напр.: *Тижневик* — назва газети або журналу, періодичність виходу яких становить один раз на тиждень [9, с. 277].

2. Одномісно-багатомісні пропозиційні функції:

(2.1) $P_1(X) + P_2(Y_1, Y_2, Z)$:

« $X - P_1, [P_1=](Y_1 \text{ та } Y_2)$ розкривають $[P_2] Z$ », напр.: *Заголовний комплекс* — сукупність елементів та графічних засобів, які стисло розкривають зміст матеріалу [10, с. 40];

(2.2) $P_1(X) + P_2(Y, Z_1, Z_2, \dots)$:

« $X - P_1, [P_1=]Y$ передбачає $[P_2] Z_1, Z_2, \dots$ », напр.: *Жанри аналітичні* — жанри сфери мас-медіа, що передбачають аналітичний характер пропонованої інформації, пріоритетність компетентного, наукового осмислення проблеми чи процесу над простим інформуванням, констатацією факту [11, с. 50–51]; *Кінонарис* — центральний жанр кінопубліцистики, що на підставі використання зображально-виражальних засобів кіно документального передбачає оперативну інтерпретацію суспільно важливої події, розкриття образу цікавої особи, створення портрету колективу, розповідь про побут, звичаї та людей певного регіону своєї або чужої країни [9, с. 118]; *Комунікація асиметрична* — вид спілкування, який передбачає односторонній рух інформації від її виробника до споживача і відсутність зворотної реакції [9, с. 128];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ містить $[P_2] Z_1, Z_2, Z_3$ », напр.: *Газета* — періодичне видання, що містить офіційні матеріали, оперативну інформацію з актуальних суспільно-політичних, наукових та інших проблем, а також літературні твори, ілюстрації, фотознімки, рекламу, оголошення тощо [10, с. 27];

« $X - P_1$ [галузів], $[P_1=]Y$ означає $[P_2] Z_1, Z_2$ », напр.: *Асиметрія комунікаційних ресурсів* — поняття [зі сфери міжнародної медіакомунікації¹], що означає односторонність руху інформаційних потоків, фільтрацію їх утримання в інтересах інформаційних монополій і пов'язаних із ними фінансових груп [11, с. 25];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ виконує функції $[P_2] Z_1, Z_2$ », напр.: *Гейг-кіпер* — висококваліфікований творчий працівник у великих інформаційних корпораціях, який виконує функції розпорядника інформації, диспетчера [9, с. 40];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ вирізняється $[P_2] Z_1, Z_2, Z_3, Z_4, Z_5, Z_6, Z_7$ », напр.: *Нарис* — один із класичних художньо-публіцистичних жанрів, що вирізняється своєрідною розлогою побудовою, особливим рівнем типізації, добром яскравих мовностилістичних засобів, наявністю об'єкта змалювання (як правило, героя нарису), глибоким творчим осмисленням, образністю, наявністю художнього вимислу, органічним поєднанням белетристики й документалістики [10, с. 57];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ характеризується $[P_2] Z_1, Z_2, Z_3$ », напр.: *Висловлювання* — конкретна мовленнєва одиниця, що характеризується комунікативною спрямованістю, інтонаційним оформленням і ситуативним значенням [10, с. 23];

« $X - P_1, [P_1=]Y$ забезпечує $[P_2] Z_1, Z_2, Z_3, Z_4$ », напр.: *Відеоконференція* — спілкування обміном звуко- та відеоінформацією, що забезпечує одночасне двостороннє передавання, оброблення, пере-

¹ Тут зберігаємо написання за джерелом добору матеріалу. Реком.: *медіа-комунікація*.

творення та представлення інтерактивної інформації в режимі реального часу за допомогою апаратно-програмних і технічних засобів [11, с. 35];

« $X - P_1 [P_1=]Y$ використовується [P_2] $Z (Z_1 \text{ і } Z_2)$ », напр.: *Ай-стопер* — предметний знак, який використовується в рекламі і PR для привертання уваги [10, с. 10];

(2.3) $P_1 (X) + P_2 (Y, Z (Z_1, Z_2, Z_3, Z_4, Z_5))$:

« $X - P_1 [P_1=]Y$ охоплює [P_2] $Z (Z_1, Z_2, Z_3, Z_4, Z_5)$ », напр.: «*Пентада*» — модель комунікативного процесу, яка охоплює п'ять структурних компонентів: комунікатор, повідомлення, канал, одержувач, ефект [9, с. 191];

« $X - P_1 [P_1=]Y$ створюється [P_2] $Z (Z_1 \text{ або } Z_2)$ », напр.: *Громадське телебачення* — система позабюджетного неприбуткового загальнонаціонального (регіонального) телемовлення, що створюється засновниками — юридичними або фізичними особами [10, с. 31];

(2.4) $P_1 (X) + P_2 (Y, Z) + P_3 (Z, Z_1, Z_2 \dots)$:

« $X - P_1 Y$ має [P_2] $Z, Z \in [P_3] Z_1 [та Z_2]$ », напр.: *Журнал мод* — тип жіночих ілюстрованих часописів, предметом висвітлення у яких є опис та зображення сучасного жіночого вбрання та аксесуарів [9, с. 63]; *Журналістика замкової щілини* — твори у мас-медіа, предметом яких є приватне життя осіб [9, с. 74]; *Нарис портретний* — внутрішньожанровий різновид малювання, предметом якого є відтворення героя в усій складності його долі, професійного шляху, внутрішніх переживань, роздумів про життя [9, с. 169];

« $X [у галузі] - P_1 Y$ має [P_2] Z, Z визначається [P_3] Z_1, Z_2 та Z_3 », напр.: *Архітектоніка* [в медіа] — побудова медійного тексту, структура якого визначається його комунікативною метою, текстологічними функціями та впливом на аудиторію [11, с. 24];

(2.5) $P_1 (X) + P_2 (Y, Z_1, Z_2, Z_3) + P_3 (Y, Z)$:

« $X - [у галузі] P_1 Y$ має змогу висловити [P_2] Z_1, Z_2 чи Z_3 (Y має змогу заповнити [P_3] Z)», напр.: *Сторінка зворотного зв'язку* — [в інтернет-журналістиці] спеціальне місце, де читачі мають змогу висловити свої думки, пропозиції чи зауваження щодо ведення часопису, заповнивши текстом спеціальне вікно [9, с. 258].

Поліпропозиційні моделі семантизації засвідчують конкретизацію загальнонаукових та міжгалузевих переважно опосередкованих родових понять, які більшою мірою задіяні у формулюваннях дефініцій власне журналістських понять через уточнення широкозначності за допомогою маркерів сфери функціонування (напр., *в інтернет-журналістиці* та ін.), номінальності (напр., *поняття, назва*), класифікаторів (напр., *тип, жанр, вид, один із жанрів* та ін.), переліку конкретних видових або суміжних понять тощо.

Загалом особливістю термінології журналістики є її «розмитість», слабка структурованість, оскільки вона переважно змістовно складніша, ніж термінологія технічних наук. Словникові статті журналістських термінів у зазначених вище лексикографічних працях часто не мають вичерпного визначення відповідного поняття. У різних словниках, за різного авторства, вони можуть наповнюватися новим або додатковим змістом, що, власне, й засвідчують різні модифікації пропозиційних моделей семантизації того самого терміна.

У подальших розвідках пропозиційного моделювання семантики журналістських термінів вважаємо за доцільне до аналізу долучити ще й словники: Мащенко І. Г. «Енциклопедія електронних мас-медіа. Термінологічний словник основних понять і виразів: телебачення, радіомовлення, кіно, відео, аудіо» (2006), Кривошея Г. «Журналістика: поняття, терміни» (2004), Вартанов Г. І. «Засоби масової інформації. Короткий словник термінів і понять» (2005) та простежити в них особливості такого моделювання, щоб узагальнити основні тенденції лексикографічної семантизації досліджуваних одиниць окресленої галузі знання.

Висновки.

1. Моделювання семантики термінів з опорою на поняття пропозиційної моделі, яка є одним із типів ментально-мовних структур репрезентації знань, дає змогу дослідити особливості когнітивної діяльності фахівців у сфері журналістики, спосіб їхнього мовомислення та формулювання галузевих понять з огляду на авторську настанову термінографічної праці, а отже, особливості номінації понять та семантизації відповідних термінів цієї галузі.

2. Моделі семантизації журналістських термінів у різний спосіб розкривають зміст відповідних понять та репрезентують розмаїто різні типи побудови дефініцій, що їх регулюють різні правила. З-поміж основних розрізняємо моно- й поліпропозиційні моделі, які підтримують одномісні, двомісні, одномісно-двомісні та одномісно-багатомісні пропозиційні функції.

3. Найтиповішими у словниках журналістських термінів є поліпропозиційні моделі семантизації, які можна схарактеризувати як такі, що увиразнюють одномісно-двомісні пропозиційні функції типу $P_1 (X) + P_2 (Y, Z)$ та одномісно-багатомісні пропозиційні функції типу $P_1 (X) + P_2 (Y, Z_1, Z_2, \dots)$, що, власне, й засвідчує загальну тенденцію до конкретизації широкозначних та опосередкованих міжгалузевих родових понять у структурі лексикографованих дефініцій журналістських понять.

4. Монопропозиційні моделі представлені меншою мірою з огляду на необхідність за допомогою поліпропозиційних моделей конкретизувати семантику тих чи інших термінів журналістики. Серед

монопропозиційних поширеними є моделі, що репрезентують такі пропозиційні функції: одномісні — $P_1(X)$; $P_1, P_2, [P_3 \dots]$ (X) та двомісні — $P_1(X, Y)$.

5. Основну роль в експлікації семантики термінологічної одиниці у галузевому словнику відіграє авторська настанова термінографічної праці.

Л і т е р а т у р а

1. Гонтар М. О. Українська терміносистема журналістики : формування, структурна організація та функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К. : НАН України, Ін-т укр. мови, 2011. 280 с.
2. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. К. : Знання, 2004. 255 с.
3. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX — поч. XX ст.). К. : Наук. думка, 1970. 304 с.
4. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до середини дев'яностих років XIX ст. К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1963. 415 с.
5. Нарушевич-Васильєва О. В. Концептуальні засади розроблення пропозиційних моделей семантизації термінів харчової промисловості // Термінологічний вісник : зб. наук. праць : у 2 ч. К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2015. Вип. 3 (2). С. 140–156.
6. Орлова Н. Основні етапи формування термінології телевізійної журналістики // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Лінгвістика. Херсон, 2014. Вип. 21. С. 187–191.
7. Орлова Н. В. Формування фахової мови журналістики наприкінці XVIII — першій половині XIX ст. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. Харків, 2007. № 766. Вип. 51. С. 262–265.
8. Свашенко А. О. З історії термінів періодики // Українська мова і література в школі. К., 1985. № 10. С. 62–64.

Д ж е р е л а і л ю с т р а т и в н о г о м а т е р і а л у

9. Журналістика : словник-довідник / авт.-уклад. І. Л. Михайлин. К. : Академвидав, 2013. 320 с.
10. Словник журналіста : терміни, мас-медіа, постаті / за заг. ред. Ю. М. Відзілі. Ужгород : Закарпаття, 2007. 224 с.
11. Шевченко Л. І., Дергач Д. В., Сизонов Д. Ю. Медіалінгвістика : словник термінів і понять / за ред. Л. І. Шевченко. 2-ге вид., випр. і доп. К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. 380 с.

References

1. Hontar, M. O. (2011), *Ukrainian Terminology System of Journalism : formation, structural organization and functioning : Thesis [Українська терміносистема журналістики : формування, структурна організація та функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01]*, NASU Institute of Ukrainian Language, Kyiv, 280 p.
2. Zherebkin, V. Ye. (2004), *Logic : textbook [Логіка : підручник]*, Znannia, Kyiv, 255 p.
3. Zhovtobriukh, M. A. (1970), *The language of the Ukrainian periodical press (the end of the 19th – beginning of the 20th centuries) [Mova ukraïnskoi periodychnoi presy (kinets XIX — poch. XX st.)]*, Nauk. dumka, Kyiv, 304 p.
4. Zhovtobriukh, M. A. (1963), *The language of the Ukrainian press (until the mid-nineties of the 19th century) [Mova ukraïnskoi presy (do seredyiny dev'yanostykh rokiv XIX st.)]*, Vyd-vo Akademii nauk URSR, Kyiv, 415 p.
5. Narushevych-Vasylieva, O. V. (2015), «Conceptual basis of the development of propositional models of food industry terms semantization», *Terminological bulletin : Collected works* [«Konseptualni zasady rozroblennia propozyziynykh modelei semantyzatsii terminiv kharchovoi promyslovosti», *Terminolohichnyi visnyk : zbirnyk naukovykh prats*], NASU Institute of Ukrainian Language, Kyiv, issue 3(2), pp. 140–156.
6. Orlova, N. (2014), «The main stages of the formation of the terminology of the television journalism», *Scientific Herald of the Kherson State University. Series : Linguistics* [«Osnovni etapy formuvannia terminolohii televiziinoi zhurnalistyky», *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Linhvistyka*], Kherson, issue 21, pp. 187–191.
7. Orlova, N. V. (2007), «Formation of professional language of journalism at the end of the 18th — the first half of the 19th century», *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series : Philology* [«Formuvannia fakhovoi movy zhurnalistyky naprykintsi XVIII — pershii polovyni XIX st.», *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Ser. : Filolohiia*], no. 766, issue 51, pp. 262–265.
8. Svashenko, A. O. (1985), «From the history of periodical terms», *Ukrainian language and literature at school* [«Z istorii terminiv periodyky», *Ukrainska mova i literatura v shkoli*], Kyiv, no. 10, pp. 62–64.

Sources of illustrative materials:

9. Mykhailyn, I. L. (2013), *Journalism : dictionary-directory [Zhurnalistyka : slovnyk-dovidnyk]*, Akademvydav, Kyiv, 320 p.
10. Bidzili, Yu. M. (ed.) (2007), *Journalist's dictionary: terms, mass media, figures [Slovnyk zhurnalista : terminy, mas-media, postati]*, Zakarpattia, Uzhhorod, 224 p.
11. Shevchenko, L. I., Derhach, D. V., Syzonov, D. Yu. (2014), *Medialinguistics : Dictionary of Terms and Concepts [Medialinhvistyka : slovnyk terminiv i poniat]*, VPTs «Kyivskiy universytet», Kyiv, 380 p.

ИВАЩЕНКО Виктория Людвиговна,

доктор филологических наук, старший научный сотрудник, профессор кафедры издательского дела
Института журналистики Киевского университета имени Бориса Гринченко;
ул. Волынская, 10, г. Киев, 03151, Украина; тел. : +38 097 8163869;
e-mail: vicivashchenko@ukr.net; ORCID ID : 0000-0002-8044-4116

НАРУШЕВИЧ-ВАСИЛЬЕВА Оксана Викторовна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры украиноведения и лингводидактики
Одесской национальной академии пищевых технологий; ул. Канатная, 112, г. Одесса, 65039, Украина;
тел.: +38 067 8358833; e-mail: nov82ua@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-5230-0019

ПРОПОЗИЦИОНАЛЬНЫЕ МОДЕЛИ СЕМАНТИЗАЦИИ ТЕРМИНОВ ЖУРНАЛИСТИКИ В СЛОВАРЯХ ОТРАСЛИ

Аннотация. *Цель* статьи — выявить особенности семантизации терминов журналистики и разработать типологию её пропозициональных моделей в корреляции с типологией пропозициональных функций. В качестве *объекта* выбраны пропозициональные модели семантизации журналистских терминов, поданных в украиноязычных словарях отрасли, в их корреляции с пропозициональными функциями. *Предметом* исследования является установление минимальных информационных составляющих дефиниций понятий журналистских терминов, лексикографированных в украинских словарях, и их формализация через конструирование моделей семантизации и пропозициональных функций. В *результате* проведённого исследования разработана типология пропозициональных моделей семантизации терминов журналистики, зафиксированных в украинских словарях. Сделан вывод о том, что наиболее типичными в словарях журналистских терминов являются полипропозициональные модели семантизации, которые можно охарактеризовать как такие, которые подчеркивают одноместно-двухместные пропозициональные функции типа $P_1(X) + P_2(Y, Z)$ и одноместно-многочестные пропозициональные функции типа $P_1(X) + P_2(Y, Z_1, Z_2, \dots)$. *Практическая значимость* научной работы состоит в том, что её результаты могут быть использованы в учебных курсах «Основы терминоведения», «Лексикология», «Лексикография», а также при составлении словарей журналистских терминов.

Ключевые слова: термин журналистики, пропозициональная модель, модель семантизации, монопропозициональная модель, полипропозициональная модель, пропозициональная функция.

Victoria L. IVASHCHENKO,

Doctor of Philology, Senior Researcher, Professor of the Department of Publishing
at the Institute of Journalism, Borys Grinchenko Kyiv University; 10 Volynska str., Kyiv, 03151, Ukraine;
tel.: +38 097 8163869; e-mail: vicivashchenko@ukr.net ; ORCID ID: 0000-0002-8044-4116

Oksana V. NARUSHEVYCH-VASYLIEVA,

PhD (Candidate of Philological Sciences), Associate Professor of the Department
of Ukrainian studies and linguodidactics, Odessa National Academy of Food Technologies;
112 Kanatna str., 65039, Odessa, Ukraine; tel.: +38 067 8358833;
e-mail: nov82ua@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-5230-0019

PROPOSITIONAL MODELS OF SEMANTIZATION OF JOURNALISTIC TERMS IN BRANCH DICTIONARIES

Summary. The *purpose* of the article is to identify features of semantisation of journalistic terms and develop a typology of its propositional models in correlation with the typology of propositional functions. As an *object* it has been chosen propositional models of semantization of journalistic terms presented in Ukrainian branch dictionaries in their correlation with propositional functions. The *subject* of the research is to find out minimal informational elements in definitions of journalistic terms lexicographically noted in Ukrainian dictionaries and their formalization via constructing models of semantization and propositional functions. In the *result* of the study it has been developed a typology of propositional models of journalism term semantization recorded in Ukrainian dictionaries. It is concluded that the most typical polypropositional models found in dictionaries of journalistic terms are those that can be characterized as such that define single-double propositional functions of the type $P_1(X) + P_2(Y, Z)$ and single-multipositional functions of the type $P_1(X) + P_2(Y, Z_1, Z_2, \dots)$. *Practical significance* of the results of the research is that they can be used in the training courses «Fundamentals of Terminology», «Lexicology», «Lexicography» as well as in compiling dictionaries of journalistic terms.

Key words: journalistic term, propositional model, model of semantization, monopropositional model, polypropositional model, propositional function.

Статтю отримано 15.10.2018 р.

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154337>

УДК 811.161.1'373.42:001.891.572

МИХАЙЛЕНКО-ЗОТО Елена Александровна,

аспирант кафедры русского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; ст. преподаватель кафедры славяно-балканских языков, координатор отделения русского языка Тиранского университета; ул. Эльбасан, г. Тирана, Албания; тел.: +35542452610; e-mail: olena.zoto@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-7733-0217

ЯВЛЕНИЕ ПАРОНИМИИ КАК ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация. *Целью* данной статьи является выявление разных способов определения паронимических пар в истории научного изучения паронимии и разграничение вопросов теоретического и прикладного характера в этом процессе. *Объектом* изучения являются концепции паронима и его функционирования в русском языкознании. *Предмет* исследования — различия в подходах и механизмах изучения паронимии в русистике и причины этих различий. Ряд приёмов описательного метода в лингвистике в сочетании с процедурами анализа и синтеза составляют основу *методики* данного исследования. В *результате* анализа широкого, расширенного и узкого понимания паронимии в русистике, сопоставления лексических значений компонентов паронимических пар, их формальной уподобленности, причин появления и функциональной нагрузки в речи сделан ряд *выводов*. Паронимы — это включённые в паронимические пары слова, имеющие разные семантические структуры; близкие, но не совпадающие по форме; однокоренные и неоднокоренные; возникающие как результат эволюции разных аспектов языка и функционирующие как в естественных, так и креативно сформированных коммуникативных актах. Различия в подходах к изучению паронимов связаны с разной аспектной соотносённостью механизмов порождения паронимии: собственно лингвистических, психологических, социокультурных. *Практическая ценность* работы заключается в возможности её использования в университетских и школьных курсах лексикологии, а также для совершенствования методики преподавания русского языка как иностранного способом внедрения в практику методического приёма широкой паронимии.

Ключевые слова: паронимия, омонимия, синонимия, смежные явления, паронимазия, паронимическая аттракция, приём широкой паронимии.

Постановка проблемы. Известно, что свободное и правильное владение лексической системой языка обеспечивает точность обозначения понятий и изложения мыслей языковой личностью. Функционирование каждого языка, его развитие свидетельствует о том, что любые изменения в его системе (фонетические, семантические, словообразовательные, грамматические, стилистические), результаты междиалектного взаимодействия (как территориального, так и социального) внутри языка и межъязыкового взаимодействия приводят к возникновению новых ассоциативных рядов, а с ними — к случайным или намеренным ошибкам устного и/или письменного употребления тех или иных слов. Со временем новый узус иногда приводит к изменениям в систематизации лексического состава языка. В русском языке такие изменения проявляются в образовании у однозначного слова нескольких значений, а у многозначного слова — ещё одного либо устаревания одного из них; в появлении полных и неполных омонимов (омофонов, омографов, омоформ), а также в возникновении новых и трансформации старых синонимических рядов и паронимических пар.

Программы изучения русского языка в средних учебных заведениях, как правило, предусматривают рассмотрение тем, связанных с однозначностью и многозначностью лексических единиц, типами переносов значений, омонимией и синонимией слов. Явление же паронимии изучают только студенты филологических специальностей в вузах и педагогических училищах / колледжах. В школьных курсах некоторые примеры паронимических пар рассматривают на уроках культуры речи с точки зрения правильности контекстуального употребления и правописания (*греческий — грецкий; зачем — за чем; здравица — здравница; обрывочный — обрывчатый; предоставить — представить; проглотить — поглотить; тоже — то же; хлебопашенный — хлебопашеский; яцур — яцура* и другие). Вместе с тем, наш опыт преподавательской работы показывает необходимость включения паронимии в систему изучения лексических явлений русского языка наравне с другими лексическими явлениями, упоминавшимися выше. Изучение этого материала важно и для носителей русского языка как родного, и для тех, кто изучает его как иностранный.

Связь с предыдущими исследованиями. Наше изучение паронимии как исследовательской проблемы связано с предыдущими исследованиями места паронимии в теоретическом и прикладном аспектах. В данной статье мы учитываем разные точки зрения учёных на паронимию и единицы, интерпретируемые как паронимы / паронимические пары. В изучении лингвистической природы паронимии мы ориентируемся на исследования Л. Б. Алефиренко, О. П. Антипиной, Т. В. Веракши, О. В. Вишняковой, А. А. Евграфовой, Д. А. Ивановой, З. К. Ишкильдиной, О. П. Мотиной и некоторых других учёных [см., напр.: 1; 2; 3; 6; 8; 13; 14; 15; 18]. Кроме того, важное значение в изучении проблемы появления и функционирования паронимов имеет вопрос о создании лексикографических работ. Так, при выполнении исследования мы использовали несколько таких словарей,

создателями которых были О. В. Вишнякова, Н. П. Колесников, Ю. А. Бельчиков, М. С. Панюшева и некоторые другие [4; 9; 12; 16]. Использовались также словари трудностей, неправильно-стей и другие. При освещении вопроса об изучении паронимии в прикладном аспекте мы описали некоторые исследования в области стилистического использования паронимов и методики изучения паронимов в лингвистических дисциплинах. Исследуя эти аспекты проблемы, мы опирались на разработки Е. Н. Беляевой, М. М. Вереитиновой, Е. И. Головановой, И. В. Рус-Брюшиной, О. И. Северской, Е. Н. Степанова, Л. П. Ткаченко, Э. А. Шарапиловой и других исследователей [5; 7; 10; 19; 20; 21; 23; 24; 25].

Постановка задач. Целью данной статьи является выявление разных способов определения паронимических пар в истории научного изучения паронимии и разграничение вопросов теоретического и прикладного характера в этом процессе. Объектом изучения являются концепции паронима и его функционирования в русском языкознании. Предмет исследования — различия в подходах и механизмах изучения паронимии в русистике и причины этих различий. Ряд приёмов описательного метода в лингвистике в сочетании с процедурами анализа и синтеза составляют основу методики нашего исследования.

Изложение основного материала. Известно, что впервые термин «паронимия» в русском языке появился во второй половине XIX века. Однако дефиниция этого термина, представленная А. Д. Михельсоном в 1883 году в девятом издании «Объяснительного словаря иностранных слов», неточна, поскольку указывает фактически на феномен омографии: «Паронимика, паронимия, греч. *para* (возле, рядом) и *онута* (имя). Учение о производстве слов, а также значение слов, одинаковых по произношению, но различных по правописанию, по смыслу [17, с. 517]. Эту неточность можно объяснить научной неразработанностью в то время самой паронимии и смежных с ней явлений омоимии, синонимии, антонимии, многозначности.

Т. В. Веракса отмечает, что одной из главных проблем паронимии является определение сущности термина «пароним» [6, с. 5].

М. М. Вереитинова в своём диссертационном исследовании выделила три основных подхода к трактовке паронимии.

Сторонники **первого направления** (О. С. Ахманова, А. Н. Гвоздев, Н. П. Колесников и некоторые другие) относят к паронимам все созвучные слова, признавая единственным критерием объединения их в паронимические пары возможность окказионального смещения в речи [7, с. 8–9]. Следовательно, ограничение в объединении слов и их форм в паронимические пары представляется этим учёным как субъективное восприятие человека. И если для одного человека *классный* и *классический* являются паронимами, то для другого (например, на основе стилистической разницы) они не могут быть паронимами. В случае такого подхода окказионально восприниматься как паронимы могут *классик* и *кляксон*, *Ваня* и *ванная*, *ограждать* и *награждать*, *соя* и *СОИ* (*Стратегическая оборонная инициатива*), *крыса* и *крыша*, *стол* и *стул*, *торжественный* и *божественный* и т. д. Наш опыт преподавания РКИ свидетельствует о том, что часто методисты используют приём, который можно назвать **приёмом широкой паронимии**, подбирая подобные группы слов: во-первых, для контрастной подачи похожих слов (обычно неоднокоренные слова одной или разных частей речи со схожими по звучанию корнями типа *дом* — *том*, *купать* — *копать*, *тоже* — *туже* (от *тугой*), *знание* — *знамя*); во-вторых, для закрепления одинаковых правил формоизменения (однокоренные слова одной части речи с разными приставками типа: *дать* — *отдать* — *поддать* — *раздать* — *передать* — *сдать* — *додать* — *передать* — *придать*; *давать* — *отдавать* — *поддавать* — *раздавать* — *передавать* — *сдавать* — *додавать* — *предавать* — *придавать* и подобные однокоренные ряды слов; неоднокоренные слова, различающиеся односложными корнями, но имеющие одинаковые неодносложные совокупности закорневых формантов: *торжество* — *божество* — *мужество* — *ханжество* и под.). В настоящее время мы готовим учебное пособие, в котором предлагаем использование приёма широкой паронимии для усвоения и закрепления грамматических, лексических и фонетических закономерностей русского языка.

В исследовании казахстанских исследователей К. А. Айсултановой и Г. С. Шариповой во главу угла положено выяснение путей функционирования паронимии в речи. По их мнению, к паронимам можно отнести весь комплекс явлений, связанных со звуковым сближением слов, ведущим к их ошибочной взаимозамене или к каламбуру. Близость форм порождает семантическую контаминацию созвучных слов, вследствие чего можно выделить следующие признаки слов паронимов:

- 1) формальное или фонетико-орфографическое подобие слов;
- 2) смысловое различие компонентов паронимической пары;
- 3) возможность ошибочного употребления в речи человека;
- 4) целенаправленная взаимозамена в речи как следствие паронимизации [1, с. 150].

Указанное выше даёт основания полагать, что наиболее широкое понимание паронимии создаёт условия для исследования психологических основ восприятия слов как схожих или различных по звучанию, фоносемантических исследований, а также для разграничения случаев ошибочной и намеренной подмены контекстуально правильного слова его паронимом, для определения функциональной и стилистической нагрузки паронимов.

Так, объектом исследования ряда современных диссертаций является звуковой символизм и паронимическая аттракция (народная этимология) в устных и письменных текстах разных жанров как приёмы художественной выразительности. Через особенности звуковой символики и паронимической аттракции в идиостиле М. И. Цветаевой Э. А. Шарапилова устанавливает некоторые закономерности проявления феномена паронимии в русской речи. Так, исследователь установила, что носителем определённого смысла звук становится только в структуре целого. Взаимодействуя с другими элементами текста, звук (звуковая организация в целом) становится функционально значимым, участвует в осуществлении эстетического замысла текста. «Целеустремлённым средством выражения ... смысла» при этом признаётся фонема, получают развитие ассоциативные принципы повествования [25, с. 141–142] и коммуникации в целом. В диссертации Э. А. Шарапиловой имеются выводы о том, к каким результатам приводит использование М. И. Цветаевой ассоциативной фоносемантики как художественного приёма авторского идиостиля поэтессы. Учитывая то, что исследователь указывает на самое широкое понимание паронимии, мы считаем, что некоторые из этих выводов применимы к решению вопроса о роли окказионального восприятия той или иной пары слов как паронимической. Трансформируя их, мы склонны утверждать, что окказиональное восприятие тех или иных слов как паронимов, во-первых, актуализирует различия в их значениях, даже если другим носителям языка данные слова представляются как синонимы или омонимы; во-вторых, оживляет внутренние формы этих слов; в-третьих, способствует определению путей реализации языковых возможностей каждого форманта сопоставляемых слов и слов в целом. При этом неважно, являются ли паронимы однокоренными или неоднокоренными, относятся к одной или разным частям речи. При наличии у слов разных корней решение о том, что они являются паронимами, принимается под влиянием паронимической аттракции любой разновидности: аугментативной, эпентетической, вокалической, метатетической [11, с. 281–284], — приводящей к их контекстуальному сближению. Паронимические отношения между компонентами метафоры и сравнения значительно усиливают последние [25, с. 143–144]. Успешнее всего вступают в паронимические отношения знаменательные части речи, в том числе сочетания предлогов со словами знаменательных частей речи.

Стилистический приём намеренного сближения в речи слов, имеющих звуковое сходство, называется паронимазией [21, с. 290]. Наблюдению над этим явлением лингвисты традиционно уделяют много внимания, поскольку практика использования данного стилистического приёма довольно популярна среди журналистов, публицистов, сатириков, в разговорной и художественной речи, в сленгах, жаргонах, арго [напр.: 1; 21; 22; 24]. В исследовании Е. Н. Степанова [21] показан процесс намеренной замены с помощью лексико-семантической деривации целого ряда полных слов в профессиональных арго и жаргонах их паронимами по разным социально обусловленным причинам. Так, в речи моряков, бизнесменов, таможенников, пограничников слово *контрабас* употребляется в значении «контрабанда»: *провозить контрабас, идти контрабасом, попасть на контрабасе* и под. Медработники, как и бизнесмены, торговцы, нередко вынуждены скрывать от больных нежелательную информацию. Эта привычка приводит к использованию профессионализмов и в иных ситуациях. Например, паронимазийный лексико-семантический дериват *капельла* зафиксирован в трёх значениях: «капельница»; «медсестра, ставящая капельницы» (в просторечии *капельщица*); «пипетка» (в просторечии *капельница* как омоним слова в основном значении). В речи строителей слово *малярня* встречается не только как название одной из инфекционных болезней, но также в собирательном и вещественно-собирательном значениях: «малярные работы» и «материалы для малярных работ» (в просторечии *малярка*). У туристов существительное *поясница* зафиксировано в значении «женщина-экскурсовод», то есть женщина, которая поясняет туристам что-то неизвестное. В паронимазийских переносах используются не только апеллятивы, но и онимы. Примеры антропонимов: в компьютерном сленге *клава* — «клавиатура»; в театральном жаргоне *артюх* — «посредственный артист»; в жаргоне моряков *филипп*, *филиппок* — «филиппинец»; у торговых работников *сахар* — «сахар» и под. Примеры топонимов: в просторечии *взять бухару* — «запасться бухалом — алкоголем»; [*выпить лишнего и*] *поехать в ригу* — «рыгать, извергать рвоту» и под.

Представители **второго направления** в трактовке феномена паронимии (Ю. А. Бельчиков, М. С. Панюшева, Л. П. Крысин, Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова и некоторые другие) главным объединительным признаком паронимических лексических групп считают корневое родство слов. По их мнению, в паронимические отношения способны вступать только однокоренные слова. Такой подход в изучении паронимии требует, в первую очередь, выявления и исследования словообразовательных моделей слов, воспринимаемых как паронимы, а также языковых и социальных процессов, порождающих причины их появления и обуславливающих как продуктивные, так и непродуктивные способы функционирования в русском языке [напр.: 2; 5; 10; 18; 24]. Такой подход значительно облегчает задачу лексикографической кодификации паронимов русского языка в процессе создания паронимических словарей и учебных материалов для развития стилистической грамотности и культуры русской речи обучаемых в области распознавания и адекватного использования паронимов.

Словообразовательные модели паронимических пар исследованы в русском языке слабо. Чаще других можно встретить работы, посвящённые моделям субстантивных и адъективных паронимов

[напр. : 4; 13; 18]. Обычно модели устанавливаются путём противопоставления однокоренных слов со схожим звучанием и выделения дифференцирующих формантов. Например:

- имена существительные с финалями *-ЦИЯ* — *-ТОР* : *дезинфекция* — *дезинфектор*; *дирекция* — *директор*; *классификация* — *классификатор*; *реакция* — *реактор* и под.;
- склоняемые формы качественных прилагательных и качественные наречия с суффиксами *-О* / *-Е*: *искренний* — *искренне*; *простой* — *просто*; *занимательный* — *занимательно* и под.;
- однокоренные слова одной части речи с разными приставками либо с приставкой и без неё (учитывается как современный, так и исторический подход к выделению приставки): *внимательный* — *занимательный*; *принимать* — *поднимать*; *перекинуть* — *прикинуть*; *ушедший* — *шедший*; *занятие* — *снятие* и под.

Список паронимических словообразовательных моделей достаточно велик. Его совершенствование важно для решения некоторых методических проблем в процессе преподавания русского языка. Так, Е. И. Голованова разработала методические приёмы разграничения паронимов с одинаковой морфологической структурой в текстах научного стиля типа *вариативность* — *вариантность* — *варьирование*; *гидронимный* — *гидронимический*; *антропонимия* — *антропонимика*; *дефинированность* — *дефинитивность*; *парцелляция* — *парцеллирование*; *контекстный* — *контекстуальный* и под. [10]. Чаще всего в паронимические пары входят научные термины иноязычного происхождения, специальные слова, употребление которых в общепотребительной речи весьма ограничено. В настоящее время наметилась тенденция изучения особенностей функционирования паронимов, имеющих то или иное происхождение в определённых терминосистемах. Например, украинская исследовательница Е. Н. Беляева предложила систему усвоения студентами-медиками паронимических терминов латинского происхождения. В основе её методики лежит приём двуязычного сопоставительного изучения такой терминологии [5]. Например, *зубной* = *dentalis* // *зубчатый* = *dentatus*; *cauterisatio* — *каутеризация* // *catheterisatio* — *катетеризация*; *dystopia* — *дистония* // *dystrophia* — *дистрофия*; *ureteritis* — *уретерит* // *wrethritis* — *уретрит* и под.

Исследователи же **третьего подхода** к пониманию паронимии, поддерживающие точку зрения О. В. Вишняковой, сужают круг паронимов, относя к ним близкие, но не тождественные по звучанию слова одного корня с ударением на одном и том же слоге, относимые к одной части речи и обозначающие различные понятия [8; 9]. Следовательно, вводятся семантические, акцентные, этимологические и морфологические ограничения в определении сопоставляемых слов как паронимов. По мнению М. М. Веретиновой, данный узкий подход является наиболее оптимальным с точки зрения методики преподавания русского языка как иностранного (неродного) [7, с. 8–10], с чем мы не согласны, поскольку в этом случае неактуальной становится работа по сопоставлению неоднокоренных паронимов (типа *божественный* — *торжественный*); паронимов, относящихся к разным частям речи (типа *свой* — *слой*), а также паронимов с разным словесным ударением (типа *просто* — *простота*).

Нередко опора на наиболее узкое понимание паронимии лежит в основе сопоставительных исследований паронимии со смежными лексическими явлениями [14]. Сама сущность термина «паронимия» является неполной без соотнесения его с омонимией и синонимией как смежными с паронимией лексическими явлениями. Занимаясь изучением этой проблемы, Т. В. Веракса обращает внимание на то, что «паронимия — явление, смежное с омонимией, синонимией, антонимией, паронимазией, поэтому сближение, сопоставление паронимии с этими лексическими явлениями неслучайны, исследования в этом направлении необходимы для того, чтобы выявить признаки, присущие паронимии как языковому явлению. Это даёт возможность определить структурно-семантическое отличие паронимии от смежных, но различных лексико-семантических явлений» [6, с. 14].

Паронимы близки омонимам как слова разного семантического плана, имеющие не полное, как омонимы, а частичное сходство в языковом отношении. Мы считаем, что явлениями переходного типа, объединяющими механизмы паронимизации и омонимизации слов, являются паронимазия и паронимическая аттракция, о которых шла речь выше.

Д. А. Иванова много внимания в своих работах уделяет разным точкам зрения учёных на проблему соотношения паронимии и синонимии. Имеются разные точки зрения на степень корреляции этих явлений в лексической системе русского языка [14, с. 53–55]. Поскольку синонимия основана на семантической близости слов, то паронимии среди синонимов являются те, которые сходны, но не тождественны и по звучанию, и по значению. Например: *асимметричный* — *асимметрический*, *гневливый* — *гневный*; *отмета* — *отметка*; *пенсия* — *пенсион* и под. Разница в семантике может быть обусловлена стилистическими отличиями слов и разными способами словообразования.

При смежности явлений паронимии и антонимии прослеживаются сходные и дифференциальные признаки антонимов и паронимов [14, с. 52]. Эта смежность проявляется, прежде всего, в группах однокоренных слов, имеющих одинаковые морфологические признаки. Так, паронимические пары *довольный* — *недовольный*; *заносить* — *выносить*; *доход* — *расход* и под. являются одновременно и антонимическими парами.

Узкое понимание паронимии послужило основой для выделения исследователями *словообразовательной* и *однокорневой* паронимии, которые нередко пересекаются. По мнению Д. А. Ивановой,

в паронимических парах имён прилагательных типа *драматичный — драматический, лиричный — лирический, поэтический — поэтический, романтический — романтический, скептический — скептический, академичный — академический* в разных контекстах могут являться как словообразовательными, так и однокорневыми паронимами [14, с. 55].

Случайное, ненамеренное использование одного паронима вместо другого происходит по ошибке, нарушая речевую норму. Правила разграничения паронимов фиксируются в научных работах со времён М. В. Ломоносова. Сегодня наиболее полным и популярным изданием, в котором освещаются правила такого разграничения, является «Справочник по правописанию и литературной правке для работников печати» Д. Э. Розенталя, который переиздавался много раз не только при жизни автора, но и после его смерти (1994). Ошибочное использование вместо нужного слова его паронима связано, как правило, с недостаточными знаниями человека тонкостей семантических структур схожих слов [19]. Важную роль при формировании таких знаний и умений правильного употребления похожих слов играет культура речи ключевых коммуникаторов. Обычно говорящие ориентируются на речь авторитетных людей: коллег по работе, школьных учителей, дикторов телевидения и радио, авторов литературных произведений и газетных публикаций, руководителей разного уровня.

Выводы. Таким образом, изучение нами паронимии как исследовательской проблемы позволило выявить три разных подхода к способу определения слов, являющихся паронимами. Каждый подход актуализирует тот или иной набор исследовательских задач теоретического и прикладного характера. Различия в подходах и механизмах изучения паронимии в русистике связаны, прежде всего, с разной аспектной соотносённостью механизмов порождения паронимии: собственно лингвистических, психологических, социокультурных. Применение комплексного подхода к определению паронимов и паронимических пар позволило нам учесть их лексические значения, формальную уподобленность внутри пары, причину появления и функциональную нагрузку в речи. Мы считаем, что **паронимами** являются включённые в паронимические пары слова, имеющие разные семантические структуры; близкие, но не совпадающие по форме (как однокоренные, так и неоднокоренные); возникающие как результат эволюции разных аспектов языка и функционирующие как в естественных, так и креативно сформированных коммуникативных актах.

Наиболее широкое («оказиональное») понимание паронимии актуализирует различия в значениях слов, оживляет внутренние формы этих слов, способствует определению путей реализации языковых возможностей каждого их форманта. Всё это, в свою очередь, создаёт условия для исследования психологических основ схожести и несхожести слов, звукового символизма и паронимической аттракции как приёмов художественной выразительности, для разграничения случаев ошибочной и намеренной подмены контекстуально правильного слова его паронимом. Такое понимание паронимии делает возможным использование ассоциативного признака схожести русских слов внутри языка и на межъязыковом уровне при изучении смежных с паронимией явлений омонимии, синонимии и, отчасти, антонимии, а также в практике преподавания русского языка как иностранного. Установлено, что явлениями переходного типа, объединяющими механизмы паронимизации и омонимизации слов, являются паронимазия и паронимическая аттракция. Паронимическая аттракция любой разновидности: аугментативной, эпентетической, вокалической, метатетической — приводит к контекстуальному сближению слов. Широкое понимание паронимии мы положили в основу методического приёма, названного нами **приёмом широкой паронимии**. При этом неважно, являются ли паронимы однокоренными или неоднокоренными, относятся к одной или разным частям речи.

Подходы к изучению паронимии, основанные на узком и расширенном её понимании, обычно инициируют исследования функциональной и стилистической нагрузки паронимов, прикладных аспектов методики дифференцирования словообразовательных и однокоренных паронимов.

Перспективой нашего исследования является апробация методики широкой паронимии в практике преподавания РКИ с помощью специализированного учебного пособия.

Л и т е р а т у р а

1. Айсултанова К. А., Шарипова Г. С. Основные аспекты исследования явления паронимии в современном английском языке // Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби. Серия филологическая. Алматы, 2014. № 3(149). С. 149–154.
2. Алефіренко Л. Б. Семантичні та словотвірні властивості ад'єктивних однокорневих паронімів сучасної англійської мови // Філологічні науки : зб. наук. праць. Полтава, 2011. № 1(7). С. 66–71.
3. Антитина О. П. Функционально-семантическая классификация паронимов // Актуальные вопросы теории и практики филологических исследований : материалы II международной научно-практической конференции Пенза-Москва-Решт : Социосфера, 2012. С. 13–17.
4. Бельчиков Ю. А., Панюшева М. С. Словарь паронимов русского языка : более 200 рядов паронимов. М. : АСТ : Астрель, 2008. 458 с.
5. Беляева О. М. Паронімія у навчання латинської медичної лексики на засадах комплексного підходу. URL : http://elib.umsa.edu.ua/jspsui/bitstream/umsa/5139/1/Paronimiiia_u_navchanni_latynskoi.pdf (Дата звернення: 15.09.2018).
6. Веракша Т. В. Лингвистическая природа паронимов русского языка : дис. докт. филол. наук : 10.02.01 — русский язык. СПб. : Санкт-Петербург. гос. ун-т, 2000. 343 с.

7. *Верейтинова М. М.* Лингвометодическое описание актуализированной лексики в целях преподавания русского языка как иностранного (на материале паронимов-прилагательных) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2011. 20 с.
8. *Вишнякова О. В.* Паронимы современного русского языка. М. : Русский язык, 1981. 247 с.
9. *Вишнякова О. В.* Словарь паронимов русского языка. М. : Русский язык, 1984. 352 с.
10. *Голованова Е. И.* Паронимия в научном тексте как проблема соотношения языковой формы и содержания // Гуманитарный вектор. Чита : Забайкальский гос. ун-т, 2012. № 4(32). С. 28–33.
11. *Григорьев В. П.* Поэтика слова (на материале русской советской поэзии). — М. : Наука, 1979. 343 с.
12. *Григорьев В. П., Кожевникова Н. А., Петрова Э. Ю.* Материалы к словарю паронимов русского языка. М. : Ин-т русского языка РАН, 1992. 290 с.
13. *Евграфова А. А.* Паронимия в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Киев, 1975. 20 с.
14. *Иванова Д. А.* Паронимия в ряду смежных явлений в современном русском языке // Филология и культура. Казань : КазФУ, 2013. № 4(34). С. 52–56.
15. *Ишкильддина Э. К.* Лексико-семантическая категория паронимии в разноструктурных языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Уфа, 2003. 18 с.
16. *Колесников Н. П.* Словарь паронимов русского языка. Ростов-н/Д. : Феникс, 1995. 544 с.
17. *Михельсон А. Д.* Объяснительный словарь иностранных слов. 9-е изд. СПб., 1883. 764 с.
18. *Мотина О. П.* Словообразовательные модели субстантивных паронимов в русском и английском языках // Вестник Тверского государственного университета. Серия : Филология. Тверь, 2014, vol. 4, pp. 87–92.
19. *Рус-Брюшинина И. В., Рус-Сунига В. А., Клечковская Г. А.* Паронимия как языковое явление в аспекте изучения русского языка и культуры речи // Инновационные процессы в высшей школе : Материалы XI Всероссийской науч.-практ. конф. Краснодар : КубГТУ, 2005. С. 208–209.
20. *Северская О. И.* Паронимическая аттракция как явление поэтического языка и как явление индивидуального стиля: Автореф. дис. канд. филол. наук. М., 1987.
21. *Степанов Е. Н.* Паронимия как механизм лексической деривации в профессиональных аргументах одесситов // Язык образования и образование языка : Материалы международной конф. 11–13 июня 2000 г. Великий Новгород : Изд-во НовГУ, 2000. С. 290–292.
22. *Степанов Е. Н.* Язык города в социальном и цивилизационном процессе // Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2006. № 11. С. 44–54.
23. *Тарабрин Л.* О паронимах // Русский язык в школе. М., 1963. № 6. С. 60–62.
24. *Ткаченко Л. П.* Опыт построения типологии стилистических функций паронимии и паронимии в публицистике и художественной литературе // Вопросы стилистики. М. : Изд-во МГУ, 1983. С. 87–98.
25. *Шарипова Э. А.* Фоносемантика в лирике Марины Цветаевой : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Махачкала : Дагестанский гос. пед. ун-т, 2000. 156 с.

References

1. Aysultanova, K. A., Sharipova, G. S. (2014), «The main aspects of paronymy research in English language», *Bulletin of Kazakh Al-Farabi National University, Philology series* [«Osnovnye aspekty issledovaniya yavleniya paronimii v sovremenno angliyskom yazyke», *Vestnik Kazakhskogo natsional'nogo universiteta imeni al-Farabi. Seriya filologicheskaya*], Alma-Ata, vol. 3 (149), pp. 149–154.
2. Alefrenko, L. B. (2011), «Semantic and derivational properties of adjectival derived paronyms in modern English», *Philological Sciences : collection of scholar works* [«Semantichni ta slovotvorni vlastyosti ad'iektivnykh odnokorenyvnykh paronimiv suchasnoyi anhliskoi movy», *Filolohichni nauky : zb. nauk. prats*], Poltava, vol. 1(7), pp. 66–71.
3. Antipina, O. P. (2012), «Functional-semantic classification of paronyms», *Actual problems of the theory and practice of philological research : Proceedings of the IInd International Scientific and Practical Conference* [«Funksional'no-semanticheskaya klassifikatsiya paronimov», *Aktual'nyye voprosy teorii i praktiki filologicheskikh issledovaniy : materialy II mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*], Sociosphere Publishing House, Penza, Moscow, Resht, pp. 13–17.
4. Belchikov, Yu. A., Panyusheva, M. S. (2008), *Dictionary of the Russian language paronyms* [Slovar' paronimov russkogo yazyka : bolee 200 ryadov paronimov], AST, Astrel Publishing House, Moscow, 458 p.
5. Beliaeva, O. M. (2011), *Paronymy in the teaching of Latin medical vocabulary on the principles of an integrated approach* [Paronimiya u navchanni latyns'koyi medychnoyi leksyky na zasadakh kompleksnoho pidkhodu], available at : http://elib.umsa.edu.ua/jspui/bitstream/umsa/5139/1/Paronimiya_u_navchanni_latynskoi.pdf (Access time : 15.09.2018).
6. Veraksha, T. V. (2000), *The linguistic nature of the Russian language paronyms : Thesis* [Lingvisticheskaya priroda paronimov russkogo yazyka : dis. dokt. filol. Nauk : 10.02.01 — russkiy yazyk], St. Petersburg State University, St. Petersburg, 343 p.
7. Vereitinova, M. M. (2011), *Lingual and methodical description of the actualized vocabulary in order to teach Russian as a foreign language (on the material of paronyms-adjectives) : Synopsis* [Lingvometodicheskoye opisaniye aktualizirovannoy leksiki v tselyakh prepodavaniya russkogo yazyka kak inostrannogo (na materiale paronimov-prilagatel'nykh) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Moscow Lomonosov State University, Moscow, 20 p.
8. Vishnyakova, O. V. (1981), *Paronyms of the modern Russian language* [Paronimy sovremennogo russkogo yazyka], Russkiy yazyk Publishing House, Moscow, 247 p.
9. Vishnyakova, O. V. (1984), *Dictionary of the Russian language paronyms* [Slovar' paronimov russkogo yazyka], Russkiy yazyk Publishing House, Moscow, 352 p.
10. Golovanova, E. I. (2012), «Paronymy in Scientific Text as Ratio of Language Form and Content», *Humanitarian Vector* [«Paronimiya v nauchnom tekste kak problema sootnosheniya yazykovoy formy i soderzhaniya», *Gumanitarnyy vektor*], Transbaikalian State University, Chita, vol. 4 (32), pp. 28–33.
11. Grigoriev, V. P. (1979), *Poetics of the Word (based on the Russian Soviet Poetry)* [Poetika slova (na materiale russkoy sovetskoy poezii)], Nauka, Moscow, 343 p.

12. Grigoriev, V. P., Kozhevnikova, N. A., Petrova, Z. Yu. (1992), *Materials to the dictionary of the Russian language paronyms* [Materialy k slovaryu paronimov russkogo yazyka], Institute of the Russian language, Russian Academy of Sciences, Moscow, 290 p.
13. Evgrafova, A. A. (1975), *Paronymy in the modern Russian language : Synopsis* [Paronimiya v sovremennom russkom yazyke : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01], Kiev, 1975. 20 p.
14. Ivanova, D. A. (2013), «Paronymy in a number of related phenomena in the modern Russian language», *Philology and Culture* [«Paronimiya v ryadu smezhnykh yavleniy v sovremennom russkom yazyke», *Filologiya i kul'tura*], Kazan Federal University, Kazan, vol. 4 (34), pp. 52–56.
15. Ishkildina, Z. K. (2003), *The lexico-semantic category of paronymy in multi-structural languages : Synopsis* [Leksiko-semanticheskaya kategoriya paronimii v raznostrukturykh yazykakh : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.20.], Bashkir State University, Ufa, 18 p.
16. Kolesnikov, N. P. (1995), *Dictionary of the Russian language paronyms* [Slovar' paronimov russkogo yazyka], Phoenix, Rostov on Don, 544 p.
17. Mikhelson, A. D. (1883), *Explanatory Dictionary of Foreign Words*. 9th ed. [Ob'yasnitel'nyy slovar' inostrannykh slov. 9-e izd.], St. Petersburg, 764 p.
18. Motina, O. P. (2014), «Word-building models of substantive paronyms in Russian and English languages», *Bulletin of Tver State University, series: Philology* [«Slovoobrazovatel'nyye modeli substantivnykh paronimov v russkom i angliyskom yazykakh», *Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya : Filologiya*], Tver, vol. 4, pp. 87–92.
19. Rus-Bryushinina, I. V., Rus-Suniga, V. A., Klechkovskaya, G. A. (2005), «Paronymy as linguistic phenomenon in the aspect of learning the Russian language and speech culture», *Innovative processes in higher education : Proceedings of the XIth All-Russian Scientific and Practical conf.* [«Paronimiya kak yazykovoye yavleniye v aspekte izucheniya russkogo yazyka i kul'tury rechi», *Innovatsionnyye protsessy v vysshey shkole : Materialy XI Vserossiyskoy nauch.-prakt. konf.*], Kuban State Technological University, Krasnodar, pp. 208–209.
20. Severskaya, O. I. (1987), *Paronymic attraction as a phenomenon of poetic language and as a phenomenon of individual style : Synopsis* [Paronimicheskaya attraktsiya kak yavleniye poeticheskogo yazyka i kak yavleniye individual'nogo stilya : avtoref. ... dis. kand. filol. nauk], Moscow, 20 p.
21. Stepanov, Ye. N. (2000), «Paronomasy as a mechanism of lexical derivation in professional argots of Odessa», *Language of education and language formation : Materials of the International conf. June 11–13, 2000* [«Paronomaziya kak mekhanizm leksicheskoy derivatsii v professional'nykh argo odessitov», *Yazyk obrazovaniya i obrazovaniye yazyka : Materialy mezhdunarodnoy konf. 11–13 iyunya 2000 g.*], Novgorod State University, Velikiy Novgorod, pp. 290–292.
22. Stepanov, Ye. N. «Urban language at the social and civilize process», *Mova / Language* [«Yazyk goroda v sotsial'nom i tsivilizatsionnom protsesse», *Mova*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Astroprint, Odessa, vol. 11, pp. 44–54.
23. Tarabrin, L. (1963), «About Paronyms», *Russian language at school* [«O paronimakh», *Russkiy yazyk v shkole*], Moscow, vol. 6, pp. 60–62.
24. Tkachenko, L. P. (1983), «The experience of a typology building for stylistic functions of paronymy and paronomasia in journalism and fiction», *Questions of stylistics* [«Opyt postroyeniya tipologii stilisticheskikh funktsiy paronimii i paronomazii v publitsistike i khudozhestvennoy literature», *Voprosy stilistiki*], Moscow State University Publishing House, Moscow, pp. 87–98.
25. Sharapilova, E. A. (2000), *Phonosemantics in the lyrics of Marina Tsvetaeva : Thesis* [Fonosemantika v lirike Mariny Tsvetayevoy : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01], Dagestan State Pedagogical University, Makhachkala, 156 p.

МИХАЙЛЕНКО-ЗОТО Олена Олександрівна,

аспірант кафедри російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; ст. викладач кафедри слов'яно-балканських мов,
координатор відділення російської мови Тиранського університету; вул. Ельбасан, м. Тирана, Албанія;
тел.: +35542452610; e-mail: olena.zoto@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-7733-0217

ПАРОНІМІЯ ЯК ДОСЛІДНИЦЬКА ПРОБЛЕМА

Анотація. *Мета* статті — виявити різні способи визначення паронімічних пар в історії наукового вивчення паронімії і розмежувати питання теоретичного та прикладного характеру в цьому процесі. *Об'єктом* вивчення є концепції паронімії в російському мовознавстві. *Предметом* дослідження є відмінності в підходах і механізмах вивчення паронімії в русистиці та причини таких відмінностей. Низка прийомів описового методу в лінгвістиці в поєднанні з процедурами аналізу і синтезу становлять основу *методики* цього дослідження. *Результатом* аналізу широкого, розширеного та вузького розуміння паронімії в русистиці, зіставлення лексичних значень формально уподібнених компонентів паронімічних пар, причин виникнення й функційного навантаження в мові є деякі *висновки*. Пароніми — це включені в паронімічні пари слова, що мають різні семантичні структури, виникають унаслідок еволюції різних аспектів мови, функціонують у природних і креативно сформованих комунікативних актах; близькі, але не тотожні за формою; однокореневі та неоднокореневі. Відмінності в підходах до вивчення паронімів спричинено різною аспектною співвіднесеністю механізмів породження паронімії: власне лінгвістичних, психологічних, соціокультурних. *Практична цінність* роботи полягає в можливості її використання в університетських і шкільних курсах лексикології, а також для вдосконалення методик викладання російської мови як іноземної мови способом впровадження в практику методичного прийому широкої паронімії.

Ключові слова: паронімія, омонімія, синонімія, суміжні явища, паронімія, паронімічна атракція, прийом широкої паронімії.

Elena A. MIKHAILENKO-ZOTO,

Postgraduate student of the Russian language department, Odessa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Frantsuzsky Blvd., Odessa, 65058, Ukraine; Senior lecturer of the Slavic-Balkan languages, coordinator of the Russian language department of the Tirana University; Elbasan st., Tirana, Albania; tel.: +35542452610; e-mail: olena.zoto@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-7733-0217

THE PHENOMENON OF PARONYMY AS A RESEARCH PROBLEM

Summary. The *purpose* of this article is to recognize different ways of paronymic pairs identifying in the history of paronymy research and to distinguish between theoretical and applied issues in this process. The *object* of study is the concepts of paronymy and its functioning in Russian linguistics. The *subject* of the research is the differences in the approaches and mechanisms of studying paronymy in Russian studies and the reasons for these differences. A number of techniques of the descriptive method in linguistics in combination with the procedures of analysis and synthesis form the basis of this article research *methodology*. As a *result* of the analysis of broad, extended and narrow conceptions of paronymy in Russian studies, the comparison of the lexical meanings of paronymic pairs components, their formal likeness, reasons for the appearance and a functional load in speech, a number of *conclusions* were made. Paronyms have different semantic structures and are included in paronymic pairs. These words are close, but not congruent in form. Components of paronymic pairs can have same root or different roots; they may arise as a result of the evolution of different aspects of the language and function in both natural and creatively formed communicative acts. They can arise due to the evolution of different aspects of the language and function in both natural and creatively formed communicative acts. Approach distinctions in studying paronyms are associated with different aspect ratio of paronymy creation mechanisms: proper linguistic, psychological, sociocultural. The *practical value* of the work is manifested in the possibility of its use in university and school lexicology courses, as well as to improve the methods of teaching Russian as a foreign language by introducing the methodical technique of broad paronymy into practice.

Key words: paronymy, homonymy, synonymy, related phenomena, paronomasia, paronymic attraction, technique of broad paronymy.

Статтю отримано 27.09.2018 р.

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154328>

УДК 811.161.1'37

ПРИСТАЙКО Тамара Степановна,

доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой общего и славянского языкознания Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара; пр. Гагарина, 72, г. Днепр, 49010, Украина; тел.: +38(056)374-98-80; e-mail: tamarapristayko@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-4639-0046

РОЛЬ ПРОТОТИПИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ СЛОВА МЕХАНИЗМ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (на материале словарей)

Аннотация. *Цель* статьи — проанализировать семантическую структуру слова *механизм* в современном русском языке, определить роль прототипического значения в ее формировании. *Объект* исследования — прямое и производные значения слова *механизм*, образующие семантическую структуру. *Предмет* изучения — механизмы формирования семантической структуры слова *механизм* и её специфика. *Материалом* для исследования послужили словарные статьи и дефиниции слова, представленные в толковых и специальных словарях русского языка. При исследовании были использованы общенаучные *методы* наблюдения и описания, а также приемы сопоставительного, этимологического и дефинитивного методов и семантико-когнитивного анализа. В *результате* научной работы было прослежено становление семантической структуры слова *механизм* от Петровской эпохи до наших дней, предложена ее топологическая схема, описаны причины и механизмы развития производных значений. Автор работы пришел к следующим *выводам*. Войдя в русский язык как однозначная лексическая единица, обозначающая технический артефакт, слово *механизм* стало достоянием всего литературного языка, проникнув из сферы техники в сферы социально-экономических и общественно-политических отношений, а также в различные научные области. В современном русском языке семантическая структура слова в ее лексикографической интерпретации состоит из 4 ЛСВ и семантического оттенка, связанных в одних случаях аналогией по сходству (*механизм₂* и *механизм₃*), в других — по смежности (*механизм_{1,1}* и *механизм₄*). Как показало исследование, основным источником семантического материала для вторичных значений слова послужило не только исходное значение, но и прототипический сигнификат, представляющий механизм как «то, что реализует способность двигаться, появляться, развиваться, функционировать». Именно прототипическое значение, несмотря на широкую распространенность и эврисемичность слова *механизм*, является ядром, объединяющим все его узуальные и речевые значения.

Ключевые слова: семантическая структура, производные значения, прототипическое значение, языковое расширение значения.

Постановка проблемы. Слово *механизм*, заимствованное русским языком в конце XVIII — начале XIX вв., в наши дни заняло прочное место во многих сферах деятельности носителей русского языка. Многочисленные и разнообразные составные номинации и термины, включающие это слово в качестве опорного компонента, функционируют в языке техники: *режущий механизм, кулачковый механизм, механизм обратного хода*; экономики: *хозяйственный механизм, механизм управления, финансовый механизм*; политики: *политический механизм, государственный механизм, механизм власти*; психологии: *психологические механизмы, механизм эмпатии, нейрофизиологические механизмы восприятия*; лингвистики: *механизмы семантической деривации, номинативные механизмы языка, механизм экспрессивности в языке* и т. д.

Совершенно очевидно, что содержание слова *механизм* в приведённых рядах наименований различно, наполнено разными, но в то же время взаимосвязанными значениями, которые появлялись и развивались в русском языке постепенно, на протяжении столетий. Однако в лингвистическом аспекте, насколько нам известно, рассматриваемое слово практически не привлекало внимания исследователей, в то время как его смысловая структура, особенности употребления и восприятия его носителями языка могут служить прекрасным материалом для обнаружения общих закономерностей развития многозначности, выявления того, как появляются и эволюционируют новые значения, как они связаны между собой в единую систему. Актуальность подобного исследования обуславливается и тем, что в наши дни полисемия воспринимается и трактуется как одно из наиболее существенных свойств всех значимых единиц языка, как неизбежное следствие основных особенностей устройства и функционирования естественного языка [4, с. 4].

Связь с предыдущими исследованиями. При рассмотрении смысловой структуры слова *механизм* мы в первую очередь обращались к концепциям многозначности, опирающимся на понятия языкового расширения значения слова и прототипа. Значимой для теоретического обоснования проводимого исследования явилась сформулированная в рамках когнитивной лингвистики мысль о том, что полисемия — одно из основных средств концептуализации нового опыта. По словам Г. И. Кустовой, человек в своём стремлении понять новое, вынужден, отталкиваясь от «данного», «использовать «старые» знаки и приспособлять их к новым функциям, распространять их на другие ситуации». Происходящие в результате этого модификации исследователь называет языковым расширением значений [3, с. 11].

Базой семантического развития для многих слов русского языка служит не только исходное значение, но и связанные с ним прототипическое значение (см. об этом: [1, с. 159–169] и прототипическая ситуация, которые являются важнейшим источником семантического материала для вторичных значений [3, с. 397]. По аналогии с лексическим значением, включающим денотативный и сигнификативный компоненты, И. М. Кобозева выделяет в прототипическом значении прототипический денотат, под которым понимается типичный, эталонный представитель класса, обозначаемого данным словом, и прототипический сигнификат — набор свойств, характеризующих прототипический денотат. Такой подход позволяет «описать значение слова как своеобразный прототипический каркас, то есть набор свойств прототипического денотата, допуская при этом, что слово можно применять и к другим денотатам, разделяющим с прототипом не все, а лишь часть свойств» [1, с. 160].

Отметим также, что прямое значение слова *механизм* рассматривалось в нашей статье [8], к отдельным положениям которой мы будем обращаться и в настоящем исследовании. Как базовый компонент составных терминов слово становилось объектом анализа специалистов в сфере экономики [9] и психологии [2].

Постановка исследовательских задач. Цель настоящей работы — проанализировать смысловую структуру слова *механизм* в современном русском языке, что предусматривает обращение к решению следующих задач: 1) на материале толковых словарей русского языка рассмотреть лексикографическое представление семантики слова *механизм*; 2) на основе исходного прямого значения слова выявить его прототипическое значение; 3) представить топологическую схему семантической структуры слова и 4) определить механизмы языкового расширения семантики анализируемого слова и роль прототипического значения в формировании его смысловой структуры.

Объект исследования — прямое и производные значения слова *механизм*, образующие семантическую структуру в русском языке. Предмет исследования — механизмы формирования семантической структуры слова *механизм* и ее специфика. Материалом для исследования послужили словарные статьи и дефиниции слова, представленные в толковых и специальных словарях русского языка. В исследовании, помимо общенаучных методов наблюдения и описания, используются приемы сопоставительного, этимологического и дефинитивного методов, а также семантико-когнитивного анализа [5, с. 159].

Изложение основного материала. Изложение результатов проведённого исследования целесообразно начать с краткого освещения этимологии слова, которое отмечается в словарях русского языка, начиная с 1804 г. [БАС-1, т. 6, с. 936]. По своему происхождению слово *механизм* связано с греческим *mēchanē* — орудие, машина. В латинской огласовке *mechanismus* слово попадает в немецкий (*Mechanismus*) и французский (*mécanisme*) языки, а из них — в русский

[ТСРЯ] вслед за словами *машина* и *машина*, первоначально обозначающими одно и то же¹. Родственная связь с этими словами отражается в огласовке и формах слова, которые фиксируются русскими текстами конца XVIII — начала XIX вв.: *механисм*, *механизма* (жен. род.), *механизм* (см. [ИГС]). Связь с родственными словами проявляется и в семантике слова, первоначально обозначающего в сфере техники часть машины, а именно: внутреннее устройство, приводящее машину в действие.

Зародившись как термин в техническом языке, активное становление которого относится к Петровской эпохе, лексема *механизм* становится со временем достоянием всего литературного языка. Из сферы техники понятие механизма постепенно проникает в сферы социально-экономических и общественно-политических отношений, а также в различные научные области. Со временем семантические мутации, сопровождающие функционирование слова в различных подсистемах русского языка, естественным образом привели к его широкозначности, эврисемичности, отмечаемой в наших работах [6; 7].

Смысловая структура слова *механизм*, сложившаяся в период от Петровской эпохи до середины XX ст., получила наиболее полное лексикографическое отражение в «Историческом словаре галлицизмов русского языка» Н. И. Епишкина, составленном на материале словарей XVIII–XX вв. Приведём словарную статью этого словаря, несколько сократив иллюстративный материал:

«**МЕХАНИЗМ** а, м. *mécanisme* m. <лат. *mechanisma*. 1. Совокупность подвижно соединенных частей, совершающих под действием приложенных сил заданные движения; устройство машины, прибора, аппарата и т. п., приводящее их в действие. БАС-1. *При сей машине представляется генеральное учреждение всей сложной механизмы с принадлежащими к ней членами.* ТМ. *Поправил он механизм моделей, назначенных для водяных и конных машин, а также для других подобно им действующих сил.* ПСЗ25 206 || Устройство, приспособление для чего-л. БАС-1. *Весь этот механисм, дабы не пылиться, закрыть досчатый ящиком или коробкою.* ЖОС 1836 45 374. *Везде висели карты, картограммы, чертежи, на столах и подоконниках стояли механизмы для ловли мышей, для переплета книг.* А. Толст. Приключ. Расстегина. || Строение живого организма, органа. Сл. 18. *Механизм, или строение зрения, не меньше, как и строение органа слуха.* МНИ 4 133. || устар. Механическое производство, использование машин. *Что же Англичане сделали еще для блага индусов. «Мы дали им, — говорят они, — суд присяжных, свободу тиснения, механизм».* 1846. Нравы и обычаи Индустана. // Люстерник 192.

2. *перен.* Внутреннее устройство, система чего-л. БАС-1. *Механизм общественности.* 1789. Измайлов Путеш. 1 287. *Граф Н. П. Румянцев, не проходя через низшие ступени службы, не знал всего ея механизма.* Булгарин. Восп. 5259. || Способ, прием или совокупность приемов для осуществления чего-л. БАС-1. *Перечитывая сегодня поутру начало третьей песни своей поэмы, — я заметил в механизме стихов и слоге что-то пушкинское.* В. К. Кюхельбекер. Из дн. // Гриб. В восп. 258. || устар. Навык, прием, автоматизм. <на картине> *на щеках заиграл румянец и малиновый рот принял какую-то бархатистость — что весьма трудно в механизме живописи.* А. Мокрицкий. Восп. о Брюллове.

3. Совокупность состояний и процессов, которые претерпевает какое-л. физическое, химическое и т. п. явление. БАС-1. *Для чего механизм каждого чувства от другого начала происходит.* ПТ. Веселитский 205.

Лекс. Ян. 1804: механизм; Соколов 1834: механи/зм; Сл. 18: механизм 1754, механисм 1764, механизма 1755» [ИСГ].

Современное представление о механизме, отражающее последующее развитие смысловой структуры слова со второй половины XX в. до наших дней, наилучшим, на наш взгляд, образом интерпретирует Словарь Дмитриева, ср.: **МЕХАНИЗМ** — 1. Это часть устройства какой-либо машины, прибора и т. п., которая, как правило, состоит из нескольких более мелких частей и выполняет определённую функцию. *Часовой механизм.* | *Звуковой механизм.* | *Механизм лифта.* | *Завести механизм.* | *В помещении расположены кондиционеры и управляющие механизмы.* | *Механизм вышел из строя.* 2. Механизмом каким-либо или чего-либо является система правил, законов и т. п., которые позволяют этому правильно функционировать. *Законодательный механизм.* | *Финансовый механизм проекта был назван конфиденциальным.* | *Механизм власти.* 3. Механизмом чего-либо называют метод, способ того, как это делается. *Механизм расчётов и платежей.* | *Основная часть средств направляется на создание механизма кредитования малого бизнеса.* 4. Механизмом называется совокупность состояний и процессов, из которых складывается какое-либо физическое, химическое, физиологическое, психологическое и т. п. явление. *Естественные механизмы саморегуляции организма.* | *Группа учёных пытается понять механизмы образования компонентов крахмала в клетке* [СДм].

Рассмотрим более детально отдельные ЛСВ слова *механизм* и их семантические оттенки, отталкиваясь от лексикографической интерпретации его в БАС-1 и ИСГ и нумеруя отмеченные в них

¹ См. в Словаре Даля: «МАХИНА и МАШИНА лат. снарядъ, подсилокъ; всякое устройство, приспособление для переноса или увеличения силы, либо для увеличения скорости движения» [СД, т. 2, с. 309].

ЛСВ простым, а семантический оттенок — подрубрицированным индексом в правом нижнем углу, например: *механизм₁*, *механизм_{1.1}*.

ЛСВ *механизм₁*, как мы уже отмечали, реализует первичное значение заимствованного слова. Это прямое конкретное значение, представляющее механизм как артефакт техники, проанализировано в нашей статье [8]. Мы позволим себе изложить здесь отдельные выдержки из неё, позволяющие увидеть эволюцию «артефактного» значения от ЛСВ до технического подконцепта и определить прототипические денотат и сигнификат слова.

Уже простое сопоставление словарных дефиниций ЛСВ *механизм₁*, начиная со Словаря Даля, показывает, что более поздние лексикографические источники отражают в своих толкованиях все большее число дифференциальных признаков, характеризующих соответствующее понятие: краткое определение механизма как машинного устройства [СД], дополняется указаниями на то, что это *внутреннее устройство машины (локатив), приводящее ее в действие* (функция) [СУ; СО; ТСРЯ]. Академические толковые словари определяют механизм путем указания на особенности его конструктивного устройства: элементы механизма (*совокупность подвижно соединенных частей*), их целевое назначение (*совершающих заданные движения*) и факторы, обеспечивающие достижение цели (*под действием приложенных сил*) [БАС-1; МАС-2; БТС].

Кроме основной дефиниции в словарные статьи академических словарей входит уже известное определение механизма₁ как устройства машины, а также фиксация семантического оттенка, разившегося в результате метонимического переноса лексемы: *механизм_{1.1}* = «машина». Помимо этого ИСГ приводит для ЛСВ *механизм₁* еще два семантических оттенка: *механизм_{1.2}* — «строение животного организма, органа» и *механизм_{1.3}* — «устар. Механическое производство, использование машины», которые в дальнейшем не отмечаются в толковых словарях. Можно предположить, что автор словаря интерпретировал как семантические оттенки актуальные речевые значения (см. об этом [1, с. 158]), так и не ставшие узувальными. Нам же они интересны тем, что оба оттенка, как и основное значение, находятся в пределах физической сферы, но образуются разными путями: *механизм_{1.2}* с помощью метафорического переноса по модели «неживое → живое», а *механизм_{1.3}* — в результате метонимического расширения значения.

В научно-технической сфере для определения понятия «механизм₁» к 70-м годам прошлого века была выработана дефиниция, которая звучит так: «искусственно созданная система тел, предназначенная для преобразования движения одного или нескольких тел в требуемые движения других тел» (см. об этом: [8]).

Сопоставительный анализ дефиниций ЛСВ *механизм₁* в энциклопедических и специальных словарях и определений в общих толковых словарях, рассчитанных на широкий круг читателей, в первую очередь, неспециалистов, позволил авторам прийти к выводу о том, что толковые словари репрезентируют не просто научное понятие, а концепт (а точнее, подконцепт), включающий в себя и научное понятие механизма, и объективное представление о механизме как внутреннем устройстве машины, и наивное (ненаучное) отождествление механизма и машины, недопустимое в строгом научно-техническом языке [8].

Анализ дефиниций ЛСВ *механизм₁* дает возможность сформулировать его прототипические денотативное и сигнификативное значения. Очевидно, что денотатом в данном случае будет *машина₁* — «техническое устройство, артефакт», которому соответствует прототипический сигнификат, включающий такие признаки: 1) состоит из взаимосвязанных компонентов (частей, тел, звеньев), которые 2) двигаются благодаря 3) действию приложенных сил и 4) вызывают движение других тел.

Для развития производных значений слова *механизм* значимым оказывается в первую очередь прототипическое сигнификативное значение, которое в обобщенном виде можно сформулировать следующим образом: *механизм* — это «то, что реализует способность двигаться, функционировать».

В своём первом значении слово *механизм*, как мы уже отмечали, репрезентирует физический мир, мир материальных объектов и физических процессов, т. е. так называемую энергетическую сферу, к которой относятся и тела живых существ как физические объекты [3, с. 397].

Производное значение *механизм₂* «внутреннее устройство, система чего-л.» появляется путем метафорического переноса представления о механизме как внутреннем устройстве технических артефактов (машины, прибора, аппарата и т. д.) в различные области информационной сферы, и в первую очередь области социального взаимодействия — экономики, политику, культуру, науку и др. Определяющим аналогом в этом случае является прототипическая способность механизма, работая, действуя, обеспечивать функционирование связанных с ним других артефактов. Закономерно, что определения терминов социальной сферы, как правило, включают указания не только на внутреннее строение, систему или порядок чего-л., но и на назначение, направление действия этой системы, например: *порождающий механизм* — внутреннее строение данной модели как обеспечивающее ее способность к расширенному (многообразному) воспроизведению [СА]; *государственный механизм* — это система специальных органов и учреждений, посредством которых осуществляется государственное управление обществом и защита его основных интересов (ru.the-theory-of-state-and-law.wikia.com) и др.

В связи с вышеизложенным более корректными представляются дефиниции толковых словарей, отражающие в словарных статьях отмеченное прототипическое свойство *механизма*₂, ср.: «2. перен. Система, устройство, определяющее порядок какого-н. вида деятельности» [ТСРЯ]; «Внутреннее устройство, система функционирования чего-н., аппарат какого-н. вида деятельности (книжн.). *Канцелярский механизм*» [БСИС], см. также выше словарную статью в [СДм.].

К ЛСВ *механизм*₂ БАС-1 приводит семантический оттенок *механизм*_{2,1} — «|| Способ, прием или совокупность приемов для осуществления чего-л. ...*Всякий, конечно, согласится с тем, что механизм чтения и писания составляет самую скучную и, быть может, даже самую трудную часть человеческой природы.* Писар. Промахи незрел. мысли» [БАС-1, с. 936]. В некоторых толковых словарях нашего времени этот оттенок в разных интерпретациях получает статус самостоятельного значения. Так, БТС интерпретирует *механизм*_{2,1} как методику и относит подобное употребление к сфере разговорной речи, ср.: «**Механизм**. 3. Разг. = методика. *Раскрыть м. подготовки команды к соревнованиям. М. приобретения профессиональных навыков*» [БТС, с. 539], а Словарь Дмитриева перефразирует определение БАС-1: «3. Механизмом чего-либо называют метод, способ того, как это делается. *Механизм расчётов и платежей. | Основная часть средств направляется на создание механизма кредитования малого бизнеса*» [СДм.].

Понимание механизма как процедуры, методики, способа осуществления какого-л. вида деятельности, связанное, как и основное значение, с прототипическим свойством механизма быть включенным в какой-либо процесс, обеспечивать его осуществление, а также функционирование, взаимодействие чего-л., достаточно широко представлено в речи, ср. следующие контексты: *педагогический механизм формирования у студентов отношения к здоровому образу жизни как профессиональной ценности* (<https://www.science-education.ru>), *механизм рассмотрения индивидуальных жалоб* (www.spraak.am/), *механизм реализации опроса* (<https://books.google.com.ua/>); *денежный механизм* — способ, посредством которого изменения в денежной массе влияют на остальную экономику [БЭС, с. 492] и т. д. Исходя из отмеченного и следуя за БТС и Словарем Дмитриева, будем рассматривать «процедурное» значение как самостоятельное, обозначив его как ЛСВ *механизм*₄.

ЛСВ *механизм*₃ в ряде рассмотренных толковых словарей дается с определением «совокупность состояний и процессов, которые претерпевает какое-л. физическое, химическое и т. п. явление». Отличия касаются лишь списка претерпеваемых явлений, в частности, МАС-2 добавляет к нему физиологическое, а БТС — физиологическое и психологическое явления. При этом все словари оставляют список явлений открытым. Уже перечень явлений говорит о том, что метафорический перенос имени артефакта в одних случаях осуществляется в границах энергетической сферы (физические, химические, физиологические явления, например: *механизм химической реакции, механизм кровообращения*), в других же его конечной целью становится информационная сфера (психологические явления, например: *механизмы мышления, психологические механизмы*).

Другие словари предлагают более прозрачное и точное, на наш взгляд, толкование ЛСВ *механизм*₃, ср.: «3. перен. Последовательность состояний, процессов, определяющих собой какое-н. действие, явление» [ТСРЯ, с. 445]; «4. Механизмом называется совокупность состояний и процессов, из которых складывается какое-либо физическое, химическое, физиологическое, психологическое и т. п. явление» [СДм.].

В основе метафорического переноса лежит аналогия с механизмом₁ как частью целого, в свою очередь состоящей из компонентов (в данном случае — это состояния и процессы), которые, функционируя (в данном случае — сменяя друг друга), приводят к определенному результату (в данном случае — явлению²). Очевидно, что в формировании и этого производного значения значительную роль играет прототипическая ситуация восприятия прототипического механизма как того, что реализует способность появляться, развиваться, функционировать.

Завершая обзор лексикографического описания слова *механизм*, нельзя не отметить наличие у него омонима, который зафиксирован в СУ, см.: **МЕХАНИЗМ**², механизма, мн. нет, муж. (сравни механизм¹) (филос.). Философское направление, сводящее всё многообразие бытия к простым законам механики [СУ]. В этом значении слово устарело и было вытеснено термином *механицизм*. Однако в электронной версии «Философского энциклопедического словаря» в статье *механизм* отмечается, что «механизмом также называют причинно-механическую картину мира, в противоположность телеологической или виталистической» (<http://slovari-online.ru/>).

Обзор лексикографических интерпретаций слова *механизм* показал, что определяющую роль в развитии его производных значений наряду с базовой семантической структурой, отраженной в исходном значении, играет и прототипическое значение, которое в данном случае является, по образному выражению Г. И. Кустовой, «гарантом» единства многозначного слова, условием связи всех его значений [3, с. 398].

Обозначив прототипическое значение как *механизм*_{пр}, предложим следующую топологическую схему семантической структуры слова:

² Под явлением в аспекте рассматриваемого нами ЛСВ *механизм*₃ понимается «всякое обнаруживаемое проявление чего-л. *Физическое я. Я. природы. Социальные я.*» [ТСРЯ, с. 1133].

Войдя в русский язык с одним значением, слово *механизм* «обросло» за время своего существования рядом производных значений, продуцирование которых вряд ли можно считать завершенным. Общеязыковая неоднозначность слова активно подпитывается специальными сферами, использующими его в составе многочисленных терминов. О неоднозначности составных терминов с опорным компонентом *механизм* говорят специалисты разных областей науки. В частности, А. Чаленко в статье, посвящённой неопределённости термина *механизм* в экономических исследованиях, пишет: «...в одних случаях под механизмом понимают совокупность состояний системы (например, «финансовый механизм» (совокупность состояний финансовой системы); «механизм социально-экономического развития» (совокупность социально-экономических состояний хозяйственной системы)), в других — главный движитель развития (главный элемент структуры системы, особенности его взаимодействия с другими элементами и тому подобное). Существуют и отличающиеся взгляды на содержание понятия «механизм». <...> При этом считается, что, с одной стороны, механизм выступает как специфическая объективная форма проявления производственных отношений (планирование, нормативы, стандарты, цена, прибыль и т. п.), с другой — используется на практике как метод хозяйствования» [9].

Такая же ситуация характерна и для других областей науки (см. [2]), особенно в тех случаях, когда ученые не объясняют, в каком значении используется компонент *механизм* в составных терминах. Что, например, обозначает обсуждаемое слово в сочетаниях, функционирующих в лингвистических работах: *механизмы языка*, *механизмы словообразования*, *механизмы коммуникации*, *механизмы экспрессивности*, *семантические механизмы* и т. д. — внутреннее устройство, систему чего-л., способ осуществления чего-л., процессы, продуцирующие явление?

Очевидно, что если мы имеем дело с терминами, то ответить на подобные вопросы можно, только изучив более широкие контексты. Но чаще всего нам этого не требуется, так как, читая текст, мы неосознанно воспринимаем слово *механизм* в его прототипическом значении, позволяющим обозначать этим знаком всё, что реализует способность двигаться, появляться, развиваться, функционировать. Мы соотносим понятие механизма с его способностью, работая, обеспечивать работу (в широком смысле функционирование, существование) связанных с ним компонентов и всего целого. Эта когнитивное прототипическое свойство механизма проявляется и в преимущественной сочетаемости с глаголами и отглагольными существительными: в любой сфере любые механизмы работают, обеспечивают работу, функционируют, оказываются встроены в определенные процессы, способствуют преобразованиям, изменениям, развитию и т. д.

В основе широкого применения обсуждаемого понятия в разных областях науки лежат когнитивные механизмы освоения реальности человеком, базирующиеся на стремлении осмыслить и объяснить новое через «старое», уже известное; сложное через простое. Показательно в этом отношении замечание психолога В. Г. Авдеева по поводу термина *психологические механизмы*: «Идея механизма, то есть некоторого более элементарного уровня анализа, к которому не сводима специфика более высокого уровня, но который способен выполнить здесь функцию средства, всегда была заманчива для психологического исследования. <...> сама возможность объяснить нечто сложное, неуловимое, ускользающее через нечто более простое, понятное, позволяющее себя зафиксировать, классифицировать, «квантифицировать» и т. д., естественно, казалась в высшей степени привлекательной и разумной. Можно приводить бесчисленное множество примеров подобного объяснения сложного через простое. Простое при этом чаще всего обозначалось термином «механизм», а сложное — тем содержательным феноменом, которое получает объяснение, когда понятно действие механизма, лежащего в его основе» (цит. по: [2]).

В некоторых случаях осмысление чего-л. нового с помощью идеи механизма может происходить на уровне ситуации, связанной с прототипом артефактного механизма. Понятие прототипической ситуации оказывается шире понятия прототипического значения, так как включает в себя все то, что человек знает о данной ситуации и может использовать в других значениях слова [3, с. 38]. В данном случае прототипическая ситуация предполагает знание человека не только об устройстве артефактного механизма, но и том, как им управлять, для чего он предназначен, в какую ситуацию включен и т. д. Приведем показательный пример того, как знание прототипической ситуации используется ученым не только для создания дефиниции понятия *механизм* в сфере экономики, но и для наглядности её обоснования: «В результате проведенного сопоставительного анализа признаков понятия «механизм» выявлены следующие отличительные особенности экономического механизма: 1) механизм не может существовать без процесса, так как является его составной частью и

настроен на выполнение только процессных функций; 2) механизм не имеет собственного управления, является как бы «обездвиженным» и находится в состоянии ожидания управления процессом; 3) соединение механизма с управлением представляет внутреннее содержание процесса, его «ноу-хау». Предлагаем следующее определение механизма в экономике: механизм — это совокупность ресурсов экономического процесса и способов их соединения. <...> В данном понятии произведено отграничение механизма от управления, то есть механизм представлен как управляемый ресурс процесса. Для пояснения сути данного определения рассмотрим аналог механизма из повседневной практики — автомобиль. Он выполняет процесс — перемещение груза из одного пункта в другой. Тогда водитель является управлением данного процесса, так как обеспечивает движение автомобиля в соответствии с принятым графиком и режимом движения» [9].

Как видим, для устранения терминологической и понятийной неопределенности экономического механизма ученый обращается не только к специальным знаниям, но и приводит в качестве доказательной базы прототипические признаки механизма и фрагмент прототипической ситуации.

В заключение ещё раз подчеркнём, что при всей широкозначности и эвристичности (способности относиться к неопределённому количеству денотатов. — Т. П.) слова *механизм* именно прототипическое значение и прототипическая ситуация остаются тем стержнем, вокруг которого группируются и на котором держатся все узуальные и речевые значения анализируемого знака.

Выводы. На материале словарей русского языка прослежено становление семантической структуры слова *механизм* от Петровской эпохи до наших дней. Установлено, что, войдя в русский язык как однозначное слово, обозначающее технический артефакт, лексическая единица стала достоянием всего литературного языка, проникнув из сферы техники в сферы социально-экономических и общественно-политических отношений, а также в различные научные области. Перенос знака из энергетической сферы в информационную объясняется когнитивной природой мышления человека, осмысляющего новое через известное, сложное через простое. Определено, что в современном русском языке семантическая структура слова в ее лексикографической интерпретации состоит из 4 ЛСВ и семантического оттенка, связанных в одних случаях аналогией по сходству (*механизм₂* и *механизм₃*), в других — по смежности (*механизм_{1,1}* и *механизм₄*). Доказано, что основным источником семантического материала для вторичных значений слова послужило не только исходное значение, но и прототипический сигнификат, представляющий механизм как «то, что реализует способность двигаться, функционировать, появляться, развиваться». Сделан вывод о том, что, несмотря на широкозначность и эвристичность знака, именно прототипическое значение является ядром, объединяющим все его узуальные и речевые значения.

Перспективы дальнейших исследований видятся нам в изучении психолингвистического значения слова *механизм*, предполагающего обращение к материалам ассоциативного эксперимента и анализ речевых значений.

Л и т е р а т у р а

1. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: Учебник. Москва: Едиториал УРСС, 2004. 352 с.
2. Коверзнева И. А. Психология активности и поведения. Минск, 2010. 316 с.
3. Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 472 с.
4. Плулган В. А., Рахилина Е. В. Полисемия служебных слов: предлоги *через* и *сквозь*. *Русистика сегодня*. 1996. № 3. С. 1–17.
5. Попова Э. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва, 2007. 314 с.
6. Пристайко Т. С. О семантике широкозначных слов-конкретизаторов в тексте терминологической дефиниции. *Вестник Челябинск. гос. ун-та. Филология. Искусствоведение*. 2013. Вып. 84. № 31. С. 66–69.
7. Пристайко Т. С., Высоцкая Т. В. О специфике классифицирующей функции широкозначных слов-конкретизаторов в тексте терминологических дефиниций. *Слово и словарь = Vocabulum et vocabularium*: сб. материалов Междунар. науч. конф. «Современные проблемы лексикографии» (Минск, 23–24 ноября 2017 г.). Вып. 15. Минск: Четыре четверти, 2017. С. 321–325.
8. Рыжченко О. В., Пристайко Т. С. Развитие прямого значения термина *механизм* в русском языке. *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках*: материалы II Междунар. науч. конф. / сост. Т. С. Пристайко. Днепропетровск: Пороги, 2005. С. 360–363.
9. Чаленко А. О неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kapital-rus.ru/articles/article/> (Дата вхождения: 16.07.18).

С л о в а р и

- СА — Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Сов. энциклопедия, 1966. 608 с.
 БСИС — Большой словарь иностранных слов. М.: Изд-во «ИДДК», 2007.
 БТС — Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. СПб., 2000. 1536 с.
 БЭС — Большой экономический словарь. 5-е изд., перераб. и доп. / ред. А. Н. Азрилиян. М.: Ин-т новой экономики, 2002. 1280 с.

- СД — Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. М. : Рус. яз., 1981. Т. 2 : И–О. 779 с.
 ИСГ — Епишкин Н. И. Исторический словарь галлицизмов русского языка. М., 2010. URL: http://www.ets.ru/pg/r/dict/gall_dict.htm (Дата вхождения: 10.06.18).
 СО — Ожегов С. И. Словарь русского языка. М. : Рус. яз., 1984. 816 с.
 МАС-2 — Словарь русского языка : в 4 т. / ред. А. П. Евгеньева. 2-е изд. М. : Рус. яз., 1981–1984.
 БАС-1 — Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. — М. — Л., 1948–1965. Т. 6.
 СДм. — Толковый словарь русского языка / ред. Д. В. Дмитриев. М. : АСТ, 2003. 1584 с.
 СУ — Толковый словарь русского языка / ред. Д. Н. Ушаков : в 4 т. М., 1934–1940. Т. 2 : Л — Ояловеть.
 ТСРЯ — Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов / отв. ред. Н. Ю. Шведова. М. : Азбуковник, 2011. 1175 с.

References

1. Kobozeva, I. M. (2004), *Linguistic Semantics [Lingvisticheskaja semantika]*, Editorial URSS, Moscow, 352 p.
2. Koverzneva, I. A. (2010), *Psychology of activity and behavior [Psichologija aktivnosti i povedenija]*. Minsk, 316 p.
3. Kustova, G. I. (2004), *Types of derived meanings and mechanisms of linguistic expansion. [Tipy proizvodnykh znachenij i mehanizmy yazykovogo rasshirenija]*, Moscow, 472 p.
4. Plungyan, V. A., Rahilina, E. V. (1996), «Polysemanticity of function words : prepositions *через* and *сквозь*», *Russian philology today* [«Polisemiya sluzhebnykh slov : predlogi *через* i *сквозь*», *Rusistika segodnya*], no. 3, pp. 1–17.
5. Popova, Ž. D., Sternin, I. A. (2007), *Cognitive linguistics [Kognitivnaja lingvistika]*, Moscow, 314 p.
6. Pristayko, T. S. (2013), «On the Semantics of Wide-Meaning Words-Concretizers in the Text of the Terminological Definition», *Bulletin of the Chelyabinsk State University. Philology. History of Art* [«O semantike shirokoznachnykh slov-konkretizatorov v tekste terminologicheskoy definicii», *Vestnik Chelyabinskogo gos. un-ta. Filologiya. Iskustvovedenie*], Chelyabinsk, vol. 84, no. 31, pp. 66–69.
7. Pristayko, T. S., Vysockaya, T. V. (2017), «On the specifics of the classified function of the wide-meaning word-concretizers in the text of terminological definitions», *Word and dictionary = Vocabulum et vocabularium : digest* [«O specifike klassitsiruyushchey funkcii shirokoznachnykh slov-konkretizatorov v tekste terminologicheskikh definicij», *Slovo i slovar' = Vocabulum et vocabularium : sb. materialov Mezhdunar. nauch. konf. «Sovremennye problemy leksikografii»*], Chetyre chetverti, Minsk, vol. 15, pp. 321–325.
8. Ryzhchenko, O. V., Pristayko, T. S. (2005), «Development of the direct meaning of the term *mechanism* in Russian», *Lexical and grammatical innovations in modern Slavic languages : materials of the International conference* [«Razvitiye pryamogo znacheniya termina mehanizm v russkom yazyke», *Leksiko-grammaticheskie innovatsii v sovremennykh slavyanskikh yazykakh : materialy II Mezhdunar. nauch. konf.*], Porogi, Dnepropetrovsk, pp. 360–363.
9. Chalenko, A. *On the uncertainty of the term «mechanism» in economic research [O neopredelennosti termina «mehanizm» v ekonomicheskikh issledovaniyakh]*, available at : <http://kapital-rus.ru/articles/article/> [Accessed 16.07.2018].

ПРИСТАЙКО Тамара Степанівна,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства
 Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна;
 тел.: +38(056) 374–98–80; e-mail: tamarapristayko@gmail.com; ORCID ID: 0000–0002–4639–0046

РОЛЬ ПРОТОТИПІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ У РОЗВИТКУ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ СЛОВА МЕХАНІЗМ У РОСІЙСЬКІЙ МОВІ (на матеріалі словників)

Анотація. *Мета* статті — проаналізувати семантичну структуру слова *механізм* у сучасній російській мові, визначити роль прототипічного значення у формуванні цієї структури. *Об'єкт* дослідження — пряме і похідні значення слова *механізм*, що утворюють семантичну структуру. *Предмет* вивчення — механізми формування семантичної структури слова *механізм* і її специфіка. *Матеріалом* для дослідження послужили словникові статті та дефініції слова, представлені в тлумачних і спеціальних словниках російської мови. У дослідженні було використано загальнонаукові методи спостереження й опису, а також прийоми порівняльного, етимологічного та дефінітивного методів і семантико-когнітивного аналізу. У *результаті* проведеної роботи було простежено становлення семантичної структури слова *механізм* від Петровської епохи до наших днів, запропоновано її топологічну схему, описано причини та механізми розвитку похідних значень. Автор роботи прийшов до наступних *висновків*. Увійшовши в російську мову як одностороння лексична одиниця, що позначає технічний артефакт, слово *механізм* стало надбанням усієї літературної мови, поширившись зі сфери техніки до сфер соціально-економічних і суспільно-політичних відносин, а також у різні наукові галузі. У сучасній російській мові семантична структура слова в її лексикографічній інтерпретації складається з 4 ЛСВ і семантичного відтинку, пов'язаних в одних випадках аналогією за подібністю (*механізм* 2 і *механізм* 3), в інших — за суміжністю (*механізм* 1.1 і *механізм* 4). Як показало дослідження, основним джерелом семантичного матеріалу для вторинних значень слова послужило не тільки початкове значення, а й прототипічний сигніфікат, що представляє механізм як «те, що реалізує здатність рухатися, з'являтися, розвиватися, функціонувати». Саме прототипічне значення, незважаючи на широкозначність і еврисмічність слова *механізм*, є ядром, що об'єднує всі його узуальні та мовленнєві значення.

Ключові слова: семантична структура, похідні значення, прототипічне значення, мовне розширення значення.

Tamara S. PRYSTAIKO,

Doctor of Science, Philology, Head of the Department of General and Slavonic Linguistics
of Oles Honchar Dnipro National University; 72, Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine;
tel.: +38(056)374-98-80; e-mail: tamarapristayko@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-4639-0046

**ROLE OF PROTOTYPE MEANING FOR THE DEVELOPMENT OF SEMANTIC STRUCTURE OF A WORD
MECHANISM IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN LANGUAGE (using the materials of dictionaries)**

Summary. *Object* of the paper is to analyze semantic structure of a word *mechanism* in the context of the present-day Russian language, and to determine the importance of a prototype meaning for its formation. *Subject* of the study is to analyze direct meaning of a word *mechanism* and its derivatives forming semantic structure. *Subject matter* is to study formation mechanisms of semantic structure of a word *mechanism* as well as its specific character. Lexical entries and word definitions, represented in explanatory dictionaries and special dictionaries of the Russian language, have been used as *materials* of the study. Moreover, the study applied general scientific *methods* of observation and description, the techniques of comparative, etymological, and definitive techniques, as well as semantic-cognitive analysis. *Results* of the study have traced formation of semantic structure of a word *mechanism* from Petrine period to our time; its topological pattern has been proposed; reasons and mechanisms concerning the development of its derivatives have been explained. The author has come to following *conclusions*. A word *mechanism* entered the Russian language as a simple lexical unit with a meaning of technical artifact; currently, the word is the asset of the whole standard language. It has found its way from technosphere to the spheres of socioeconomic and socio-political relations as well as to various academic fields. In the context of the modern Russian language, semantic structure of a word in its lexicographical interpretation, consists of 4 LSV and semantic shade; in some cases, they are bounded by means of their similarity (*mechanism₂* and *mechanism₂*), in other cases — by means of their nearness (*mechanism_{1,1}* and *mechanism₂*). As the study has shown, not only initial meaning but also prototype significatum, representing a mechanism as «that, implementing the possibility to move, to appear, to develop, and to function», are the source of semantic material for word derivatives. Despite broad valence and heurisemanticity of a word *mechanism*, just prototype meaning is the core, bringing together its usual and verbal meanings.

Key words: semantic structure, derivatives, prototype meaning, linguistic extension of meaning.

Статтю отримано 22.09.2018 р.

ПИТАННЯ ГРАМАТИКИ

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154331>

УДК 811.111'366.582-116/.133

КОСОВЕЦЬ Маргарита Валеріївна,

магістрант кафедри англійської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 063 4674101; e-mail: kosovets13@gmail.com;
ORCID ID: 0000-0003-1124-6025.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОСТОГО МИНУЛОГО ЧАСУ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті висвітлено проблему теоретичного трактування простого минулого часу в англійській мові. **Мета** — висвітлити теоретичні аспекти, пов'язані з простим минулим та показати їх суперечливість. **Об'єкт** дослідження: категорія часу в сучасній англійській мові, зокрема така видочасова форма як простий минулий час. **Предметом** дослідження є простий минулий час та особливості його вживання. У процесі аналізу фактичного матеріалу було використано метод дистрибуції як спеціальний метод лінгвістичного аналізу, що дає змогу системно вивчати формальні особливості досліджуваного явища у середовищі його безпосереднього оточення. У процесі обробки фактичного матеріалу дистрибутивний метод застосовувався в поєднанні з методом контекстуального аналізу з метою визначення граматичного значення досліджуваної видо-часової форми. У **результаті** проведеної роботи висвітлено та проілюстровано прикладами одну з найважливіших проблем нашого дослідження, а саме — варіативність граматичного значення простого минулого. Виявлено, що досі немає єдиної назви для простого минулого часу, а також єдиного граматичного значення простого минулого. **Висновком** дослідження є підтвердження факту, що попри чисельні дослідження видо-часових форм простого минулого часу англійської мови проблема невизначеності цієї граматичної категорії у її трактуванні залишається невирішеною.

Ключові слова: видо-часова форма дієслова, минулий неозначений час, граматичне значення, англійська мова, передумання.

Постановка дослідницької проблеми. Як свідчать проаналізовані нами теоретичні джерела, проблема граматичного часу в англійській мові є до цього часу до кінця не дослідженою. На цей факт вказують такі авторитетні лінгвісти: У. Дайвер, Р. Деклерк, Е. Даль, Б. Комрі, О. І. Смирницький, О. Єсперсен, деякі інші. До цього часу, зокрема, не вирішені проблеми граматичного значення таких видо-часових форм, як теперішній перфектний та простий минулий. Вони до цього часу залишаються «яблуком розбрату» серед лінгвістів. Отже, вивчення зазначеної проблеми є актуальним у сучасній лінгвістиці.

Зв'язок проблеми з попередніми дослідженнями. В. Дайвер у 1969 році писав: «Один з курйозних аспектів сучасного лінгвістичного аналізу полягає в тому, що англійська мова, хоча піддавалася і піддається широкому та інтенсивному дослідженню, містить ряд царин, стосовно яких продовжують існувати широкі розбіжності. Ніде це так не очевидно, як в англійському дієслові» [16, с. 141]. Не залишилася ця проблема й поза увагою радянських і вітчизняних англістів. Її досліджували Г. Н. Воронцова [3, с. 13–14], І. П. Іванова [5, с. 107], А. К. Корсаков [18, с. 5], О. І. Смирницький [11, с. 294], багато інших лінгвістів. Незважаючи на це, багато аспектів залишаються так само невирішеними і потребують подальшого дослідження.

Формулювання дослідницьких завдань. Метою цієї статті є висвітлення теоретичних аспектів, пов'язаних із простим минулим часом англійської мови та показати їхню суперечливість. Об'єктом дослідження ми обрали категорію часу сучасної англійської мови, зокрема видо-часову форму простого минулого часу. Предметом дослідження виявилися мовленнєві особливості вживання цієї граматичної категорії в англійській мові. У процесі аналізу фактичного матеріалу було використано метод дистрибуції як спеціальний метод лінгвістичного аналізу, що дає змогу системно вивчати формальні особливості досліджуваного явища у середовищі його безпосереднього оточення. Під час обробки фактичного матеріалу дистрибутивний метод застосовувався в поєднанні з методом контекстуального аналізу з метою визначення граматичного значення досліджуваної видо-часової форми.

Виклад основного матеріалу. Найперше, що впадає у вічі, це те, що до цього часу вчені остаточно не визначились, щодо назви цієї часової форми. Як показує навіть поверхневий аналіз, єдиної назви для цієї форми досі не існує. У теоретичних і практичних граматиках для визначення простого минулого часу використовують такі назви: *past indefinite* (минуле невизначене), *past simple* (про-

сте минуле), *past static* (минуле статичне), або просто *past tense* (минулий час). Деякі граматисти використовують дві назви одразу: *past indefinite* і *past simple tense*, наприклад, Т. Г. Камянова, Т. Ю. Дроздова [4; 7]. Вітчизняні граматисти віддають перевагу назві *past indefinite* (минуле невизначене), тоді як зарубіжні — *past simple* (просте минуле).

Окрім розбіжностей у назві, існують також різні підходи у визначенні граматичного значення минулого статичного. Вивчивши теорію питання, ми встановили, що більшість граматистів дає одне граматичне значення статичного минулого, утім, в окремих джерелах пропонують декілька рівноцінних визначень або ж одне основне, яке потім деталізують.

Проаналізуємо спочатку точку зору тих лінгвістів, які надають одне основне значення, що потім деталізується. Це Л. В. Банкевич [1, с. 308], К. Н. Качалова [6, с. 120], В. Л. Каушанська [8, с. 102], Н. А. Кобріна [9, с. 47], І. П. Крилова [10, с. 32], Майкл Свон [23, с. 394], Mark Foley (Марк Фолій) [17, с. 98] та ін.

Почнемо з аналізу базових визначень, яке дають вищезгадані граматисти. Зіставивши їх, ми виявили низку відмінностей. Перш за все — це визначальне, ключове, слово. Оскільки часові форми вказують на граматизовані часові відношення, цим ключовим словом у нашому випадку є минуле, а точніше — трактування поняття «минулого» граматистами. Більшість граматистів, згідно з результатами нашого аналізу, вказують на часові відношення, визначаючи минуле статичне як часову форму, що слугує для вираження специфіки буття субстанції саме в минулому, підкреслюючи непов'язаність цієї форми з моментом мовлення. І. П. Крилова, зокрема, вказує: «Просте невизначене, зазвичай, використовується для вираження дії в минулому» («The Past Indefinite is commonly used to express a past action») [10, с. 20]. Аналогічне трактування простого минулого зустрічаємо у К. Н. Качалової. На її думку, «Past Indefinite служить для вираження дії, яка відбулась або відбувалася в минулому» [6, с. 120].

Підкреслюючи несумісність дії, позначеної простим невизначеним, з теперішнім часом, В. Л. Каушанська вказує: «Дію «відрізано» від теперішнього моменту» («The action is cut off from the present») [8, с. 102]. Л. В. Банкевич пише: «Характерною особливістю минулого невизначеного є те, що дії або стан, які передає ця граматична часова форма, мисляться як непов'язані з моментом мовлення, та які не мають наслідків у теперішньому» [1, с. 308].

Деякі граматисти надають визначенню минулого статичного видового відтінку, а саме — «завершеності дії» або ж «повторюваності дії». Прикладом цього може слугувати визначення Марка Фолія, який додає до значення минулого ще й видове значення завершеності: «Ми вживаємо простий минулий, — пише він, — у випадку завершених дій у минулому» («We use past simple for completed actions in the past») [17, с. 98]. До цієї ж точки зору приєднується й В. Л. Каушанська, яка вказує на завершеність періоду, протягом якого дія відбувалась: «минулий невизначений вказує на дію у межах часу, який вже закінчився» («The Past Indefinite denotes an action performed within a period of time which is already over») [8, с. 102].

На відміну від попередніх граматистів, які видовим значенням минулого невизначеного вважають завершеність дії, Л. В. Банкевич на чільне місце у своєму визначенні ставить такі видові значення, як «регулярну (постійну) повторюваність дії у минулому», застерігаючи про можливість вираження минулим невизначеним поодиноких дій. «Форма Past Indefinite, — пише він, — позначає постійні, регулярно повторювані дії в минулому; або ця форма може також виражати поодинокі дії (або стан) у минулому» [1, с. 308].

Більш опукло виявляються суперечності між граматистами, якщо детально проаналізувати й зіставити визначення, як мінімум, двох граматистів. Для прикладу, візьмемо визначення Н. О. Кобріної та Майкла Свона. Перше, що впадає у вічі, це те, що Н. О. Кобріна підкреслює, що простий невизначений час вказує на факти в минулому, тоді як Майкл Свон узагалі не вказує на будь-які часові відношення. Так, Н. О. Кобріна пише, що «минулий невизначений вживають на позначення простих фактів у минулому» («The Past Indefinite is used to state simple facts in the past») [9, с. 47]. Майкл Свон вважає, що «просте минуле використовують для вираження багатьох різновидів подій» («We use the Simple Past form any kinds of events») [23, с. 47]. Концепції Н. О. Кобріної та М. Свона відрізняються від точок зору більшості граматистів цієї групи ще й тим, що в той час, коли більшість послуговується словом «дія» для зображення буттєвого аспекту процесів об'єктивного світу, ці вчені вживають слова «факти» та «події», відповідно, що добре видно із наведених вище цитат. Окрім цього, в обох граматистів ужито прикметник «простий» «simple», але в різних значеннях. Н. О. Кобріна — у самому тексті визначення, а М. Свон використовує «simple» у назві самої граматичної форми (Н. О. Кобріна ж віддає перевагу назві Past Indefinite) [9, с. 47].

Розглянемо, як саме відбувається деталізація в ознакових підпунктах щойно проаналізованих визначень: що в них є спільного, а що відмінного.

Перша ознака зводиться до того, що обидва граматисти вказують на таку особливість минулого невизначеного, як здатність позначати *звичні, або ж повторювані процеси* (специфічне буття субстанції) *у минулому*. Однак для Н. О. Кобріної — це «звичні дії» («habitual actions in the past») [9, с. 47], а для М. Свона — повторювані події («repeated events») [23, с. 394]. Як бачимо, Н. О. Кобріна вживає поняття «факти» та «дії» як синоніми, М. Свон же дотримується терміну «події». Отже, що

саме визначає простий невизначений час у цих визначеннях: «факти,» «дії» чи «події» — і чи є вони «звичними» чи «повторюваними» — абсолютно незрозуміло.

Розглянемо наступні ознаки, запропоновані Н. О. Кобріною та М. Своном для визначення минулого невизначеного. Точки зору граматистів щодо наступних ознак, як і попередніх, теж різняться. Це виявляється, передусім, у тому, що «видові властивості» минулого невизначеного кардинально різняться. Окрім цього, граматисти вдаються до різних визначальних слів. Відзначаючи, що минулий невизначений позначає повторювані процеси в минулому, Н. О. Кобріна відзначає також здатність цієї форми виражати як «послідовність дій» у минулому («a succession of past actions») [9, с. 47] та дії у прогресі в певний момент минулого («actions in progress at a certain moment in the past») [9, с. 47]. М. Свон, навпаки, підкреслює здатність використовувати простий минулий для вираження коротких, швидко завершених дій, подій («short quickly finished actions and happenings») [23, с. 394], а також тривалих ситуацій («longer situations») [23, с. 394]. Як бачимо, для Н. О. Кобріної важливою є саме *послідовність дій*, тоді ж як М. Свон наголошує на таких характеристиках «дій» та «подій», як *швидкість протікання* та *завершеність*. Послідовними чи непослідовними є ці дії та події, він не вказує, як не вказує й того, повторювані вони чи одноразові. Обидва граматисти вказують також на здатність простого минулого виражати й інші за характером дії в минулому. Для Н. О. Кобріної це *дія у розвитку*, однак тривала вона чи коротка за часом протікання, незрозуміло, тоді ж як М. Свон підкреслює здатність простого минулого виражати саме *тривалі* «ситуації» в минулому. Ситуація щодо аналізованих визначень ускладнюється тим, що обидва граматисти мають різне бачення того, що саме виражає дієслово як таке. Для Н. О. Кобріною це виключно *дії*, тоді ж як для М. Свона це *дії, події* та, зрештою, *ситуації*.

Таким чином, зосередивши нашу увагу на визначеннях двох граматистів, ми ще раз можемо переконатися, що науковці не мають єдиної думки щодо трактування англійського минулого невизначеного.

Далі перейдемо до аналізу точок зору дослідників, які дають одне граматичне значення минулому статичному. До цієї групи ми відносимо точки зору І. Алексєєвої [12, с. 88], Г. О. Васильцова [2, с. 31], І. П. Іванова [5, с. 44], Т. Г. Камянова [7, с. 289], А. К. Корсаков [18, с. 66] та ін.

Загалом, минулий невизначений визначають як категорію, що позначає дію, яку було здійснено раніше моменту мовлення, тобто не пов'язану з моментом мовлення. Однак, як показує аналіз, існує низка розбіжностей, на яких ми зупинимось нижче.

Відправним пунктом для аналізу буде ключове слово «минуле», а точніше — трактування поняття «минулого» граматистами.

Так, зокрема, Т. Г. Камянова визначає минуле статичне як завершену дію, яка відбулася до моменту мовлення і з ним не пов'язана [7, с. 289]. Аналогічної точки зору дотримується І. П. Іванова, яка пише, що «минулий час основного (простого) розряду передає дію, що відбувалася у відрізок часу, який закінчився раніше моменту мовлення» [5, с. 44]. «За формою минулого основного розряду, — доповнює автор, — настільки міцно закріпилася функція передачі оповіді, що саме використання минулого основного є показником того, що дія відбувається в період, що закінчився до моменту мовлення» [5, с. 45]. Обидві дослідниці підкреслюють *видовий (аспектуальний) відтінок значення минулого невизначеного, а саме завершеність дії*.

Згідно з точкою зору А. К. Корсакова, «минулий статичний вживається тоді, коли мовець асоціює вербальні процеси з певними обставинами у минулому» («The Past Static issued when the speaker associates verbal processes with particular circumstances in the past, when he reproduces the past itself») [18, с. 66]. Як бачимо, на відміну від попередніх граматистів, аспект не відіграє жодної ролі у вживанні цієї видо-часової форми.

Дещо іншої думки у визначенні простого невизначеного дотримуються І. Алексєєва і Г. О. Васильцова. Вони визначають цю часову форму як *передування щодо теперішнього моменту*. Так, Г. О. Васильцова вказує, що «минулий час розміщує процес (на лінії часу) попередньо до теперішнього моменту» («The past tense locates the process prior to the present moment») [2, с. 31]. Такої ж думки дотримується й І. Алексєєва, яка теж, як і Г. О. Васильцова, пише, що «минулий час просто розміщує аналізовану ситуацію (на лінії часу) попередньо до теперішнього моменту, не вказуючи, втім, чи минулу ситуацію представлено на лінії часу попереднього до теперішнього моменту, чи то як єдиний пункт, чи то як більш розширену в часі або як таку, що може тривати аж до теперішнього моменту» («The past tense simply locates the situation in question prior to the present moment and says nothing about whether the past situation occupies just as angle point prior to the present, or extended time prior to the present moment, or indeed the whole time up to the present moment...») [12, с. 88].

Висновки. Таким чином, детально проаналізувавши та зіставивши між собою точки зору граматистів, ми можемо зробити наступний висновок. У граматиці минулий статичний час визначають як завершену дію, що відбулася в минулому, до моменту мовлення, і не пов'язана з останнім, або як передування теперішньому моменту. Інтуїтивно відчуваючи близькість понять «минуле» і «передування», дослідники, водночас, не усвідомлюють розбіжностей, що мають місце в цих поняттях, по суті, ототожнюючи їх.

Отже, ми висвітлювали та проілюстрували прикладами одну із найважливіших проблем нашого дослідження, а саме — *варіативність граматичного значення минулого статичного*. Наступні проблеми будуть, у подальшому, піддаватися ретельному аналізу та можуть бути розглянуті в нашому наступному дослідженні.

Література

1. Банкевич Л. В. Практическое пособие по английскому языку. М. : Высш. шк., 1976. 392 с.
2. Васильцова Г. А. Теоретическая грамматика английского языка. Томск : ТПУ, 2008. 116 с.
3. Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка. М. : Изд-во лит. на иностр. языках, 1960. 363 с.
4. Дроздова Т. Ю. English grammar : учеб. пособие. 9-е изд. СПб. : Антология, 2005. 400 с.
5. Иванова И. П. Вид и время в современном английском языке. Л. : ЛГУ, 1961. 400 с.
6. Качалова К. Н. Практическая грамматика английского языка. К. : Методика, 1957. 363 с.
7. Камянова Т. Г. English Grammar. Грамматика английского языка : теория и практика. М. : Дом славянской книги, 2015. 1024 с.
8. Каушанская В. Л. и др. Грамматика английского языка : пособие для студентов. 5-е изд., испр. и доп. М. : Айрис-пресс, 2008. 384 с.
9. Кобрин Н. А. Грамматика английского языка. СПб. : Союз, 1999. 371 с.
10. Крылова И. П. Грамматика современного английского языка. 9-е изд. М. : 2003. 448 с.
11. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. 2-е изд., испр. М. : УРСС, 2007. 296 с.
12. Alexeyeva I. Theoretical Grammatical Course of Modern English. Vinnytsya : Nova knyha, 2007. 327 p.
13. Cobuild C. English Grammar. L. : Collins publishers, 2011. 465 p.
14. Comrie B. Tense. N. Y. : Cambridge university press, 1985. 138 p.
15. Declerck R. Tense. N. Y.; L. : Routledge, 2015. 416 p.
16. Diver W. The system of relevance of the Homeric verb // Acta Linguistica Hafniensia. 1969. No. 12. Issue 1. P. 45–68.
17. Foley M. My Grammar Lab. L. : Pearson, 2012. 422 p.
18. Korsakov A. K. The Use of Tenses in English. M. : Vyssh. shk., 1978. 223 p.
19. Langacker R. W. Cognitive Grammar. A basic Introduction. N. Y. : Oxford Univ. Press, 2008. 573 p.
20. Longman Grammar of Spoken and Written English Tense. London : Longman, 1999. 1204 p.
21. McGilvray J. A. Tense, reference, & worldmaking. L. : McGill-Queen's University Press, 1991. 376 p.
22. Morokhovskaya E. J. Fundamentals of theoretical English Grammar. K. : Vysca skola, 1984. 279 p.
23. Swan M. Practical English Usage. OUP, 1997. 658 p.

References

1. Bankevich, L. V. (1976), *Practical manual in English [Prakticheskoe posobie po angliyskomu yazyku]*, Vyssh. shk., Moscow, 392 p.
2. Vasil'tsova, G. A. (2008), *Theoretical Grammar of the English language [Teoreticheskaya grammatika angliyskogo yazyka]*, TPU, Tomsk, 116 p.
3. Vorontsova, G. N. (1960), *English grammar essays [Ocherki po grammatike angliyskogo yazyka]*, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 363 p.
4. Drozdova, T. U. (2005), *English Grammar [Grammatika angliyskogo yazyka]*, Antology, St. Petersburg, 400 p.
5. Ivanova, I. P. (1961), *Aspect and Tense in Modern English [Vid i vremya v sovremennom angliyskom yazyke]*, LGU, Leningrad, 400 p.
6. Kachalova, K. N. (2003), *Practical English Grammar [Prakticheskaya grammatika angliyskogo yazyka]*, Metodika, Kiev, 363 p.
7. Kamyanova, T. G. (2015), *English Grammar [Grammatika angliyskogo yazyka]*, Dom Slavyanskoy knigi, Moscow, 384 p.
8. Kaushanskaya, V. L. (2008), *English Grammar [Grammatika angliyskogo yazyka]*, Airis-press, Moscow, 384 p.
9. Kobrina, N. A. (1999), *English Grammar [Grammatika angliyskogo yazyka]*, Writers House, St. Petersburg, 383 p.
10. Krylova, I. P. (2003), *Modern English Grammar, 9th ed. [Grammatika sovremennogo angliyskogo yazyka]*, Moscow, 448 p.
11. Smirnit'skiy, A. I. (2007), *English language Syntax [Sintaksis angliyskogo yazyka]*, URSS, Moscow, 296 p.
12. Alexeyeva, I. (2007), *Theoretical Grammatical Course of Modern English*, Nova knyha, Vinnytsya, 327 p.
13. Cobuild, C. (2011), *English Grammar*, Collins publishers, London, 465 p.
14. Comrie, B. (1985), *Tense*. Cambridge university press, N. Y., 138 p.
15. Declerck, R. (2015), *Tense*, Routledge, N. Y., London, 416 p.
16. Diver, W. (1969), *The system of relevance of the Homeric verb*, Acta Linguistica Hafniensia, vol. 12, issue 1, pp. 45–68.
17. Foley, M. (2012), *My Grammar Lab.*, Pearson, London, 422 p.
18. Korsakov, A. K. (1978), *The Use of Tenses in English*, Vyssh. shk., Moscow, 223 p.
19. Langacker, R. W. (2008), *Cognitive Grammar. A basic Introduction*, Oxford Univ. Press, N. Y., 573 p.
20. Longman (1999), *Grammar of Spoken and Written English Tense*, Longman, London, 1204 p.
21. McGilvray, J. A. (1991), *Tense, reference, & worldmaking*, McGill-Queen's University Press, London, 376 p.
22. Morokhovskaya, E. J. (1984), *Fundamentals of theoretical English Grammar*, Vyssh. shk., Kiev, 279 p.
23. Swan M. (1997), *Practical English Usage*, OUP, 658 p.

КОСОВЕЦ Маргарита Валерьевна,

магистрант кафедры грамматики английского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова, Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 063 4674101; e-mail: kosovets13@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-1124-6025

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОСТОГО ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. Статья посвящена проблеме теоретической трактовки простого прошедшего времени в английском языке. **Цель** — осветить теоретические аспекты, связанные с простым прошедшим и показать их противоречивость. **Объект** исследования: категория времени в современном английском языке, в частности, видо-временная форма простого прошедшего времени. **Предмет** изучения — особенности употребления простого прошедшего времени в английской речи. В процессе анализа фактического материала был использован дистрибутивный метод, дающий возможность системного изучения формальных особенностей исследуемого явления в его непосредственном окружении. При анализе фактического материала с целью установить грамматическое значение исследуемой грамматической категории дистрибутивный анализ использовался в сочетании с методом контекстуального анализа. В **результате** проведённой работы мы осветили и проиллюстрировали одну из самых важных проблем нашего исследования, а именно — вариативность грамматического значения простого прошедшего времени. В частности, было установлено, что вплоть до настоящего момента нет единого термина для именованного простого прошедшего времени и однозначной интерпретации грамматического значения форм этого времени. **Выводом** нашего исследования является подтверждение факта, что, несмотря на многочисленные исследования грамматической семантики простого прошедшего времени, проблема неопределённости в его трактовке до настоящего времени окончательно не решена.

Ключевые слова: видо-временная форма глагола, прошедшее неопределённое время, грамматическое значение, английский язык, предшествование.

Margaret Va. KOSOVETS,

master of the English language grammar Department, Odessa I. I. Mechnikov National University, 24/26 Frantsuzskiy blvd., Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 063 4674101; e-mail: kosovets13@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-1124-6025

THEORETICAL ASPECTS OF THE PAST SIMPLE TENSE IN MODERN ENGLISH

Summary. The article considers the problem of the theoretical interpretation of the past simple tense beginning from the name up to its grammatical meaning. The **purpose** is to highlight the theoretical aspects connected with the past indefinite tense and to show their contradiction. The **object** of the study is the category of tense in Modern English, in particular such a tense form as the past simple. The **subject** is the past simple tense and the peculiarities of its usage. The method of the study is distribution which contributes to the systematic study of the formal peculiarities of the analyzed phenomenon in its proximate surroundings. This method was followed by such a method as contextual analysis which was used to define the grammatical meaning of the analyzed tense form. Our investigation **results** in indicating the problem of variety in interpretation of the past simple tense. In particular it was defined that up to the present moment there is neither common term for the analyzed tense form nor common grammatical meaning of the past simple tense. The **conclusion** can be drawn relying on the fact that despite numerous investigations of the past simple tense, the problem of the uncertainty in interpretation of the past simple tense remains unsolved.

Key words: verb aspect and tense, past indefinite, grammatical meaning, the English language, anteriority.

Статью отримано 22.10.2018 р.

МИСЕЧКО Ольга Валеріївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького; вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29001, Україна; тел.: +38 0382 704231; e-mail: nadpsu@pvu.gov.ua ; ORCID ID: 0000-0003-4667-6252

ЩЕГОЛЄВА Тетяна Леонідівна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького; вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29001, Україна; тел.: +38 0382 704231; e-mail: nadpsu@pvu.gov.ua ; ORCID ID: 0000-0002-3892-5426

ТЕКСТИ ЕКО-ДИСКУРСУ: СИНТАКСИЧНИЙ ПАРАМЕТР (на матеріалі англомовних нормативних документів Індії)

Анотація. Статтю виконано в руслі еколінгвістики — новітнього розділу мовознавства, який виник у зв'язку з набуттям актуальності питань охорони довкілля. Виходячи з необхідності всебічної параметризації еко-дискурсу, автори окреслюють *мету* статті як визначення синтаксичних характеристик індійських англомовних текстів екологічної спрямованості. *Матеріалом* для аналізу слугують нормативні документи Міністерства охорони довкілля Індії. *Предметом* вивчення стала синтаксична організація обраних текстів. *Актуальність* запропонованого дослідження визначається значною роллю, яку відіграє еко-дискурс у вихованні еко-грамотності населення Республіки Індії, й увиразнюється необхідністю всебічного вивчення обраного фактичного матеріалу, який і досі залишається поза увагою лінгвістів. Провідним *методологічним* принципом дослідження є антропоцентризм, що розглядає людину як центр світобудови. *Результати* дослідження свідчать про високочастотне вживання простих речень; змішані структурні типи посідають останнє за рейтингом частотності місце. Доведено стилістичну неоднорідність текстів з екологічних проблем, яка реалізується за допомогою певних мовних засобів, включаючи синтаксичний рівень. *Висновки* вказують, що еко-дискурс становить собою конгломерат різноманітних за стилем та структурно-семантичною організацією текстів, «занурених у життя», вивчення яких не повинно обмежуватися лише описом спеціальних термінів. *Перспективу* подальших наукових пошуків автори вбачають у всебічній інвентаризації фахових текстів з екології, їх типологізації за функціями, інформативністю, структурними характеристиками тощо.

Ключові слова: еколінгвістика, екологічний дискурс, синтаксис тексту, речення, нормативно-правовий документ, англійська мова Індії.

Постановка проблеми. Еколінгвістика як розділ мовознавства зароджується наприкінці ХХ ст. у зв'язку з набуттям актуальності питань охорони довкілля, збалансованого ставлення до природи та її ресурсів, збереження різноманіття фауни і флори для прийдешніх генерацій. До проблемного кола еколінгвістики входять, з одного боку, дослідження впливу середовища (соціально-економічного, політичного, культурного тощо) на стан мовної системи та її окремих підсистем, вивчення динаміки мовної ситуації в окремих державах і в світі в цілому, а з іншого, — аналіз фахових текстів з екологічної проблематики, дослідження еко-дискурсу і виокремлених еко-концептів.

На необхідності вивчення мови сфери охорони навколишнього середовища наголошують вітчизняні [напр., 7; 11] і зарубіжні вчені [напр., 1; 5; 19]. Наразі досліджується становлення екологічної термінології, лексичні інновації і тематичні групи екотермінів в українській [13], англійській [6; 9], німецькій [2; 12], французькій [1; 5], російській [1; 5; 12] мовах, з'являються роботи з вивчення екологічного дискурсу і проблем адекватності перекладу спеціальної лексики [12; 16; 17; 18]. Проте досить широке коло питань залишається невизначеними. Це стосується як проблемних завдань, так і матеріалу дослідження.

Екологія (загальна, або глобальна) як міждисциплінарна наука об'єднує велику кількість наукових напрямів із специфічним понятійним апаратом і методами дослідження, на основі яких утворюється єдина терміносистема. Гетерогенність концептуально-методологічної бази екології породжує неоднорідність фахових текстів, яка до того ж детермінована комунікативно-функціональним навантаженням останніх. Актуальності наразі набуває жанрова типологізація і структурна параметризація текстів екологічного дискурсу.

Постановка завдань дослідження. *Матеріалом* для аналізу в цій статті стали нормативні документи Міністерства охорони довкілля Республіки Індії. Вибір текстів обумовлюється відсутністю всебічного комплексного аналізу природоохоронної політики зазначеної країни. Дотепер увагу лінгвістів привертала екологічні тексти західноєвропейських країн, оскільки існує думка, що «забезпечення сталого розвитку належить до числа пріоритетних та глобальних проблем у внутрішній і зовнішній політиці *розвинутих* країн» (курсив наш) [4, Вступ]. Проте ми не можемо цілком погодитися у тому, що охорона довкілля є пріоритетною проблемою політики лише розвинутих країн.

Глобальність екологічної кризи спонукає до дій кожного жителя планети, незалежно від того, у якій країні — розвинутій чи ні — він живе.

Мета статті — дослідити синтаксичну організацію текстів урядових розпоряджень, пов'язаних з упорядкуванням норм природокористування в Індії. Для досягнення мети окреслюємо низку завдань, серед яких такі: визначення специфіки текстів екологічного змісту, виокремлення основних характеристик досліджуваних текстів на синтаксичному рівні. Актуальність запропонованого дослідження визначається значною роллю, яку відіграє еко-дискурс у вихованні еко-грамотності населення Республіки Індії, й увиразнюється необхідністю всебічного вивчення обраного фактичного матеріалу, який й досі залишається поза увагою лінгвістів. Провідним методологічним принципом дослідження є антропоцентризм, що розглядає людину як центр світобудови. Теоретико-методологічну базу роботи становлять праці вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячені висвітленню системного характеру мови (В. фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр, О. О. Селіванова), а також виконані в руслі функціональної граматики (О. О. Потєбня, Н. Д. Арутюнова, І. Р. Буніятова, А. П. Загнітко, Г. О. Золотова, Ш. Баллі), прагмалінгвістики (А. П. Мартинюк, І. Є. Фролова, І. С. Шевченко) та прагмастилістики (І. В. Арнольд, В. А. Кухаренко, Л. С. Піхтовнікова). Дібраний емпіричний матеріал піддано лінгвістичному аналізу із застосуванням спеціальних методів дослідження, які сприяли досягненню окресленої мети роботи. Серед них зазначимо метод структурно-семантичного аналізу, функціональний метод, дискурсивний метод, дистрибутивний аналіз, описовий і метод кількісного аналізу.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці під стилем як парадигматичною ознакою мовленнєвої системи традиційно розуміють ситуативно-зумовлений стереотипний спосіб здійснення вербальної комунікації як цілеспрямованої діяльності на підставі суспільно-усвідомленого вибору мовних засобів і принципів їх інтеграції в мовленні. Загальноприйнятим є виділення п'яти стилів: науковий, офіційно-діловий, газетно-публіцистичний, художній і розмовний, кожний з яких має специфічні риси, детерміновані сферою комунікації та функціями мови. Так, основна функція мови у науковому стилі — інформативна, для художнього стилю важлива естетична і функція впливу; розмовний стиль має лише усну форму, тоді як публіцистичний стиль може бути представлений як усно, так і в письмовій формі. Межі між стилями не завжди чіткі: наприклад, науковий, офіційно-діловий і публіцистичний стилі використовуються для передачі складних повідомлень (як правило, писемних) і функціонують у сфері офіційного спілкування.

Проектування стилів у різні сфери спілкування («занурення тестів у життя») породило розуміння останньої як сукупності дискурсів. Відповідно, тексти природоохоронної тематики, актуалізовані у певних соціопрагматичних умовах, становлять основу екологічного дискурсу, або еко-дискурсу. Виокремленню екологічного дискурсу сприяли актуальність екологічної тематики; зростання уваги, що приділяється проблемам довкілля на всіх рівнях суспільства; формування природоохоронної сфери як середовища людської діяльності; постійне поповнення екологічного глосарію; виникнення особливих екологічних аксіологічних одиниць; наявність окремих моделей адресантно-адресатної конфігурації, що зумовлюють використання певних комунікативних стратегій в конкретних комунікативних ситуаціях; політична та екологічна коректність, які виступають організуючими принципами екологічного дискурсу тощо [15, с. 6]. Тематичними домінантами екологічного дискурсу стали «забруднення середовища» і «охорона середовища» (відповідно *environment pollution* та *environment protection*).

Відсутність єдиного визначення еко-дискурсу зумовлюється різноманіттям підходів до його дослідження, що уможливило трактування екологічного дискурсу у широкому і вузькому розумінні. На думку М. Стечак, екологічний дискурс у широкому розумінні представляє собою 1) сукупність текстів, в яких відкрито — через засоби масової інформації — окреслюються відносини між людиною і навколишнім середовищем; або 2) вплив людської діяльності на довкілля та наслідки цього впливу на саму людину. Інтерпретація екологічного дискурсу у вузькому розумінні дозволяє визначити його як специфічний тип дискурсу, відмінний від інших форм комунікативної поведінки та з обмеженою сферою вживання [19, с. 3–4]. Подібне двоїсте розуміння еко-дискурсу зумовлено тим, що він формується як на рівні діяльності природоохоронних організацій (державних та/або громадських), так і в діяльності кожної людини в аспекті її соціальної поведінки як споживача природних ресурсів.

Екологізація практично всіх сфер людської діяльності становить підґрунтя функціонально-стильової диференціації текстів екологічної тематики. Зокрема, можливо виокремити такі різновиди екологічного дискурсу, як: 1) науковий дискурс — ядро екологічного дискурсу, куди належать тексти науковців і фахівців-екологів; 2) медійний, в межах якого досліджуються тексти, які створені журналістами і розповсюджуються засобами преси, телебачення, радіо, Інтернету; 3) релігійно-повідницький дискурс та 4) художній дискурс, представлений літературними творами [8]. Подальша типологізація текстів екологічної тематики уможливило виокремлення наступних жанрів [10]: наукові доповіді, статті, монографії, дисертації (науковий дискурс); газетна стаття, коментар, інтерв'ю, огляд, репортаж та под. (мас-медійний дискурс); законодавчі акти, закони, нормативні документи, міжнародні угоди тощо (офіційно-діловий, або юридичний дискурс); оповідання, віршований твір,

п'еса та ін. (художній дискурс). З появою Інтернету виникають можливості обговорення нагальних питань на форумах, блогах, веб-сайтах тощо.

Тексти нормативних документів (актів, законів, розпоряджень) Міністерства охорони довкілля Індії, що стали матеріалом для нашого дослідження, відносяться до офіційно-ділового стилю. Цей стиль обслуговує офіційні стосунки різних рівнів: між державою і населенням (закони, нормативні документи), між певними державами (договір, комюніке, угода), між організаціями, установами, підприємствами (договір, угода) тощо. Офіційно-діловий стиль можна умовно поділити на два різновиди: офіційно-документний (мова законів і дипломатії, реалізована у міжнародних договорах, законах, цивільних актах тощо) і діловий (канцелярський, як то: заява, автобіографія, довідка, службова переписка, звіт тощо). Домінантою офіційно-ділового стилю є висока точність, строга тональність, стандартність вираження, об'єктивність, стилістична однорідність. Тут не є допустимими емоційність, суб'єктивна оцінка, розмовність. Наведені риси наближують офіційно-діловий стиль до наукового.

Проведений аналіз засвідчує, що характерними для обраних текстів мовними засобами на лексичному рівні виступають: вживання загальнолітературних засобів із контекстуально спеціальним значенням (*the Monitoring Committee; State Pollution Control Board; Non-Governmental Organizations; the Eco-sensitive Zone*); назви організацій, посад (*the Secretary; Regional Officer; Ministry of Environment and Forests; Deputy Conservator of Forests (Territorial); senior Town Planner*); використання скорочень і аббревіації (*S. O. 1393 (E); viz. ; [F. No. 30/1/2008-ESZ]; Dr. G. V. Subrahmanyam, Scientist 'G'*); вживання стандартних форм викладення документу (штампів) (*Under the provisions of sub-section (3) of section 3; hereby; whereas; hereinafter called as*), а також числівників на позначення дат, номерів розпоряджень тощо (*by the provisions of the Wildlife (Protection) Act, 1972 (53 of 1972). <...> dated the 14th September 2007*). Власні назви представлені топонімами (назви населених пунктів), гідронімами (назви водоймищ) і, рідше, антропонімами (імена людей). Останні можуть зустрічатися лише у кінці документів, де зазначається автор проекту або адреса, куди можна звертатися за додатковими роз'ясненнями або з пропозиціями.

На морфологічному (частиномовному) рівні домінують іменники з абстрактним значенням, наприклад: *The Zonal Master Plan shall be prepared with due involvement of all concerned State Departments, such as Environment, Forest, Urban Development, Tourism, Municipal and Revenue Department and the Haryana State Pollution Control Board for integrating environmental and ecological considerations into it and shall provide for restoration of denuded areas, conservation of existing water bodies, management of catchment areas, watershed management, groundwater management, soil and moisture conservation, needs of local community and such other aspects of the ecology and environment that need attention* [20, 03.06.2009]. Високочастотним є вживання модальних дієслів (особливо *shall*) для вираження облігаторності дії. Характерною ознакою досліджуваних текстів є використання форм пасивного стану дієслів, а серед видо-часових форм домінує *Present Simple*.

Коротко окресливши основні лексичні і морфологічні риси проаналізованого фактичного матеріалу, звернемося до синтаксичного рівня організації обраних текстів, дослідження якого становить основну мету нашої розвідки.

Загальноприйнятою є класифікація речень за ознакою кількості предикативних центрів у них: прості (наявний лише один предикативний центр) і складні (наявні не менше двох предикативних центрів). До простих речень також належать так звані структурно-непредикатні речення, тобто нечленовані, у структурі яких немає суб'єктно-предикатного ланцюжка. До такої групи речень відносять вигуки, звертання, привітання, модальні оцінки тощо. Відразу зазначимо, що ми не досліджуємо таких речень у роботі.

Аналіз текстів нормативних документів про охорону довкілля свідчить про високочастотне вживання простих речень (55,4 % обраного текстового масиву). Наступним за частотністю (20,2 %) виявилися складносурядні речення із сурядним типом зв'язку (репрезентованого, як правило, сполучником *and*), проте як на складнопідрядні речення припадає 15,1 %. Змішані типи посідають останнє за рейтингом частотності місце (див. Рис. 1).

Наведемо відповідні приклади:

1. *All activities in the Kalesar National Park are being governed by the provisions of the Wildlife (Protection) Act, 1972 (53 of 1972)*. [20, 03.06.2009] — просте речення;

2. *The said Eco-sensitive Zone covers an area of 214.73 sq. kms. and a 200mts. buffer zone and it shall consist of the area of the Matheran Municipal Council and its environs* [20, 04.02.2003] — складносурядне речення;

3. *The Zonal Master Plan shall demarcate all the existing village settlements, types and kinds of forests, agricultural areas, fertile lands, green areas, horticultural areas, orchards, lakes and other water bodies and change of land use from green uses such as orchards, horticulture areas, agriculture parks and others like places to non green uses shall be permitted in the Zonal Master Plan, except that strictly limited conversion of agricultural lands may be permitted to meet the residential needs of the existing local residents together with natural growth of the existing local populations, without the prior approval of the State Government*. [20, 03.06.2009] — складнопідрядне речення;

4. Pending the preparation of the Zonal Master Plan for Eco-sensitive Zone and approval thereof by the Central Government in the Ministry of Environment and Forests, all new constructions shall be allowed only after the proposals are scrutinized and approved by the Monitoring Committee as referred to in paragraph 4 and there shall be no consequential reduction in Forest, Green and Agricultural area. [20, 03.06.2009] — складне речення змішаного типу.

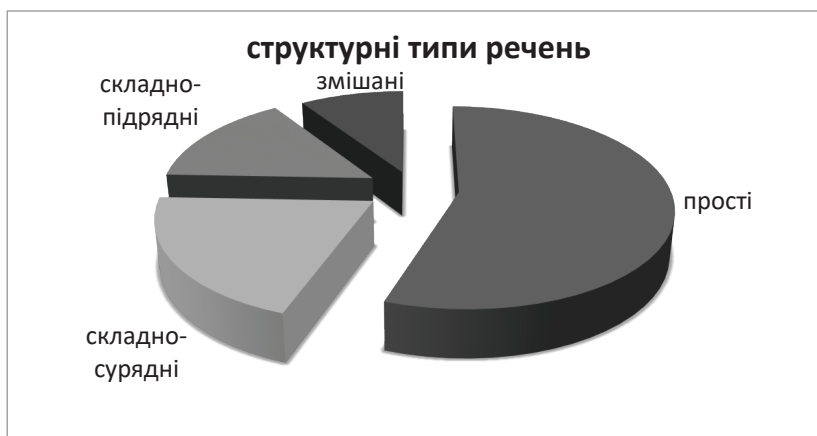

Рис. 1. Структурні типи речень нормативних документів Міністерства охорони довкілля Індії

Прості речення вживаються, як правило, в коментарі або поясненні, напр.:

These rules may be called the Environment (Protection) Rules, 1986. They shall come into force on the date of their publication in the Official Gazette [20, EPR, 1986: 1]; а також для визначень (дефініцій) окремих понять, як-от: «*Government Analyst*» means a person appointed or recognized as such under section 13 [20, EPR, 1986: 1].

Крім того, прості речення зустрічаємо при наданні рекомендацій: *For the purpose of protecting and improving the quality of the environment and preventing and abating environmental pollution, the standards for emission or discharge of environmental pollutants from the industries, operations or processes shall be as specified in 2 [Schedule I to IV] [20, EPR, 1986: 2].*

Слід зазначити, що на рівні глибокого синтаксису деякі прості речення (тобто ті, що мають один граматичний центр у вигляді підмета і присудка) являють собою «згорнуті» за фрактальним принципом конструкти. Розглянемо таке речення: *The State Board shall while enforcing the standards specified in Schedule VI follow the guidelines specified in Annexure I and II in that Schedule [20, EPR, 1986: 3].* У цьому реченні предикативний центр утворюється підметом (*The State Board*) і складним модальним присудком (*shall follow*), проте дієслівні форми *enforcing* та *specified*, які разом із залежними словами функціонують тут як обставина часу та означення, можуть бути «розгорнуті», у відповідні підрядні речення (*while it is enforcing..., which are specified...*). Таке конденсування форми при збереженні змісту сприяє скороченню загальної довжини відповідних документів і відповідає фрактальному принципу світоустрою [3].

Як бачимо, прості за структурою речення виявляються згустками великого об'єму інформації. В цих реченнях часто вживаються однорідні члени, поєднані сполучниковим зв'язком, що сприяє збільшенню загальної довжини речення, наприклад: *The Central Government or the officer empowered shall serve on the occupier or his agent or person in charge of the place a notice then and there in Form I of his intention to have the sample analyzed [20, EPR, 1986: 7].* А також: *The said Eco-sensitive Zone is the area upto five kilometers from the boundary of the protected area of Kalesar Wildlife Sanctuary situated in the Yamunanagar District of Haryana between 300 16E 00F to 300 28E 00F North latitude and between 770 20E 00F to 770 37E 00F East longitude [20, 03.06.2009],* де, крім сполучника, однорідні члени пов'язані між собою за допомогою прийменників.

Складні речення виявляють розмаїття структурних моделей, що може скласти предмет подальшого дослідження.

Висновки. Наші спостереження дають змогу стверджувати, що еко-дискурс становить собою конгломерат різномірних за стилем та структурно-семантичною організацією текстів, «занурених у життя», вивчення яких не повинно обмежуватися лише описом спеціальних термінів. Проведений синтаксичний аналіз текстів нормативних документів свідчить, що найчастотнішими є прості речення (які сприяють кращому розумінню тексту різними верствами населення), тоді як речення змішаної структури є найменш уживаними. Перспективу подальших наукових пошуків вбачаємо у всебічній інвентаризації фахових текстів з екології, їх типологізації за функціями, інформативністю, структурними характеристиками тощо. Розширення «географії» матеріалу для аналізу сприятиме формуванню цілісної еко-картини нашої планети.

Література

1. Авдонина М. Ю., Жабо Н. И., Терехова С. И. и др. Терминосистемы экологического дискурса в английском, французском и русском языках : полипарадигмальный подход к исследованию, переводу и обучению : монография. М. : РУДН, 2016. 204 с.
2. Боднар О. М. Терміни композити в німецькій термінології екології // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). Луцьк , 2010. № 9. С. 339–343.
3. Домброван Т. И. Фрактальный принцип организации языковой мегасистемы // Нова філологія : зб. наук. праць. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. № 54. С. 161–165.
4. Дорогунцов С. И., Коценко К. Ф., Хвесик М. А. та ін. Екологія : підручник. КНЕУ, 2005. 371 с.
5. Жабо Н. И. Системы экологических терминов русского и французского языков : типология, семантика и функции : монография. М. : РУДН, 2015. 124 с.
6. Зацний Ю. А., Балюта Е. Г. Екологічні проблеми сьогодення й інноваційні процеси // Вісник Сумського держ. ун-ту. Суми, 2003. № 4 (50). С. 79–82.
7. Зацний Ю. А., Єнікеєва С. М., Кліменко О. Л. Основи неології та проблеми перекладу неологізмів : навч. посібник. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. 350 с.
8. Иванова Е. В. Метафорическая концептуализация природных катастроф в экологическом дискурсе : на материале медийных текстов : дис. ... канд. филол. наук. Челябинск, 2007. 219 с.
9. Івацішин О. М. Англійські термінологічні словосполучення у текстах з проблем техногенного впливу на довкілля : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2007. 263 с.
10. Калёнова О. Г., Дубровская Т. В. К проблеме определения экологического дискурса и его жанров // Научный вестник Воронежского гос. архитектурно-строит. ун-та. Серия : Лингвистика и межкультурная коммуникация. Воронеж, 2015. Вып. 2 (16). С. 6–12.
11. Кияк Т. Р. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. Житомир, 2008. № 38. С. 77–80.
12. Крючкова Н. Н. Лексико-семантические, словообразовательные и структурные особенности эко-терминов в русском и немецком языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Краснодар, 2006. 21 с.
13. Овсейчик С. В. Формування української екологічної термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2006. 199 с.
14. Одум Ю. Экология. М. : Мир, 1986. Т. 1. 325 с.
15. Розмарица І. О. Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / КНУ імені Тараса Шевченка. К., 2004. 15 с.
16. Руденко Н. С. Екологічна лексика як об'єкт перекладу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Херсон, 2011. 20 с.
17. Сологуб Л. В. Дискурсивні маркери англійських екологічних науково-дидактичних текстів // Безкоштовна електронна бібліотека. 2006. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/2256/1/06slvndt.pdf>
18. Avdonina M., Rudneva M., Valeeva N., Zhabo N. Training of the translation of new environmental terms in Russian, English and French (study-synthesis) in the professional vocabulary // Proceedings of the 8th annual International Conference on Education and New Learning Technologies : 4th, 5th and 6th of July, 2016. Barcelona Spain Publisher IATED, 2016. P. 8421–8427.
19. Steciag M. Environmental Discourse in Public Debate in Poland : Relativization, Exclusion and Acceptance // Language and Ecology. 2010/ Vol. 3. № 2. P. 1–16.
20. National Environment Policy. URL : [www://moef.gov.in/sites/default](http://moef.gov.in/sites/default)

References

1. Avdonina, M. Yu., Zhabo, N. I., Terekhova, S. I. & others (2016). *Terminosystems of environmental discourse in English, French and Russian: a polyparadigmatic approach to research, translation and training : monograph* [Terminosistemy ekologicheskogo diskursa v angliyskom, frantsuzskom i russkom yazykakh : poliparadigmal'nyy podkhod k issledovaniyu, perevodu i obucheniyu : monografiya], RUDN University Publishing, Moscow, 204 p.
2. Bodnar, O. M. (2010), «Composite terms in German ecological terminology», *Scientific herald of Volyn Lesia Ukrainka National University. Series : Philological Sciences (Linguistics)* [«Термины композиты в німецькій термінології екології», *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Seriya : Filolohichni nauky (movoznnavstvo)*], Volynskiy nats. un-t im. Lesi Ukrainky, Lutsk, No. 9, pp. 339–343.
3. Dombrovan, T. I. «Fractal principle of organization of language megasystem», *New philology : collection of scientific articles* [«Фрактальні принципи організації мовної мегасистеми», *Nova filolohiia : zb. nauk. prats*], Zaporozhe National University, Zaporizhzhia, 2012, pp. 161–165.
4. Dorohuntsov, S. I., Kotsenko, K. F., Khvesyk, M. A. & others (2005), *Ecology : a text-book* [Ekolohiia : pidruchnyk], KNEU, Kyiv, 371 p.
5. Zhabo, N. I. (2015), *Systems of environmental terms in Russian and French : typology, semantics and functions : monograph* [Sistemy ekologicheskikh terminov russkogo i frantsuzskogo yazykov : tipologiya, semantika i funktsii : monografiya], RUDN University Publishing, Moscow, 124 p.
6. Zatsnyi, Yu. A., Baluta, Ie. H. (2003), «Ecological problems of today and innovation processes», *Bulletin of the Sumy State University* [«Екологічні проблеми сьогодення у інноваційних процесах», *Visnyk Sumskoho derzh. un-tu*], Sumy State University, Sumy, No. 4 (50), pp. 79–82.
7. Zatsnyi, Yu. A., Yenikeieva, S. M., Klimenko, O. L. (2013), *Fundamentals of neology and the problems of translation of neologisms* [Osnovy neolohii ta problemy perekladu neolohizmiv], Zaporozhe National University. Zaporizhzhia, 350 p.
8. Ivanova, Ye. V. (2007), *Metaphoric conceptualization of nature catastrophes in the English eco-discourse : Thesis* [Metaforicheskaya kontseptualizatsiya prirodnykh katastrof v ekologicheskom diskurse : na materiale mediynykh tekstov : diss. ... kand. filol. nauk], Chelyabinsk, 219 p.

9. Ivashchyshyn, O. M. (2007), *English terminological combinations in texts on technogenic impact on the environment* [Anhliiski terminolohichni slovospoluchennia u tekstakh z problem tekhnohennoho vplyvu na dovkillia : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04], Lviv, 263 p.
10. Kalenova, O. G., Dubrovskaya, T. V. (2015), «To the problem of defining eco-discourse and its genres», *Scientific Bulletin of Voronezh State University* [«K probleme opredeleniya ekologicheskogo diskursa i yego zhanrov», *Nauchnyy vestnik Voronezhskogo gos. arkhitekturno-stroit. un-ta. Seriya: Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikatsiya*], Voronezh State University Publ., Voronezh, vol. 2 (16), pp. 6–12.
11. Kyiak, T. R. (2008), «Semantic aspects of normalization of terminology», *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal* [«Semantychni aspekty normalizatsii terminolohichnykh odynyts», *Visnyk Zhytomyrskogo derzh. un-tu im. I. Franka*], Zhytomyr, vol. 38, pp. 77–80.
12. Kryuchkova, N. N. (2006), *Lexico-semantic, word-formation and structural peculiarities of eco-terms in Russian and German : Thesis* [Leksiko-semanticheskiye, slovoobrazovatelnyye i strukturnyye osobennosti eko-terminov v russkom i nemetskom yazykakh : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.19], Kuban State University, Krasnodar, 21 p.
13. Oseichuk, S. V. (2006), *Formation of Ukrainian eco-terminology : Thesis* [Formuvannia ukraïnskoi ekolohichnoi terminolohii : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01], Kyiv Taras Shevchenko National University, Kyiv, 199 p.
14. Odum, Yu. (1986), *Ecology*. [Ekologiya], Mir, Moscow, vol. 1, 325 p.
15. Rozmaritsa, I. O. (2004), *Linguocognitive peculiarities of communication in ecological sphere : Thesis* [Linhvokohnitivni osoblyvosti komunikatsii u sferi ekolohii (na materiali suchasnoi anhliiskoi movy) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04], Kyiv Taras Shevchenko National University, Kyiv, 15 p.
16. Rudenko, N. S. (2011), *Ecological lexis as the object of translation : Thesis* [Ekolohichna leksyka yak ob'ekt perekladu : avtoref. dys. ...kand. filol. nauk : 10.02.16], Kherson State University, Kherson, 20 p.
17. Solohub, L. V. (2006), «Discursive markers ecological scientific-didactic texts», *Free electronic library* [«Diskursyvni markery anhliiskyykh ekolohichnykh naukovydydaktychnykh tekstiv», *Bezkoshtovna elektronna biblioteka*], Access mode: <http://eprints.zu.edu.ua/2256/1/06slvndt.pdf>
18. Avdonina, M., Rudneva, M., Valeeva, N., Zhabo, N. (2016), «Training of the translation of new environmental terms in Russian, English and French (study-synthesis) in the professional vocabulary», *Proceedings of the 8th annual International Conference on Education and New Learning Technologies : 4th, 5th and 6th of July, 2016*, Spain Publisher IATED, pp. 8421–8427.
19. Steciag, M. (2010), «Environmental Discourse in Public Debate in Poland : Relativization, Exclusion and Acceptance», *Language and Ecology*, vol. 3, No. 2, pp. 1–16.
20. *National Environment Policy*, URL : www.moef.gov.in/sites/default

МИСЕЧКО Ольга Валерьевна,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры перевода Национальной академии Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого; ул. Шевченко, 46, г. Хмельницкий, 29001, Украина; тел.: +38 (0382) 704231; e-mail: nadpsu@pvu.gov.ua ; ORCID ID: 0000-0003-4667-6252

ЩЕГОЛЕВА Татьяна Леонидовна,

кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры английского языка Национальной академии Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого; ул. Шевченко, 46, г. Хмельницкий, 29001, Украина; тел.: +38 (0382) 704231; e-mail: nadpsu@pvu.gov.ua ; ORCID ID: 0000-0002-3892-5426

ТЕКСТЫ ЭКО-ДИСКУРСА: СИНТАКСИЧЕСКИЙ ПАРАМЕТР (на материале англоязычных нормативных документов Индии)

Аннотация. Статья выполнена в русле эколингвистики — новейшего раздела языкознания, возникшего в связи с возросшей актуальностью вопросов охраны окружающей среды. Исходя из необходимости всесторонней параметризации эко-дискурса, авторы ставят **целью** определить синтаксические характеристики индийских англоязычных текстов экологической тематики. **Материалом** для анализа служат нормативные документы Министерства экологии Индии. **Предметом** изучения стала синтаксическая организация отобранных текстов. **Актуальность** предложенного исследования определяется значительной ролью, которую играет эко-дискурс в воспитании эко-грамотности населения Республики Индии, а также обусловлена необходимостью всестороннего изучения фактического материала, который до сих пор остаётся без внимания лингвистов. Ведущим **методологическим** принципом исследования является антропоцентризм, рассматривающий человека как центр мироустройства. **Результаты** исследования свидетельствуют о высокочастотном употреблении простых предложений; структуры смешанного типа занимают последнее в рейтинге частотности место. Доказана стилистическая неоднородность текстов экологической проблематики, реализуемая при помощи ряда языковых средств, в том числе и на синтаксическом уровне. **Выводы** указывают, что эко-дискурс представляет собой конгломерат разнородных по стилю и структурно-семантической организации текстов, «погруженных в жизнь», изучение которых не должно ограничиваться описанием специальных терминов. **Перспективу** дальнейших научных исследований авторы усматривают во всесторонней инвентаризации профессиональных текстов по экологии, их типологизации по функциям, информативности, структурным характеристикам и т. д.

Ключевые слова: эколингвистика, экологический дискурс, синтаксис текста, предложение, нормативно-правовой документ, английский язык Индии.

Olha V. MYSECHKO,

PhD (Pedagogy), Associate Professor, The Translation Chair, Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine; 46, Shevcheko str., Khmelnytsky, 29001, Ukraine; tel.: +38 (0382) 704231; e-mail: nadpsu@pvu.gov.ua ; ORCID ID: 0000-0003-4667-6252

Tetiana L. SHCHEGOLEVA,

PhD (Pedagogy), Senior Lecturer, The English Language Chair, Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine; 46, Shevcheko str., Khmelnytsky, 29001, Ukraine; tel.: +38 (0382) 704231; e-mail: nadpsu@pvu.gov.ua ; ORCID ID: 0000-0002-3892-5426

ECO-DISOURSE TEXTS: A SYNTACTIC PARAMETER (based on the English-language official documents of India)

Summary. The problematic of the article lies within eco-linguistics as the newest branch of language study. Arguing for the comprehensive parameterization of eco-discourse, including the study of ecological terminology, lexical and phraseological innovations, etc., the authors outline the *purpose* of the article as to define the peculiarities of syntactic organization of professional texts on ecology. The corpus of factual *material* includes Notifications of the Ministry of Environment and Forests of India. The *object* of the investigation is the syntactical characteristics of ecological texts. The necessity of the proposed research is determined by a significant role of eco-discourse in eco-education of the population of India. The *findings* consist in identifying specific features of the syntactic organization of eco-discourse. Stylistic heterogeneity of eco-texts has been proved; such a diversity implies usage of certain language units on different language levels, including the syntactic one. The research has made it possible to draw the *conclusions* that eco-discourse is a conglomerate of stylistically and structurally various texts, 'deepened in life', whose study should not be reduced to description of terminology only. *Further research* is seen in comprehensive inventory of ecological texts and in their typological classification.

Key words: ecolinguistics, ecological discourse, text syntax, sentence, normative legal document, the English language of India.

Стаття отримано 2.11.2018 р.

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.141903>

УДК 811.163.2'366.58

СЛАВКОВА Светлана

доктор по педагогика, доцент, катедра «Руски език и литература», Департамент за устен и писмен превод», Болонски университет — Кампус Форли; Corso della Repubblica 136, 47121 Forlì, Italia; тел.: +39 (349) 3747948; e-mail: svetlana.slavkova@unibo.it; ORCID ID: 0000-0001-5900-6616; SCOPUS ID: 56466016; РИНЦ Автор ID: 437711

КОЙ-ВЪПРОСИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА РЕАЛИЗАЦИЯТА В ТЯХ НА ОБЩОФАКТИЧЕСКОТО ЗНАЧЕНИЕ НА НЕСВЪРШЕНИЯ ВИД

Анотация. Целта на настоящата статия е анализ на употребите на несвършения вид на глагола от гледна точка на общофактическото му значение. *Обект* на анализ са въпросите с местоимението *кой* в българския език. По-специално се разглеждат критериите за избор на видо-времева форма — презенс, перфект и аорист на глаголите от свършен и несвършен вид (съответно, СВ и НСВ), като се изследва влиянието на семантиката на конкретните глаголни времена върху проявата на значенията на НСВ, включително и на общофактическото и на неговите подвидове. Освен това, анализирайки избора на видо-времевите форми не трябва да се подценява въпросът за ролята на номинативните категории. *Резултатът* от анализа показва, че общофактическото значение се проявява на ниво изказване и че освен вида на глагола важна роля играят глаголното време, референтният статус и определеността на имената. Основният *извод* е, че несвършеният аорист в българския език изразява акционалната разновидност на общофактическото значение на терминативни несвършени глаголи с определен пряк обект. Неопределено пряко допълнение (с нулев член) също е възможно, ако извършването на действието, за което се пита, се предполага (или очаква) от говорещия. Несвършеният перфект на глаголите с определен пряк обект също може да изразява акционалния подвид на общофактическото значение като допуска емоционално критическо отношение към извършеното действие. И в двата случая глаголът НСВ може да бъде заменен със СВ. При все това, основните случаи на употреба на НСВ перфект се срещат при неактуални, нелокализиращи във времето ситуации, които отразяват минал опит на субекта, което на свой ред позволява те да бъдат квалифицирани като екзистенциален подтип на общофактическото значение. По тази причина прекият обект на глагола може да бъде изразен от нереферентни именни групи (с нулев член). Възможно е също така наличието на неопределеното наречие *някога*. В тези въпроси глаголът от НСВ не може да бъде заменен с глагол от СВ.

Ключови думи: вид на глагола, общофактическо значение, аорист, перфект.

Поставяне на проблема. Общоприето е мнението, че въпросът с пълнозначна въпросителна дума и глагол от НСВ има за задача да изясни кои са участниците и обстоятелствата на ситуацията, докато самият факт на осъществяване на действието (а също и на достигане на резултата) представлява пресупозиция. За разлика от руския език, въпросът за употребата на несвършения вид на глаголите в българските въпроси, оформени с помощта на пълнозначни въпросителни думи, не е разглеждан в рамките на изучаването на общофактичното значение на НСВ. Смятаме, че едно изследване на специалните въпросителни изречения с местоименната дума *кой* е необходимо преди всичко от гледна точка на реализацията на видо-времените форми в тях.

Връзка с предишните изследвания. На частните значения на НСВ в руския език, сред които е и общофактичното, са посветени много изследвания [4; 9; 10; 11; 17; 18]. Специални изследвания са посветени на референтния статус на глаголната предикация във въпросите, оформени с пълнозначна въпросителна дума [19; 6; 13]. Колкото до българския език, макар общофактичното значение на НСВ да се отбелязва както за формите на аориста, така и за формите на перфекта [1; 2; 5; 13], специални изследвания, посветени на употребата на видо-времените форми във въпросите с пълнозначни въпросителни думи не са ни известни.

В своя детайлен анализ на въпросите с местоимението *кто* в руския език Х. Р. Мелиг откроява два типа глаголна предикация и съответно две групи въпроси с това местоимение. Първият тип са въпросите относно конкретни, актуализирани, присъстващи в ситуацията действия (*Кто писал адрес на конверте? Забыли написать индекс*)¹. Те са възможни само с пределни глаголи (*accomplishments* според терминологията на Вендлер), назоваващи контролируемо действие, и съответстват на «екземпляра» на обозначаващата ситуация (*token*), т. е. на глаголната предикация се приписва определена референция (специфична или неспецифична). В подобни въпроси глаголетът от несвършен вид може да се замени с глагол от свършен вид: *Кто написал адрес на конверте?* [6, с. 132]. Във втория тип въпроси, които не се отнасят до конкретни, актуализирани действия, напротив, се пита принципно за съществуването на някакъв опит: *Кто уже когда-нибудь терял свой паспорт?* [6, с. 145]. Те са възможни не само с пределни, но и с моментални глаголи (*achievements* според терминологията на Вендлер [20]), характеризират се с неопределена референция на глаголната предикация и съответстват на «типа» на обозначаващата ситуация (*type*). Свършеният вид на глагола в подобни въпроси е невъзможен [6, с. 148].

В българския език наред с въпроса за избор на вида възниква въпросът и за избор на времева форма — перфект или аорист. Във връзка с това се запитахме дали семантиката на конкретното граматично време (заедно с акционалната и чисто видова характеристика на глаголите) влияе на реализацията на значенията на НСВ, в това число и на общофактичното и неговите подвидове, и ако влияе, то по какъв начин. Освен това при анализа на избора на видо-времева форма в *кой*-въпросите в българския език възниква въпросът за ролята на такива именни категории, каквито са референтният статус и определеността на името.

Поставяне на задачите. В статията ще се опитаме да приложим така предложеното разделение на предикациите на «примерен екземпляр» (*token*) и «общ факт» (*type*) по отношение на българския език, за да определим разпределението на видо-времените форми и техните функции в специалните въпросителни *кой*-изречения в минало време.

Изложение на основния материал. За целта ще разгледаме случаи, в които е употребен перфект и аорист от НСВ най-вече във въпросите, оформени с въпросителното местоимение *кой* и с предикати в аорист и перфект — както е в примери (1), (2) и (3):

(1) *Кой е писал на Джордж, за да му каже това? Защо му е писал?* (БНК)

(2) *Кой писа за убийството на Моу Стейн Слънчицето във вашия вестник?* (БНК)

(3) *Кой писа/е писал молбата?*

В посочените примери става въпрос за ситуации, в които извършването на действието и възможното наличие на резултат присъстват в общото знание на събеседниците. В някои случаи това общо знание за действието и резултата се извежда от определеността на обекта, както е в пример (3), в други — от по-широк контекст, както е в (1) и (2). Въпросът сам по себе си цели да изясни кой е извършил действието или какви са другите обстоятелства на ситуацията.

Въпросът, оформен с пълнозначна въпросителна дума, може да се отнася също и до времето (4), мястото или причината (5) за действие, за което само се предполага, че може да е било извършено в определен, конкретен период в миналото. Така например въпросът за времето на осъществяване на действието, изразен с перфект от НСВ, въпреки че формално остава въпрос за «получения опит», всъщност може да изразява съмнение и изненада по повод извършване на действието:

(4) *Кога сте ми казвали такова нещо? Ах, да, вярно, казвахте. Аз съм бях забравил.* (БНК)

(5) *Кой е писал на Джордж, за да му каже това? Защо му е писал?* (БНК)

¹ * Поднасям искрената си благодарност на Х. Р. Мелиг, който изказа редица ценни съображения в предварителния вариант на статията. Отговорността за възможните грешки и недоглеждания, естествено, е изцяло моя.

Примерът е на Х. Р. Мелиг [6, с. 136]. Голямата част от използваните в статията примери са взети от Българския национален корпус (БНК), което специално се посочва след всеки пример. В случаите, когато ко няма указание на източника, примерът е конструиран от нас.

Що се отнася до аориста от НСВ, ситуацията е малко по-различна: става въпрос за известно и на двамата събеседници действие (6), което може и да е било обсъждано предварително, но за което говорещият иска да уточни някои (забравени?) факти или данни, срв.:

(6) *Вие кога се качвахте до езерата? Кой месец е по-подходящ — май или юни?* [<http://m.bg-mamma.com/index.php?topic=360791.20>].

Често въпросът, зададен с глагол от НСВ както в перфект (7), така и в аорист (8), може да изразява критична оценка на действието:

(7) *Кой е писал това? [...] Бълвоч и лигоч. Няма драматична съгласуваност. Липсва мотивация и форма.* (БНК)

(8) *Кой писа сутрешната уводна статия? Исусе Христее, хубаво сте я наредили! Кой глупак можа да го напише така?* (БНК)

Такива примери дават основание на В. Станков да отбележи факта, че употребата на НСВ в общофактическо значение позволява на говорещия да изрази отрицателното си отношение към действието [14, с. 106], включително и във въпросите за причина и цел на действието: «във въпросителни изречения при насоченост на въпроса към причината за действието или неговата цел чрез употребата на несвършен вид говорещият изразява отсянка на неодобрение на действието, тъй като го смята за ненужно и нецелесъобразно» [13, с. 76].

Както се вижда от посочените по-горе примери, не са редки случаите на конкуренция на видо-времените форми, т. е. на субективен избор на несвършен перфект и аорист както при формулирането на неутрален въпрос, така и в контекста на критична забележка.

С цел да проверим предпочитанията на носителите на българския език, в хода на малък лингвистичен експеримент подобни примери бяха предложени на студенти от Софийския университет. От няколко кой-въпроса, отнасящи се до конкретни, актуализирани действия, както е в ситуация (9), и по-долу в (12) и (13), респондентите трябваше да отбележат възможните (по-вероятни и по-малко вероятни), а също така абсолютно невъзможните във всеки отделен случай въпроси.

Първата ситуация¹ е представена по следния начин: (9) *Вчера раздадох анкети на няколко колеги. Днес искам да ги събера и питам:*

(9a) *Кой попълва* вчерашната анкета?

(9b) *Кой е попълвал* вчерашната анкета?

(9c) *Кой попълни* вчерашната анкета?

(9d) *Кой е попълнил* вчерашната анкета?

Резултатът от анкетата показва, че в ситуация (9) абсолютното мнозинство от предпочитанията на респондентите е на страната на СВ — както в аорист, така и в перфект (съответно варианти (9c) и (9d)). Изборът им може да бъде обяснен с наличието на конкретната задача, която е дадена на попълвачите, и с фокусирането на вниманието върху резултата, който е налице още в описанието на ситуацията (искам да ги събера). Но въпреки че при представянето на ситуацията беше обърнато специално внимание на това, че резултатът от попълването на анкетата е важен, много от респондентите са сметнали за възможен и отговор с глагол от НСВ, като предпочитанията са на страната на перфекта от НСВ (9b) — 68 %, което може да се обясни с граматичната семантика на перфекта, изразяваща актуалността на резултата от минало действие към момента на речта. Аористът от НСВ (9a) е посочен като най-вероятна от всички възможни форми само от четирима респонденти. Въпреки че процентът на абсолютно предпочитане е малък, почти половината от респондентите смятат тази форма за възможна (макар и малко вероятна).

Тази опция се потвърждава и от следните примери:

(10) *А кой оправя после бъркотията? Полицията.* (БНК)

а също и:

(11) *Ако ти се ходи до Добрич, да ти кажа кой оправя моята таратайка...* (<http://www.renaultbg.com/smf/index.php?topic=29769.5;wap2>)

Ситуация (12) е основа за изразяване на субективната оценка на говорещия. Представени са четири варианти на въпроса, както в СВ, така и в НСВ:

(12) *На масата виждам попълнена анкета и питам:*

(12a) — *Кой попълва* тази анкета? Има грешки!

(12b) — *Кой е попълвал* тази анкета? Има грешки!

(12c) — *Кой я попълни* тази анкета? Има грешки!

(12d) — *Кой я е попълнил* тази анкета? Има грешки!

Повече от половината респонденти (59 %) смятат за най-вероятен варианта с несвършен перфект (12b), а 13 % го определят като абсолютно невъзможен. Тук, както и в ситуация (9), става въпрос за конкретно действие и определен обект. По-големият брой предпочитания в тази ситуация на вариант (12b) може да се обясни с прагматични фактори, а именно с желанието на питащия да изрази пред събеседника критичното си отношение към това как е било изпълнено действието

¹ Въпросите в примери (6) и (7) са взети от труда на Х. Р. Мелиг [6], преведени са от нас на български и са «вградени» в конкретни комуникативни ситуации. Описанието на ситуацията е дадено на български език.

(подчертава се, че написаният адрес в анкетата е непълен). Такава възможност дава НСВ, тъй като пределният глагол от НСВ позволява вниманието да се фокусира върху средната фаза на действието, т.е. върху самия процес на изпълнение на действието. Но ако вземем предвид, че въпрос (12а), въпреки че е с предикат от НСВ, е получил абсолютно предпочитание само 32 % (при абсолютна невъзможност, определена от същите респонденти, 29 %), проблемът, вероятно, е не само във вида на глагола, но и във времевата форма. Затова можем да кажем, че за изразяването на негативна оценка на ситуацията спомага не НСВ на глагола сам по себе си, а съчетанието му с формата на перфекта. Вариантът със свършен аорист (12с) е признат като най-вероятен от 39 %, а за възможен от 42 % от респондентите. Въпросът, изразен с формата на свършен перфект е оценен като невъзможен от най-голям брой респонденти (45 %). Ако сумираме отговорите за най-вероятен и по-малко вероятен, но възможен вариант, ще получим следната картина: несвършен перфект 88 %, свършен аорист 81 %, несвършен аорист 71 %, свършен перфект 55 %.

За формулировката на въпроса в пример (13) *Много ми харесва прическата на моята позната, искам да разбере кой я е подстригал толкова хубаво* предложихме три варианта за продължение на диалога: с несвършен аорист (13а), със свършен перфект (13б) и със свършен аорист (13с):

(13а) — *Много хубаво са те подстригали!*

— *Благодаря.*

— *Кой те подстригва?*

(13б) — *Много хубаво са те подстригали!*

— *Благодаря.*

— *Койте е подстригал?*

(13с) — *Много хубаво са те подстригали!*

— *Благодаря.*

— *Кой те подстрига?*

При попълване на анкетата по-малко от една трета от респондентите са сметнали вариант (13а) с несвършен аорист за предпочитан, макар и половината от всички анкетираните да го посочват като «възможен». Въпросът, зададен с аорист от СВ (13с) е избран от 84 % от анкетираните и още 6 % го признават като възможен. Този факт може да се обясни на първо място с наличието на конкретен, видим резултат, а на второ — с липсата на отрицателен оценъчен компонент. И наистина, в диалога присъства положителна оценка на резултата (началният комплимент), която показва, че в случая за говорещия е важен не толкова фактът на действието, колкото качеството на резултата, затова и избират свършения аорист. Интересно е обаче това, че вариантът на въпроса с перфект от СВ (13б) в ситуация на положителна оценка на резултата от действието е признат за най-предпочитан само от 19 % от анкетираните. Нека напомним, че в ситуация (12) при негативна оценка на действието беше избран именно перфектът от НСВ, а в предложената ситуация (13) при очевидна положителна оценка на резултата от действието изборът на перфекта от СВ е затруднен. При това в контекста на критична оценка свършения перфект е напълно възможен — вж. пример (14):

(14) — *...знаеш ли какво ми каза?*

— *Какво?*

— *Чадо мое кой те е подстригал така идиотски?!¹*

Анализът на посочените примери ни навежда на мисълта за ролята на перфекта като цяло (както от НСВ, така и от СВ) при предаването на определено емоционално състояние, в нашия случай недоволство. С други думи, при негативна оценка на начина на протичане на действието или на резултата му говорещият може да избере не само несвършен, но и свършен перфект.

И така, след като съпоставихме разгледаните по-горе примери, можем да кажем, че ги обединява конкретността на ситуацията, която отразяват и наличието на резултат (изразен с определен обект при преходните глаголи). Основните различия, които определят избора на най-предпочитаната форма, са в областта на комбиниране на значенията на вида и времето с тяхната прагматична натовареност. Така например перфектът в конкретна ситуация (както от НСВ, така и от СВ) може да имплицира критична оценка на действието, докато аористът от СВ обикновено назовава действия, оценявани неутрално или положително. С най-неустойчива позиция при въпросите с местоимение *кой* се отличава аористът от НСВ.² Може да се предположи, че конкуренцията свършен аорист — несвършен аорист в ситуацията на *кой*-въпрос за конкретно действие се решава в полза на СВ (макар че като допустим се признава и аористът от НСВ на пределните глаголи). Казаното се отнася преди всичко до пределните глаголи от НСВ — те се използват във въпросите с *кой* както в пер-

¹ https://archive.org/stream/PlayboyBulgariaNovember2009/Playboy_Bulgaria_November_2009_djvu.txt.

² В другите типове изказвания (съобщителни изречения и *да/не*-въпроси) мисълта на Ю. С. Маслов, че «обобщено-фактичното значение трябва да се разглежда като най-важното значение на несвършения аорист» [5, с. 268–269] си остава в сила, макар и с известни уговорки. Ще отбележим само, че в труда на Ю. С. Маслов [5] се използват примери от българската литература от XIX век, много от които днес звучат странно. Срв. също коментара на Р. Ницолова към известния пример на Ю. С. Маслов: «Ето един пример, днес схващан като архаичен, приведен от Маслов: *Марийка късно ли те намери? — Коя Марийка? — Как? Не намиръ ли те тя?*» [8, с. 291].

фект, така и в аорист. Употребата в същите контексти на моментални глаголи предполага известни ограничения: несвършеният аорист от моменталните глаголи в конкретна ситуация, включително и в *кой*-въпросите (примери (15), (16) и (17)), се измества от свършен:

(15) *Кой 'среща / срещна Иван?*

(16) *Кой *намира / намери манатарки миналата година?*

(17) *Кой 'изхвърля / изхвърли боклука?*

Допускаме, че въпрос (17) с аорист от НСВ (*Кой изхвърля боклука?*) е възможен, ако говорещият предполага, че в кофата за боклук може да са попаднали някакви ценни вещи и търси човек, който може да му изясни ситуацията.

Независимо от това, макар и рядко, в друг тип въпроси, например, можем да срещнем примери за употреба на несвършен аорист от моменталните глаголи. В тази връзка показателен е диалог (18), в който питащият се интересува дали се е случила ситуацията 'среща', т.е. реализирал ли се е фактът на срещата (в дадения случай непреднамерена) на двамата участници в ситуацията.

(18) — *Они, среща^{НСВ-аор} ли днес Милко?*

Они изтръпна:

— *Да.[...]—Видях го тази вечер, срещах го на улицата, но той не ме забеляза. (Г. Райчев, Съновидения)*

Употребата на перфект от НСВ в екзистенциално значение няма ограничения — във въпросите с несвършен перфект се срещат не само пределни (19), но и моментални ((20) и (21)) глаголи:

(19) *Кой е правил записите на телефонните разговори?¹*

(20) *Кой е казал подобно нещо?²*

(21) *Но кой е срещал някога такъв човек? И кой е срещал човек, роден на седмия ден от седмия месец на седемстотин седемдесет и седмата година? (БНК)*

Всички действия в предложените по-горе въпроси се характеризират с неопределена референция на глаголната предикация (*type*), не са свързани с определен момент в миналото и се отнасят към екзистенциалния подтип на общофактическото значение на НСВ, затова въпросът за миналия опит или просто за съществуването на действието в миналото може да се формулира с помощта на несвършени глаголи от всички семантични класове. Въпросите с пределни глаголи от НСВ предполагат наличието на неопределителното наречие *някога*, докато във въпросите с моментални глаголи неопределеността на момента на действието се имплицира. С други думи, точно липсата на процесуално значение при моменталните глаголи от НСВ, тяхната неопределена кратност заедно с времевата нелокализираност на действието изразява екзистенциалната семантика на изказванията.

Нека разгледаме сега някои ограничения, свързани с аргументите на предиката, тъй като именно във въпросите с пълнозначни въпросителни думи в българския език ярко се проявява ролята на референтността на името. В примерите с аорист и перфект от НСВ глаголи, назоваващи определен процес, определеният обект във въпросите с *кой* е възможен както в единствено, така и в множествено число. При това за конкретността и известността на ситуацията сигнализира преди всичко определеността на обекта (граматически изразена с определителен член), а перфектът и аористът от НСВ могат да се конкурират (22):

(22) *Кой писа/е писал писмото / писмата?*

Във въпросите с *кой* е възможен и неререферентен обект. Така например неопределеният обект с нулев член е възможен³ дори ако ситуацията предполага, че е реализирано конкретно действие. В подобни случаи именната група обикновено е съпроводена от определение (или то може да се подразбира), а предикатът е изразен с аорист от НСВ: въпрос (23) задаваме, ако писането на заявления до ректора вече е обсъждано от група хора и сега се уточнява точно кой от възможните субекти е извършил такова действие:⁴

(23) *Кой писа молба до Ректора?*

Неререферентният обект във въпросите с *кой* обаче най-добре спомага за изразяване на екзистенциалното общофактическо значение на несвършения перфект, тъй като в тях се пита дали субектът на действието притежава определен опит (знания или умения), получен в миналото, без да се посочва конкретният момент и обект (възможен) на извършване на действието (срв. примери (24) и (25)):

(24) *Кой е строил къщи?*

(25) *Кой е писал молби до Ректора (и знае как се пишат)?*

Подобни въпроси дават възможност на субекта да бъде приписана определена характеристика, която е резултат от получен в миналото опит. Към общофактическия статус на такава предикация насочва именно неререферентният обект, назоваващ клас от предмети, изразен с форма за множествено число и нулев член. При експлицитно изразено (или подразбирано) неопределително наречие

¹ <http://www.vesti.bg/bulgaria/obshtestvo/prokuraturata-koj-e-pravil-zapisite-3522631>

² <http://bg.checkonline4you.com/kak-da-se-nauchim-da-ne-se-obizhdame/>

³ В нашата разработка приемаме концепцията на българските лингвисти, че в български съществуват нулев показател за неререферентността на именната група (т. нар. нулев член) и неопределителен член *един*, обозначаващ специфичната неопределеност на именната група, нейната едностранна идентифицираност [15, с. 150–151, 8, с. 79].

⁴ Благодаря на колежката Л. Ласкова за това ценно наблюдение.

някога (26), а също и при наличието на конкретизиращо определение (27) е възможен и неререферентен обект в единствено число:

(26) *Кой е писал (някога) молба до Ректора?*

(27) *Койе строил двуетажна къща?*

Обектът с неопределителен член *един* в кой-въпросите трябва да бъде изследван отделно. За момента можем да кажем, че в конкретна ситуация, изразена с несвършен аорист от определен глагол, експлицитно изразената (с помощта на *един*) невъзможност за слушащия да идентифицира обекта изключва употребата на такава форма, каквато е аористът (28):

(28) **Кой писа една молба / едни молби?*

Употребата на обект с неопределителен член *един* е затруднена и при въпросите с несвършен перфект (29):

(29) ?? *Кой е строил една къща / едни къщи?*

Тази особеност според нас е свързана с това, че идентифицираността на обекта, макар и едностранна (употреба на *един*, липса на нулев определителен член), явно не позволява на несвършения перфект да изразява екзистенциално общофактическо значение, а пък слабата определеност на обекта (липса на определителен член или друг спецификатор) не го премества в категорията на конкретно-референтното (акционалното) значение (за което, да напомним, се изисква определен обект).

Изводи. И така, проведенният от нас анализ показва, че в *кой*-въпросите с несвършен аорист в българския език се изразява акционалното значение на НСВ при условие, че става въпрос за определен глагол, назоваващ контролируемо от субекта действие, което предполага определен обект. С несвършен аорист е възможен и неопределен обект (с нулев член, но и с несъгласувано определение или подчинено изречение, което стеснява класа на имената, можещи да изпълняват функцията на пряк обект). В последния случай действието, за което се задава въпрос в аорист, трябва да се предполага (или да е очаквано) от говорещия в тази ситуация. Несвършеният перфект на глагола с определен обект също може да изразява акционалния подвид на общофактическото значение, при това е допустимо емоционално, критично отношение към извършването на действието. И в двата случая става въпрос за «екземпляр» (*token*) на ситуацията, а глаголът от несвършен вид може да бъде заменен с глагол от свършен вид. Основните случаи на употреба на несвършен перфект обаче се отнасят до неактуалните, нелокализираните във времето ситуации, отразяващи минал опит на субекта, което ни позволява да ги отнесем към екзистенциалния подтип на общофактическото значение. Точно поради това за изразяване на обекта се използват неререферентни именни групи (с нулев член), възможно е и наличието на неопределено наречие *някога*. В подобни въпроси глаголът от несвършен вид не може да бъде заменен с глагол от свършен вид; смятаме, че те напълно изразяват определен «тип» (*type*) ситуация.

Специфично неопределената именна група с неопределителния член *един* в *кой*-въпросите с несвършен аорист явно е несъвместима с интенцията за изясняване на субекта на неизвестно за слушащия (макар и конкретно) действие, което се разпространява върху неизвестен за него обект. Употребата на обекта с неопределителен член *един* е затруднена и в *кой*-въпросите с несвършен перфект: едностранната идентификация на обекта затруднява изразяването на екзистенциалния подтип на общофактическото значение, докато недостатъчната определеност на обекта не ни позволява да говорим за акционално значение на несвършения вид.

Л и т е р а т у р а

1. Андрейчин Л. Към характеристиката на перфекта (минало неопределено време) в българския език // Помагало по българска морфология. София : Наука и изкуство, 1976. С. 277–286.
2. Андрейчин Л. Основна българска граматика. София : Хемус, 1944. 560 с.
3. Български национален корпус. URL : <http://search.dcl.bas.bg/>
4. Гловинская М. Я. Многозначность и синонимия в видео-временной системе русского глагола. М. : Азбуковник, 2001. 319 с.
5. Маслов Ю. С. Глагольный вид в современном болгарском литературном языке // Вопросы грамматики болгарского литературного языка. М. : Изд-во АН СССР, 1959. С. 157–312.
6. Мелиг Х. Р. Вид и референциальный статус глагольной предикации в тексте. Употребление видов в вопросах с местоимением *кто* // Основные проблемы русской аспектологии. СПб. : Наука, 2002. С. 128–150.
7. Мелиг Х. Р. Общефактическо и единично-фактическо значения несовершенного вида в русском языке // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. 2013. № 4. С. 19–46.
8. Ницолова Р. Българска граматика. Морфология. София : Университетско изд-во «Св. Климент Охридски», 2008. 523 с.
9. Падучева Е. В. К семантике несовершенного вида в русском языке : общефактическо и акциональное значение // Вопросы языкознания. 1991. № 6. С. 34–45.
10. Падучева Е. В. Семантические исследования. М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. 464 с.
11. Падучева Е. В. Русский имперфектив : инвариант и частные значения // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. 2013. № 4. С. 7–18.
12. Пенчев Й. Бележки върху многократните к-думи // Българският език през XX век. София : Академично изд-во «Проф. Марин Дринов», 2001. С. 75–77.

13. Станков В. Конкуренцията на глаголните видове в българския книжовен език. София : Издателство на Българската академия на науките, 1976. 131 с.
14. Станков В. Стилистични особености на българския глагол. София, 1981. 134 с.
15. Станков В. За една семантична особеност на категорията определеност / неопределеност на имената в българския език // Български език. 1995. Vol. 45. № 1/2. С. 148–151.
16. Шатуновский И. Б. Проблемы русского вида. М. : Языки русской культуры, 2009. 352 с.
17. Dickey S. M. A Comparative Analysis of the Slavic Imperfective General-Factual // *Journal of Slavic Linguistics*. 1995. Vol. 3. No. 2. P. 288–307.
18. Dickey S. M. Parameters of Slavic Aspect. A Cognitive Approach. Stanford : Center for the Study of Language and Information, 2000. 316 с.
19. Mehlig H. R. Verbal Aspect and the referential Status of verbal Predicates : On Aspect Usage in Russian Who-Questions // *Journal of Slavic Linguistics*. 2001. Vol. 9. No. 1. P. 99–125.
20. Vendler Z. Verbs and Times // *Philosophical Review*. 1957. Issue 66. P. 143–160.

References

1. Andreychin, L. (1976), «On the characteristics of the perfect (indefinite past) in Bulgarian», *Sourcebook of Bulgarian morphology* [«Kam kharakteristikata na perfekta (minalo neopredeleno vreme) v balgarskiya ezik», *Pomagalo po balgarska morfologiya*], Nauka i izkustvo, Sofia, pp. 277–286.
2. Andreychin, L. (1944), *Fundamental Bulgarian grammar* [*Osnovna balgarska gramatika*], Hemus, Sofia, 560 p.
3. *Bulgarian national Corpus* [*Balgarski natsionalen korpus*], URL : <http://search.dcl.bas.bg/>
4. Glovinskaya, M. Ya. (1982), *Polysemy and synonymy in the aspect-tense system of the Russian verb* [*Mnogoznachnost' i sinonimiya v vido-vremennoy sisteme russkogo glagola*], Azbukovnik, Moscow, 319 p.
5. Maslov, Ju. S. (1959), «Verbal Aspect in the Contemporary Bulgarian Literary Language», *Questions of Grammar of the Bulgarian Literary Language* [«Glagol'nyi vid v sovremennom bolgarskom literaturnom yazyke», *Voprosy grammatiki bolgarskogo literaturnogo iazyka*], Publishing House of the Academy of Sciences of USSR, Moscow, pp. 157–312.
6. Mehlig, H. R. (2002), «Aspect and the referential status of the verbal predication in the text. Using of the aspects in the interrogative sentences with the pronoun kto [who]» *Main issues of Russian aspectology*, [«Vid i referencial'nyj status glagol'noj predikacii v tekste. Upotreblenie vidov v voprosah s mestoimeniem kto», *Osnovnye problemy russkoj aspektologii*], Nauka, St. Petersburg, pp. 128–150.
7. Mehlig, H. R. (2013), «General-factual and singular-factual meanings of imperfective aspect in Russian», *Moscow University Bulletin, ser. 9, Philology* [«Obshchefakticheskoe i edinichno-fakticheskoe znacheniya nesovershennogo vida v russkom yazyke», *Vestnik Moskovskogo univetsiteta, Ser. 9, Filologiya*], Moscow Lomonosov State Univ., Moscow, No. 4, pp. 19–46.
8. Nitsolova, R. (2008), *Bulgarian Grammar. Morphology* [*Balgarska gramatika. Morfologiya*], St. Kliment Okhridski Publ., Sofia, 523 p.
9. Paducheva, E. V. (1991), «On the Semantics of the Imperfective Aspect in the Russian Language : General- Factual and Actional Meanings», *Topics in the study of language* [«K semantike nesovershennogo vida v russkom yazyke : obshchefakticheskoe i aktsional'noe znachenie», *Voprosy yazykoznaniya*], Moscow, Vol. 6, pp. 34–45.
10. Paducheva, E. V. (1996), *Semantic Studies* [*Semanticheskie issledovaniya*], Shkola «Jazyki russkoy kul'tury», Moscow, 464 p.
11. Paducheva, E. V. (2013), «Russian imperfective : invariant and particular meanings», *Moscow University Bulletin, ser. 9, Philology*, 2013, № 4, [«Russkij imperfektiv: invariant i chastnye znacheniya», *Vestnik Moskovskogo univetsiteta, Ser. 9, Filologiya*], Moscow Lomonosov State Univ., Moscow, No. 4, pp. 7–18.
12. Pejchev, J. (2001), «Notes on the multiple wh-words», *Bulgarian in the XX century*, [Belezhki varhu mnogokratnite k-dumi, *Balgarskiyat ezik prez XX vek*], Academic Publ. «Prof. Marin Drinov», Sofia, pp. 75–77.
13. Stankov, V. (1976), *Competition between Verbal Aspects in the Bulgarian Literary Language* [*Konkurentsijata na glagolnite vidove v balgarskija knizhoven ezik*], Bulgarian Academy of Sciences Publ., Sofia, 131 p.
14. Stankov, V. (1981), *Stylistic properties of Bulgarian verbs* [*Stilistichni osobenosti na balgarskija glagol*], Narodna prosveta, Sofia, 134 p.
15. Stankov, V. (1995), «On a semantic feature of the category definiteness / indefiniteness of the names in Bulgarian», *Bulgarian language*, Sofia, Vol. 45, No. 1/2, pp. 148–151.
16. Shatunovskiy, I. B. (2009), *Problems of the Russian aspect* [*Problemy russkogo vida*], Jazyki russkoy kul'tury, Moscow, 352 p.
17. Dickey, S. M. (1995), A Comparative Analysis of the Slavic Imperfective General-Factual., *Journal of Slavic Linguistics*, Vol. 3, No. 2, pp. 288–307.
18. Dickey, S. M. (2000), *Parameters of Slavic Aspect. A Cognitive Approach*, Center for the Study of Language and Information, Stanford, 316 p.
19. Mehlig, H. R. (2001), Verbal Aspect and the referential Status of verbal Predicates : On Aspect Usage in Russian Who-Questions, *Journal of Slavic Linguistics*, Vol. 9, No. 1, pp. 99–125.
20. Vendler, Z. (1957), Verbs and Times, *Philosophical Review*, 1957, Issue 66, pp. 143–160.

СЛАВКОВА Светлана

кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка и литературы при департаменте устного и письменного перевода Болонского университета, Кампус Форли; Corso della Repubblica, 136, 47121 Forlì, Italia, тел.: +39 (349) 3747948; e-mail: svetlana.slavkova@unibo.it; ORCID ID: 0000-0001-5900-6616; SCOPUS ID: 56466016; РИНЦ Автор ID: 437711.

КТО-ВОПРОСЫ В БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ В НИХ ОБЩЕФАКТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОГО ВИДА

Аннотация. *Целью* предлагаемой работы является анализ употребления несовершенного вида глаголов в рамках тематики изучения общефактического значения НСВ. *Объект* анализа — частный вопрос с местоимением *кой* в болгарском языке. *Предмет* анализа — критерии выбора видо-временной формы — презенса, перфекта и аориста глаголов несовершенного и совершенного видов. Исследуется влияние семантики конкретного грамматического времени (наряду с акциональной и собственно видовой характеристикой глаголов) на реализацию значений НСВ, в том числе общефактического и его подвидов. Кроме того, при анализе выбора видо-временной формы в специальном вопросе в болгарском языке возникает проблема роли именных категорий. *Результат* проведённого нами анализа показал, что общефактическое значение реализуется на уровне высказывания и что, помимо вида глагола, необходимо учитывать грамматическое время и такие именные категории, как референтный статус и определённости имени. На данный момент можно сделать *вывод* о том, что несовершенный аорист в болгарском языке выражает акциональное значение НСВ предельных глаголов с определённым объектом. Неопределённый объект возможен, если действие, о котором задан вопрос в форме аориста, предполагается или ожидается говорящим. Несовершенный перфект глагола с определённым объектом тоже может выражать акциональный подвид общефактического значения; при этом допускается эмоциональное критическое отношение к совершению действия. В обоих случаях глагол несовершенного вида можно заменить глаголом совершенного вида. Однако основные случаи употребления несовершенного перфекта касаются неактуальных, нелокализованных во времени ситуаций, отражающих прошлый опыт субъекта, что позволяет отнести их к экзистенциальному подтипу общефактического значения. Поэтому и для выражения объекта используются нереперентные именные группы (с нулевым артиклем), возможно также наличие неопределённого наречия *някога*. В таких вопросах глагол несовершенного вида нельзя заменить глаголом совершенного вида.

Svetlana SLAVKOVA,

PhD, associate professor of Russian language and linguistics, Department for interpretation and translation, Bologna university, Campus of Forlì (Italy); Corso della Repubblica 136, 47121 Forlì, Italia, tel.: +39 349 3747948; e-mail: svetlana.slavkova@unibo.it; ORCID ID: 0000-0001-5900-6616; SCOPUS ID: 56466016; РИНЦ Автор ID: 437711/

WHO-QUESTIONS FROM THE POINT OF VIEW OF IMPLEMENTATION OF THE GENERAL-FACTUAL MEANING OF IMPERFECTIVE VERBS IN THE BULGARIAN LANGUAGE

Summary. The *purpose* of the present papers is to analyze the general-factual meaning of the imperfective verbs. The *subject* of this study are specific *кой* [*who*]-questions in Bulgarian. The *object* of analysis are criteria of the selection of the tense-aspectual forms of verbs, i.e. present tense, aorist, perfect tense of the imperfective and perfective verbs. In this paper, semantic and grammatical analysis *methods* are used. The author studies how aspect and tense interact to determine the manifestation of the general-factual meaning of the IPF verbs. In addition, the role of nominal categories, such as definiteness and referential status, is considered. The analysis reveal that the general-factual meaning is realized by means of various components of the utterance and that it is necessary to take into account the functional roles played by tenses and nominal categories as the reference status and definiteness of the name. The *results* show that the actional meaning of IPF verbs is expressed by imperfective aorist of terminative transitive verbs that control a definite argument. It is also possible to use an imperfective perfect of any kind of verb. In these cases an aspectual concurrence may occur. However, the main cases of imperfect perfect use concern temporally non-localized situations and reflect the past experience of the subject. This use marks an existential subtype of the general factual meaning. This is why the non-referential object occurs and an aspectual concurrence is impossible.

Key words: aspect, general-factual meaning, aorist, perfect, the Bulgarian language.

Статтю отримано 10.09.2018 р.

СТАТЕЧНАЯ Софья Александровна,

магистрант кафедры русского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 048 7762277; e-mail: sone4ka.1995.13@gmail.com

СТЕПАНОВ Евгений Николаевич,

доктор филологических наук, зав. кафедрой русского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 048 7762277; +38 096 4966406; e-mail: stepanov.odessa@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-5441-9822

КОНСТРУКЦИИ БЕССОЮЗНОЙ СВЯЗИ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ДИНАМИКИ ПЕСЕННОГО ТЕКСТА РУССКОГО РОКА (на примере дискографии группы «Ария»)

Аннотация. *Цель* статьи — проанализировать структурно-семантическую и лингвопрагматическую специфику конструкций бессоюзной связи как средства создания динамичности в текстах песен из дискографии группы «Ария» (авторы песен: Маргарита Пушкина, Александр Елин, Игорь Лобанов). *Объектом* изучения являются бессоюзные конструкции, представленные в этих текстах на уровне простых осложнённых предложений однородными рядами их членов, а на уровне сложных предложений — предикативными частями БСП (бессоюзных сложных предложений). *Материал* картотеки составил 98 эпизодов. *Предмет* исследования — лингвостилистическая специфика средств генерирования смыслов бессоюзной связью в пространстве текстов русской рок-поэзии. В работе использованы некоторые процедуры таких *методов*: описательного (для классификации и интерпретации текстовых фрагментов), контекстуального анализа (при изучении общественно-исторического контекста), семантического и семиотического анализа (для выявления и определения культурных смыслов сообщения), типологический (для выявления общих контекстов и аналогичных художественных средств в песенных текстах). *Результатом* исследования стали следующие *выводы*: авторы русской рок-поэзии широко используют бессоюзную связь в лингвостилистической фигуре асиндетона для выражения динамики действия. Бессоюзной связи для усиления динамичности восприятия действий сопутствуют параллелизм, градация, интонации перечисления, противопоставления и обусловленности, повтор и его устранение, формы совершенного и несовершенного вида глагола, неполнота предложения, использование в составе бессоюзных сложных предложений рядов односоставных номинативных предложений. *Практическая значимость* работы определяется возможностью использования её результатов в учебных курсах стилистики, лингвистического анализа текста, лингвокультурологии, в спецкурсах и спецсеминарах, при подготовке курсовых и квалификационных работ, научных статей.

Ключевые слова: бессоюзная связь, динамичность, текст песни, рок-поэзия, рок-фолк-группа «Ария», однородный ряд, лингвостилистические средства.

Постановка проблемы. Среди новых форм культурного и художественного самовыражения, которые породил XX век, «век-убийца и поэт», одной из самых заметных и ярких стала рок-культура, наиболее мощно саккумулировавшая в себе протест молодёжи против давления Системы, нивелирующей индивидуальность. Глобальные социально-политические потрясения и военные катаклизмы, успехи технической революции, прорыв человека в космос, революция в СМИ, компьютеризация жизни — всё это способствовало окончательному разрушению традиционной системы ценностей и формированию у человека нового видения мира и своего места в нём.

Возникнув на рубеже 1940–1950-х гг., рок-культура и по сегодняшнему дню остаётся одной из важнейших составляющих культуры, прежде всего, западного мира. На рубеже 1960-х гг. рок получил «прописку» и в СССР. Наиболее ярким и видимым проявлением рок-культуры стала рок-музыка, неотъемлемой составляющей которой наряду с музыкальным оформлением и элементами шоу выступает вербальный компонент (т. е. песенный текст).

Лучшие образцы песенных текстов представителей русского рока имеют актуальное проблемно-тематическое содержание, непосредственно затрагивают проблемы сущности человека и его бытия. Наиболее полно этот аспект русской рок-культуры отразился в термине «рок-поэзия». В современных научных исследованиях «рок-поэзия» понимается как «литературный компонент рок-культуры, получивший статус самостоятельного жанра» [6, с. 138]. Русская рок-поэзия сравнительно недавно стала не только объектом внимания социологов, культурологов и музыковедов, но и предметом литературоведческих и лингвистических исследований. С середины 1980-х годов, когда уже сформировалась так называемая рок-классика, стали выходить сборники текстов, функционирующие как обычные книги. После этого стало возможным утверждать, что «собственно текст рок-композиции по аналогии с текстом фольклорным или драматическим может являться объектом самостоятельного изучения» [8]. В целом, феномен русской рок-культуры и рок-поэзии как её важнейшей составляющей в советское время находился на периферии научного знания как явление идеологически чуждое, негативное, маргинальное, антисоциальное.

Изменения произошли в самом конце XX в. Они, по нашему мнению, были обусловлены двумя причинами: формированием антропоцентрической парадигмы научного знания, в которой песенный дискурс, в том числе и функционирующие в его пространстве тексты рок-поэзии, рассматриваются как одна из возможных сфер функционирования языка; исчезновением идеологических предрассудков и запретов после распада СССР. Очевидными стали значимость этого явления для русской культуры и недостаток научного осмысления рок-культуры и средств её презентации. Таким образом, лингвисты получили возможность исследовать разные аспекты вербального выражения смыслов рок-поэзии и рок-культуры в целом. В данной работе мы попытаемся проанализировать особенности использования авторами рок-текстов бессоюзных синтаксических конструкций (как однородных членов в составе простого предложения, так и бессоюзных сложных предложений) как одно из языковых средств выражения динамики действия в песенном тексте русского рока.

Связь со смежными исследованиями. Благодаря кардинальному переосмыслению рок-культуры тексты русской рок-поэзии и их научный и художественный анализ в 1990-е годы стали публиковаться в авторитетных изданиях: «Вопросы философии», «Новое литературное обозрение», «Арион», «Октябрь», «Нева» и под. С 1998 г. на кафедре теории литературы Тверского госуниверситета издаётся специализированный сборник научных работ «Русская рок-поэзия: текст и контекст». Один из известных российских рок-музыкантов и поэтов И. Кормильцев (группа «Наутилус Помпилиус») читал в Московском госуниверситете им. М. В. Ломоносова спецкурс по русскому року [3]. За последние 20 лет появился ряд исследований, в которых утверждается статус рок-поэзии как литературного жанра, заслуживающего автономного изучения (Ю. В. Доманский, Е. А. Козицкая, Т. Е. Логачёва, М. А. Солодова, Е. Е. Чебыкина, М. Б. Шинкаренко, А. Н. Ярмо и др.). Феномен русской рок-музыки привлекает внимание исследователей из Германии, Великобритании, США [10, с. 69–74]. Большинство исследований посвящено вопросам истории русского рока, его идентификации как явления молодёжной культуры, социологическим и идеологическим аспектам, специфике тем, типологии героев. В то же время, изучение русской рок-поэзии с позиций лингвистики существенно отстаёт. Начиная с XIX в., языковеды изучают тексты песен. Сначала это были колыбельные и народные песни. Позже лингвисты начали активно исследовать тексты лирических, эстрадных, авторских и других категорий песен.

Исследователи иногда занимаются изучением особенностей функционирования разных единиц языка и их роли в песенных текстах. Из лингвистических исследований последних лет в Украине данный аспект песенных текстов русского рока в разной степени был рассмотрен в монографии украинского учёного М. В. Орбинской «Русская рок-поэзия: моделирование глубины текста» (2016 г.) [7] и в кандидатской диссертации В. А. Панченко «Лингвистические средства достижения экспрессии в современном песенном тексте (на материале русского языка)» (2018 г.) [9]. Однако изучению динамики конструкций бессоюзной связи в песенных текстах авторы не уделяли внимания.

Формулирование исследовательских задач. Цель статьи — проанализировать структурно-семантическую и лингвопрагматическую специфику конструкций бессоюзной связи как средства создания динамичности в текстах песен из дискографии группы «Ария», авторами которых являются Маргарита Пушкина, Александр Елин и Игорь Лобанов. Объектом изучения являются бессоюзные конструкции, представленные в этих текстах на уровне простых осложнённых предложений однородными рядами их членов, а на уровне сложных предложений — предикативными частями БСП (бессоюзных сложных предложений). Исследовательская картотека составила 158 эпизодов. Предмет исследования — лингвостилистическая специфика средств генерирования смыслов бессоюзной связью в пространстве текстов русской рок-поэзии. В соответствии с поставленной целью и предметом исследования, в нём были использованы некоторые процедуры таких методов: описательного (для классификации и интерпретации текстовых фрагментов), контекстуального анализа (при изучении общественно-исторического контекста), семантического и семиотического анализа (для выявления и определения культурных смыслов сообщения), типологический (для выявления общих контекстов и аналогичных художественных средств в песенных текстах), интертекстуального анализа (для выявления роли аллюзий, прецедентных текстов, разного рода реминисценций и т. п. для генерирования смыслов в текстах рок-поэзии), культурологического анализа (для определения влияния конкретного песенного текста, а также русской рок-поэзии в целом на культурные процессы).

Изложение основного материала. Поиск лингвостилистических особенностей бессоюзных конструкций в текстах песен русского рока обусловил необходимость учёта специфики рок-поэзии, выделение её из общего корпуса поэтических произведений. П. А. Ковалёв утверждает: «На первый взгляд, большой разницы между стихотворным произведением, положенным на музыку, и им самим в обычном функционировании нет. Однако, по закону единства формы и содержания, любая «изменённая структура донесёт до читателя или зрителя иную идею». Естественно поэтому предположить, что определённый вербальный ряд с наложенной на него мелодической схемой неминуемо должен претерпевать изменения» [2]. Аналогичное утверждает и М. Пушкина, автор большинства песен группы «Ария»: «Есть определённая песенная форма, устоявшаяся годами, куплетно-припевная. Стихи — свободны в своём полёте, структурно не ограничены. При написании на заданный музы-

кантами размер (практически всё, сочинённое для групп, создано на так называемую «рыбу»), я как бы нахожусь в неволе, вынуждена укладывать свои мысли в установленные ритмические рамки. <...> Музыка в песне, конечно, главное! Слово является добавлением к ней, но не играет доминирующей роли. Хотя в русском роке, который ближе к авторской песне, акцент смещается в сторону слова» [5]. Таким образом, при анализе текста песни необходимо учитывать особенности мелодии: темп, ритм, размер, иногда даже тональность.

Группа «Ария» — одна из старейших российских рок-групп, достигших серьёзного коммерческого и творческого успеха, популярности вне поля поклонников хеви-металла. Немалая доля успеха пришлась на отличные, непривычно поэтичные для хеви-металла тексты А. Елина и М. Пушкиной [1]. Основным жанром «Арии» является традиционный хеви-металл в его «английской» школе («классический хеви-металл британского разлива», по выражению музыканта группы Виталия Дубинина): «галоповые» гитарные риффы, высокий пронзительный вокал, продолжительные гитарные соло. В соответствии с характером музыки, тексты песен также отличаются динамичностью и стремительностью.

Важную роль в создании экспрессивности, насыщенности впечатлениями играет использование бессоюзной связи. В стилистике фигуру бессоюзия в позиции, где может быть использована союзная сочинительная связь, принято называть *асиндетоном*. Т. В. Матвеева так толкует этот термин: «Асиндетон (бессоюзие) — фигура убавления: стилистический приём усиления выразительности за счёт намеренного пропуска союзов в сочинительных синтаксических конструкциях, как правило, при использовании трёх и более однородных членов предложения или частей сложного предложения. <...> Многочленный асиндетон может квалифицироваться как амплификация, он хорошо передаёт общую картину через перечисление составляющих её элементов, способствует созданию ёмкого представления компактным, сжатым образом. <...> В устном представлении асиндетон сопровождается перечислительной интонацией» [6, с. 28–29]. Наше исследование показало, что асиндетон в песенных текстах русской рок-поэзии часто сочетается с рядом других синтаксических средств художественной выразительности: анафорой, параллелизмом, лексическим повтором и другими. Отметим, что примеры бессоюзия реже встречаются в более медленных и мелодичных рок-балладах, в отличие от энергичных песен, тяготеющих к хеви- и пауэр-металлу, в которых часто пользуются этой фигурой.

1. Начнём лингвостилистический анализ с рядов **однородных членов предложения**, организованных бессоюзной связью. Наибольшую степень выразительности динамики действия в этом случае наблюдаем в рядах однородных глагольных сказуемых. Например:

(1) *Меч поёт в твоих руках, звёздами искрится,
Жажду стали утолить просит побыстрей* («Викинг»).

В данном простом осложнённом предложении три однородных простых глагольных сказуемых, связанных бессоюзной связью. Первые два компонента однородного ряда образуют открытую структуру, так как между ними перечислительные отношения со значением одновременности. Третий компонент закрывает структуру, так как между первыми двумя и третьим компонентами устанавливаются пояснительно-мотивирующие отношения. Оптимальный вариант трансформации бессоюзной конструкции в союзную нам представляется таким:

* *Меч поёт в твоих руках [И] звёздами искрится, [ТАК КАК]
Жажду стали утолить просит побыстрей.*

Рассмотрим следующий пример:

(2) *Я не люблю безнадёжности спин,
Верю в энергию лиц...* («Мёртвая зона»).

Однородные сказуемые создают здесь эффект категоричности общественной позиции лирического героя, сформировавшейся в условиях противоречивости общества (*безнадёжность спин* ≠ *энергия лиц*). Важную роль здесь играет семантика однородных глагольных сказуемых. В примере (1) они функционируют в простом осложнённом предложении со значением характеристики (*не люблю* ≈ /≈ *верю*). Однако это простое предложение не является самостоятельным. Выражаемое здесь противопоставление имеет свой результат, усложняясь предложением со значением акциональности, которая выражена глаголом движения *идти*:

... *Против движенья иду один,
Нарушив условность границ* («Мёртвая зона»).

Контаминация характеристики и акциональности в условиях бессоюзной связи приводит здесь к эффекту непрерывного функционирования характеристик личности лирического героя. В целом, логико-синтаксический тип всей конструкции — сложное бессоюзное нетипизированное предложение закрытой структуры с совмещёнными значениями характеристики и акциональности. Оптимальный союзный трансформ таков:

* *Я не люблю безнадежности спин, [НО / ОДНАКО]
Верю в энергию лиц, [И (ПОЭТОМУ)]
Против движенья иду один,
Нарушив условность граници...*

Проанализируем ещё один пример:

(3) *Крадётся ночь, как чёрный зверь,
Вибрирует в лунном свечении,
Скребётся в дверь, стучит в окно —
Ей холодно одной («Искушение»).*

В целом, это сложное предложение: БСП минимальной конструкции закрытой структуры, состоит из двух предикативных частей, между которыми выражаются пояснительно-мотивирующие отношения. В этом предложении, как и в предыдущих, динамичность действий, эффект активного движения поддерживается бессоюзной связью между словами, функционирующими в роли предикатов, в сочетании с их реальной модальностью настоящего времени. Для нас здесь важна первая часть, конструктивно представляющая собою простое предложение открытой структуры с перечислительными отношениями при одновременности четырёх действий, названных глаголами однородного ряда, которым осложнено данное предложение со значением акциональности. В примере (3), как и в примере (1), глаголы, выступающие в функции однородных сказуемых, употреблены в метафорических значениях. Глаголы, формирующие семантику характеристики или состояния авторы рок-поэзии заменяют акциональными глаголами. Вторая часть БСП закрывает открытую структуру первой части, выражая значение состояния субъекта (*ночь*), общего для всего БСП. Оптимальная трансформация данной бессоюзной конструкции в союзную такова:

* *Крадётся ночь, как чёрный зверь,
[И] вибрирует в лунном свечении,
[И] скребётся в дверь, [И] стучит в окно,
[ПОТОМУ ЧТО / ТАК КАК] Ей холодно одной.*

2. Известно, что динамичность обычно присуща повествовательным текстам, поскольку она является необходимым условием развития сюжета, действия. Однако исследованные нами тексты рок-песен свидетельствуют о том, что бессоюзная связь может способствовать восприятию описания в его динамике. Как свидетельствуют примеры из нашей картотеки, в этом случае представлены примеры БСП, все части которых или хотя бы несколько из них являются односоставными номинативно-бытийными предложениями. Интерпретируем несколько примеров:

(4) *Рёв железа, языки огня,
Раскалённый ураган («Атака мертвецов»).*

В песне «Атака мертвецов» речь идёт об одном из эпизодов первой мировой войны. При описании военных действий авторы зачастую пускаются в многословные рассуждения. При этом очевидцам и участникам военных действий трудно избежать выражения собственных субъективно-оценочных суждений, а стороннему рассказчику, стремящемуся к объективности изложения, свойственна в данных текстах рациональная документальность. По второму пути и идёт М. Пушкина, описывая динамичную картину боя с помощью БСП открытой структуры. Лексический состав трёх предикативных частей, структурно являющихся односоставными номинативно-бытийными предложениями, так же, как и асиндетон, способствует динамичности описания. Здесь в роли предикатов выступают не личные формы акциональных глаголов, а отглагольное существительное *рёв* (← реветь) и имена существительные *огонь* и *ураган*, денотативные структуры которых содержат семы 'изменение', 'уничтожение', 'быстрый', 'стихия', 'движение', имеющие зоны пересечения с семой 'динамичный'.

В песенном тексте русского рока структурированные таким образом БСП производят впечатление прерывистых фраз, которые рисуют окружающую картину отдельными штрихами. Каждое номинативное предложение воспринимается как короткая вспышка. Налицо эффект быстрой смены описываемых событий и/или их деталей.

Рассмотрим следующий пример:

(5) *Солнце в зените, хрупкий песок,
Ветер пустынь, неподвижность дорог,
Размытый звук, забытый в небе дождь («Чужой»).*

В этом БСП 6 предикативных частей. Первая часть — двусоставное предложение с простым номинативным подлежащим (*солнце* — N₁) и составным именным сказуемым с опущенной глагольной связкой настоящего времени (*есть / стоит / находится* в зените — N₆), которое может быть воспринято при перечислительной интонации как определительное словосочетание *(*солнце* [какое?] в зените). Пять последующих частей — односоставные номинативно-бытийные предложения,

предикаты которых выражены существительными в именительном падеже. В составе данной БСП все компоненты объединены микротемой пейзажной характеристики знойной пустыни и перечислительной интонацией со значением одновременности, все предложения относятся к логико-синтаксическому типу предложений состояния.

Интересным, с точки зрения структуры и передаваемых отношений, является сложное синтаксическое целое «Описание Армагеддона» в песне «Последний закат»:

(6) *Пляска Ада,
Бездна рядом,
Вспышка света,
Боже, где ты?
Это Армагеддон!*

Каждая строка здесь содержит одну предикативную единицу. Первые четыре объединены в бессоюзное сложное предложение. Первая и третья части — односоставные номинативно-указательные предложения с опущенными указательными частицами (*вот, тут, вон* и под.); вторая часть — нераспространённое двусоставное с номинативным подлежащим и составным именным сказуемым, именная часть которого представлена наречием *рядом* (структурная схема: $N_1[\text{cop}]Adv$). Первые три части можно воспринимать как открытую структуру; либо первые две части — как открытую структуру, закрываемую отношениями сопоставления третьей части с предыдущими. Четвёртая часть в сочетании с предыдущим составом предложения, описывающим картину начала Армагеддона, выражает, как нам представляется, противительно-уступительные отношения с оттенком следствия, формирующие закрытую структуру. Вследствие увиденного ужаса лирический герой ищет спасение у Бога, обращаясь к нему за защитой. По структуре четвёртая часть — двусоставное нераспространённое предложение (подлежащее *ты*; сказуемое *где*), осложнённое обращением *Боже*. Варианты трансформации бессоюзного предложения в союзное предлагаем такие:

* [ВОТ] *Пляска Ада,*
[ТУТ И] *Бездна рядом,*
[ВОТ И / А ВОН] *Вспышка света,*
[НО] *Боже, где ты?*

Заключает этот микротекст самостоятельное простое двусоставное нераспространённое предложение (*Это Армагеддон* — $N_1[\text{cop}]N_1$), то есть вывод о том, картина чего вдруг предстала перед лирическим героем.

Песня «Последний закат» является тематически насыщенной и быстрой, однако указанный отрывок исполняется с некоторым замедлением. После каждой строки звучит короткий вокализ, по длительности равный времени исполнения этой строки. Такой музыкальный рисунок создаёт контраст с остальной композицией, подчёркивая, по нашему мнению, значимость описываемого на общем фоне быстрого темпа песни.

3. БСП, предикативные части которых являются двусоставными и/или односоставными глагольными предложениями, составляют 25,5 % (26 единиц). Рассмотрим их особенности.

(7) *Смерть пришла за мной в пять часов утра,
Боль рванула грудь, сразу стал свободен я* («Игра с огнём»).

Использование бессоюзной связи как способа выражения динамичности происходящего усиливается наличием в данном БСП разных логически обусловленных причинно-следственных отношений между частями. Кроме того, все глагольные предикаты имеют форму совершенного вида и прошедшего времени. Оптимальный вариант трансформации данного БСП в союзное предложение следующий:

* *Смерть пришла за мной в пять часов утра,*
[ТАК ЧТО] *Боль рванула грудь, [И] сразу стал свободен я.*

Описанное происшествие — смерть повествователя, — по его словам, не было растянуто во времени, потому и рассказ об этом должен быть динамичным.

Следующий пример:

(8) *В небе на битву сходились орлы,
Людям для войн не хватало земли,
Лето жгло свой восход;
Немцы убитых тащили во рвы,
В бой англичане бросались как львы,
Шёл пятнадцатый год* («Прощай, Норфолк!»).

Автор динамичными штрихами описывает противоестественный характер войны, её человеконенавистническую природу и фиксирует дату этого рукотворного апокалипсиса. Выражению динамич-

ности происходящего способствует бессоюзию наряду с антитезой (*небо — земля*) и параллелизмом (*немцы — англичане*). Автор образно фиксирует появление в это время военной авиации. На фоне динамичного развития действий форма несовершенного вида всех глаголов создаёт эффект плотности одновременно происходящих событий.

Следует отметить, что бессоюзная связь в этом предложении, которое, по сути, является микро-текстом, делает возможным отсутствие не только союзов, но и других средств, связывающих смыслы частей в единый динамичный текст. Попробуем трансформировать проанализированное БСП:

** В небе на битву сходились орлы,
[ТАК КАК] Людям для войн [УЖЕ] не хватало земли,
[НО] Лето [ВСЁ] жгло [И ЖГЛО] свой восход;
[И НЕСМОТРЯ НА ТО, ЧТО] Немцы убитых тащили во рвы,
В бой англичане бросались как львы,
[ВЕДЬ] Шёл пятнадцатый год.*

Разумеется, возможны и другие варианты, однако понятно, что с помощью бессоюзной связи можно редуцировать не только союзы, но и частицы, усилительные повторы, некоторые очень пространственные в речи знаменательные слова [11]. Выражаемая ими семантика сохраняется бессоюзной связью, придавая, в то же время, динамичность описываемым событиям.

4. Из 98 исследованных конструкций 37 (38 %) содержит несколько бессоюзных рядов: однородные члены и части сложного предложения. В таких конструкциях, по нашему мнению, происходит не только структурное усложнение, но и смысловая контаминация эффектов, которые способны создавать бессоюзию в речи: содержание песен коррелирует с их структурной организацией, обуславливает её. Так, в тех текстах, где имеется тема движения, бессоюзию создаёт эффект мелькания кадров на большой скорости. При этом обычным является использование неполных предложений с опущенным сказуемым среди частей БСП. Например:

*(9) Ты уходишь от погонь
Сквозь кордоны, сквозь огонь,
Свет в глаза, рычаг в ладонь («Химера»).*

В первой части имеются однородные обстоятельства образа действия, связанные перечислительной интонацией (*сквозь кордоны, сквозь огонь*); всё БСП состоит из трёх частей: первая — полная со сказуемым, выраженным глаголом движения, вторая и третья — неполные с опущенными сказуемыми (**свет [бьёт] в глаза, *рычаг [упирается] в ладонь*). Части данного БСП словно высвечивают отдельные фрагменты общей картины движения, позволяя реципиенту самостоятельно дорисовать остальное. Даже оптимальная трансформация в союзное предложение значительно снижает динамичность данного текста:

** Ты уходишь от погонь
Сквозь кордоны [И] сквозь огонь,
[КОГДА] Свет [бьёт] в глаза, [А] рычаг [упирается] в ладонь.*

Аналогичное встречаем в песне «Бал у Князя Тьмы»: односложные слова, представляющие собой односоставные номинативные предложения либо однородные члены или компоненты фигуры повтора, и короткие двусоставные предложения создают впечатление стремительного танца, неистовой пляски, в которой теряются всякие ориентиры, а взгляд успеваает выхватить лишь разрозненные смазанные силуэты:

*(10) Тень... свет... темп убыстряется,
Жизнь, смерть перекликаются,
Жар, бред, пытка надеждой и злость;
Вот вам казнь и прощение,
Все, все, все в восхищении!
Тень... свет... сердце вдруг оборвалось.*

Интересно, что здесь бессоюзию способствует усложнению выражаемых отношений: оно придаёт тексту энергичность и подвижность и, вместе с тем, выражает некоторую градацию [12], акцентируя внимание на отдельном отрывке и несколько замедляя динамику процесса.

В следующем предложении единственный союз И между однородными относительными антонимами не изъят только благодаря тому, что служит выразительным средством объединения двух номинаторов временных отрезков в антитезу в составе трансформированного устойчивого сочетания: *пепел веков и дней*. Данное БСП объединяет четыре предикативные части темой приближения смерти лирического героя из-за войны:

*(11) Война гонит ветер ужаса,
Пепел веков и дней,*

*Судьба вещей птицей кружится
Над головой моей,
Время, как змей, вьётся вокруг себя,
В Книге Смертей будет глава моя («Меченый злом»).*

Каждая последующая часть из трёх первых нагнетает атмосферу тревоги и смятения лирического героя. В обстановке ужаса войны обостряется чувство судьбы человека и времени. Лирический герой оживляет время. Ему представляется, что оно остановилось, поэтому смерть неизбежна. Нам представляется возможной такая трансформация данного БСП в союзное предложение:

** Война гонит ветер ужаса²⁾ [И]
Пепел веков и дней,
[А] Судьба вещей птицей кружится
Над головой моей,
[И] Время, как змей, вьётся вокруг себя,
[ТАК ЧТО] В Книге Смертей будет глава моя.*

Асиндетон в нескольких проанализированных нами конструкциях коррелирует с параллелизмом форм, способствуя усилению той или иной идеи. Например:

*Все хотят взять в руки острый меч,
Все мечтают быть палачами,
Все желают злую ведьму сжечь
Без сомненья, жалости, печали «Чёрная легенда».*

Использование определительного местоимения *все* в роли единственного субъекта всех действий придаёт этому фрагменту особенную всеобщую экспрессивность, усиленную бессоюзной связью предикативных частей и однородных обстоятельств образа действия (*без сомненья, жалости, печали*), воспринимаемых сегодня как устойчивый однородный ряд, лексический состав которого создаёт эффект безапелляционности и резкости.

Выводы. Таким образом, исследование динамической специфики смыслов, генерируемых бессоюзной связью в непредикативных и предикативных бессоюзных конструкциях, которые функционируют в пространстве текстов песен рок-фолк-группы «Ария» свидетельствует о том, что авторы русской рок-поэзии широко используют бессоюзную связь в лингвостилистической фигуре асиндетона для выражения динамики действия. При этом бессоюзной связи для усиления динамичности восприятия действий сопутствуют такие средства стилистического воздействия песни на слушателя, как параллелизм, градация, интонации перечисления, противопоставления и обусловленности, повтор и его устранение, формы совершенного и несовершенного вида глагола, неполнота предложения, использование в составе бессоюзных сложных предложений рядов односоставных номинативных предложений. Некоторые из них усиливают слитность текста, способствуют достижению эффекта непрерывности, постоянства движения. А благодаря быстрой смене элементов описательного текста создаётся впечатление стремительного движения, «мелькания кадров». В случае использования стилистической фигуры градации в однородных бессоюзных рядах возникает эффект стремящегося к кульминации возрастающего напряжения.

Результаты исследования дополняют и обогащают представления о феномене русской рок-поэзии в аспекте её лингвостилистики. **Практическая значимость** работы определяется возможностью использования её результатов в учебных курсах стилистики, лингвистического анализа текста, лингвокультурологии, в спецкурсах и спецсеминарах, при подготовке курсовых и квалификационных работ, научных статей.

Л и т е р а т у р а

1. Алексеев А., Бурлака А., Сидоров А. Кто есть кто в советском роке : иллюстрированная энциклопедия отечественной рок-музыки. М. : Останкино, 1991. 320 с.
2. Ковалёв П. А. Структурные особенности стиха русской рок-поэзии в контексте современной русской песенной лирики // Русская рок-поэзия : текст и контекст : сб. науч. тр. Тверь : Твер. гос. ун-т, 1999. Вып. 2. С. 93–98.
3. Кормильцев И., Сурова О. Рок-поэзия в русской культуре : возникновение, бытование, эволюция // Русская рок-поэзия : текст и контекст : сб. науч. тр. Тверь : Твер. гос. ун-т, 1998. Вып. 1. С. 5–33.
4. Лисица И. В. Рок-поэзия Великобритании : прагматический и лингвокультурологический аспекты (на материале текстов рок-групп 1960–1970-х годов) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Иркутск, 2009. 164 с.
5. Логуновская Е. Маргарита Пушкина : «Смысл некоторых песен Маврин не понимает сам» // ultra-music.com [2011]. URL : <https://www.google.com/search?safe=active&ei=XeJjXIDYNuHirgSciYaAAQ&> (Время обращения : 10.09.2018).
6. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов. Ростов н/Д. : Феникс, 2010. 562 с.
7. Оробинская М. В. Русская рок-поэзия : моделирование глубины текста : монография. Харьков : Иванченко И. С., 2016. 164 с.

8. От редколлегии // Русская рок-поэзия : текст и контекст : сб. науч. трудов. Тверь: Твер. гос. ун-т, 1998. Вып. 1. С. 3.
9. Панченко В. А. Лінгвістичні засоби досягнення експресії в сучасному пісенному тексті (на матеріалі російської мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 — російська мова. Дніпро : ДНУ ім. О. Гончара, 2018. 230 с.
10. Петрова С. А. «Песня без слов» Виктора Цоя : особенности поэтики // Русская рок-поэзия : текст и контекст. Екатеринбург ; Тверь : УрГПУ, 2013. Вып. 14. С. 124–126.
11. Степанов Е. Н. Об употреблении простых и сложных предложений в ранних стихотворениях А. А. Ахматовой // Проблемы творчества и биографии А. А. Ахматовой. Одесса : ОГУ, 1989. С. 88–91.
12. Степанов Е. Н. О некоторых синтаксических средствах из творческой лаборатории И. А. Бунина // Мова та стиль творів І. О. Буніна, М. Г. Куліша, Ю. І. Яновського : зб. наук. праць. К. : ІСДОУ, 1994. С. 76–80.
13. Степанов Е. Н. Язык города в социальном и цивилизационном процессе // Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2006. № 11. С. 44–54.

References

1. Alekseev, A., Burlaka, A., Sidorov, A. (1991), *Who is who in Soviet rock : an illustrated encyclopedia of Russian rock music* [Kto yest' kto v sovetskom roke : illyustrirovannaya entsiklopediya otechestvennoy rok-muzyki], Ostankino, Moscow, 320 p.
2. Kovalev, P. A. (1999), «Structural features of the verse of Russian rock poetry in the context of modern Russian song lyrics», *Russian rock poetry : text and context: collection of scientific works* [«Strukturnyye osobennosti stikha russkoy rok-poezii v kontekste sovremennoy russkoy pesennoy liriki», *Russkaya rok-poeziya : tekst i kontekst : sbornik nauchnykh trudov*], Tver State University Press, Tver, vol. 2, pp. 93–98.
3. Kormiltsev, I., Surova, O. (1998), «Rock poetry in Russian culture : the emergence, existence, evolution», *Russian rock poetry : text and context : collection of scientific works* [«Rok-poeziya v russkoy kul'ture : vznikoveniye, bytovaniye, evolyutsiya», *Russkaya rok-poeziya : tekst i kontekst : sbornik nauchnykh trudov*], Tver State University Press, vol. 1, pp. 5–33.
4. Lisitsa, I. V. (2009), *Rock Poetry of Great Britain : Pragmatic and Cultural Linguistic Aspects (based on texts of rock groups of the 1960–1970s) : Thesis* [Rok-poeziya Velikobritanii : pragmaticheskiy i lingvokul'turologicheskiy aspekt (na materiale tekstov rok-grupp 1960–1970-kh godov) : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.04], Irkutsk State University, Irkutsk, 164 p.
5. Logunovskaya, Ye. (2011), Margarita Pushkina : «Mavrin does not understand the meaning of some songs himself», ultra-music.com, available at: <https://www.google.com/search?safe=active&ei=XeJjXIDYNuHirgSciYaAAQ&> (Access time : 09/10/2018).
6. Matveeva, T. V. (2010), *A complete dictionary of linguistic terms* [Polnyy slovar' lingvisticheskikh terminov], Phoenix, Rostov on Don, 562 p.
7. Orobinskaya, M. V. (2016), *Russian rock poetry : modeling the depth of the text : a monograph* [Russkaya rok-poeziya : modelirovaniye glubiny teksta : monografiya], Ivanchenko, I. S. Publishing House, Kharkov, 164 p.
8. «From the editorial board», *Russian rock poetry : text and context : collection of scientific works* (1998) [«От редколлегии», *Russkaya rok-poeziya : tekst i kontekst : sbornik nauchnykh trudov*], Tver State University Press, vol. 1, p. 3.
9. Panchenko, V. A. (2018), *Linguistic Means to Achieve Expression in Contemporary Song (on the material of the Russian language) : Thesis* [Linhvistychni zasoby dosiagnennia ekspresiyi v suchasnomu pisennomu teksti (na materialii rosiiskoyi movy) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.02 — rosiiska mova], Dnipro National Oles Honchar University, Dnipro, 230 p.
10. Petrova, S. A. (2013), ««A Song without Words» by Viktor Tsoi : Peculiarities of Poetics», *Russian rock poetry : text and context* [««Pesnya bez slov» Viktora Tsoya : osobennosti poetiki», *Russkaya rok-poeziya : tekst i kontekst*], Ural State Pedagogical University Press, Ekaterinburg ; Tver, vol. 14, pp. 124–126.
11. Stepanov, Ye. N. (1989), «On the use of simple and complex sentences in A. A. Akhmatova's early poems», *Problems of Creativity and Biography by A. A. Akhmatova* [«Ob upotreblenii prostykh i slozhnykh predlozheniy v rannikh stikhotvoreniyakh A. A. Akhmatovoy», *Problemy tvorchestva i biografii A. A. Akhmatovoy*], Odessa I. I. Mechnikov State University, Odessa, 1989. pp. 88–91.
12. Stepanov, Ye. N. (1994), «On some syntactic means from the creative laboratory of I. A. Bunin», *The Language and the style of the works by I. A. Bunin, M. G. Kulish & Yu. I. Yanovsky : collection of scientific works* [«O nekotorykh sintaksicheskikh sredstvakh iz tvorcheskoy laboratorii I. A. Bunina», *Mova ta styl tvoriv I. O. Bunina, M. G. Kulisha, Yu. I. Yanovskoho : zbirnyk naukovykh prats*], ISDOU, Kiev, pp. 76–80.
13. Stepanov, Ye. N. (2006), «Urban language at the social and civilize process», *Mova / Language* [«Yazyk goroda v sotsial'nom i tsivilizatsionnom protsesse», *Mova*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Astroprint, Odessa, vol. 11, pp. 44–54.

СТАТЕЧНА Софія Олександрівна,

магістрант кафедри російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 048 7762277;
e-mail: sone4ka.1995.13@gmail.com

СТЕПАНОВ Євгеній Миколайович,

доктор філологічних наук, завідувач кафедри російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна;
тел.: +38 048 7762277; +38 096 4966406; e-mail: stepanov.odessa@gmail.com;
ORCID ID: 0000-0002-5441-9822

**КОНСТРУКЦІЇ БЕЗПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ДИНАМІКИ ПІСЕННОГО
ТЕКСТУ РОСІЙСЬКОГО РОКУ (НА ПРИКЛАДІ ДИСКОГРАФІЇ ГРУПИ «АРІЯ»)**

Анотація. *Meta* статті — проаналізувати структурно-семантичну і лінгвопрагматичну специфіку конструкцій безполучникового зв'язку як засобу створення динамічності в текстах пісень з дискографії групи «Арія» (автори пісень: Маргарита Пушкіна, Олександр Єлін, Ігор Лобанов). *Об'єктом* вивчення є безполучникові конструкції, представлені в цих текстах на рівні простих ускладнених речень однорідними рядами їх членів, а на рівні складних речень — предикативними частинами БСР (безполучникових складних речень). *Матеріал* картотеки склав 98 епізодів. *Предмет* дослідження — мовностилістична специфіка засобів генерування смислів безполучникового зв'язку в просторі текстів російської рок-поезії. У роботі використано деякі процедури таких *методів*: описового (для класифікації та інтерпретації текстових фрагментів), контекстуального аналізу (під час вивчення суспільно-історичного контексту), семантичного та семіотичного аналізу (з метою виявлення та визначення культурних смислів повідомлення), типологічний (для виявлення загальних контекстів і аналогічних художніх засобів у пісенних текстах). *Результатом* дослідження є такі *висновки*: автори російської рок-поезії широко використовують безполучниковий зв'язок у мовностилістичній фігурі асиндетона для вираження динаміки дії. Для посилення динамічності сприйняття подій безполучниковий зв'язок супроводжують паралелізм, градація, інтонації перерахування, протиставлення або зумовленості, повтор і його усунення, форми доконаного та недоконаного виду дієслова, неповнота речення, використання у БСР рядів односкладних номінативних речень. *Практичне значення* роботи полягає в можливості використання її результатів у навчальних курсах стилістики, лінгвістичного аналізу тексту, лінгвокультурології, у спецкурсах і спецсеминарах, під час підготовки курсових і кваліфікаційних робіт, наукових статей.

Ключові слова: безполучниковий зв'язок, динамічність, текст пісні, рок-поезія, рок-фолк-гурт «Арія», однорідний ряд, мовностилістичні засоби.

Sofia A. STATECHNAYA,

undergraduate of the Russian Language Department, Odessa I. I. Mechnikov National University;
24/26 Frantsuzskiy Boulevard, Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 048 7762277; e-mail: sone4ka.1995.13@gmail.com

Ievgenii N. STEPANOV,

Doctor of Philology, Head of the Russian Language Department, Odessa I. I. Mechnikov National University;
Frantsuzskiy Boulevard, Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 048 7762277; +38 096 4966406;
e-mail: stepanov.odessa@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-5441-9822

**CONSTRUCTIONS OF CONJUNCTIONLESS CONNECTION AS A MEANS OF THE DYNAMICS EXPRESSING
OF A RUSSIAN ROCK SONG LYRICS (BASED ON THE DISCOGRAPHY OF THE «ARIA» GROUP)**

Summary. The *purpose* of this article is to analyze the structural-semantic and lingual-pragmatic specificity of the structures of conjunctionless connection as a means of creating dynamism in the texts of songs from the discography of the «Aria» group (songwriters: Margarita Pushkina, Alexander Yelin, Igor Lobanov). The *object* of study is the conjunctionless constructions presented in these texts at the level of simple expanded sentences by their homogeneous parts, and at the level of complex sentences, by predicative parts of conjunctionless complex sentence. The *material* of the filing is 98 episodes. The *subject* of this research is the stylistic specificity of means for generating meanings by conjunctionless connection in the space of Russian rock poetry texts. We used some procedures of such methods: descriptive (for classifying and interpreting text fragments), contextual analysis (for studying the socio-historical context), semantic and semiotic analysis (for identifying and defining cultural meanings of any message), typological (for identifying common contexts and similar artistic means in song lyrics). The *result* of the study was the following *conclusions*: the authors of Russian rock poetry make extensive use of the conjunctionless connection in stylistic figure of asyndeton for express the dynamics of action. The conjunctionless connection is accompanied by parallelism, gradation, intonation of enumeration, opposition or conventionality, repetition and its elimination, the forms of perfective or imperfective verbs, incompleteness of sentences, the use of mononuclear nominative sentences as parts of conjunctionless complex sentences to enhance the dynamism of the perception of actions. The *practical value* of this article is determined by the possibility of using its results in training courses of stylistics, linguistic analysis of text, linguistic culturology, in special courses and special seminars, in the preparation of course and qualification works, scientific articles.

Key words: conjunctionless connection, dynamism, song lyrics, rock poetry, rock folk group «Aria», homogeneous sequences, linguistic & stylistic means.

Статтю отримано 08.10.2018 р.

ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВИ

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154322>

УДК [811+821]’512.161

ИЧЛИ Ахмет,

кандидат филологических наук (PhD), доцент Ардаханского университета, Турция; Ardahan Üniversitesi Yenisey Kampüsü, Çamlıçatak Mevkii, Ardahan 75000; İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türkiye; tel.: + 90 (532 454 61 98); e-mail: ahmetigli@ardahan.edu.tr

БОРА ГАЗИ ГИРЕЙ: НОВЫЕ НАХОДКИ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ОСМАНСКОЙ ПОЭЗИИ

Аннотация. Цель данной статьи — представить анализ текстов двух стихотворений Бора Гази Гирея (1551–1607) одного из наиболее выдающихся государственных деятелей Османской империи, крымского хана с 1588 по 1607 г. **Объект** анализа — тексты двух газелей: «Merhûm Gâzi Girây Han Fermâyed» (*Покойный Хан Гази Гирей завещал*) и «Газаи», — которые впервые нашёл автор статьи. В **результате** проведённого исследования изучены ранее не анализировавшиеся произведения хана Бора (*Буря*) Гази Гирея, тексты которых были обнаружены, соответственно, в рукописном меджмуа 1631 года, составленном из стихотворений разных поэтов и записанном поэтом Изаки (Izâki) (рукопись хранится в Библиотеке Собраний Исламских Советов Ирана (# 9810)), и в рукописном меджмуа на-зире (# Bel. Yz. K. 07) из Стамбульской библиотеки Ататюрка Буюкшехирского муниципалитета (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazmaları). **Выводы:** 1) В газели «Merhûm Gâzi Girây Han Fermâyed» имеет место смысловая многозначность текста. На поверхности звучит тема несчастной любви и страдания от разлуки с любимой. В глубинном смысле, на наш взгляд, в произведении звучит чувство печали и тоски по родине, с которой поэт разлучён в силу обстоятельств: вероятней всего, находясь в персидском плену в неведении о своём будущем. Упрёк и мысль о вероломстве дают основание полагать, что эта газель может быть стихотворным посланием султану Мехмеду III после того, как Гази Гирея временно отстранили от ханского трона. 2) Газель, озаглавленная в меджмуа как «Газаи», принадлежит к любовно-философской лирике автора. Стихотворение написано Гази Гиреем после возвращения домой и долгожданной встречи с возлюбленной. Однако автор понимает, что вскоре снова покинет дом и уйдёт на войну.

Ключевые слова: возрождённый текст, османская литература, турецкая поэзия 16 века, газель, хан Гази Гирей II (Бора), источники возрождённых текстов, меджмуа, диванче.

Постановка проблемы. Формирование традиций классической турецкой литературы восходит к XIII веку. В средние века основными были две проблемы: во-первых, дороговизна производства книг, а поэтому ограниченный их тираж и, нередко, отсутствие возможностей у авторов переписывания рукописей на долговечный качественный материал; во-вторых, — сохранность памятников из-за грабежей и пожаров в библиотеках, из-за землетрясений, наводнений, незащищённости от насекомых-вредителей. Многие произведения не дошли до наших дней. Однако за последние 60 лет в разных книгохранилищах было обнаружено немало текстов, которые воссоздают картину литературного процесса и языковой ситуации в средневековой Османской империи. Несмотря на трудности, связанные с очень большой лексической, грамматической, графической разницей между османским языком средневековья и современным турецким языком, исследователям удаётся найти преданные забвению тексты известных авторов, открывать новые имена тюркоязычных писателей и поэтов. На основе некоторых произведений восстанавливаются «белые пятна» истории стран, территории которых входили в состав Османской империи, уточняются биографические данные известных в то время людей, их родственные связи, взаимоотношения между родами, появляются новые интерпретации социальных процессов того времени.

Связь с предыдущими исследованиями. Известны исследования, посвящённые биографии, административной и военной деятельности, а также литературному творчеству хана Гази Гирея II.

Так, в связи с тем, что Гази Гирей II был лидером Крымского ханства, входившего в Османскую империю, довольно подробно изучена его биография. Его жизни и деятельности посвящены несколько книг и множество статей [напр.: 2; 3, т. 4, с. 138–139; 4; 5, т. 3, с. 305–306; 8, с. 734–736; 13, с. 47–48; 17, с. 737].

В 1958 году Хикмет Эртайлан опубликовал «Диванче» (сборник стихов), в котором содержатся произведения, написанные Гази Гиреем II как на османском языке, так и на крымскотатарском наречии XVI века [4]. В докторской (PhD) диссертации Эльвины Абдувалиевой, выполненной в Турции [1], дан анализ 42 произведений Гази Гирея II из указанного «Диванче», а также 14 новых, ранее не известных, взятых из вновь обнаруженного сборника османских поэтов (меджмуа). Среди

произведений Гази Гирея II имеются стихи в жанрах кыта и рубаи, отдельные бейты (двустипшие, стихотворения, состоящие из двух строк, которые могут быть частью большего по размеру произведения: месневи, газели, — либо носят самостоятельный законченный характер — фарды). Подобные находки внушают оптимизм в том, что и другие произведения из известных только по названиям, которые приводят различные источники, также будут найдены.

Постановка исследовательских задач. Цель данной статьи — ознакомить читателя с условиями формирования картины мира средневекового тюркского поэта Бора Гази Гирея (1551–1607), крымского хана с 1588 по 1607 гг., представить основные сведения об упоминаемых в опосредованных источниках эпохи средневековья, но не найденных до сих пор нескольких его поэтических текстах и проанализировать тексты двух стихотворений, первое современное упоминание которых датировано 2011 годом. Объект анализа — некоторые стихотворные сборники, хранящиеся в библиотеках разных стран и тексты двух газелей: «Merhûm Gâzi Girây Han Fermâyed» (*Покойный Хан Гази Гирей завещал*) и «Газай». Указанные тексты были обнаружены, соответственно, в рукописи 1631 года — меджмуа, сборнике стихотворений разных авторов, написанном почерком переписчика Изаки (İzâkî) и хранящемся в Библиотеке собраний Исламских советов Ирана под регистрационным номером 9810; и в рукописном меджмуа назире (стихотворений, написанных в качестве ответов, реакций на ранее написанные стихотворения) из архивного фонда Стамбульской библиотеки Ататюрка Буюкшехирского муниципалитета (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazmaları), где этот сборник хранится под регистрационным номером Bel. Yz. K. 07. В процессе исследования использовались описательно-исторический, этимологический методы, метод семантико-иерархического анализа текста, некоторые приёмы сравнительно-исторической научной парадигмы, характерные для филологических исследований.

Изложение основного материала.

I. Об условиях формирования картины мира Гази Гирея II как поэта.

Гази Гирей II, сын Девлет Гирей хана, родился в 1551 году. С 1478 года, когда Крымское ханство стало протекторатом Османской империи, султан которой начал управлять политической системой ханства, мальчики — наследники ханского трона — стали воспитываться в духе традиционного османского образования. С раннего детства обучение ханских детей проходило в Стамбульской школе (мектебе) Эндерун. Программа обучения позволяла воспитать высоко эрудированных людей своего времени. Ученики изучали турецкий, персидский, ряд других языков. Серьёзным было обучение изящным искусствам. Гази Гирей в детском возрасте был отдан в эту школу и получил классическое османское образование и воспитание. Помимо гуманитарного образования, Гази Гирей был талантлив в военном деле. Известны его действия как талантливого военачальника в ходе Осmano-Персидских войн конца XVI в. за Азербайджан. Гази Гирей был удостоен награды султана за то, что отстоял вновь приобретённые земли от кызылбашей и разбил зимний лагерь иранцев. В ходе этой войны Гази Гирей попал в плен к кызылбашам в одной из стычек после падения с коня во время стрельбы из лука из-за спины, когда конь налетел на дерево. Попавшего в плен в том же бою его брата Адила персы казнили за интриги с дочерью шаха ради получения шахского престола. Самому же Гази Гирею шах предложил перейти на службу и выдать за него замуж другую свою дочь, назначив наместником Ширвана и дав под его командование 10000-ый отряд. Гази решительно отказался, за что был упрятан в крепость Аламут. Только через 7 лет ему удалось бежать из крепости и под видом странствующего дервиша добраться до Тебриза, а оттуда до Вана и, наконец, до Эрзерума. Вместе с вали (губернатором) Эрзерума Османом пашой Гази Гирей участвует в многочисленных походах против Ирана. После смерти пашы Гази отбыл в Стамбул, откуда его направляют на поселение в Янболу, где обычно жили претенденты на ханский престол из рода Гиреев.

После смерти старшего брата Исляма Гирея, который был крымским ханом, султан вручил брата (султанскую грамоту) на крымское ханство Гази Гирею. Будучи ханом, Гази Гирей вступил в войну с Московским Царством, в результате которой ему удалось вновь принудить Москву платить ежегодную дань Крыму. Однако из-за интриг султанского визиря Гази Гирей II был отстранён от крымского трона, но вскоре снова посажен на трон. За вспыльчивость характера Гази Гирея II прозвали *Буреи* (кр. тат. *Bora*).

Гази Гирей сыграл заметную роль в истории стран Восточной Европы. Он участвовал в походах на Венгрию и Польшу, подавлял восстания в Молдавии и даже менял молдавских правителей на удобных Османской империи. Отличился во время ожесточённого сражения с запорожскими казаками при переправе через Днепр. За преданность, проявленную в течение всего своего правления и предыдущие заслуги перед Османской империей ему были отведены в личную собственность сельскохозяйственные угодья в Силистрии (Греция). Скончался Бора Гази Гирей в Темрюке от чумы, возвращаясь из очередного военного похода. Был похоронен в Бахчисарае в дюрбе (мавзолее) своего отца.

II. О месте Бора Гази Гирея в литературном процессе Османской империи.

Известно, что многие крымские ханы знамениты своими стихами, написанными в разнообразных жанрах, на различных тюркских наречиях, а также на других языках.

Гази Гирей II был автором множества произведений, написанных на османском и крымскотатарском языках. Среди книг наиболее известным является сборник, состоящий из 42 стихотворений,

«Диванче». *Диван*, собственно, и означает собрание, в данном случае — собрание стихов, а *диванче* — небольшой по объёму сборник. После опубликования в Турции этого сборника были найдены и другие произведения Гази Гирея, в частности 14 газелей, которые не вошли в «Диванче». Имеется мнение, что «Диванче» был составлен ещё при жизни поэта. Вероятней всего, этот сборник — неполное прижизненное издание «Дивана» стихов Бора Гази Гирея. Успешные поиски его других произведений могут привести к современному изданию более полного, по сравнению с «Диванче», сборника произведений Гази Гирея II.

Кроме текстов, вошедших в «Диванче», хорошо известна месневи (поэма) Гази Гирея II «Водяная Мельница» («*Dolabnâme*»), опубликованная известным тюркологом XX века Хикметом Эртайланом [4, с. 27–29]. Время создания поэмы неизвестно. Она состоит из сорока бейтов, носит дидактический, воспитательный характер. Как правило, поэмы в жанре *долабнаме* состоят из вопросов и ответов и, таким образом, напоминают собой крутящийся барабан водяной мельницы. Данная поэма принадлежит к произведениям суфийской поэзии.

Согласно последним исследованиям, сохранились произведения Гази Гирея II эпистолярного жанра: письма, адресованные шейху уль-исламу¹, государственным чиновникам и некоторым друзьям хана. Эльвина Абдувалиева представила тексты этих писем, сопроводив их детальным анализом и комментарием [1].

В соответствии с традициями своего времени, незаурядный поэт Бора Гази Гирей использовал для авторизации своих стихов махлясы (псевдонимы): *Газаи* и *Хан Гази*. Это прослеживается во всех вновь найденных его произведениях, что указывает на перспективные направления дальнейших поисков утраченных авторских текстов в библиотеках и архивах, которые находятся на территориях, входивших некогда в Османскую империю.

Получивший классическое образование, Газаи писал свои произведения почерком «Талик», который выходил довольно искусным из-под его пера. Есть сведения, что он даже давал уроки каллиграфии своему личному историку и другу Печеви. Известно также, что поэт был хорошим исполнителем собственных стихов под аккомпанемент саза, мелодии для которого он сочинял сам. Сохранились ноты некоторых его музыкальных произведений.

Будучи тонким ценителем художественного слова, Бора Гази Гирей взял под свою опеку поэтов Зихни и Хильми. Кроме этого, он был мастером в жанре *назире*. Назире представляют собой своеобразные ответы на произведения других писателей. Это можно рассматривать как своего рода соперничество в изяществе и метафоричности между поэтами. К слову сказать, на стихи Бора Гази Гирея также пытались писать назире. Так, наибольшее количество назире встречаем на чрезвычайно популярную в османском литературном мире газель Бора Гази Гирея с зачином: «*Râyetey meyl ideriz kâmet-i dil-cü yerine/Tuğâ dil bağlamışız kâkül-i hoş-bü yerine*» (*Знамя мы выбираем, тонкого стана вместо / к тугу (бунчуку) привязаны наши сердца, а не к душистым локонам*). Стихотворение состоит из уподоблений и сравнений: *Мы склоняемся больше к древку знамени, вместо тонкого, изящного стана (красавиц) / К тугу (сделанному из хвостов горного яка) привязаны мы душой, а не к душистым локонам красавиц* [1]. Именно эту газель как пример творчества Газаи опубликовал Бурсалы Мехмет Тахир [18, с. 348]. Он предполагал, что среди назире на эту газель были назире его отца, Рифата Бея, а также вали (губернатора) и командующего округом Эски Иш-кодра (современная столица Албании Тирана) Бедри Паши [18, с. 348–349]. Известны и другие назире на стихи Газаи, например, написанные шейхом уль-исламом Яхъей (Яхъя) [12, с. 454].

Большинство стихотворений Бора Гази Гирея включает в себе характерные особенности классической османской литературы. Нередко его произведения автобиографичны: в них отражаются события его собственной жизни. Так, на предложение иранцев получить свободу в обмен на предательство он ответил поэтическим отказом в жанре рубаи.

Большая часть поэтических произведений Бора Гази Гирея, которые относятся к диванной (салонной) литературе, представляют собой лирические газели. Кроме газелей, до нас дошли также образцы других стихов, написанных в жанрах кыта, рубаи и месневи. Например, в «Диванче» представлены все эти жанры. В газелях Газаи, в основном, разрабатываются классические темы или идеи, присущие османской литературе в целом. Это жалобы о невозможности познать истину (Бога), тоска по любимой, воспевание достоинств любимой, радости жизни, приход весны, весёлые застолья и беседы, мысли о незыблемости государства. Находит себе место в его творчестве и тема воинской доблести, героизма, смелости, мужества. Эта тема затронута, например, в приведённой выше газели, начинающейся словами о знамени.

III. Возрождённые нами произведения Бора Гази Гирея.

Говоря о современном этапе поисков утраченных ранее текстов средневековой османской литературы, особое значение следует отводить меджмуа — антологиям, сборникам произведений разных авторов. Основанием для такого утверждения является тот факт, что ранее утраченные газели Бора

¹ Шейх уль-ислам — глава всех муфтиев в мусульманском государстве. Здесь имеется в виду шейх уль-ислам Яхъя (1552–1643), известный поэт и политический деятель Османской Турции. До вступления в должность был кадиаскером Румелии, а затем Анатолии. Был дружен с крымским ханом Бора Гази Гиреем.

Гази Гирея были обнаружены в XX и XXI вв. в самых разнообразных источниках, большинство из которых как раз и представляют собой меджмуа. Меджмуа составлены избирательно. В них включены произведения, которые составитель счёл наиболее интересными или показательными для характеристики творчества того или иного писателя, освещения той или иной проблемы. Там могут быть как поэтические тексты, так и прозаические. Исследованиям таких многочисленных рукописных сборников в последнее время уделяется всё больше внимания. Каждая такая рукопись может открыть имя неизвестного средневекового поэта либо совершенно новое произведение писателя о котором, казалось бы, всё уже давно известно. Средневековые рукописные сборники стихов «могут оказаться надёжными помощниками в поисках стихов любого поэта, не вошедших в прижизненный сборник (диван / диванче) образцов его произведений» [16, с. 127]; они — словно «решето, в котором могут оказаться новые произведения, принадлежащие перу какого-либо поэта или писателя» [15, с. 56].

Из стихотворений, которые не вошли в «Диванче» Бора Гази Гирея и которые не указаны в диссертации Эльвины Абдувалиевой, нами были обнаружены ещё две газели. Одна из них встретилась в меджмуа, составленном и записанном поэтом Изаки, а другое — в одном из рукописных собраний назире. В этих стихотворениях речь идёт о бренности мира, обманчивости красоты, о желании увидеться с любимой и о вине.

1) Стихотворение, озаглавленное словами «*Merhûm Gâzi Girây Han Fermâyed*» (*Покойный хан Гази Гирей завещал*), состоит из пяти бейтов (двустуший), размещено на заднем обороте 15-й страницы рукописи, известной как *Собрание (меджмуа) Изаки (İzâkî)* [11]. Этот сборник (антологию) собрал и оформил своим почерком «таликом» средневековый поэт Изаки. Рукопись состоит из 97 страниц и хранится в Библиотеке Собраний Исламских Советов Ирана под архивным номером 9810. На первой и последней страницах рукописи находится печать данной библиотеки. Рукопись содержит исключительно поэтические произведения, написанные в разных жанрах. Незначительное количество стихов написано на персидском языке, подавляющая же часть на тюркском (османском). Большая часть из них принадлежит перу Рухи Багдадлы (Bağdatlı Ruhî). Кроме стихов самого Изаки в сборнике помещены 65 стихотворений на персидском и османском языках, принадлежащих другим поэтам. В конце сборника имеется стихотворение, состоящее из трёх бейтов, написанное рукой самого Изаки без псевдонима и содержащее информацию о дате составления сборника. Из стиха видно, что сборник был создан в конце 1040 года Хиджры (1631 год) или немногим позже.

Оригинальный османский текст мы транслитерируем латиницей и снабжаем переводом на современный русский язык.

Размер аруза¹: Mefûlü Mefâilü Mefâilü Feûlün

- 1 *Bîçâre gönül hâlîni dildâra disünler*
Gam tîği çeker yardığına yâra disünler
- 2 *Deşt-i gam ara lâle gibi bağrımı yakıp*
Kan ağladığım lâl-i şeker-bâra disünler
- 3 *Aşık kişinin âh-ı sehergâhı yamandır*
Benden varup ol şûh-ı sitemkâra disünler
- 4 *Zülfî gamdın hâlim eğer sorsa o dildâr*
Mâtemzededür giydi bugün kara disünler
- 5 *Hicran dikenî dâmenimi aldı Gazâyî*
Rahm etmese de ol gül-i bihâra disünler [11, с. 15-b]

Перевод на русский язык

1-й бейт: Эй, несчастная душа, пусть расскажут о ране твоей, которую нанёс тебе меч любимой. Пусть расскажут о том, что ещё пришлось тебе вынести, разорвавшись пополам. // *Любимая, обнажив меч горечи и тоски, нанесла рану тебе, разрубив пополам. Эй, несчастная душа | Эй, поэт, о том, что тебе пришлось выстрадать, пусть пойдут и расскажут любимой.*

2-й бейт: В пустыне печаль, словно тюльпан, жжёт мне душу и заставляет плакать кровавыми слезами. Пусть расскажут об этом моей любимой с сахарными устами. // *В этом мире | в этой пустыне печаль, будто тюльпан, прожигает мне грудь, заставляя плакать кровью. Пусть известят об этом мою любимую, чьи губы так сладки.*

3-й бейт: Злые вздохи у ашиков по утрам, пусть же расскажут моей любимой о том, какие у меня вздохи. // *Вскрики влюблённых на рассвете бывают злыми | тяжёлыми, идите же к моей возлюбленной, расскажите ей, упрекающей меня, чтобы остерегалась моих вскриков, потому что это любовные мои вздохи, молитва, которую принимает (Творец).*

4-й бейт: Если спросит обо мне эта красавица, в каком я состоянии печалюсь о её локонах, скажите: одел он траур, сегодня в чёрном он. // *Эй, друзья, если случится так, что спросит о моей тоске по чёрным волосам моя любимая, расскажите ей: от боли внутри меня пребываю я в трауре и оделся в чёрное.*

¹ Аруз — стихотворный размер арабского происхождения, основанный на определённом порядке чередования долгих и кратких звуков.

5-й бейт: Эй, Газаи, однажды зацепился твой подол о шип разлуки. Если же не обрету я прощения, расскажите любимой моей, чтобы знала: она совершенная роза без шипов. // *Эй, Газаи / Гази Гирей Хан, колючка разлуки унесла мой подол / всё, что мне принадлежало. Вероятно, не будет мне прощения, расскажите же о моём состоянии моей любимой, которая совершенна, как роза без шипов.*

В данной газели очевидна смысловая многозначность текста. На поверхности как будто звучит тема несчастной любви и страдания от разлуки с любимой. Но в глубинном поле на основе наших знаний можно предположить двойственный смысл. Первая версия заключается в том, что автор передаёт чувство печали и тоски по родине, с которой он разлучён в силу обстоятельств. В этом случае, вероятней всего, данная газель была написана Гази Гиреем в персидском плену, когда он совершенно не знал, будет ли прощён когда-нибудь и отправлен домой. Вторая версия опирается на звучащий в произведении некий упрёк и появляется мысль о вероломстве. В этом случае газель можно рассматривать как стихотворное послание султану Мехмеду III в период временного отстранения Гази Гирея от ханского трона и борьбы за восстановление правды.

2) Стихотворение, на месте оглавления которого красным чернилом написан один из псевдонимов Бора Гази Гирея «*Gâzai*» (Газаи).

Данное стихотворение написано на османском языке, является газелью, состоит из пяти бейтов. В рукописи оно выполнено почерком «Насх» арабской графики и находится на двадцать третьей странице обратной стороны листа. Сама рукопись является меджмуа назире (сборником поэтических ответов разных авторов). Рукопись хранится в Стамбуле, в архивном фонде Библиотеки Ататюрка Буюкшехирского муниципалитета (Istanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazmaları) под регистрационным номером Bel. Yz. K. 07 [19]. Неизвестно кем составленное, это собрание стихов содержит, в основном, образцы поэзии XVI века и ответов, написанных на эти стихи. Первые 63 страницы сборника состоят из стихов, написанных в форме назире. На страницах 64–79 другим почерком, отличным от первого, записаны произведения более поздней эпохи. На с. 119 имеются стихотворения, чьи авторы до обнаружения данного сборника вообще были неизвестны; их произведения обнаружены сегодня после многовековой паузы.

Оригинальный османский текст мы транслитерируем латиницей и снабжаем переводом на современный русский язык.

Размер аруза: Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün

- 1 *Ey nesîm-i seher ol yâre yetür peyğâmı*
Arz kıl hasret ile hâl-i dil-i nâ-kâmı
- 2 *Lutf(i)le hâlîm eger sorsa nihânî diyessin*
Eyledi kan gam-ı lâlün dil-i bi-ârâmı
- 3 *Hâli kılmağ dilerem gönümü bir dem gamdan*
Gel safâ bezmine sâkî yine toldur câmi
- 4 *Kam dildâr(i)le ey dil o geçen evkâtın*
Ol dahî bir dem idi gitdi safâ hengâmı
- 5 *Vasl-ı yârile bugün olma Gazâyî mağrûr*
Akıbet olsa gerek her seherin ahşamı [19, с. 23-b]

Перевод на русский язык

1-й бейт: Эй, утренний ветер, доставь возлюбленной моей вести обо мне. Поведай о состоянии моей души, которая тоскует о том, что не может достичь своей цели. // *Эй, утренний ветер, доставь обо мне вести той любимой моей. Пусть знает она, чего только не вынесла моя душа из-за того, что не могу достичь моей желанной цели.*

2-й бейт: Если спросит обо мне, проявив милосердие, скажите ей тайком, что полна дум о её алых губах моя беспокойная душа и истекают кровью мои раны. // *Обладатель могущества и силы, если моя возлюбленная тайком спросит обо мне, прошепчите ей, что вдали от неё, не имея возможности видеть её и говорить с ней, в тоске по её алым губам, в постоянном беспокойстве и смущении пребывает мой дух, и сердце обливается кровью.*

3-й бейт: Эй, сакий (виночерпий), вновь на весёлом застолье наполни-ка мой кубок: хоть на миг освобожу я свою душу от тоски. // *Эй, сакий / моя возлюбленная / мой дорогой друг, хочу хоть на миг освободить душу свою от тоски и печали. Что будет, если ты придёшь на весёлый пир и наполнишь этот кубок? Мой путь спасётся от душевной боли — это быть рядом и говорить с тобой.*

4-й бейт: Эти твои времена, о сердце, с разрывающей мне душу в кровь (красавицей), словно миг пролетели, ушли весёлые деньки. // *Эй, болящая душа, где те времена / что случилось с теми днями, которые я проводил со своей возлюбленной? Так, словно миг, пролетели они. Эти счастливые и прекрасные времена: всё вместе — это целая жизнь. Всё это стало лишь мечтой или сном. Счастливые дни закончились.*

5-й бейт: Эй, Газаи, не гордись, что этим утром воссоединился с любимой. Так же, как после утра наступает ночь, твоё воссоединение, в конце концов, закончится разлукой. // *Эй, Газаи / Эй, Гази*

Гирей хан, тем, что был ты вместе с возлюбленной не гордись, будь сдержан. Потому как всякое утро заканчивается ночью. На смену единению придёт вновь разлука, а с нею — боль и тоска.

На эту газель шейх уль-ислам Яхъя, с которым был дружен Бора Гази Гирей, написал назире, о чём в меджмуа имеется информация.

IV. Потенциальные произведения Бора Гази Гирея.

Руководствуясь положениями диссертации Э. Абдувалиевой, мы пытались также отыскать другие тексты. Среди них такие, как «Gül ü Bülbül» («Роза и Соловей») и «Kahve ile Bade» («Кофе и Вино»). Несмотря на упоминание в некоторых источниках о существовании указанных произведений с такими названиями авторства Бора Гази Гирея [1, с. 44–45], ни одна из изученных нами рукописей не содержала таких текстов.

Выводы. В результате проведённого исследования был сделан обзор условий формирования картины мира хана Гази Гирея II как средневекового османского поэта, обозначено его место в литературном процессе Османской империи, изучены и проанализированы ранее утерянные, но найденные нами два стихотворения хана Бора (*Буря*) Гази Гирея, написанные им в последней трети XVI века: газелей «Merhûm Gâzi Girây Han Fermâyed» и «Газаи». В этих стихотворениях речь идёт о бренности мира, обманчивости красоты и вероломстве чиновников, о желании увидеться с любимой и о вине.

В газели «Merhûm Gâzi Girây Han Fermâyed» имеет место смысловая многозначность текста. На поверхности как будто звучит тема несчастной любви и страданий от разлуки с любимой. Но наши знания дают возможность понять глубокий смысл поэтического текста. Первая версия заключается в том, что автор передаёт чувство печали и тоски по родине, с которой он разлучён в силу обстоятельств. В этом случае, вероятней всего, данная газель была написана Гази Гиреем в персидском плену, когда он совершенно не знал, будет ли прощён когда-нибудь и отправлен домой. Вторая версия опирается на звучащий в произведении упрек и мысль о вероломстве. В этом случае газель можно рассматривать как стихотворное послание султану Мехмеду III в период временного отстранения Гази Гирея от ханского трона и борьбы за восстановление правды. Газель, озаглавленная в меджмуа как «Газаи», принадлежит к любовно-философской лирике автора. Стихотворение написано Гази Гиреем после возвращения домой и долгожданной встречи с возлюбленной. Однако автор понимает, что вскоре снова покинет дом и уйдёт на войну.

Имеются опосредованные упоминания о произведениях Бора Гази Гирея, тексты которых считаются утерянными, но могут быть восстановлены благодаря изучению множества мало исследованных либо вовсе не исследованных меджмуа — рукописных сборников произведений разных авторов.

Перспективы дальнейших исследований. Для воссоздания как можно более полной картины османской литературы, для возрождения как можно большего числа скрытых от обозрения произведений средневековых поэтов, нескольких исследованных нами источников недостаточно. Следовательно, имеются основания предполагать, что в наше время будет сделано ещё немало открытий в области литературного процесса средневековой Османской империи.

Л и т е р а т у р а

1. Abduvaliyeva Er E. Bora Gazi Giray Han : Hayatı ve Eserleri : Doktora Tezi. Ankara : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011. 547 s.
2. Bursalı M. T. Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri. Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. 64 s.
3. Cumbur M. Gazi Giray Han // Türk Dünyası Edebiyatçılar : Yazarlar ve Şairler Ansiklopedisi. Ankara : AKM Yayınları, 2004. S. 4.
4. Ertaylan İ. H. Gazi Giray Han. Hayatı ve Eserleri. İstanbul : Ahmed Said Basımevi, 1958. 92 s.
5. Gazi Giray // İslam Ansiklopedisi. İstanbul : *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 2001. S. 13.
6. Gazi Giray // Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. 8 cilt. İstanbul : Dergâh Yayınları, 1990. Cilt 3.
7. Haz Ya., Günaydın B.-A. Halim Giray // Gülbün-ü Hânân : Kırım Hanları Tarihi / İstanbul Üniversitesi. İstanbul : Avrasya Enstitüsü Yayınları, 2013. 94 s.
8. İnalcık H. Gazi Giray // İslam Ansiklopedisi. İstanbul : MEB Yayınları, 1964. Cilt 4.
9. İpekten H. vd. Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Ankara : KTB Yayınları, 1988.
10. İsen M. Kırım Hanedanının Şairliği // Bilig. 2000. Sayı 15. Ş. 81–90.
11. İzâkî. Mecmua, İslâmî Şurâ Meclisi Kütüphanesi (Kitabhane-i Meclis-i Şurâ-yı İslâmî). Tahran, 1631. Sıra Nu : 9810. Kayıt Nu : 952753. Kitap Tanıtım Fiş Nu : 13378–10.
12. Kavruk H. Şeyhülislam Yahyâ Divanı. Ankara : MEB Yayınları, 2001.
13. Kurnaz C., Çeltik H. *Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı*. Ankara : Kurgan Edebiyat, 2000.
14. Kurnaz C., Tatçı M. (hızl.), Tuman N. Tuhfe-i Nâ'îlî. Ankara : Bizim Büro Yayınları, 2001. 3 cilt.
15. Kurnaz C., Aydemir Ya. Mecmualara Sorulması Gereken Sorular // Turkish Studies : International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Ankara, 2013. Volume 8/1, Winter. P. 51–64.
16. Aydemir Ya. Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler // Turkish Studies : International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 2/3, Summer. Ankara, 2007. S. 123–137.
17. Tansel F. A. Gazi Giray'ın Edebi Şahsiyeti // *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul : MEB Yayınları, 1964. Cilt 4.
18. Bursalı M. T. Osmanlı Müellifleri. İstanbul : Matbaa-i Amire, 1333 (1915). Cilt 2.
19. Şiir Mecmuası. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazmaları. Nu : Bel_Yz_K_0007.

References

1. Abduvaliyeva Er, Elvina (2011), *Bora Gazi Giray Han : Hayatı ve Eserleri : Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 547 s.
2. Bursalı, Mehmet Tahir (1990), *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kıyım Müellifleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 64 s.
3. Cumbur, Müjgan (2004). «Gazi Giray Han», *Türk Dünyası Edebiyatçılar : Yazarlar ve Şairler Ansiklopedisi*, AKM Yayınları, Ankara, c. 4.
4. Ertaylan, İsmail Hikmet (1958). *Gazi Giray Han. Hayatı ve Eserleri*. Ahmed Said Basımevi, İstanbul, 92 s.
5. «Gazi Giray» (2001), *İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul, c. 13.
6. «Gazi Giray» (1990), Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi : 8 cilt, Dergâh Yayınları, İstanbul, c. 3.
7. Haz, Yayına; Günaydın, Başer-Alper (2013), «Halim Giray», *Gülbün-ü Hânân : Kıyım Hanları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 94 s.
8. İnalçık, Halil (1964), «Gazi Giray», *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, c. 4.
9. İpekten, Haluk vd. (1988), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, KTB Yayınları, Ankara.
10. İsen, Mustafa (2000), «Kıyım Hanedanının Şairliği», *Bilig*, Sayı 15, ss. 81–90.
11. İzâkî (1631), *Mecmua, İslamî Şurâ Meclisi Kütüphanesi (Kitabhane-i Meclis-i Şurâ-yı İslâmî)*, Tahran, Sıra Nu 9810, Kayıt Nu 952753, Kitap Tanıtım Fiş Nu 13378–10.
12. Kavruk, Hasan (2001), *Şeyhülislam Yahyâ Divanı*, MEB Yayınları, Ankara.
13. Kurnaz, Cemal; Çeltik, Halil (2000), *Osmanlı Dönemi Kıyım Edebiyatı*, Kurgan Edebiyat, Ankara.
14. Kurnaz, Cemal; Tatçı, Mustafa (hızl.); Tuman, Nail (2001), *Tuhfe-i Nâ'ili : 3 cilt*. Bizim Büro Yayınları, Ankara.
15. Kurnaz, Cemal; Aydemir, Yaşar (2013), «Mecmualara Sorulması Gereken Sorular», *Turkish Studies : International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, vol. 8/1, Winter, pp. 51–64.
16. Aydemir, Yaşar (2007), «Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler», *Turkish Studies : International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, vol. 2/3, Summer, pp. 123–137.
17. Tansel, Fevziye Abdullah (1964), «Gazi Giray'ın Edebi Şahsiyeti», *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, c. 4.
18. Bursalı, Mehmed Tahir (1333 // 1915), *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul, c. 2.
19. *Şiir Mecmuası*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları Bel_Yz_K_0007.

İÇLİ Ahmet,

kandidat filolojik bilimler (PhD), doçent Ardağan Üniversitesi, Turççina; Ardağan Üniversitesi Yenisey Kampüsü, Çamlıçatak Mevkii, Ardağan 75000; İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Turçkiye; tel.: + 90 (532 454 61 98); e-mail: ahmetigli@ardahan.edu.tr

БОРА ГАЗІ ГІРЕЙ: НОВІ ЗНАХІДКИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ОСМАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Анотація. *Мета* статті — представити аналіз текстів двох віршів Бора (Буря) Газі Гірея (1551–1607), одного з найбільш видатних державних діячів Османської імперії, кримського хана з 1588 по 1607 р. *Об'єкт* аналізу — тексти двох газелей: «Merhûm Gâzi Girây Han Fermâyed» (Покійний Хан Газі Гірей заповідав) і «Газаї», — які вперше знайшов автор статті. У *результаті* проведеного дослідження знайдено та проаналізовано ці два вірша. Тексти віршів були виявлені, відповідно, в рукописному меджмуа 1631 року, складеному з віршів різних поетів і записаному поетом Ізакі (İzâkî) (рукопис зберігається в Бібліотеці Зборів Ісламських Рад Ірану (# 9810)), і в рукописному меджмуа назіре (# Bel. Yz. K. 07) з архівного фонду Стамбульської бібліотеки імені Атаюрка Буюкшехірського муніципалітету (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazmaları). **Висновки:** 1) В газелі «Merhûm Gâzi Girây Han Fermâyed» має місце смислова багатозначність тексту. На поверхні звучить тема нещасливого кохання та страждання від розлуки з коханою. У глибинному сенсі, на наш погляд, в творі звучить смуток і туги за батьківщиною, з якої поет розлучений в силу обставин: скоріш за все, перебуваючи в перському полоні в невіданні про своє майбутнє. Докір і думка про віроломство дають підставу вважати, що ця газель може бути також віршованим посланням султану Мехмеду III після того, як Газі Гірея тимчасово відсторонили від ханського трону. 2) Газель «Газаї» належить до любовно-філософської лірики автора. Вірш написаний Газі Гіреем після повернення додому і довгоочікуваної зустрічі з коханою. Однак автор розуміє, що незабаром знову покине будинок і піде на війну.

Ключові слова: відроджений текст, османська література, турецька поезія 16 століття, газель, хан Газі Гірей II (Бора), джерела відроджених текстів, меджмуа, диванче.

Ahmet İÇLİ,

Dr. Doç., Ardağan Üniversitesi Yenisey Kampüsü, Çamlıçatak Mevkii, Ardağan 75000. İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi. Turçkiye; tel.: + 90 (532 454 61 98); e-mail: ahmetigli@ardahan.edu.tr

BORAH GHAZI GHIREY KHAN: NEW FINDS OF MEDIEVAL OTTOMAN POETRY

Summary. The *purpose* of this article is to present an analysis of two poems of Borah (Storm) Ghazi Ghirey (1554–1607), one of the most prominent statesmen of the Ottoman Empire, the Crimean Khan from 1588 to 1607. The *object* of analysis is the texts of two ghazals: «Merhûm Gâzi Girây Han Fermâyed» («The late Khan Ghazi Ghirey bequeathed») and «Ghazayi», which were first found by the author of this article. As a *result* of the study, these two verses were found and analyzed. The texts of these verses were revealed, respectively, in the handwritten verses collection (medjmu'a) of 1631, composed of poems by various poets and noted by the poet İzâkî (İzâkî) (the manuscript is kept in the Library of the Assembly of Iran Islamic Councils (# 9810)), and in the handwritten medjmu'a of nazirehs (# Bel. Yz K. 07) from the archival fund of the Atatürk Istanbul Library of the Büyükşehir Municipality (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk

Kitaphı Yazmaları). **Conclusions:** 1) In the ghazal «Merhûm Gâzi Girây Han Fermâyed» there is a semantic polysemy of the text. The theme of unhappy love and suffering by reason of separation from the beloved is on the superficial meaning. But on the deep meaning there is a feeling of sadness and longing for the homeland, from which the poet is separated due to circumstances: most likely, being in Persian captivity in ignorance of his future. The reproach and the thought of treachery suggest that this ghazal may be a poetic message to Sultan Mehmed III after Ghazi Ghirey was temporarily removed from the Khan's throne. 2) Ghazal «Ghazayı» in nazirehs collection of Atatürk Istanbul Library is an example of a work of love-philosophical lyrics. The poem was written by Borah Ghazi Ghirey after returning home and the long-awaited meeting with his beloved. However, the author realizes that he will soon leave home again for go to war.

Key words: revived text, Ottoman literature, 16th century Turkish poetry, ghazal, Khan Ghazi Ghirey 2 (Borah), sources of revived texts, medjmuah, divancheh.

Статтю отримано 28.06.2018 р.

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154324>

УДК 811.111'27:378.14:303.446.23

КАМИШОВА Наталія Володимирівна,

старший вчитель, учитель англійської мови вищої категорії Одеської спеціалізованої школи № 69; вул. Іцхака Рабіна, 45, м. Одеса, 65072, Україна; +38 067 1087618; e-mail: natalymoiswx@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-7547-8656

МЕТОДИЧНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація. *Об'єктом* пропонованого дослідження є міжкультурна комунікативна компетенція школярів. *Предмет* наукової розвідки складають компоненти іншомовної комунікативної компетенції та їх корелятивний зв'язок із розвитком міжкультурної компетенції. *Мета* роботи — визначити алгоритм методичної стратегії, що дасть змогу інтенсивно й ефективно формувати в учнів усі складові іншомовної комунікативної компетенції. Це, у свою чергу, стане передумовою розвитку міжкультурної комунікативної компетенції. *Методологічною* базою дослідження є методи синтезу, аналізу, спостереження, зіставлення. *Результатом* роботи є винахід алгоритму методичної стратегії щодо формування міжкультурної компетенції школярів на уроках іноземної мови. Цей алгоритм може бути використаний у *практиці* викладання. **Висновки.** Використання різних елементів кожного із культурологічних підходів у процесі викладання іноземної мови є потрібним, бо лише об'єднання їхніх фундаментальних принципів дає можливість формувати всебічну соціокультурну компетентність учнів у рамках рідного та іншомовних середовищ.

Ключові слова: комунікативна компетенція, міжкультурна компетенція, методичні стратегії, урок іноземної мови.

Постановка проблеми. На сучасному етапі, в умовах прискореної інтеграції, глобалізації та розширення сфер міжкультурної взаємодії, постає питання про формування особистості, яка спроможна до міжкультурної комунікації. У документі Ради Європи «Компетентності для культури демократії — Живемо разом як рівноправні громадяни в культурно багатоманітному демократичному суспільстві» зазначено, що завданням сучасних освітян є формування ключових компетентностей індивідуума, здатних зробити його здібним до застосування відповідних цінностей, ставлення, навичок, знань та / або розуміння, «щоб ефективно та належним чином відповідати на запитання, виклики й виявляти можливості, які постають у демократичних і міжкультурних ситуаціях» [3; 5]. За концепцією Нової української школи, успішність фахівцям на ринку праці має забезпечити вміння критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та оволодівати іншими сучасними вміннями [5; 8]. Таким чином, ефективне спілкування, успішна комунікація є важливими запоруками існування людини в сучасному світі. Отже, постає питання про розробку дієвих методичних стратегій, що мають дати змогу вчителю інтенсивно формувати в учнів зазначені навички.

Зв'язок проблеми із попередніми дослідженнями. Спроможність вільно спілкуватись в офіційних і неофіційних обставинах забезпечує сформована на достатньому рівні комунікативна компетенція, яка є ознакою мовної особистості. Комунікативну компетенцію визначають як сукупність людських здібностей і характеристик, що зумовлюють створення та сприйняття людиною мовленнєвих висловлювань [2, с. 15]. Проблеми формування комунікативної компетентності та мовної особистості в педагогіці приділяли велику увагу, проте ще й досі є низка невирішених питань [1; 2; 4; 6; 7; 9–11]. Так, «комунікативну компетенцію» визначають як внутрішнє знання ситуаційної доречності мови [10, с. 282]. На наш погляд, міжкультурна комунікація корелює із поняттями «мовна особистість» і «комунікативна компетенція», утім, її характеризує низка специфічних ознак, тому її визначення й окреслення шляхів успішного формування потребують додаткової уваги.

Аналіз останніх досліджень. Ряд авторів трактує міжкультурну комунікацію як адекватне взаєморозуміння учасників комунікації, що належать до різних національних культур [1; 2; 3; 6]. Отже, комуніканти мають володіти міжкультурною компетенцією [1, с. 5], яка забезпечує розуміння «чужого» менталітету, користування національно-маркованими формами спілкування, мовними та поведінковими кліше. Комуніканти мають вміти співвідносити мовні засоби із конкретними ситуаціями та нормами мовленнєвої поведінки, яких дотримуються носії мови. Виходячи із положення, що комунікація виникає за наявності у її учасників комунікативної компетенції, зазначимо, що навички, уміння та знання, які входять до міжкультурної компетенції — це запорука розвитку «міжкультурної комунікативної компетенції», яка на практиці активізує всі аспекти своєї попередниці. Вона включає такі складові: 1) лінгвістичну компетенцію; 2) соціолінгвістичну компетенцію; 3) соціокультурну компетенцію; 4) стратегічну компетенцію; 5) дискурсивну та 6) соціальну компетенції. Зазначене вище свідчить про те, що однієї лінгвістичної компетенції недостатньо для іншомовного та міжкультурного спілкування [4, с. 22; 9, с. 5; 13].

Так, на думку Л. Ф. Компанцевої, соціокультурна компетенція є важливою складовою досліджуваного процесу, включаючи такі компоненти: лінгвокраїнознавчий (лексичні одиниці з національно-культурною семантикою та вміння їх застосовувати в ситуаціях міжкультурного спілкування); соціолінгвістичний компонент (мовні особливості соціальних верств суспільства, представників різних поколінь, статей, соціальних угруповань); соціально-психологічний компонент (володіння соціо- та культурно-зумовленими сценаріями, національно-специфічними моделями поведінки із використанням комунікативної техніки, притаманної певній культурі); культурологічний компонент (соціокультурний, історико-культурний, етнокультурний фон) [цит. за 11, с. 28].

З цього приводу Н. Д. Гальскова зазначає, що навчання іноземної мови має охоплювати: сфери комунікативної діяльності, теми та ситуації, мовленнєві дії та мовленнєвий матеріал, що враховує професійну спрямованість тих, хто навчається; мовний матеріал (фонетичний, лексичний, граматичний, орфографічний), правила його оформлення та навички оперування з ним; комплекс спеціальних мовленнєвих умінь, що характеризує рівень практичного володіння іноземною мовою як засобом спілкування, в тому числі в міжкультурних ситуаціях [1, с. 4].

Дослідницькі завдання. Метою нашої наукової розвідки є визначення алгоритму методичної стратегії, яка має дати змогу інтенсивно й ефективно формувати в учнів усі зазначені вище складові іншомовної комунікативної компетенції, яка є передумовою розвитку міжкультурної комунікативної компетенції.

Виклад основного матеріалу. Міністерство освіти і науки України у навчальних програмах з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов для 10–11 класів зазначає: «Базовий загальноосвітній рівень передбачає оволодіння учнями іншомовним досвідом, який забезпечує сформованість у них іншомовної комунікативної компетентності на рівні незалежного користувача». Причому освітня функція процесу навчання іноземної мови спрямована на: усвідомлення учнями значення іноземної мови для життя у мультилінгвальному та полікультурному світовому просторі; оволодіння знаннями про культуру, історію, реалії та традиції країни вивчаної мови; залучення учнів до діалогу культур (рідної та іншомовної). Наголошують також на формуванні в учнів позитивного ставлення до іноземної мови як засобу спілкування, поваги до народу, носія цієї мови, толерантного ставлення до його культури, звичаїв і способу життя; розвитку культури спілкування, прийнятої в сучасному цивілізованому суспільстві [8].

Усе зазначене вище дає змогу зробити висновок про розвиток специфічних ознак: знань, умінь і навичок — мовної особистості, які об'єднані поняттям «вторинна мовна особистість» [6; 14]. Цей термін було запропоновано Ю. М. Карауловим на позначення ієрархії особистостей всередині індивіда, який оволодів соціокультурним і ментальним кодом іноземної спільноти, що накладається на вже існуючу картину світу рідної мови [6, с. 47]. Утім, Н. Г. Мойсеєнко характеризує вторинну мовну особистість як індивіда, що в повній мірі оволодів іноземною комунікативною компетенцією, адекватно сприймає лінгвістичний та екстралінгвістичний контексти, які відображають відповідні до ситуації мовленнєву та поведінкову реакції. Ця людина в повній мірі опанувала мовну та концептуальну картину світу іноземної спільноти [7, с. 403].

Треба також підкреслити, що вторинна мовна особистість формується на базі вже існуючого ментального, мовного та культурного коду індивідуума, що був сформований рідною мовою та культурою. Підсвідомо в процесі формування компонентів міжкультурної комунікативної компетенції йде зіставлення «свого» й «чужого». Ми вважаємо, що цю особливість треба враховувати та робити на неї опертю під час складання навчально-методичних матеріалів. Наш досвід свідчить про те, що процес формування іноземної лінгвістичної, соціокультурної та соціолінгвістичної компетенцій значно інтенсифікується в умовах застосування саме компаративного підходу. Більш того, ми спостерігаємо, що такий підхід сприяє кращому засвоєнню рідної мови та культури.

У навчальних програмах з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов для 10–11 класів (2018/2019 н. р.), рекомендованих Міністерством освіти і науки України, однією із ключових компетентностей компетентісно-

го потенціалу галузі «Іноземні мови» є спілкування державною (і рідною, в разі відмінності) мовами, вона складається із наступних компонентів: умінь використовувати українознавчий компонент в усіх видах мовленнєвої діяльності; засобами іноземної мови популяризувати Україну, українську мову, культуру, традиції, критично оцінювати їх. У таких умовах можна формувати також ставлення до батьківщини: гордість за Україну, її мову та культуру; розуміння потреби популяризувати Україну у світі засобами іноземних мов; усвідомлення того, що, вивчаючи іноземну мову, ми збагачуємо рідну; готовність до міжкультурного діалогу [8]. Таким чином, процес формування міжкультурної комунікативної компетенції сприяє розвитку не тільки іншомовної комунікативної компетенції, цей процес також паралельно допомагає розвивати комунікативну компетентність у рідній мові.

Аналіз усіх зазначених вище положень свідчить про те, що в процесі викладання іноземної мови неможливо не звертатись до соціокультурного та соціолінгвістичного аспектів як іноземного, так і рідного національно-мовних середовищ. Саме ці компетенції є базою для формування міжкультурної комунікативної компетенції і на її основі — успішної міжкультурної комунікації. Викладання іноземної мови має бути організовано з урахуванням комплексної реалізації освітньої, виховної та розвивальної функцій. Формування й розвиток зазначених вище компетенцій сприяє виконанню цієї задачі.

У нашій педагогічній діяльності стосовно формування соціальних компетенцій (соціокультурної, соціолінгвістичної та под.), ми спираємось на лінгвоукраїнознавчий, комунікативно-етнографічний, соціокультурний підходи [10, с. 280]. Нижче ми наводимо алгоритм нашої роботи в цьому напрямку.

Перш за все, треба зазначити, що саме лексичний склад мови є головним джерелом лінгвоукраїнознавчої інформації [12]. Так, вивчення еквівалентних і безеквівалентних лексичних понять, фонової та термінологічної лексики, фразеологізмів і афоризмів дає змогу виявити національно-культурну специфіку мови. У процесі викладання англійської мови ми намагаємось здійснювати опис мовних одиниць у загальному комплексі з вивченням уявлень британців та/або американців, канадців, представників інших англослов'янських країн про позначуваний цією лексичною одиницею предмет. Навчально-методичні матеріали, що застосовуються на уроках, націлено на: 1) ознайомлення учнів з географією, історією та культурою Великої Британії, США, Канади та інших англослов'янських країн; 2) ознайомлення з основними термінами та назвами реалій історичного, політичного та культурного життя Великої Британії, США, Канади та інших англослов'янських країн; 3) надання базових лінгвістичних знань про мовні особливості англійських реалій з метою заохочення учнів до науково-пошукової роботи, пов'язаної з лінгвокультурологічним аспектом їх реалізації, яка може мати форму окремих доповідей, виступів на учнівських конференціях, досліджень у рамках МАН; 4) формування дослідницьких навичок: пошуку, відбору, систематизації та аналізу інформації, роботи з першоджерелами, оформленню та публічній презентації проєктів; 5) навчання учнів аналізу лінгвоукраїнознавчих текстів як у лінгвокультурологічному, так і мовному аспектах; 6) розвиток та розширення світогляду учнів у культурологічному аспекті; 7) формування та підтримування інтересу до країн, мова яких вивчається, а також до їхнього суспільного життя, матеріального побуту, історії та культури; 8) зіставлення лінгвокультурологічних англослов'янських понять із відповідними українськими, пошук аналогій та розбіжностей. На наш погляд, така стратегія роботи із лінгвоукраїнознавчим матеріалом дає змогу уточнити взаємостосунки англійської та рідної мов.

Ми також вважаємо за край необхідний та продуктивний комунікативно-етнографічний підхід. Його елементи ми також застосовуємо в процесі нашої роботи. Цей підхід є більш розповсюдженим на Заході, ніж в Україні. Для нього головним є вміння зрозуміти чужу поведінку та взаємодіяти із представниками іншої культури, які володіють іншим набором цінностей. Ці цінності передбачають проведення самостійного (сумісного з викладачем) дослідження та інтерпретацію «чужої» культури, зіставлення із своєю культурою, яку оцінюють, сприймають і розуміють з точки зору стороннього спостерігача. Застосовуються методи інтерв'ювання, постулювання значень і їх верифікація. У рамках цього підходу ми організуємо зустрічі учнів із носіями мови, проводимо з ними круглі столи, конференції, дружні зустрічі-бесіди. Також дивимось документальні та художні фільми, які наявно демонструють характерні для англослов'янських країн культурні особливості. Крім філософії поведінки ми висвітлюємо інформацію стосовно мистецтва, літератури, соціально-культурних символів. Наприклад, робота із наступними текстами наявно ілюструє таке положення:

1) *Heidemarie Martha Stefanyshyn-Piper (Гайдемари Стефанишин-Пайпер) is an American Naval officer and a former NASA astronaut. She has achieved the rank of captain in the United States Navy. She is also a qualified and experienced salvage officer. Stefanyshyn-Piper has received numerous honors and awards, such as the Meritorious Service Medal, two Navy Commendation Medals, and two Navy Achievement Medals. She has flown on two space shuttle missions, STS-115 and STS-126, during which she completed five spacewalks totaling 33 hours and 42 minutes. She ranks as 25th among the all-time list of space walkers by duration. Her father, Michael (Mykhailo) Stefanyshyn, was born in Novyi Yarychiv (Lviv region, Ukraine) and sent to work in Germany during World War II. After the end of the war, he married a German woman and they both immigrated to the USA. Stefanyshyn-Piper was raised in a Ukrainian community, and speaks Ukrainian. She was also a member of the local branch of Plast Ukrainian Scouting Organization*

and an outstanding dancer of the Zahrava Folk Dance Ensemble, a member of the Troyandy Girls Vocal Ensemble.

2) Arnold Schwarzenegger is a notable social and political figure who went on to become a famous international personality despite hailing from an impoverished background. His father, who was a police chief, **did not approve of him being an athlete and rather supported his brother than him.** However, the young lad did not get discouraged and engaged in sports like soccer which helped him in gaining physical strength. He eventually, developed interest in body-building and **chased his dream of becoming the best body-builder in the world.** He realized this dream when he won the Mr. Olympia title. He also dreamt of becoming an actor and this dream too was fulfilled as he went on to secure an exclusive place in the industry for himself. **He was politically active and even got elected as the Governor of California. This actor also has a philanthropic side and has helped many charitable organizations in their cause. He is believed to have donated his salary, as the Governor, to charitable foundations. This personality is also a supporter of the 'Special Olympics'.** Schwarzenegger has managed to strike a balance between three different callings namely body-building, acting and politics.

Наведені тексти розповідають про двох відомих у США особистостях, що сьогодні вже стали культурними символами цієї країни. Такий матеріал має комунікативно-етнографічну цінність у тому плані, що він охоплює специфічні для цієї країни національно-культурні реалії (їх виділено в тексті), відображає особливості національного менталітету й поведінки (виділено у тексті), дає змогу поширити й поглибити лінгвістичні та культурологічні знання, створює умови для проведення зіставлень із українськими культурно-етнографічними реаліями, відкриває простір для дискусій і творчих завдань. У рамках такого підходу ми також знайомимось із особливостями мистецтва, літератури та філософії англомовних країн.

Крім того, щоб навчити учня орієнтуватись у різних типах культур і відповідних стратегіях комунікації, ми вважаємо доцільним звернути увагу на його соціокультурну освіту. Соціокультурний підхід передбачає знайомство з політичною, етнічною, економічною, науковою, релігійною культурою мовної спільноти, що є об'єктом вивчення. Увагу звертаємо на стиль життя різних соціумів, промислово-економічний потенціал країни, вивчаємо соціокультурну специфіку мовленнєвого етикету, на граматичні, фонетичні, лексичні особливості формального та неформального спілкування. Аналізуємо громадське життя й культуру країни. Такі широкі можливості підходу роблять його найбільш ефективним для досягнення мети, що постає перед викладачами іноземної мови: розвиток міжкультурної комунікативної компетенції учнів. Задля наближення цієї мети до дійсності ми використовуємо навчальні відеоресурси Манчестерського університету: курси *Video English for Schools, Everyday Conversations in English, Telephone English, Office Communication*, навчальні художні та документальні фільми краєзнавчого, культурологічного характеру, екранізації класичних творів англомовних авторів, фільми про життя сучасного суспільства англомовних країн. Це дає змогу ознайомитись як із соціолінгвістичними особливостями англійської мови, так і з соціокультурними реаліями англомовних країн.

Отже, наші навчально-методичні стратегії формування міжкультурної компетенції учнів ми базуємо на певних елементах усіх трьох зазначених вище підходів. Це можна пояснити тим, що, по-перше, **лінгвокраїнознавчий підхід** дає змогу зробити прийоми роботи із безеквівалентною та фоновою лексикою, розробити методи її засвоєння, створити типологію текстів, що є носіями лінгвокраїнознавчої тематики; по-друге, **комунікативно-етнографічний підхід** наближає усвідомлення того, хто навчається, до майбутніх учасників міжкультурної комунікації та дає змогу оволодіти знаннями та навичками, які забезпечать акт міжкультурної комунікації від некоректності; по-третє, соціокультурний підхід має забезпечити ефективне спілкування представників країн різних геополітичних товариств, що належать до різних етнічних і національних культур і соціальних субкультур.

Висновки. На нашу думку, використання різних елементів кожного із зазначених вище культурологічних підходів у процесі підготовки методичних вказівок, навчальних посібників і завдань для класної та самостійної роботи є не лише бажаним, але й потрібним, бо тільки об'єднання фундаментальних принципів розглянутих вище підходів дасть змогу сформувати всебічну соціокультурну компетентність учнів як у рамках рідного, так і іноземного мовного середовища.

Перспективи подальших розвідок. Наші подальші дослідження ми пов'язуємо із уточненням поняття «вторинна мовна особистість» і розробкою поетапних методик формування таких особистостей на уроках іноземної мови в загальноосвітніх навчальних закладах і спеціалізованих школах із поглибленим вивченням іноземних мов.

Л і т е р а т у р а

1. Гальскова Н. Д. Межкультурное обучение : проблема целей и содержания обучения иностранным языкам // Иностр. языки в школе. М., 2004. № 1. С. 3–8.
2. Грушевицкая Т. Г. Основа межкультурной коммуникации. М. : Юнит, 2002. 332 с.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання. К. : Ленвіт, 2003. 125 с.
4. Зимняя И. А. Психология обучения иностранному языку в школе. М. : Просвещение, 1991. 222 с.

5. Іноземні мови : методичні рекомендації для вчителів на 2018/19 рік. URL : <http://osvita.ua/school/materials/metod-recom/61566/>
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М. : Изд-во ЛКИ, 2010. 264 с.
7. Мойсєєнко Н. Г. Особливості формування вторинної мовної особистості студентів при підготовці викладачів іноземних мов у класичному університеті // Вісник Львівського ун-ту. Сер. педагогічна. Львів, 2017. Вип 32. С. 400–408.
8. Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх закладів, спеціалізованих шкіл із поглибленим вивчення іноземних мов. 10–11 кл. URL : <http://inozemnakoippo.blogspot.com/>
9. Пассов Е. И. Технология диалога культур в иноязычном образовании. Липецк, 2005. 39 с.
10. Пошко І. А. Сучасні тенденції у викладанні іноземних мов у вищих навчальних закладах // Лінгвометодичні концепції викладання іноземних мов у немовних вищих навчальних закладах України : зб. наук. статей учасників всеукр. наук.-практ. конф. К., 2003. С. 278–294.
11. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам : базовый курс лекций. М. : Просвещение, 2002. 238 с.
12. Степанов Е. Н. Русское лингвострановедение в процессе подготовки иностранных филологов-русистов в Украине // Problemy nauczania języka rosyjskiego, literatury i kultury Rosji u progu XXI wieku : Materiały III Międzynarodowej Konferencji Naukowej «Testowanie, standardy, sertyfikacja : stan obecny i perspektywę». Kielce : Wyd-wo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, 1999. S. 173–182.
13. Степанов Е. Н. Мова міста як соціолінгвістична проблема // Вісник Львівського ун-ту. Сер. філологічна. Львів, 2006. Вип. 38. Ч. 2. С. 65–71.
14. Халеева И. И. Вторичная языковая личность как реципиент инофонного текста // Халеева И. И. Язык-система. Язык-текст. Язык-способность. М. : РАН ИРЯ, 1995. С. 277–285.

References

1. Galskova, N. D. (2004), «Intercultural learning : the problem of the goals and content of teaching foreign languages», *Foreign languages at school* [«Mezhkul'turnoye obucheniye : problema tseley i sodержaniya obucheniya inostrannym yazykam», *Inostrannyye yazyki v shkole*], Moscow, No. 1, pp. 3–8.
2. Grushevitskaya, T. G. (2002), *Basis of intercultural communication* [Osnova mezhkul'turnoy kommunikatsii], Unit, Moscow, 332 p.
3. *Pan-European recommendations on language education : study, teaching, evaluation* (2003) [Zahal'noyevropeys'ki rekomendatsiyi z mormoyi osvity : vyvchennya, vykladannya, otsynuyvannya], Lenvit, Kyiv, 125 p.
4. Zimnyaya I. A. (1991), *Psychology of learning a foreign language in school* [Psikhologiya obucheniya inostrannomu yazyku v shkole], Prosveshcheniye Publishing House, Moscow, 222 p.
5. *Foreign languages : methodical recommendations for teachers in 2018/19 years* [Inozemni movy : metodychni rekomendatsiyi dlya vchyteliv na 2018/19 rik], URL : <http://osvita.ua/school/materials/metod-recom/61566/>
6. Karaulov, Yu. N. (2010), *The Russian language and language personality* [Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost'], LKI Publishing House, Moscow, 264 p.
7. Moysenko, N. G. (2017), «Peculiarities of formation of secondary linguistic personality of students in the preparation of foreign language teachers at the classical university», *Visnyk of Lviv Univ. Pedagogical series* [«Osoblyvosti formuvannya vtoryynoyi movnoyi osobystosti studentiv pry pidhotovtsi vykladachiv inozemnykh mov u klasychnomu universyteti», *Visnyk L'vivs'koho un-tu. Ser. pedahohichna*], Lviv Ivan Franko National University Publ., Issue 32, pp. 400–408.
8. *Foreign language teaching programs for general education institutions, specialized schools with in-depth study of foreign languages. 10–11 classes* [Navchal'ni prohramy z inozemnykh mov dlya zahal'noosvitnikh zakladiv, spetsializovanykh shkil iz pohlyblenym vyvchennya inozemnykh mov. 10–11 kl.], URL : <http://inozemnakoippo.blogspot.com/>
9. Passov, Ye. I. (2005), *Technology of dialogue of cultures in foreign language education* [Tekhnologiya dialoga kul'tur v inoyazychnom obrazovanii], Lipetsk, 39 p.
10. Popko, I. A. (2003), «Modern trends in the teaching of foreign languages in higher educational institutions», *Linguistic-methodical concepts of teaching foreign languages in non-linguistics higher education institutions in Ukraine : collection of scientific articles* [«Suchasni tendentsiyi u vykladanni inozemnykh mov u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh», *Linhvometodychni kontseptsiyi vykladannya inozemnykh mov u nemovnykh vyshchyykh navchal'nykh zakladakh Ukrainy* : zb. nauk. statey], Kyiv, pp. 278–294.
11. Solovova, Ye. N. (2002), *The methodology of teaching foreign languages : a basic course of lectures* [Metodika obucheniya inostrannym yazykam : bazovyy kurs lektsiy], Prosveshcheniye, Moscow, 238 p.
12. Stepanov, Ie. N. (1999), «Russian linguistic studies in the process of training foreign Russian studies students of philology in Ukraine» [«Russkoye lingvostranovedeniye v protsesse podgotovki inostrannykh filologov-rusistov v Ukraine»], *Problemy nauczania języka rosyjskiego, literatury i kultury Rosji u progu XXI wieku : Materiały III Międzynarodowej Konferencji Naukowej «Testowanie, standardy, sertyfikacja : stan obecny i perspektywę*, Wyd-wo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, Kielce, pp. 173–182.
13. Stepanov, Ie. M. (2006), «The language of the city as a sociolinguistic problem», *Visnyk of Lviv Univ. Philological series* [«Mova міста yak sotsiolinhvistychna problema», *Visnyk L'vivs'koho un-tu, ser. filolohichna*], Lviv Ivan Franko National University Publ., Issue 38, part 2, pp. 65–71.
14. Khaleyeva, I. I. (1995), «Secondary linguistic personality as a recipient of foreign text», *Language-system. Language-text. Language-ability* [«Vtorichnaya yazykovaya lichnost' kak retsiyent inofonnogo teksta», *Yazyk-sistema. Yazyk-tekst. Yazyk-sposobnost'*], Russian language Institute of RAS, Moscow, pp. 277–285.

КАМЫШОВА Наталия Владимировна,

старший учитель, учитель английского языка высшей категории Одесской специализированной школы № 69; ул. Ицхака Рабина, 45, г. Одесса, 65072, Украина; +38 067 1087618; e-mail: natalymoiswx@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-7547-8656.

МЕТОДИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация. *Объектом* предлагаемого исследования является межкультурная коммуникативная компетенция школьников. *Предмет* научного исследования составляют компоненты иноязычной коммуникативной компетенции и их корреляционная связь с развитием межкультурной компетенции. *Цель* работы — определить алгоритм методической стратегии, позволяющий интенсивно и эффективно формировать у учащихся все составляющие иноязычной коммуникативной компетенции. Это, в свою очередь, станет причиной развития межкультурной коммуникативной компетенции. *Методологической* базой исследования является методы синтеза, анализа, наблюдения, сопоставления. *Результатом* работы является предложенный автором алгоритм методической стратегии формирования межкультурной компетенции школьников на уроках иностранного языка. Этот алгоритм может быть использован в практике преподавания. *Выводы.* Использование различных элементов каждого из культурологических подходов в процессе преподавания иностранного языка — это необходимый процесс, поскольку только объединение их фундаментальных принципов даёт возможность формировать всестороннюю социокультурную компетентность учащихся в рамках родной и иноязычных языковых сред.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, межкультурная компетенция, методические стратегии, урок иностранного языка.

Nataliya V. KAMYSHOVA,

senior teacher, English language teacher of the highest professional category, Odessa specialized school No. 69; 45 Ytskhak Rabin str., Odessa, 65072, Ukraine; tel.: +38 067 1087618; e-mail: natalymoiswx@gmail.com ; ORCID ID: 0000-0001-7547-8656.

METHODOLOGICAL STRATEGIES OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION OF SCHOOLCHILDREN AT THE FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Summary. *The object* of this research is intercultural communicative competence of schoolchildren. *The subject* of this work is components of communicative competence in foreign languages and its connection with formation of intercultural competence. The *purpose* of this scientific investigation is to work out an algorithm of methodological strategy, which will make it possible to develop all components of the pupils' communicative competence in foreign languages and which will make the basis for the intercultural communicative competence formation. *Methodologically* this research is based upon the methods of synthesis, analysis, observation, comparison. Its *findings* are the algorithm of methodological strategy of the pupils' intercultural communicative competence formation at the foreign language lessons that can be used *in practice*. The *results* of our research are — the use of different elements of each cultural approach to foreign language communicative competence formation in the process of teaching seems to be a necessity because only the combination of their fundamental principles makes it possible to develop a comprehensive sociocultural competence of the pupils not only in a foreign language community but also in the native one.

Key words: communicative competence, sociolinguistic competence, intercultural competence, methodical strategies, foreign language lesson.

Статтю отримано 14.11.2018 р.

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154323>

УДК 37.026.4/.046.2/.12:811.111'243'36

МОРОЗОВА Ірина Борисівна,

доктор філологічних наук, професор кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; вул. Дворянська, 2, Одеса, 65058, Україна; e-mail: morpo@ukr.net; тел. +38 050 6572043; ORCID ID: 0000-0002-1905-7563

НОВІКОВА Наталія Василівна,

вчитель вищої категорії, старший вчитель англійської мови, Одеська загальноосвітня спеціалізована школа з поглибленим вивченням англійської мови 1 ступеня навчання № 119; вул. Жуковського, 39, Одеса, 65011, Україна; e-mail: natalia5959@ukr.net; тел.: +38 050 1450150; ORCID ID: 0000-0002-9311-2639

«**НАОЧНО**» **ЗНАЧИТЬ «ЗРОЗУМІЛО»: ЗАЛУЧЕННЯ МЕТОДУ НАОЧНОСТІ У ВИКЛАДАННІ ГРАМАТИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

Анотація. *Метою* статті є дослідження проблем, пов'язаних із використанням наочності як ефективного методу для навчання граматики іноземної та рідної мов у початковій школі. Візуальні складові в галузі викладання граматики — це картинки, анімація, картки, короткі фільми, скетчі та ін. Використання такої наочності в навчанні іноземної мови є актуальною практикою в нашій країні та за кордоном. *Актуальність* проблеми застосування різних видів наочності в початковій школі підтверджена стійким інтересом учителів до методу візуалізації та позитивними результатами, що гарантує такий методичний підхід, а також, на жаль, недостатньою кількістю потрібних граматичних вправ та інструкцій, розроблених згідно з цим підходом до навчання граматики. *Об'єктом* статті є психологічна складова методу візуалізації граматики в початковій школі. *Предметом* дослідження обрано різні види наочного матеріалу, якими користуються вчителі в процесі пояснення та закріплення правил граматики для школярів початкових класів. *Результатом* роботи є виокремлення найбільш ефективних видів наочності, що використовуються у процесі навчання граматики в початковій школі. Автори статті переконливо *доводять*, що візуалізація різних аспектів граматики шляхом використання образів з улюблених казок і мультфільмів є набагато ефективнішим підходом до тренування й опанування граматичними компетенціями, ніж суто вербальне пояснення вчителем граматичного матеріалу. На *наступному етапі* роботи автори статті планують проаналізувати можливі шляхи використання комп'ютерних ігор і коміксів як продуктивних засобів оптимізації навчання англійської граматики.

Ключові слова: наочність, візуалізація граматики, граматична вправа, граматична компетенція, початкова школа.

Постановка проблеми. Представлену статтю присвячено проблемі використання наочних методів навчання англійської мови в початковій (молодшій) школі. Під залученням наочності як підходу та методу навчання маємо на увазі викладання програмного матеріалу із обов'язковим залученням у процесі його пояснення хоча б однієї системи чуттєвого сприйняття світу, у нашому випадку, головним чином, зорового каналу отримання інформації, адже дослідженню підлягали переважно візуальні засоби наочності. Використання наочності в процесі навчання іноземної мови є однією з найбагатогранніших проблем методики. Використання наочності загалом мотивується бажанням вчителя допомогти дітям краще зрозуміти граматичний матеріал, що вивчається, пов'язавши його з об'єктом реальної знайомої їм дійсності. З одного боку, діти звикли читати книги з ілюстраціями, дивитися фільми на екрані для особистого задоволення. З іншого боку, візуалізація граматики дає їм змогу закріпити граматичний матеріал на двох рівнях: логічному й емоційному. Образи фіксують у їхній свідомості та відтворюють мисленням як готові граматичні форми та розмовні моделі. І хоча в останні десятиліття опубліковано монографічні праці, присвячені засобам наочності [1, с. 19, 21, 23, 40, 44], її застосування в процесі навчання граматики висвітлено недостатньо. Цілоком зрозуміло, що візуалізація «нецікавих і сухих» граматичних проблем, особливо на початковому рівні навчання іноземної мови малюками, базується не на свідомо логічному, а на емоційно-психічному рівні.

Отже, ця робота присвячена розгляду проблеми практичного використання різних видів візуальної наочності як орієнтовних «якорів» у свідомості учня під час узагальнення результатів аналізу мовних явищ у процесі викладання англійської в початковій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кожен учитель за свою педагогічну практику неодноразово чув рекомендації на свою адресу використовувати більше засобів наочності на уроці. Багато сил і часу він / вона витрачали на те, щоб наповнити свій кабінет чи «скарбничку» різними наочними посібниками: картинками, таблицями, схемами, макетами. Мабуть, немає кабінету, де не було б зараз технічних засобів оптимізації процесу навчання: магнітофонів, програвачів, телевізорів, діапроекторів, комп'ютерів, проєкторів або медіадошок.

Зазначимо, що застосування наочних методів навчання граматики зумовлено дидактичним принципом наочності, який обґрунтував у «Великій дидактиці» Я. А. Коменський. Він сприймав чуттєвий досвід дитини як основу навчання і вважав, що навчання слід починати «не зі словесного тлумачення про речі, але з реального спостереження над ними» [4, с. 143]. Я. А. Коменський висунув «зо-

лоте правило дидактики»: усе, що тільки можна представити, сприймай почуттями, а саме: побачене сприймай зором, чутне — слухом, запахи — нюхом, смак — смаком, доступне дотику — шляхом дотику. Якщо будь-які предмети відразу можна сприйняти кількома почуттями, нехай вони відразу охоплюються кількома почуттями» [4, с. 96].

Постановка завдання і вибір матеріалу дослідження. Проблема застосування наочності у навчанні іноземним мовам була *актуальною* в усі часи. В останні роки у зв'язку з прагненням людства до «суспільства без кордонів», залученням до культурної спадщини і духовних цінностей народів світу знання іноземної мови як інструменту міжкультурної комунікації, стало престижно і необхідно мати хоча б базові навички з іноземної мови. У зв'язку з цим помітно розширилася область застосування наочності й ускладнився її інвентар: від предметів і картинок, жестів і рухів до відеофільмів і комп'ютерних програм, за допомогою яких викладач моделює фрагменти об'єктивної дійсності. Загальновідомо, що ефективність навчання залежить від ступеня залучення до сприйняття всіх органів почуттів людини. Чим більш різноманітний чуттєвий досвід отримує людина під час сприйняття навчального матеріалу, тим міцніше вона засвоює той матеріал. Ця закономірність знайшла своє вираження в дидактичному принципі наочності.

У зв'язку з неопрямистськими тенденціями у застосуванні аудіовізуальних методів навчання іноземних мов виникло і загальне питання про психологічну природу і роль наочності, рівень дослідженості якого дотепер залишається недостатнім, що підкреслює безперечну актуальність нашого дослідження. Об'єктом статті є психологічна складова методу візуалізації граматики в початковій школі. Предметом дослідження обрано різні види наочного матеріалу, якими користуються вчителі в процесі пояснення та закріплення правил граматики для школярів початкових класів. Метою нашої роботи є окреслення найбільш ефективних методів візуалізації граматики в «молодшій» (початковій) школі серед відомих у викладанні граматики англійської мови. До завдань відносимо наступні: дослідити психологічну суть наочності, показати важливість залучення наочності для оволодіння граматичною компетенцією, дати визначення поняття «граматична компетенція», показати ефективність використання різних видів наочності у процесі навчання англійської граматики. Практична цінність нашої роботи полягає в обґрунтуванні ефективності використання методу наочності під час навчання молодших школярів.

Отже, робочою гіпотезою роботи є припущення, що успішність імплементації методу наочності на уроці англійської мови залежить від таких факторів, як: педагогічна майстерність вчителя; правильна організація виховного та навчального процесів; прагнення вчителя знайти свій ефективний шлях до викладання іноземної мови.

У дослідженні використано методи систематизації досвіду й узагальнення досвіду провідних педагогів, психологів і методистів; спостереження; елементи методів синтезу й аналізу; проведення дидактичного експерименту та ін.

Виклад основного матеріалу. Слід визнати, що в ХХІ ст. істотно розширилася сфера застосування наочності і ускладнився її інвентар. Програмоване навчання актуалізувало питання про співвідношення наочного і абстрактного в алгоритмізації процесів навчання. Неабиякий інтерес у наші часи виявляють до вивчення своєрідності системи наочності при створенні і використанні спеціальних картин звукового кіно. Активізувалося дослідження специфічних особливостей наочності в процесі навчання звуковому складу мови та кореляції його з граматичною сутністю. У центрі уваги вчених постало питання про можливість залучення наочності в процесі навчання усному розмовному мовленню з коректною граматиною.

Ще видатний німецький педагог **А. Дістервег у праці «Керівництво до виховання німецьких вчителів» (1835) високо оцінював роль наочності в початковій школі**, закликаючи майбутніх вчителів проводити навчання не науковим, а елементарним способом. Серед найефективніших учений зазначає наочність як «формальну і матеріальну» підтримку розуму дитини [10]. Коріння цього принципу знаходимо в народній педагогіці, підтвердженням чого є такі вислови: «Краще раз побачити, ніж сто разів почути», «Бурчання наскучить, приклад навчить», «Приклад кращий за правило» тощо.

Суть і психологічна основа цього принципу буде зрозуміліша після висвітлення деяких історичних моментів його становлення й розвитку. У промові, присвяченій 100-річчю від дня народження великого педагога Й. Песталоцці, А. Дістервег говорив: «Я спробую бути, за можливості, більш ясним і зрозумілим, як це і подобає бути промові, присвяченій людині, котра ввела до школи принцип наочності і усвідомленого його застосування» [10, с. 248], а в одній із своїх праць педагог говорить про принцип наочності і про Й. Г. Песталоцці таке: «Він не винаходив його. Цілі століття говорили про нього, висловлювались про нього зрозумілими словами, але заслугою Й. Песталоцці було і є те, що він його здійснив, що він зробив його пануючим практичним принципом навчання» [11, с. 283].

Й. Песталоцці у свій час також зазначав: «...я утвердив вищу основу навчання у визнанні наочності як абсолютного фундаменту всякого пізнання» [11, с. 525]. Учений також підкреслював, що необхідно розрізняти спостереження як вихідний пункт навчання (власне відчуття) і мистецтво спостереження як вчення про відношення всіх форм [там же]. Очевидно, він вважав, що навчання має пропорційно й нерозривно з розвитком дитячого світосприйняття — від простого спостереження

до мистецтва спостереження, тобто до здатності надати оцінку та порівняти між собою усі форми та якості об'єкта(-ів), що спостеріга(є/ю)ться.

Такої ж думки дотримуються українські педагоги-класики Я. Коменський та М. Сухомлинський, а також сучасні дослідники з методики викладання іноземної мови. Так, Г. Дудич із Кропивницького увійшла в ТОП-50 найкращих викладачів світу й отримала *Global Teacher Prize* минулого року у Великій Британії, коли навчала дітей англійської за допомогою планшету й окулярів віртуальної реальності [9]. Поряд з констатацією високої технологічності такого підходу, запитаємо себе: хіба це не та сама наочність?

Наукове обґрунтування принципу наочності, а точніше, спроба надати йому формулювання належить основоположнику наукової педагогіки, великому чеському педагогу Я. Коменському. Цей принцип він сформулював у вигляді правила, яке ним же було назване «золотим», а пізніше стало відоме як вже вищезгадане «золоте правило дидактики» [4, с. 56].

Розуміння суті й психологічної основи принципу наочності в дидактиці, педагогіці, а також методі викладання можливе, на нашу думку, лише за умови залучення праць Ф. Бекона. Його ідеї про необхідність вивчення природи, критика поширених тоді методів схоластики, спроби створити новий метод (індукцію) зумовили новий рух у середовищі педагогів.

У відомій усім педагогам книзі «Накреслення всезагальної школи мудрості» Я. Коменський вимагає, щоб вправи для відчуттів були визнані необхідними для вправ розумових. Крім того, «потрібно в навчанні справу поставити так, щоб не ми говорили учням, а самі предмети, щоб учні могли торкатися їх або їх заміників, розглядати, слухати» [4, с. 59]. Як далі пише педагог: «Усі стіни навчальних кімнат і всередині, і ззовні повинні бути заповнені картинами, надписами, рельєфами так, щоб куди не глянув учень, він скрізь бачив предмет. У цьому відношенні цілком слушне положення: «Краще надлишок, ніж нестача»» [4, с. 309]. Я. Коменський навіть видав книгу, в якій розмістив 300 малюнків та зобразив усе видиме й невидиме. Книга була задумана як наочний посібник при вивченні латинської мови. У ній він навіть зобразив на малюнку Бога, душу, божественні діяння: мудрості, терпіння тощо.

Аналіз «золотого правила дидактики» Я. Коменського переконує, що педагог закликав до наслідування зовнішньої природи. Паралелізм «природного» і «штучного» в нього передбачає, передусім, паралелізм світу «неживого» із «зовнішньою», «живою» природою, що дослідник доводить за допомогою проведених аналогій.

Справа в тому, що слово «наочний» у звичайному, побутовому значенні означає «такий, якого можна побачити», тобто одержати зорове сприймання. Однак, слово «наочний» вживається у педагогіці не тільки в цьому значенні. Ми, згідно з Й. Песталоцці, під «наочним поясненням» розуміємо таке, де в складному об'єкті можемо виокремити прості елементи, кожен з яких для нас є певним первинним чуттєвим образом. За цієї умови, предмет ми розглядаємо як певну сукупність даних чуттєвих елементів [11, с. 544].

Психолого-педагогічна наука доводить, що оволодіння суспільно-історичним досвідом передбачає відновлення й формування тих функцій і здібностей, з якими пов'язано його накопичення. З відновленням цих функцій і здібностей у процесі засвоєння досвіду, очевидно, і пов'язано становлення оперативних одиниць сприймання інформації у свідомості їх еталонно-алфавітний характер. До еталонів можуть належати, наприклад, система музичних звуків, фонем мови, кольори спектра, геометричні форми та інші властивості, якості, ознаки предмета і самі предмети. Ці системи чуттєвих якостей засвоюються дітьми і використовуються ними як еталони під час обстеження властивостей предметів, що сприймаються.

Еталони потрібно розглядати і як деякі моделі зовнішньопредметного світу, і як свого роду букви алфавіту, за допомогою яких сприймають об'єктивний зміст речей і предметів. Саме такий зміст, із погляду сучасних психологічних досліджень, ми вкладаємо в поняття «елементарності», яким користувалися і Й. Песталоцці, і А. Дістервег, розкриваючи суть наочності.

Розпізнавання комплексу ліній і кутів як каркаса куба близьке до будь-якого іншого акту розпізнавання і можливе лише за умови, що центральна нервова система людини зберегла сліди стимулів, що сприймалися раніше, в цьому випадку — реальних об'єктів кубічної форми, в такому вигляді, який дає змогу встановити відповідність між стимулом, що сприймається, і цими слідами [5, с. 72], тобто розпізнати куб за його схожістю з реальним кубом.

Тільки після того, як встановлена така відповідність, стимул набуває значення, і наявна в ньому інформація отримує певну інтерпретацію. Інформація про минулі події становить, таким чином, необхідні передумови для розпізнавання інформації, що надходить у певний момент. Отож, розпізнавання — це порівняння актуальних стимулів із наявним змістом пам'яті. Результат цього процесу переживається суб'єктом як сприйняття на основі чуттєвих алфавітних елементарних одиниць сприймання.

Зробити процес навчання наочним (а, отже, і зрозумілим завдяки вже отриманому раніше досвіду) означає підвести «невідоме під відоме» [5, с. 62]. Наприклад, ми дали учневі написати теперішній час однини третьої особи дієслова «sing» і попросили його запам'ятати особливості його формування. Через деякий час учень вивчив інші форми дієслова і теж запам'ятав їх формування.

Якщо тепер учневі пропонується що-небудь сказати про речення, де зустрічаються різні дієслівні форми, то, порівнявши різні дієслівні форми, він виокремить вже відомі йому елементи, а про нову скаже, що він цю форму зустрічає вперше. Проте, подалі і ця форма буде виконувати для учня функцію оперативної одиниці з граматичної категорії дієслова.

Розглянемо інший приклад. Учень вивчив ступені порівняння прикметників. Йому запропонували порівняти вовка та кролика. Коли вчитель сказав йому, що кожен акт порівняння неоднакових об'єктів вербально висловлюється певною «моделлю порівняння» і записується за допомогою комбінації різних ступенів порівняння прикметників, то вчитель залучив метод наочності для стимуляції розуміння системи побудови моделей порівняння.

Дивлячись на яблуко, ми ідентифікуємо його форму (близько до сфери), об'єм (у діаметрі приблизно 6–8 см), колір (червоно-зелений), твердість (відчувається на дотик), тобто складний об'єкт «розкладається» у свідомості на ряд чуттєвих елементів, їм дається кількісна характеристика, і синтез отриманої інформації надає повне враження про яблуко, яке ми бачимо перед собою [7, с. 218]. Зауважимо, що психологічна прогалина аудіовізуального використання наочності полягає у відсутності мовленнєвої артикуляції. Якщо цей канал вербальної поведінки не є зайнятим мовою, що вивчається, то автоматично, на думку психологів, використовується дикція, тембральне багатство голосу та вміння інтонаційно оголювати синтаксичну структуру мовлення і передавати всі її стилістичні особливості, що є належними системі рідної мови. Якщо вчитель матиме неймовірну терплячість щодо помилок учнів, то можливо, що такий варіант використання наочності приведе до певних позитивних результатів. Це означає, що прослуховування іноземного мовлення ускладнене не тільки тим фактом, що сприйманий на слух «образ» іноземного мовлення є опосередкованим еталоном звукової системи рідної мови, але і тим також, що промовляння окремих елементів, яке час від часу виникає за необхідністю, посилює неадекватність результату «голою» слухового сприйняття іноземної мови [7, с. 51].

Абсолютно новий вигляд наочності в процесі навчання іноземних мов принесло до навчального класу звукове кіно та комп'ютер. Вони дозволили чуттєво-наочно репрезентувати навчальну ланку в комунікативному ланцюзі мови, що виявилось дуже ефективним для навчання усного мовлення іноземною мовою та граматики цієї мови. Як відомо з основних положень теорії комунікації, мовленнєвий акт і комунікативна ситуація, що його включає, є вирішальною ланкою в комунікативному ланцюзі мовлення. Мовленнєвий акт визначають звуковий і лексичний склад, типова синтаксична конструкція і стилістичні особливості кожної фрази діалогу або тексту. Не можна, однак, при залученні цього підходу нехтувати увагою до граматичних явищ, залишаючи їх поза фокусом заняття. Сама комунікативна ситуація тут є найбільш сприятливою для усвідомлення та навчання граматики, оскільки саме спілкування дозволяє перетворити речення на фразу, тобто здійснити конкретну, реальну вербальну дію.

Зрозуміло, що з накопиченням досвіду та підвищенням рівня розумового розвитку людини, оперативно-алфавітні одиниці, що фіксують результати дослідження навколишньої дійсності («еталони») стають дедалі складнішими, і тому сутність поняття «наочний», використаного до дидактичного матеріалу, у цьому випадку буде також складнішою, охоплюючи цілу сукупність певних інших елементів вищого ступеню абстрактності. Таким чином, саме поняття «наочності» має відносний характер, оскільки під час вивчення того чи іншого об'єкта учень може ментально залучати та користуватися елементами різного ступеня складності.

Психологічна особливість і цінність чуттєво-наочного подання матеріалу в навчанні полягає в тому, що такий підхід відразу мобілізує психічну активність учнів, а саме викликає інтерес до занять іноземною мовою, переводить довільну увагу в післядовільну, розширює обсяг засвоєного матеріалу, знімає втому, тренує творчу уяву, мобілізує волю, полегшує весь процес навчання [5, с. 31].

Сучасному розумінню методу наочності відповідають, передусім, аудіовізуальні методи навчання іноземної мови, успіх яких зумовлено двома причинами: по-перше, бурхливим розвитком технічних засобів навчання і, по-друге, неопрямистськими тенденціями в методиці навчання іноземних мов.

Психологічна суть прямизму впливає з його зв'язку з гештальт-психологією. На думку прямистів, сутність мови впливає з її форми, з її граматичної структури [1, с. 172], а отже, форма мови має безпосередньо впливати на особу, що засвоює цю мову; в іншому разі, учень узагалі не матиме можливості розкрити справжню своєрідність її законів. Тому на початковій стадії навчання, за прямистським підходом, поки учень ще не відчув безпосередньо всю своєрідність іноземної мови, йому не можна давати ніяких правил. Звідси — чимала кількість тижнів «голою» слухання інформації, викладеної іноземною мовою, що вивчається, як це роблять за методикою, вживаною в Сан-Клу або Греноблі.

Особливу роль відводять наочності в разі аспектного й комплексного навчання іноземної мови. Аспектно-комплексне викладання припускає виокремлення в системі навчання окремих аспектів викладання (фонетики, лексики, граматики та ін.), за якими в процесі роботи здійснюється диференційоване формування мовленнєвих навичок і подальший їх розвиток на основі мовленнєвих умінь у різних видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, писемна мова). Стосовно викладання граматики, зауважимо, що вдала наочність суттєво полегшує сприйняття матеріалу

учнями на будь-якому рівні. Використання мультфільмів, коміксів з улюбленими персонажами для пояснення граматичних правил робить навчання цікавішим для малюків. Вони відразу розуміють, чому, скажемо, Бетмен літає (*is flying*), а Сова знає відповідь (*knows the answer*). Навіть вдома, пасивно пригадуючи малюнки й улюблених героїв, діти підсвідомо пригадують також граматичні форми, з якими ці герої асоціювалися на малюнках у класі.

Повноцінним засобом розвитку творчої свідомості і теоретичного мислення учнів наочність стає в програмованому навчанні [10, с. 281], адже істотною ознакою наочності є чуттєво-наочна підказка певної розумової побудови, яка спричинює інтелектуальну здогадку, узагальнення ряду фактів, що спостерігалися раніше, сприяє формуванню певної закономірності. Цю психологічну особливість залучення наочності найяскравіше і найширше розкриває програмоване навчання. Особливо важливим є те, що кожний кадр матеріалу, який пред'являється учневі, має бути творчо організованим для можливого знаходження відповіді чи вирішення проблеми. І ось, як відомо, програмістові рекомендують таку послідовність розташування кадрів, яка підказувала б учневі творче розв'язання задачі. У програмованому навчанні підказка носить абсолютно інший характер: вона підштовхує учня на пошуки і знаходження власного творчого розв'язання розумової задачі [10, с. 233].

Вважаємо, що у структурі програмованого заняття кадри наочності повинні займати не лише цілком повноправне становище, але й входити у відповідні алгоритми операцій. Такий підхід, природно, потребуватиме попередніх психолого-методичних експериментів, зорієнтованих на визначення місця й долі «кадрів» наочності в загальній системі алгоритмів певного завдання. Як доводить практика власного досвіду, на початковому етапі навчання, що охоплює малюків початкової школи, кадри відеосюжету мають бути ясними, однозначними та яскравими, аби увага учнів сконцентрувалась не на самому сюжеті, а на конкретних предметах і ситуаціях. У процесі ускладнення граматичного матеріалу, що викладається, ускладнюються і самі завдання, і кадри сюжету. Зі свого боку, рекомендуємо додати таким кадрам та сюжетам комунікативної спрямованості. Так, після перегляду певного фрагменту мульт- або художнього фільму доречно поставити малюкам запитання щодо їхнього ставлення до побаченого, розуміння побаченого або попросити їх висловити свою згоду/незгоду з певними тезами або взагалі діями героїв. За цих мов виникає можливість роботи парами за питально-відповідною системою, що імітує спілкування та сприяє розвитку мовленнєвих навичок і вмінь. Усі згадані вище граматичні та комунікативно-граматичні завдання дають змогу переносити навчальний матеріал у нову мовну ситуацію.

З іншого боку, ми не рекомендуємо ставити прямі запитання до класу, типу «*Do you understand the film?*» або «*What is the Ukrainian for...*» Таке жорстке втручання в мовленнєву ситуацію, що пов'язана з побаченим, руйнує «магію» віртуальної реальності і псує загальний дидактичний ефект уроку. Підкреслимо, що дуже цікавих результатів ми досягли шляхом поєднання зорових образів із відтворенням іноземного мовлення учнями (говоріння іноземною мовою). Практика викладання англійської малюкам доводить, що тут найбільш доречними є вправи, скеровані на впізнання, розрізнення, зіставлення. Наприклад, на екрані діти грають в різні гри. Після перегляду епізоду вчитель запитує, що роблять діти, якими частинами мови є слова на позначення їх дій та ін.

Щодо заняття на комп'ютері / медіадошці, це є відмінним стимулом та тренувальною системою для розвитку пам'яті дитини, оптимізації та прискорення її мислення, оскільки в комп'ютерних іграх потрібно запам'ятовувати таку інформацію як рівні, імена героїв, орієнтуватися на мапі і швидко приймати рішення. Дитина не просто добре запам'ятовує граматичні моделі та лексику, а й запам'ятовує їх осмислено і надовго. Комп'ютер розвиває довільну пам'ять і увагу, формує пізнавальну мотивацію.

Висновки. Таким чином, впровадження візуальних засобів навчання граматики на заняттях з іноземної мови з учнями початкової школи сприяє підвищенню загальної мовленнєвої компетенції учнів. Результати власного досвіду показують зростання граматичних навичок середнього учня початкової школи близько 15 %. Отже, наочність у процесі навчання англійської граматики виступає першоджерелом і основою надбання нових знань. Цей засіб навчання забезпечує оптимальне засвоєння навчального матеріалу на рівні чуттєво-наочного сприйняття дітей і уможливорює закріплення інформації в їхній пам'яті, а також слугує фундаментом розвитку творчої уяви та мислення учнів.

Перспективи подальшої роботи в зазначеному напрямі вбачаємо в дослідженні коміксів і комп'ютерних ігор як найбільш сучасних видів наочності, що можуть бути використані в класі початкової школи на заняттях з англійської мови.

Л і т е р а т у р а

1. Завгородня Л. М. Наочність на уроках англійської. Чернівці : Астер, 2014. 234 с.
2. Карапетян К. М. Аудио-лінгвальний метод преподавания иностранных языков. Ереван : Изд-во Ерев. гос. ун-та, 1987. 163 с.
3. Картюк О. Д. English study : підручник з англійської мови для 2 кл. 3 вид. Б. м., 2005. — 227 с.
4. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. М. : Учпедгиз, 1939. Т. 1 : Великая дидактика. 317 с.
5. Леонтьев А. А. Психоллингвистика. Л. : Наука, 1967. 118 с.

6. *Ляховицький М. В.* Звукозапис у навчанні іноземних мов. К. : Просвіта, 2011. 246 с.
7. *Малафійк І. В.* Дидактика : навч. посібник. К. : Кондор, 2005. 397 с.
8. Международный семинар «Аудиовизуальные и технические средства обучения сегодня и завтра. Традиции и новые направления в преподавании английского языка и литературы». Будапешт, 2016. 268 с.
9. *Мирошнікова А.* 5 упражнений с метафорическими картами для учеников. URL : <https://osvitoria.media/ru/experience/5-vprav-z-metaforychnymy-kartamy-dlya-uchniv-2/>
10. Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе / ред. А. А. Миролубов и др. М. : Просвещение, 2007. 503 с.
11. *Песталлоцци Й. Г.* Избранные педагогические сочинения / ред. М. Ф. Шабаева. М., 1995. Т. 3. 544 с.

References

1. Zavgorodnya, L. M. (2014), *Visibility in English lessons [Naочnist na urokakh angliyskoyi]*, Aster, Chernivci, 234 p.
2. Karapetyan, K. M. (1987), *Audio-lingual method of teaching foreign languages [Audio-lingvalnyi metod prepodavaniya inostrannykh yazykov]*, Erevan State University Publishing, Erevan, 163 p.
3. Karpyuk, O. D. (2005), *English study. English textbook for 2 cl.*, 3 ed. [Pidruchnyk z angliyskoyi movy dlya 2 kl.], Ternopil, 227 p.
4. Komenskiy, Ya. A. (1939), *Selected pedagogical compositions [Izbrannyye pedagogicheskie sochineniya]*, Uchpedgiz, Moscow, vol. 1 : Grand didactics, 317 p.
5. Leontyev, A. A. (1967), *Psycholinguistics [Psiholingvistika]*, Nauka, Leningrad, 118 p.
6. Lyakhovychyi, M. V. (2011), *Sound recording in foreign languages [Zvukozapys u navchanni inozemnykh mov]*, Prosvita, Kyiv, 246 p.
7. Malafiyik, I. V. (2005), *Didactics : Textbook [Dydaktyka : Navchalnyi posibnyk]*, Kondor, Kyiv, 397 p.
8. *International seminar «Audiovisual and technical means of training today and tomorrow. Traditions and new directions in teaching English and literature» (2016)*, [Mezhdunarodnyi seminar «Audiovizual'nye i tehnichekіe sredstva obucheniya segodnya i zavtra. Tradicii i novyye napravleniya v prepodavanii angliyskogo yazyka i literatury»], Budapest, 268 p.
9. *Miroshnikova, A. 5 exercises with metaphorical maps for pupils [5 uprazhneniy s metaforicheskimi kartami dlya uchениkov]*, URL : <https://osvitoria.media/ru/experience/5-vprav-z-metaforychnymy-kartamy-dlya-uchniv-2/>
10. *General methodology of teaching foreign languages in secondary schools (2007)*, [Obshhaya metodika obucheniya inostrannykh yazykam v sredney shkole], A. A. Mirolubov (ed.), Prosveshhenie, Moscow, 503 p.
11. *Pestalocci, J. G. (1995), Selected pedagogical compositions [Izbrannyye pedagogicheskie sochineniya]*, M. F. Shabayeva (ed.), Moscow, vol. 3, 544 p.

МОРОЗОВА Ирина Борисовна,

доктор филологических наук, профессор кафедры грамматики английского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Одесса, 65058, Украина; e-mail: morpo@ukr.net; тел.: +38 050 6572043; ORCID ID: 0000-0002-1905-7563

НОВИКОВА Наталия Васильевна,

учитель высшей категории, старший учитель английского языка, Одесская общеобразовательная школа с углублённым изучением английского языка 1 ступени обучения № 119; ул. Жуковского, 39, Одесса, 65020, Украина; e-mail: natalia5959@ukr.net; тел.: +38 050 1450150; ORCID ID: 0000-0002-9311-2639

«НАГЛЯДНО» ЗНАЧИТ «ПОНЯТНО»: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА НАГЛЯДНОСТИ В ПРЕПОДАВАНИИ ГРАММАТИКИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. *Целью* статьи является исследование проблем, связанных с использованием наглядности как эффективного метода для обучения грамматике иностранного и родного языка в начальной школе. Визуальные средства в области преподавания грамматики — это картинки, анимация, карточки, короткие фильмы, скетчи и др. Использование такой наглядности в процессе обучения иностранному языку было и остается актуальной практикой в нашей стране и за рубежом. Использование наглядности в целом мотивируется желанием учителя помочь детям лучше понять грамматический материал, который изучается, связав его с объектами реальной, уже знакомой им действительности. С одной стороны, дети привыкли читать книги с иллюстрациями, смотреть фильмы на экране для собственного удовольствия. С другой стороны, визуализация грамматики дает им возможность закрепить грамматический материал на двух уровнях : логическом и эмоциональном. Образы фиксируются в их сознании и воссоздаются мышлением как готовые грамматические формы и речевые модели. **Актуальность** проблемы использования разных видов наглядности в начальной школе подтверждает стойкий интерес учителей к методу визуализации и позитивные результаты, которые гарантирует данный методический подход. Актуальность проблемы мотивируется, к сожалению, также недостаточным количеством необходимых грамматических упражнений и инструкций, разработанных в рамках этого подхода к обучению грамматике. **Предметом** изучения является психологическая составляющая метода визуализации грамматики в начальной школе. **Объект** исследования — различные виды наглядности, которыми пользуются учителя в процессе объяснения и закрепления правил грамматики на занятиях со школьниками в начальных классах. В **результате** проведённой работы определены наиболее эффективные виды наглядности, которые используются в процессе обучения грамматике в начальной школе. Авторы статьи убедительно доказывают, что визуализация различных аспектов грамматики с помощью использования на уроке образов из любимых сказок и мультфильмов является намного более эффективным подходом к тренировке и овладению грамматическими компетенциями, чем

сугубо вербальное объяснение грамматического материала учителем. На следующем этапе работы авторы статьи планируют проанализировать возможные пути использования компьютерных игр и комиксов как эффективных средств оптимизации обучения грамматике английского языка.

Ключевые слова: средства наглядного обучения, визуализация грамматики, грамматическая компетентность, грамматическое упражнение, начальная школа.

Iryna B. MOROZOVA,

Doctor of Philol. Sc. (Grand PhD), Full Professor; Chair of English Grammar, Odessa I. I. Mechnikov National University; Odessa, 65058, Ukraine; e-mail: morpo@ukr.net; tel.: +38 050 6572043; ORCID ID: 0000-0002-1905-7563

Natalya V. NOVIKOVA,

Teacher of English of higher category, senior teacher of English, Odessa Junior School Specialising in the Intensive Study of English # 119; 39 Zhukovskogo Street, Odessa, 65020, Ukraine; Natalia5959@ukr.net; tel.: +38 050 1450150; ORCID ID: 0000-0002-9311-2639

WHAT IS VISIBLE IS CLEAR: VISUAL AIDS AS A MEANS OF TEACHING GRAMMAR IN JUNIOR SCHOOL

Summary. The article faces the problem of visualizing grammatical material as an effective methodological approach to teaching grammar in junior schools. Visual aids used in teaching grammar represent didactic material as pictures, sketches, animated cartoons, films, flash-cards, etc. Employing eye-catching images for the purpose of teaching a foreign language has ever been and still remains a *key-question* not only in this country, but also abroad. The discussion of physical layers of perception as a specific means of acquiring and accumulating knowledge about the surrounding world is motivated by our wish to prove that visual aids provide children with a double support for their newly-acquired knowledge, granting a better comprehension of the necessary amount of grammatical material. On the one hand, junior children are used to reading books with illustrations or pictures or watching films on the screen for their personal enjoyment. On the other hand, visualization of grammar rules / system gives them an opportunity to conserve the grammatical material required by the school programme on two levels, one of logic and the other of emotions. Images that already exist in their minds as fixed entities associated with a certain emotional feedback are reflected in their conscience again, this time as ready-to-use grammatical forms and speech patterns. The urgency of the problem studied follows from the steady interest of teachers to the method of visualization itself and is motivated by the lack of grammatical exercises and instructions based on the given approach. The *object* of our study is a set of different types of visual aids used by teachers in the process of explaining and drilling grammatical rules. The *subject* of this work is the psychological essence of the grammar-visualization method in junior school practice. The *objective* of this paper consists in singling out the most effective visual aids used for the purpose of teaching grammar in junior school. The authors argue that visualizing different aspects of English grammar by means of employing various images in class during the lesson (like children's favourite fairy-tales, characters' pictures or animated cartoons personages) makes the teachers' explanation of grammar sound easier for the pupils and contributes to enhancing the kid's grammatical competence by approximately 15 % altogether. The near perspectives of our future investigation we see in studying computer games and comics as a means of visualizing grammar.

Key words: visual aids, visualization of grammar, grammatical competence, grammar exercise, junior school.

Статтю отримано 05.10.2018 р.

<http://dx.doi.org/10.18524/2307-4558.2018.30.154333>

УДК [811.111+811.161.1]'25:347.78.034:801.733

САПРЫГИНА Нина Вадимовна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры социальной и прикладной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; ул. Дворянская, 2, г. Одесса, 65082, Украина;
тел.: +38(048)7236303; e-mail: vadimovan@rambler.ru

РУССКИЕ ПЕРЕВОДЫ СОНЕТА 105 В. ШЕКСПИРА: СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И НОВАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Аннотация. Мировая ценность художественного наследия Шекспира и рост количества русских переводов сонетов требуют углублённого изучения их смыслов и символов и семантического анализа с выходом на новую интерпретацию. Понимание как способ функционирования текста в сознании читателя требует изучения значений и смыслов методами психолингвистики и герменевтики. На интерпретацию сонетов, в том числе на их русские переводы, влияют три различных версии. В соответствии с первой, сонеты Шекспира не автобиографичны, не отражают его внутренней жизни; он не был искренен, так как писал по заказу, учитывал личную выгоду, использовал куртуазные традиции и поэтические штампы. В соответствии со второй, сонеты автобиографичны и отражают переживания автора при невы-

ясненных обстоятельствах. По третьей версии, загадку сонетов объясняют предположением о любви поэта к мужчине и необходимостью скрывать это. **Цель** статьи — выявить не рассмотренные ранее смыслы сонета 105 В. Шекспира. **Объект** исследования — сонет 105 Шекспира в оригинале и некоторые русские переводы. **Методы** изучения материала — семантико-смысловой анализ, сопоставительный анализ, историко-культурная интерпретация. Предпринятый семантико-смысловой анализ сонета включает в себя психологический и исторический аспекты и интертекстуальные взаимосвязи с ключевыми строками других сонетов, в которых утверждаются ценности автора. В **результате** исследования мы пришли к заключению, что сонет 105 Шекспира представляет собой символическое и индивидуально-поэтическое осмысление христианской идеи и символа Святой Троицы, вдохновляющей поэта на творчество. **Выводы.** Сонет 105 трактуют как адресованный другу, но на самом деле герой — божество. Религиозная идея в сонете 105 не декларируется прямо, поскольку в период его создания имелись острые межконфессиональные противоречия в Великобритании.

Ключевые слова: Шекспир, сонеты, сонет 105, художественный перевод, понимание, интерпретация, семантика, смыслы, символы, христианство, Святая Троица.

Постановка проблемы. Рост числа русских переводов сонетов Шекспира говорит об актуальной потребности общения с поэзией Великого Барда, о неудовлетворённости предыдущими переводами и стремлении постичь их загадку. Ответ пробовали искать в версиях, кто такой Шекспир. Однако даже новые версии пока не прояснили понимания.

В целом, проблема понимания и интерпретации сонетов выглядит так. Версия 1. Шекспир писал сонеты по заказу, пользуясь куртуазными клише и стереотипами, чтобы угодить заказчику (ам) — знатным господам. Эту версию подносят школьникам и неанглоязычным читателям. Но эта версия значит, что Шекспир неискренен в сонетах.

Версия 2, альтернативная. Шекспир был искренним. Шекспир в сонетах открывает свою душу и намекает на обстоятельства своей жизни, хотя они и не ясны из текстов.

Из версии 1 следует, что ценность сонетов невелика. Тем не менее, их ценность неоспорима, и это противоречие создаёт ощущение непонятности. Во второй версии неясного значительно больше. Попытка разобраться в неясностях не исключает рассмотрения проблемы авторства Шекспира. Контаминацию между 1-й и 2-й версиями, или 3-ю версию, высказал шекспировед Эдмунд Мэлон в конце 18 века. По его мнению, сонеты с 1 по 126 адресованы покровителю Шекспира, а сам Шекспир был мужчиной нетрадиционной ориентации, и это необходимо было скрывать. Здесь важно защитить Шекспира от несправедливых предположений и подмены ценностей.

Связь с предыдущими исследованиями. По нашим подсчётам данных о публикациях русских переводов сонетов Шекспира, в настоящее время имеется свыше 30 полных переводов различных авторов на русский язык, изданных отдельными книгами. Среди них лидируют по количеству изданий и читательской популярности (о чём можно судить также по перепубликациям в Интернете) переводы Самуила Маршака. В недавнее академическое издание русских переводов сонетов включили, помимо них, переводы Модеста Чайковского, А. Финкеля, В. Микушевича, Игнатия Ивановского [15]. К тому же, есть значительное количество переводов в Интернете, среди них — полные переводы, не публиковавшиеся отдельными книгами. Часть из них выполняется любителями-энтузиастами. Есть форумы по переводам сонетов и конкурсы по переводам отдельных сонетов. Среди создателей полных переводов сонетов Шекспира на русский язык выделяется харьковчанка, доктор физико-математических наук Ирина Чупис [14], обладающая тонким творческим почерком. Детальный обзор переводов сонетов Шекспира на русский язык, их стилистических и смысловых особенностей и рецепции образа автора сонетов представлен в работах Е. А. Первушиной [6].

Постановка исследовательских задач. Цель данной статьи — выявить не рассмотренные ранее смыслы сонета 105 В. Шекспира. Материал исследования — сонет 105 Шекспира в оригинале и некоторые его русские переводы. Методы изучения материала: семантико-смысловой анализ, сопоставительный анализ, историко-культурная интерпретация. За основу анализа мы принимаем указанную выше версию 2, в соответствии с которой Шекспир был искренним и рассказывал в сонете о своей жизни. Предпримем также семантико-смысловой анализ некоторых других сонетов, выводя информацию только из текстов.

Изложение основного материала. В поэзии есть логика, хотя и не столь прямолинейная, как в науке. Поэтому отдельные высказывания в разных стихотворениях одного автора непротиворечивы с точки зрения авторской идеи. Парадоксы, которых много в поэзии, это мнимые противоречия, ибо они показывают диалектическую сложность жизни. В психологии есть принцип единства личности, сознания и деятельности. Личность может менять свои взгляды, но не радикально, а в сторону усложнения и развития.

Переводчики предпочитают переводить то, что поняли. Гипотеза Мэлона частично объясняет загадочность сонетов. Но даже понятное не всегда удаётся передать поэтическим словом. Так, Самуил Маршак не мог перевести «хромого вождя» из сонета 66. Тем более сложно передавать загадочность смыслов, не понятых переводчиками.

Традиционный анализ текста отводил семантику текста к области изучения языковедов, смыслы — в основном литературоведам. К счастью, в этом вопросе есть существенное продвижение. Лингвистический, мотивный, структурный, сюжетный и другие уровни могут объединяться в одном анализе с целью изучения личности и творчества одного автора, стремлением раскрыть его творческую задачу (см., напр., Ж. Силади [9], В. С. Хазиев [12], Е. А. Иваньшина [3], Е. Л. Соснина [10]).

Мы используем разрабатываемый нами семантико-смысловый подход и анализ [8]. Традиции семантико-смыслового подхода мы видим в идеях академика Л. В. Щербы — в его подетальном комментировании текстов Пушкина и Лермонтова [17]. Идеи такого комментирования были в своё время использованы в школьном преподавании (ср. лингвистический анализ художественного текста — Л. А. Новиков [5]), но углублённого изучения текста в школьной практике быть не могло.

Основные отличия нашего анализа от традиционного следующие.

Семантика: семы или семантические множители есть составляющие содержания. Содержание есть название, указание или описание субъектов, предметов, действий и процессов, признаков, обстоятельств, фактов и событий, то есть тот перечень семантических характеристик, который соответствует наполнению грамматической структуры предложений.

Смыслы. Под смыслами (*sense*) понимаем цели сообщения, темы, коммуникативные намерения, основную идею, резюмирующую идею (мораль). Смыслы отвечают на вопросы «почему» и «зачем» и пересказываются при помощи метатекста, который также состоит из сем, но более обобщённых. Понятие смысла лучше разработано в психологии, чем в филологии (см. Д. А. Леонтьев [4], С. Франкл [11]). Будучи психологическими образованиями по своей сути, смыслы лучше передаются образами, ритмами, интонациями, чем пересказом. Изначальная неединственность смыслов (из-за чего мы используем термин «смысл» во множественном числе) вызывает проблему их интерпретации. В некоторых текстах смысл равен содержанию, то есть целью является требование усвоения содержания реципиентом (в учебных, научных текстах, справочниках, протоколах и т. п.). В обыденной и в художественной речи смыслы и содержание могут существенно расходиться. Напр., *Закрой дверь с той стороны* — требование не закрыть дверь, а удалиться.

1. Анализируем не столько слова, сколько семы. Разные слова могут содержать одну и ту же сему, например, синонимический ряд. Ищем семантические поля этих сем. Используем краткий пересказ — метатекст.

2. Обращаясь к психологии, с помощью ключевых слов и сем пытаемся понять конфликт автора и героев, конфликтную ситуацию, эмоции (переживания), которые она вызывает.

3. Обращаемся к биографическим данным автора, ищем проблемные ситуации и конфликты, ищем их аналоги в текстах автора.

4. Ищем социальное окружение автора, его друзей, конкурентов, его противников, обстоятельства и реалии, его окружающие.

5. Рассматриваем историческую ситуацию автора и ситуацию, к которой он обращался, если она удалена от него в прошлое. Ищем в них актуальные для автора конфликты.

В конкретном тексте могут быть задействованы далеко не все перечисленные области анализа.

Перейдём к анализу сонета 105 [цит. по: 15].

*Let not my love be call'd idolatry,
Nor my beloved as an idol show,
Since all alike my songs and praises be
To one, of one, still such, and ever so.
Kind is my love to-day, to-morrow kind,
Still constant in a wondrous excellence;
Therefore my verse to constancy confined,
One thing expressing, leaves out difference.
'Fair, kind and true' is all my argument,
'Fair, kind, and true' varying to other words;
And in this change is my invention spent,
Three themes in one, which wondrous scope affords.
'Fair, kind, and true,' have often lived alone,
Which three till now never kept seat in one.*

Приведу собственный подстрочник.

Не нужно ни мою любовь называть идолопоклонством (идолослужением), ни мою любимую (любимого) показывать как идола, с тех пор как всё подобное моим песням и моим хвалам было бы к одному (к одной, к единому, к единой), от одной, всё такой же и вечно такой. Добра моя любовь сегодня, добра и завтра, всё так же постоянна в чудесном превосходстве. Так и мои стихи ограничены постоянством, одну вещь изображают, оставляя в стороне различия. 'Fair, kind, and true' — вот весь мой спор (довод, аргумент), 'Fair, kind, and true', — (я говорю) разнообразными словами, и в этом изменении тратится моя выдумка; три темы в одной, которые позволяют открыть чудный простор (кругозор). 'Fair, kind, and true' часто жили в одиночестве, в котором три до нынешнего времени никогда не сидели в одном (едином).

Создание подстрочника труднее, чем стихотворный перевод, где допускаются пропуски (лакуны) и вставки (то, что переводчики называют отсебягиной) (К. Чуковский [13]). Шекспир особым образом использует полисемию. Обычно с помощью контекста реализуется одно значение многозначного слова, а все другие исключаются. А в сонетах ключевые слова используются одновременно в не-

скольких значениях. Не случайно Пушкин обозначил их как «игру». Аналогии этого приёма есть в библейских текстах.

В русской поэзии таких случаев мало. Пример можно найти в стихотворении Блока «Девушка пела в церковном хоре»: *И голос был сладок, и луч был тонок, И только высоко, у Царских Брат, Причастный Тайнам, — плакал ребёнок О том, что никто не придёт назад.* Причастный тайнам — 'причастившийся святых тайн, получивший причастие в церковном обряде' (это значение было непонятно советским читателям) и 'тот, кто мистически постиг тайны бытия, таинственное будущее'.

Приведём также перевод сонета 105 Маршака.

*Язычником меня ты не зови,
Не называй кумиром божество.
Пою я гимны, полные любви,
Ему, о нём и только для него.
Его любовь нежнее с каждым днем,
И, постоянству посвящая стих,
Я поневоле говорю о нём,
Не зная тем и замыслов других.
«Прекрасный, верный, добрый» — вот слова,
Что я твержу на множество ладов.
В них три определенья божества,
Но сколько сочетаний этих слов!
Добро, краса и верность жили врозь,
Но это всё в тебе одном слилось!*

Здесь недостаток в выражении: *сколько сочетаний этих слов*. Математик уточнит, что из трёх слов возможно всего шесть сочетаний. Другое дело семы. Они могут быть переданы, как сказано у Шекспира, «разными словами». Неудачно слово *поневоле*, так как мы уже приняли за основу, что Шекспир искренил и хвалу возносит добровольно.

Ключевые слова *fair, kind, and true* многозначны. Это прилагательные, но могут быть рассмотрены как существительные (субстантивация).

Kind — добрый, милый, славный, сердечный, внимательный. *True* — честный, правдивый, верный, настоящий, истинный, а также *правда* (сущ.), и это далеко не полный семантический ряд. Шекспироведы отмечают, что Шекспир играет значениями 'светловолосый' (друг) и 'прекрасный' (он же) (Аникст [1]).

Значит, *fair* в индивидуально-авторском значении — 'светлый'. Это соответствует этимологии. *Fire* — 'огонь', 'пламя', то есть источающее свет. Обратим внимание на ещё одну, необычную, интерпретацию этих ключевых слов. Она принадлежит философу идеалистического направления. Указано сходство с триадой Платона «Истина, добро и красота», что уже отмечено шекспироведами, но и необычна интерпретация семантики слова *fair*.

«Первое общее, что сразу ухватывает мысль, это триада, которая не только проходит рефреном через сонет 105 Шекспира, но и светится во всём его творчестве: «Fair, kind, true». Переводы здесь разные: и «fair» переводят как прекрасное и милое, и «kind» переводят как правду и благо, и «true» переводят как верность и чистоту, и т. д., но суть одна: тут у Шекспира извечное, тянущееся ещё от Платона триединство с более соответствующим переводом: красота, добро, истина. (...) Анализ триады «Fair, kind, true» у Шекспира показывает, что в общем-то с *kind* и *true* у него особых методологических проблем нет. А вот (...) слово *fair* используется им почти в трети сонетов, и используется в веере разнообразных, но близких по смыслу значений: прекрасный, истинный, добрый, благой, светлый, совершенный, сияющий, лучезарный, идеальный. Учитывая, что оно практически всегда употребляется при описании лирического собеседника Шекспира как характеристика его природы и атрибут его сущности, то вполне логично переводить его в метафизическом плане прилагательным «идеальный» от слова «идея», памятуя и об этическом нюансе идеала и об эстетическом плане идейного творчества» [2]. Здесь важна мысль, что речь в сонете идёт не о человеческом существе, а о метафизической сущности.

В переводе Маршака дважды упоминается «*божество*»: *Не называй кумиром божество. В них три определенья божества.*

Обратимся к первой строке. *Не нужно мою любовь звать идолопоклонством*. Платон — носитель тайного знания, но всё же — не христианин.

Моя любовь — не идол (не кумир). То есть поэт не восхваляет, не обожествляет любимую (или любимого). А также не хочет преклоняться перед сильными мира сего (ср. библейскую заповедь *Не сотвори кумира*).

Предполагаемое лицо — герой-адресат сонетов — в сонете 105 не назван на *ты* (*thou, you*). Такую адресацию добавляют переводчики. Настоящий адресат — читатель (или посторонний), который может назвать поэта идолопоклонником. Переводчики следуют версии Мэллона: адресат у них — любимый мужчина.

Субъект или явление, о котором идёт речь, назван во 2-й строке *beloved* — 'a much loved person', 'любимый (ая)'. Это всё же человек. Но далее в тексте оригинала *любимый (любимая)* исчезает.

В переводах субъект назван *красавица* (Н. Гербель), *любимый* (А. Финкель), *господин* (В. Микушевич), *милый* (С. Турухтанов, И. Чупис), *возлюбленный* (А. Шаракшанэ, С. Степанов), *он* (С. Степанов). Слово *кумир* появляется в переводе Игоря Фрадкина, в полном противоречии авторской идее.

Переводчики используют *Вы* (И. Чупис), *ты* в соединении с *beloved*, чего в оригинале нет. Особенно показателен перевод замка сонета. В основном, встречается *ты*, которого в оригинале нет.

Три качества так часто жили врозь, // Теперь единство их в тебе сошлось (Р. Бадыгов). Прекрасный, добрый, верный — чудо в том, // Что это всё слилось в тебе одном (Андрей Кузнецов). Три темы, мощно слившихся в одну. // Они так тесно встретились втроём // В неповторимом облике твоём (Игн. Ивановский). 'Красивый, добрый, честный' — ходят врозь. // Но вместе быть в тебе им довелось (Валентин Савин) [7]. У некоторых переводчиков сохраняется неопределённое одно: «Прекрасный, добрый, верный» — врозь подчас, // Но вот все три в одном на этот раз (С. Степанов).

В сонете 130, памятном в переводе Маршака («Её глаза на звёзды не похожи»), поэт возражает против куртуазных штампов и лести, то есть свидетельствует о своей искренности. Но в сонете 105 'к одной-единой', 'от одной' — есть колоссальное возвышение роли этого единого. В таком случае, понятие *love* 'любовь' в сонете относится не к человеческой сущности.

Какие же ценности поэт противопоставляет языческим? Христианские.

В первом катрене сонета есть: *my song sand praises be to one, of one*. Ср. [Верую...] И в Духа Святого, Господа Животворящего, иже от Отца *исходящаго*, иже со Отцем и Сыном споклоняема и сславима... (Восьмой член Символа веры) (Здесь и далее выделено мною. — Н. С.). Здесь видим совпадающие семы 'единое', 'исходить, быть источником', 'восхвалять'.

Во втором катрене есть: *still such, and ever so* — всё такой (ая) же и вечно тот (та) же. Ср. *ныне и присно* (англ. *now and ever*). То есть уже 4 семантических указания на христианские священные символы и молитвы. В таком случае, три добродетели — Красота, Добро и Истина, — по Шекспиру, это добродетели христианские.

Последняя строфа-замок. 'Fair, kind, and true,' have often live dalone, which three till now never kept seat in one; *kept seat* буквально: *остались сидеть*. Возникает образ. Три высших христианских добродетели, которые сидят вместе. Икона Святой Троицы Андрея Рублёва. Поэт жил в другом культурном пространстве. Но в трудах Блаженного Августина получила богословское толкование идея ветхозаветной Святой Троицы, к которой восходит образ иконы Андрея Рублёва. Это три ангела, пришедшие к Аврааму, которые *воссели* за столом (5-я совпадающая сема).

В сонете 105 Шекспир воспеваает Святую Троицу.

Если наше предположение об этом смысле сонета верно, то должны быть и другие смысловые совпадения. Проверяем христианскими толкованиями.

[Верую...] И во *единого* Господа Иисуса Христа, Сына Божия, *Единородного*, иже от Отца рожденного прежде всех век: *Света от Света*, Бога *истинна от Бога истинна*, рожденна, несотворенна, *единосущна* Отцу, Имже вся быша. (Второй член Символа веры). Таким образом, ещё серия совпадений: семы 'единство' (нами уже названо), 'свет', 'истина' (6-я и 7-я семы).

Отсюда понятно, что это не совпадения, а соответствия. На 14 строк приходится 7 семантических единиц, относящихся к сущности христианского вероучения, сформулированной в Символе веры. Наше понимание соответствует смыслу сонета. Сонет описывает идею христианской святой Троицы.

В ходе подготовки этой статьи мы обнаружили ещё один перевод, близкий к нашей интерпретации.

«Я в идолопоклонство не впадал: Люблю не истукана — человека! Он для меня не идол — *идеал*, Единый *ныне, присно и вовеки*. Он добр сегодня, завтра и всегда, Всегда *единый* в совершенстве дивном; Мой стих не сменит тему никогда, Любовью переполненный единой. «Добр, верен, белокур» — да повторяются *Святою троицей* моей любви слова! Мои стихи — узоры вариаций — Тем *триединых* породит канва. «Добр, верен, белокур» — три этих слова В тебе одном воплощены *любовью*» [18].

Переводчица добросовестно воссоздала детали содержания сонета, в котором обнаружила семы, относящиеся к христианской религии и её символам. Однако смысл был ею не понят. Автор перевода полагала, что идёт приспособление христианской символики к восхвалению некоей личности. Если бы это было так, это и было бы идолопоклонством. Шекспир же это отрицает.

Символическая могила Шекспира находится в городе Стратфорде-на-Эйвоне в храме Святой Троицы. Это говорит о том, что идея Святой Троицы была для Шекспира важнейшей.

В Англии в эпоху Шекспира происходила борьба конфессий, и каноны англиканской церкви ещё не были окончательно сформированы. Не исключено, что Шекспир сам замаскировал религиозные темы в описаниях любовных переживаний, чтобы избежать цензуры. Самуил Маршак сумел приоткрыть религиозный смысл сонета 105.

Выводы. Таким образом, использование семантико-смыслового и сопоставительного анализа в сочетании с историко- и лингвосоциокультурной интерпретацией текста сонета 105 Шекспира

и его разных переводов на русский язык позволило нам обнаружить в этом сонете символическое и индивидуально-поэтическое осмысление Шекспиром христианской идеи и символа Святой Троицы, вдохновляющей поэта на творчество. Следовательно, обычная трактовка сонета 105 как адресованного другу неверна. На самом деле, герой этого произведения — божество. Религиозная идея в сонете 105 не декларируется прямо, поскольку в период его создания имелись острые межконфессиональные противоречия в Великобритании. Этот вывод, сделанный на основе последовательного соответствия в четырнадцать строках семи семантических единиц, относящихся к сформулированной в Символе веры сущности христианского вероучения ('единое', 'быть источником', 'восхвалять', 'ныне и присно', 'восседать / быть основой', 'свет', 'истина'), даёт основания полагать, что и в некоторых других сонетах Шекспира под налётом семантической многозначности скрыты высокие смыслы христианского вероучения. Это делает наше исследование перспективным.

Литература

1. Аникст А. А. Комментарии // Шекспир У. Сонеты. На англ. яз. с параллельным русским текстом / сост. А. Н. Горбунов. М. : Радуга, 1984. С. 293–354.
2. Борчиков С. Шекспир и Соловьёв эгоургия и софиургия нового человека // Библиотека и фонотека Воздушного Замка. URL : https://lib.rmvoz.ru/bigzal/Shakespeare-and-Soloviev_egourgiya-and-sofiurgiia (Дата обращения: 10.07.2018).
3. Иваньшина Е. А. «Адам и Ева» Булгакова как невротический текст // Кормановские чтения : Статьи и материалы междуз. науч. конф. (Ижевск, апрель, 2013) / ред.-сост. Д. И. Черашняя. Ижевск : Изд-во Удмуртского гос. ун-та, 2013. Вып. 12. С. 247–257.
4. Леонтьев Д. А. Психология смысла : природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е изд., испр. М. : Смысл, 2003. 487 с.
5. Новиков Л. А. Художественный текст и его анализ. М. : ЛКИ, 2007. 304 с.
6. Первушина Е. А. Сонеты Шекспира в России : переводческая рецепция XIX–XXI вв. : монография. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 2010. 354 с.
7. Савин Валентин Алексеевич. Сонеты Шекспира // Журнал «Самиздат». 25.06.2012. URL : http://samlib.ru/s/sawin_valentin_alekseevich/sonetyshespir.shtml
8. Сапрыгина Н. В. Предисловие // Диалог автора и читателя : сб. статей. Saarbrücken : Lambert Academic Publishing, 2014. С. 3–7.
9. Силади Ж. Сосна, пальма и свет (соотношение звуковых повторов и поэтической семантики в стихотворении Лермонтова «На севере диком стоит одиноко...») // Docplayer. 14 с. URL : <https://docplayer.ru/33997323-Sosna-palma-i-svet-sootnoshenie-zvukovyh-povtorov-i-poeticheskoy-semantiki-v-stihotvorenii-lermontova-na-severe-dikom-stoit-odinoko-zhofiya-siladi.html> (Дата обращения 25.06.2018)
10. Соснина Е. Л. Развитие образа в художественном мышлении М. Ю. Лермонтова // сб. науч. трудов, посв. 200-летию юбилею М. Ю. Лермонтова. «Мы почти всегда извиняем то, что понимаем...». Szombathely : University of West Hungary Press, 2014. Bibliotheca Slavica Savariensis. Т. 14. С. 186–196. URL : <https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/2429/1/11.pdf>
11. Франкл В. Сказать жизни «Да!» : психолог в концлагере / пер. с нем. Д. Орлов, Д. Леонтьев. 2-е изд. М. : Смысл : Альпина нон-фикшн, 2011. 237 с.
12. Хазиев В. С. Герменевтические упражнения над стихотворением Г. Гейне «Fichtenbaum» // Философия и общество. М. : МГУ, 2004. № 3. С. 105–116.
13. Чуковский К. И. Высокое искусство : принципы художественного перевода. М. : Азбука :Авалонъ, 2011. 442 с.
14. Чупис И. Е. Два духа, две любви. Сонеты Шекспира. Харьков : Факт, 2008. 216 с.
15. Шекспир У. Сонеты / ред. А. Н. Горбунов и др.]. М. : Наука, 2016. 884 с.
16. Шекспир У. Сонеты. На англ. яз. с параллельным русским текстом / сост. А. Н. Горбунов. М. : Радуга, 1984. 368 с.
17. Щерба Л. В. Опыты лингвистического толкования стихотворений. II. «Сосна» Лермонтова в сравнении с её немецким прототипом // Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / АН СССР. Отд. лит. и яз. М. : Гос. учеб.-пед. изд-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1957. С. 97–109.
18. Sonnet 105 — Сонет 105 : Оригинал : Sonnet 105, Уильям Шекспир ; Перевод с английского : Иванова Наталья Владимировна // Музыка перевода, 03.12.2013. URL : <http://mustran.ru/2013/work/1505> (Дата обращения: 18.05.2018).
19. (The) sonnets, Quarto 1 : Shake-Speares Sonnets. Neuer before Imprinted. London : Thomas Thorpe, G. Eld, 1609 // Facsimileinfo. Internet Shakespeare editions. URL : http://internetshakespeare.uvic.ca/Library/facsimile/overview/book/Q1_Son.html

References

1. Anikst, A. A. (1984), «Comments», *Shakespeare, W. Sonnets. In English. lang. with parallel Russian text* [«Комментарии», *Шекспир У., Сонеты : на англ. яз. с параллельным русским текстом* / сост. А. Н. Горбунов], Raduga, Moscow, pp. 293–354.
2. Borchikov, S. «Shakespeare and Solovyov, egourgy and sophiurgy of a new person», *Library and record library of the Air Castle* [«Шекспир и Соловьёв эгоургия и софиургия нового человека», *Библиотека и фонотека Воздушного Замка*], URL: https://lib.rmvoz.ru/bigzal/Shakespeare-and-Soloviev_egourgiya-and-sofiurgiia (Revised: 07.07.2018).
3. Ivanshina, Ye. A. (2013), ««Adam and Eve» of Bulgakov as a neurotic text», *Korman readings : Proceedings of Intercollegiate scientific conf. (Izhevsk, April, 2013)* [««Адам и Ева» Булгакова как невротический текст», *Кормановские*

chteniya : Stat'i i materialy mezhvuz. nauch. konf. (Izhevsk, aprel', 2013)], ed.-comp. D. I. Cherashnyaya, Publ. House of the Udmurt State Univ., Izhevsk, vol. 12, pp. 247–257.

4. Leontiev, D. A. (2003), *Psychology of Meaning : Nature, Structure and Dynamics of Semantic Reality. 2nd ed., corr.* [*Psikhologiya smysla : priroda, stroeniye i dinamika smyslovoy real'nosti. 2-e izd., ispr.*], Smysl, Moscow, 487 p.

5. Novikov, L. A. (2007), *The artistic text and its analysis [Khudozhestvennyy tekst i yego analiz]*, LKI Publ. House, 304 p.

6. Pervushina, E. A. (2010), *Shakespeare's sonnets in Russia : translation reception of the XIX–XXI centuries : monograph [Sonety Shekspira v Rossii : perevodcheskaya retseptsiya XIX–XXI vv. : monografiya]*, Publishing House of the Far East University, Vladivostok, 2010. 354 p.

7. Savin, V. A. (2012), «Shakespeare's Sonnets», *Samizdat Journal* [«Sonety Shekspira», *Zhurnal «Samizdat»*, 25.06.2012], available at : http://samlib.ru/s/savin_valentin_alekseewich/sonetyshkspira.shtml

8. Saprygina, N. V. (2014), «Preface», *Dialogue of the author and the reader : collection of articles* [«Predisloviye», *Dialog avtora i chitatatelya : sbornik statey*], Lambert Academic Publishing, pp. 3–7.

9. Szilágyi, Zs. «Pine, palm tree and light (the ratio of sound repetitions and poetic semantics in Lermontov's poem «In the wild north...»)», *Docplayer* [«Sosna, pal'ma i svet (sootnosheniye zvukovykh povtorov i poeticheskoy semantiki v stikhotvorenii Lermontova «Na severe dikom stoit odinoko...»)», *Docplayer*], 14 p., available at : <https://docplayer.ru/33997323-Sosna-palma-i-svet-sootnoshenie-zvukovykh-povtorov-i-poeticheskoy-semantiki-v-stikhotvorenii-lermontova-na-severe-dikom-stoit-odinoko-zhoifiya-siladi.html> (Appeal date 25/06/2018)

10. Sosnina, E. L. (2014), «The development of the image in the artistic thinking of M. Yu. Lermontov», *Collection of scientific works devoted The 200th anniversary of M. Yu. Lermontov : «We almost always excuse what we understand...»*, *Bibliotheca Slavica Savariensis* [«Razvitiye obraza v khudozhestvennom myshlenii M. Yu. Lermontova» : *Sbornik nauch. trudov, posv. 200-letnemu yubileyu M. Yu. Lermontova, «My pochti vsegda izvinyayem to, chto ponimayem...»*, *Bibliotheca Slavica Savariensis*], University of West Hungary Press, Szombathely, vol. 14, pp. 186–196, available at : <https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/2429/1/11.pdf>

11. Frankl, V. (2011), Say to Life «Yes!» : psychologist in a concentration camp / transl. from German. 2nd ed. [Skazat' zhizni «Da!» : psikholog v kontslagere / per. s nemetskogo D. Orlov, D. Leont'ev. 2-e izd.], Smysl ; Alpina non-fiction, Moscow, 237 p.

12. Khaziev, V. S. (2004), «Hermeneutic exercises on the poem by G. Heine «Fichtenbaum»», *Philosophy and Society* [Germenevticheskiye upravneniya nad stikhotvoreniiem G. Geyne «Fichtenbaum», *Filosofiya i obshchestvo*], Moscow State University, Moscow, vol. 3. pp. 105–116.

13. Chukovsky, K. I. (2011), High Art : Principles of Literary Translation [Vysokoye iskusstvo : printsipy khudozhestvennogo perevoda], Azbuka : Avalon, Moscow, 442 p.

14. Chupis, I. Ye. (2008), Two spirits, two love. Shakespeare's Sonnets [Dva dukha, dve lyubvi. Sonety Shekspira], Fakt, Kharkov, 216 p.

15. Shakespeare, W. (2016), *Sonnets [Sonety]*, ed. A. N. Gorbunov et al., Nauka, Moscow, 884 p.

16. Shakespeare, W. (1984), *Sonnets : In English language with parallel Russian text [Sonety : na angl. yaz. s parallel'nym russkim tekstom]*, comp. A. N. Gorbunov, Raduga, Moscow, 368 p.

17. Shcherba, L. V. (1957), «Experiments of the linguistic interpretation of poems. II. «The Pine» of Lermontov in comparison with its German prototype», Selected works on the Russian language [«Opyty lingvisticheskogo tolkovaniya stikhotvoreniiy. II. «Sosna» Lermontova v sravnenii s yeyo nemetskim prototipom», Shcherba L. V. Izbrannyye raboty po russkomu yazyku], Academy of Sciences of the USSR, The Literature and Language Department, Uchpedgiz, Moscow, pp. 97–109.

18. «Sonnet 105 — Sonnet 105, Original: Sonnet 105 by William Shakespeare; Translation from English by Natalia Ivanova», *Music Translation* (12/03/2013) [«Sonnet 105 — Sonet 105 : Original : Sonnet 105, Uil'yam Shekspir ; Perevod s angliyskogo : Ivanova Natal'ya Vladimirovna», *Muzyka perevoda*], available at : <http://mustran.ru/2013/work/1505> (Appeal Date: 05/18/2018).

19. (The) sonnets, Quarto 1 (1609), Shake-Speares Sonnets. Neuer before Imprinted, Thomas Thorpe, G. Eld, London, *Facsimileinfo. Internet Shakespeare editions*, available at : http://internetshakespeare.uvic.ca/Library/facsimile/overview/book/Q1_Son.html

САПРИГІНА Ніна Вадимівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальної та прикладної психології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082, Україна;

тел.: +38 (048) 7236303; e-mail: vadimovan@rambler.ru

РОСІЙСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ СОНЕТА 105 В. ШЕКСПІРА: СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ І НОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Анотація. Світова цінність художньої спадщини Шекспіра і зростання кількості російських перекладів сонетів вимагають поглибленого вивчення їхніх смислів і символів і семантичного аналізу з виходом на нову інтерпретацію. Розуміння як спосіб функціонування тексту в свідомості читача вимагає вивчення значень і смислів методами психолінгвістики і герменевтики. На інтерпретацію сонетів, у тому числі на їх російські переклади, впливають три різних версії. Відповідно до першої, сонети Шекспіра автобіографічні, не відображають його внутрішнього життя; він не був щирий, оскільки писав на замовлення, враховував особисту вигоду, використовував куртуазні традиції та поетичні штампи. Відповідно до другої, сонети автобіографічні і відображають переживання автора за нез'ясованих обставин. За третьою версією, загадку сонетів пояснюють припущенням про любов поета до чоловіка і необхідністю приховувати це. **Мета** статті — виявити не розглянуті раніше смисли сонета 105 В. Шекспіра. **Об'єкт** дослідження — сонет 105 Шекспіра в оригіналі та деякі російські переклади. **Методи** вивчення матеріалу — семантико-смысловий аналіз, порівняльний аналіз, історико-культурна інтерпретація. Зроблений семантико-смысловий аналіз сонета включає в себе психологічний та історичний аспекти, а також інтертекстуальні взаємозв'язки з ключовими рядками інших сонетів, де затверджуються цінності автора. У **результаті** дослідження сонета 105 Шекспіра ми прийшли до розуміння, що цей

сонет являє собою символічне й індивідуально-поетичне осмислення християнської ідеї та символу Святої Трійці, яка надихала поета на творчість. **Висновки.** Сонет 105 трактують як адресований другу, але справжній герой — божество. Релігійна ідея в сонеті 105 не декларується прямо, оскільки в період його створення були гострі міжконфесійні протиріччя у Великобританії.

Ключові слова: Шекспір, сонети, сонет 105, художній переклад, розуміння, інтерпретація, семантика, смисли, символи, християнство, Свята Трійця.

Nina V. SAPRYGINA,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Applied Psychology of Odessa I. I. Mechnikov National University; 2 Dvoryanska st., Odessa, 65082, Ukraine; tel. : +38 (048) 7236303; e-mail: vadimovan@rambler.ru

RUSSIAN TRANSLATIONS OF THE SONNET 105 BY WILLIAM SHAKESPEARE — SEMANTIC-AND-SENSE ANALYSIS AND A NEW INTERPRETATION

Summary. The world value of the artistic heritage of Shakespeare and the growth in the number of Russian translations of his sonnets require an in-depth study of their meanings and symbols and semantic-and-sense analysis with a new interpretation. Understanding as a way of functioning of a literary text in readers' mind requires the study of meanings and ideas using methods of psycholinguistics and hermeneutics. **Objective.** To clear the main idea of the W. Shakespeare's sonnet 105. **Material:** Sonnet 105 by Shakespeare in the original and some Russian translations. **Methods:** semantic-and-sense analysis, comparative analysis, historical and cultural interpretation.

The interpretation of the sonnets, including their Russian translations, is influenced by three versions: 1. Shakespeare wrote on the order or wanting to gain the benefits of patronage, used courteous poetic traditions and clichés and was not sincere. Sonnets are not autobiographical and do not reflect the author's inner life. 2. Sonnets are autobiographical; reflect the author's experiences under unclear circumstances. 3. Shakespeare loved a man, and this circumstance required to hide unconventional relations. The third version has become popular. The semantic-and-sense analysis of the sonnet 105 includes psychological and historical aspects and intertextual relations with the key lines of other sonnets, in which the author's values are affirmed. If these statements are consistent, the sonnet tells not about a human being. **Results.** Shakespeare's sonnet 105 is a symbolic and individual poetic interpretation of the Christian idea of the Holy Trinity, which inspired the poet's imagination. **Conclusions.** The sonnet 105 is treated as referring to a friend, but in fact the «hero» is a godhead. In the sonnet 105 the religious idea is not declared directly, which may be explained by the confessional contradictions in that period.

Key words: Shakespeare, sonnets, sonnet 105, translation, understanding, interpretation, semantics, meanings, symbols, Christianity, Holy Trinity.

Статтю отримано 28.08.2018 р.

Часопис виходить 2 рази на рік.

Вимоги до змісту та оформлення статей і рецензій, що подаються до редакції наукового часопису «Мова» для опублікування, розміщено на веб-сайті: mova.onu.edu.ua

Стосовно придбання минулих випусків наукового часопису «Мова» просимо звертатися до видавництва або до редакції.

Журнал виходить 2 рази в год.

Требования к содержанию и оформлению статей и рецензий, подаваемых в редакцию научного журнала «Мова» («Язык») для опубликования, размещены на веб-сайте: mova.onu.edu.ua

По вопросу приобретения прошлых выпусков научного журнала «Мова» («Язык») просьба обращаться в издательство или в редакцию.

The journal is published twice a year.

Author's guidelines and technical requirements for articles and reviews submitted to the editorial board of the academic journal «Мова» («Language») for publication are posted on the website: mova.onu.edu.ua

On the problem of acquiring the previous issues of the academic journal «Мова» («Language»), please contact the publishing house or the editorial office.

Українською, російською, англійською, болгарською мовами.

Свідоцтво про реєстрацію в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України КВ № 8932 від 6 липня 2004 р.

Журнал «Мова» постановою президії ВАК України № 1-05/6 від 12 червня 2002 р. включено до переліку № 10 наукових фахових видань України. Двічі перереєстровано: Постановою президії ВАК України № 1-05/8 від 22.12.2010 р.; Наказом МОН України № 1328-05/8 від 21.12.2015 р.

З 2014 р. журнал «Мова» індексується у міжнародній наукометричній системі Index Copernicus (ICV 2014 : 67,85; 2015 : 65,51; 2016 : 68,55; 2017 : 94,36; Standard Value : 6.75), а також у наукометричних системах e-LIBRARY, Ulrich's Periodicals Directory, Ukrainian Scientific Journals (USJ), Google Scholar. Журнал «Мова» входить також до бібліометричних інформаційних баз «Україніка наукова», Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Slavic Humanities Index. Зміст статей журналу відображено у випусках українського реферативного журналу «Джерело».

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 3 від 27.11.2018 р.)

Тираж 100 прим. Зам. № 151 (138).

Адреса редакції / Адрес редакции / Address: Французький бульвар, 24/26, кімн. 111, 113, Одеса, 65058, Україна
Телефон / Phone: +38 (048) 776-22-77; Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14
E-mail: rus_lang@onu.edu.ua; stepanov.odessa@gmail.com; lovis007@mail.ru

Видавництво і друкарня «Астропринт». 65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855
www.astroprint.ua; www.stranichka.in.ua; e-mail: astro_print@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

ISSN 2307—4558; ISSN 2414—9489. Мова. 2018. № 30. 1—126.